ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

อฏฺฐกนิปาต-อฏฺฐกถา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. เมตฺตาวโคฺค

๑. เมตฺตาสุตฺตวณฺณนา

๑. อฏฺฐกนิปาตสฺส ปฐเม **อาเสวิตายา**ติ อาทเรน เสวิตายฯ **ภาวิตายา**ติ วฑฺฒิตายฯ **พหุลีกตายา**ติ ปุนปฺปุนํ กตายฯ **ยานิกตายา**ติ ยุตฺตยานสทิสกตายฯ **วตฺถุกตายา**ติ ปติฏฺฐานเฏฺฐน วตฺถุ วิย กตายฯ **อนุฏฺฐิตายา**ติ ปจฺจุปฏฺฐิตายฯ **ปริจิตายา**ติ สมนฺตโต จิตาย อุปจิตายฯ **สุสมารทฺธายา**ติ สุฏฺฐุ สมารทฺธาย สุกตายฯ **อานิสํสา**ติ คุณาฯ **สุขํ สุปตี**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เอกาทสกนิปาเต วกฺขามฯ

อปฺปมาณนฺติ ผรณวเสน อปฺปมาณํฯ **ตนู สํโยชนา โหนฺติ, ปสฺสโต อุปธิกฺขย**นฺติ เมตฺตาปทฏฺฐานาย วิปสฺสนาย อนุกฺกเมน อุปธิกฺขยสงฺขาตํ อรหตฺตํ ปตฺตสฺส ทส สํโยชนา ปหียนฺตีติ อโตฺถฯ อถ วา **ตนู สํโยชนา โหนฺตี**ติ ปฏิฆเญฺจว ปฏิฆสมฺปยุตฺตสํโยชนา จ ตนุกา โหนฺติฯ **ปสฺสโต อุปธิกฺขย**นฺติ เตสํเยว กิเลสูปธีนํ ขยสงฺขาตํ เมตฺตํ อธิคมวเสน ปสฺสนฺตสฺสฯ **กุสลี เตน โหตี**ติ เตน เมตฺตายเนน กุสโล โหติฯ **สตฺตสณฺฑ**นฺติ สตฺตสงฺขาเตน สเณฺฑน สมนฺนาคตํ, สตฺตภริตนฺติ อโตฺถฯ **วิเชตฺวา**ติ อทเณฺฑน อสเตฺถน ธเมฺมเนว วิชินิตฺวาฯ **ราชิสโย**ติ อิสิสทิสา ธมฺมิกราชาโนฯ **ยชมานา**ติ ทานานิ ททมานาฯ **อนุปริยคา**ติ วิจริํสุฯ

อสฺสเมธนฺติอาทีสุ โปราณกราชกาเล กิร สสฺสเมธํ, ปุริสเมธํ, สมฺมาปาสํ, วาจาเปยฺยนฺติ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ อเหสุํ, เยหิ ราชาโน โลกํ สงฺคณฺหิํสุฯ ตตฺถ นิปฺผนฺนสสฺสโต ทสมภาคคฺคหณํ **สสฺสเมธํ** นาม, สสฺสสมฺปาทเน เมธาวิตาติ อโตฺถฯ มหาโยธานํ ฉมาสิกํ ภตฺตเวตนานุปฺปทานํ **ปุริสเมธํ** นาม, ปุริสสงฺคณฺหเน เมธาวิตาติ อโตฺถฯ ทลิทฺทมนุสฺสานํ หตฺถโต เลขํ คเหตฺวา ตีณิ วสฺสานิ วินา วฑฺฒิยา สหสฺสทฺวิสหสฺสมตฺตธนานุปฺปทานํ **สมฺมาปาสํ** นามฯ ตญฺหิ สมฺมา มนุเสฺส ปาเสติ หทเย พนฺธิตฺวา วิย ฐเปติ, ตสฺมา สมฺมาปาสนฺติ วุจฺจติฯ ''ตาต, มาตุลา''ติอาทินา นเยน ปน สณฺหวาจาภณนํ **วาจาเปยฺยํ** นาม, ปิยวาจาติ อโตฺถฯ เอวํ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ สงฺคหิตํ รฏฺฐํ อิทฺธเญฺจว โหติ, ผีตเญฺจ, พหฺวนฺนปานํ, เขมํ, นิรพฺพุทํฯ มนุสฺสา มุทา โมทมานา อุเร ปุเตฺต นเจฺจนฺตา อปารุตฆรา วิหรนฺติฯ อิทํ ฆรทฺวาเรสุ อคฺคฬานํ อภาวโต **นิรคฺคฬ**นฺติ วุจฺจติฯ อยํ โปราณิกา ปเวณิฯ

อปรภาเค ปน โอกฺกากราชกาเล พฺราหฺมณา อิมานิ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ อิมญฺจ รฏฺฐสมฺปตฺติํ ปริวเตฺตตฺวา อุทฺธํมูลกํ กตฺวา **อสฺสเมธํ ปุริสเมธ**นฺติอาทิเก ปญฺจ ยเญฺญ นาม อกํสุฯ เตสุ อสฺสเมตฺถ เมธนฺติ วเธนฺตีติ **อสฺสเมโธ**ฯ ทฺวีหิ ปริยเญฺญหิ ยชิตพฺพสฺส เอกวีสติยู

ปสฺส เอกสฺมึ ปจฺฉิมทิวเสเยว สตฺตนวุติปญฺจปสฺสตฆาตภึสนสฺส ฐเปตฺวา ภูมิญฺจ ปุริเส จ อวเสสสพฺพวิภวทกฺขิณสฺส ยญฺญเสฺสตํ อธิวจนํฯ ปุริสเมตฺถ เมธนฺตีติ **ปุริสเมโธ**ฯ จตูหิ ปริยเญฺญหิ ยชิตพฺพสฺส สทฺธึ ภูมิยา อสฺสเมเธ วุตฺตวิภวทกฺขิณสฺส ยญฺญเสฺสตํ อธิวจนํฯ สมฺมเมตฺถ ปาสนฺตีติ **สมฺมาปาโส**ฯ ทิวเส ทิวเส ยุคจฺฉิคฺคเฬ ปเวสนทณฺฑกสงฺขาตํ สมฺมํ ขิปิตฺวา ตสฺส ปติโตกาเส เวทึ กตฺวา สํหาริเมหิ ยูปาทีหิ สรสฺสตีนทิยา นิมุคฺคโตกาสโต ปภุติ ปฏิโลมํ คจฺฉเนฺตน ยชิตพฺพสฺส สตฺรยาคเสฺสตํ อธิวจนํฯ วาชเมตฺถ ปิวนฺตีติ **วาชเปยฺย**ฯ เอเกน ปริยเญฺญน สตฺตรสหิ ปสูหิ ยชิตพฺพสฺส เพลุวยูปสฺส สตฺตรสกทกฺขิณสฺส ยญฺญเสฺสตํ อธิวจนํฯ นตฺถิ เอตฺถ อคฺคฬาติ **นิรคฺคโฬ**ฯ นวหิ ปริยเญฺญหิ ยชิตพฺพสฺส สทฺธึ ภูมิยา จ ปุริเสหิ จ อสฺสเมเธ วุตฺตวิภวทกฺขิณสฺส สพฺพเมธปริยายนามสฺส อสฺสเมธวิกปฺปเสฺสตํ อธิวจนํฯ

กลมฺปิ เต นานุภวนฺติ โสฬสินฺติ เต สเพฺพปิ มหายาคา เอกสฺส เมตฺตาจิตฺตสฺส วิปากมหนฺตตาย โสฬสึ กลํ น อคฺฆนฺติ, โสฬสมํ ภาคํ น ปาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ **น ชินาตี**ติ น อตฺตนา ปรสฺส ชานึ กโรติฯ **น ชาปเย**ติ น ปเรน ปรสฺส ชานึ กาเรติฯ **เมตฺตํโส**ติ เมตฺตายมานจิตฺตโกฏฺฐาโส หุตฺวาฯ **สพฺพภูตานนฺ**ติ สพฺพสเตฺตสุฯ **เวรํ ตสฺส น เกนจี**ติ ตสฺส เกนจิ สทฺธึ อกุสลเวรํ วา ปุคฺคลเวรํ วา นตฺถิฯ

๒. ปญฺญาสุตฺตวณฺณนา

๒. ทุติเย **อาทิพฺรหฺมจริยิกายา**ติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตายฯ **ปญฺญายา**ติ วิปสฺสนายฯ **ครุฏฺฐานิยนฺ**ติ คารวุปฺปตฺติปจฺจยภูตํ ครุภาวนียํฯ **ติพฺพนฺ**ติ พหลํฯ **ปริปุจฺฉตี**ติ อตฺถปาฬิอนุสนฺธิปุพฺพาปรํ ปุจฺฉติฯ **ปริปญฺหตี**ติ ปญฺหํ กโรติ, อิทญฺจิทญฺจ ปฏิปุจฺฉิสฺสามีติ วิตเกฺกติฯ **ทฺวเยนา**ติ ทฺวิเธนฯ **อนานากถิโก**ติ อนานตฺตกถิโก โหติฯ **อติรจฺฉานกถิโก**ติ นานาวิธํ ติรจฺฉานกถํ น กเถติฯ **อริยํ วา ตุณฺหีภาวนฺ**ติ อริยตุณฺหีภาโว นาม จตุตฺถชฺฌานํ, เสสกมฺมฏฺฐานมนสิกาโรปิ วฏฺฏติฯ **ชานํ ชานาตี**ติ ชานิตพฺพกํ ชานาติฯ **ปสฺสํ ปสฺสตี**ติ ปสฺสิตพฺพกํ ปสฺสติฯ **ปิยตฺตายา**ติ ปิยภาวตฺถายฯ **ครุตฺตายา**ติ ครุภาวตฺถายฯ **ภาวนายา**ติ ภาวนตฺถาย คุณสมฺภาวนาย วาฯ **สามญฺญายา**ติ สมณธมฺมตฺถายฯ **เอกีภาวายา**ติ นิรนฺตรภาวตฺถายฯ

๓-๔. อปฺปิยสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๓-๔. ตติเย **อปฺปิยปสํสี**ติ อปฺปิยชนสฺส ปสํสโก วณฺณภาณีฯ **ปิยครหี**ติ ปิยชนสฺส นินฺทโก ครหโกฯ จตุเตฺถ **อนวญฺญตฺติกาโม**ติ ‘‘อโห วต มํ อเญฺญน อวชาเนยฺยุ’’นฺติ อนวชานนกาโมฯ **อกาลญฺญู**ติ กถากาลํ น ชานาติ, อกาเล กเถติฯ **อสุจี**ติ อสุจีหิ กายกมฺมาทีหิ สมนฺนาคโตฯ

๕. ปฐมโลกธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๕. ปญฺจเม โลกสฺส ธมฺมาติ **โลกธมฺมา**ฯ เอเตหิ มุตฺตา นาม นตฺถิ, พุทฺธานมฺปิ โหนฺติฯ เตเนวาห – **โลกํ อนุปริวตฺตนฺตี**ติ อนุพนฺธนฺติ นปฺปชหนฺติ , โลกโต น นิวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ **โลโก จ อฏฺฐ โลกธเมฺม อนุปริวตฺตตี**ติ อยญฺจ โลโก เอเต อนุพนฺธติ น ปชหติ, เตหิ ธเมฺมหิ น นิวตฺตตีติ อโตฺถฯ

ลาโภ อลาโภติ ลาเภ อาคเต อลาโภ อาคโตเยวาติ เวทิตโพฺพฯ **อยสา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อเวกฺขติ วิปริณามธเมฺม**ติ ''วิปริณามธมฺมา อิเม''ติ เอวํ อเวกฺขติฯ **วิธูปิตา**ติ วิธมิตา วิทฺธํสิตาฯ **ปทญฺจ ญตฺวา**ติ นิพฺพานปทํ ชานิตฺวาฯ **สมฺมปฺปชานาติ ภวสฺส ปารคู**ติ ภวสฺส ปารํ คโต นิปฺผตฺตึ มตฺถกํ ปโตฺต, นิพฺพานปทํ ญตฺวาว ตํ ปารํ คตภาวํ สมฺมปฺปชานาตีติฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ

๖. ทุติยโลกธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๖. ฉเฏฺฐ **โก วิเสโส**ติ กึ วิเสสการณํฯ **โก อธิปฺปยาโส**ติ โก อธิกปฺปโยโคฯ **ปริยาทายา**ติ คเหตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวาฯ อิธาปิ วฏฺฏวิวฏฺฏเมว กถิตํฯ

๗. เทวทตฺตวิปตฺติสุตฺตวณฺณนา

๗. สตฺตเม **อจิรปกฺกเนฺต**ติ สงฺฆํ ภินฺทิตฺวา น จิรปกฺกเนฺตฯ **อารพฺภา**ติ อาคมฺม ปฏิจฺจ สนฺธายฯ **อตฺตวิปตฺติ**นฺติ อตฺตโน วิปตฺตึ วิปนฺนาการํฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **อภิภุยฺยา**ติ อภิภวิตฺวา มทฺทิตฺวาฯ

๘. อุตฺตรวิปตฺติสุตฺตวณฺณนา

๘. อฏฺฐเม **วฏชาลิกาย**นฺติ เอวํนามเก วิหาเรฯ โส กิร วฏวเน นิวิฏฺฐตฺตา วฏชาลิกาติ สงฺขํ คโตฯ **ปาตุรโหสี**ติ อิมมตฺถํ เทวรโญฺญ อาโรเจสฺสามีติ คนฺตฺวา ปากโฏ อโหสิฯ **อาทิพฺรหฺมจริยโก**ติ สิกฺขตฺตยสงฺคหสฺส สกลสาสนพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูโตฯ

๙. นนฺทสุตฺตวณฺณนา

๙. นวเม **กุลปุโตฺต**ติ ชาติกุลปุโตฺตฯ **พลวา**ติ ถามสมฺปโนฺนฯ **ปาสาทิโก**ติ รูปสมฺปตฺติยา ปสาทชนโกฯ **ติพฺพราโค**ติ พหลราโคฯ **กิมญฺญตฺรา**ติอาทีสุ อยมโตฺถ – กึ อเญฺญน การเณน กถิเตน, อยํ นโนฺท อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเน มตฺตญฺญู ชาคริยมนุยุโตฺต สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโต, เยหิ นโนฺท สโกฺกติ ปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ จริตุํฯ สเจ อิเมหิ การเณหิ สมนฺนาคโต นาภวิสฺส, น สกฺกุเณยฺยาติฯ **อิติห ตตฺถา**ติ เอวํ ตตฺถฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏเมว กถิตํฯ

๑๐. การณฺฑวสุตฺตวณฺณนา

๑๐. ทสเม **อเญฺญนาญฺญํ ปฏิจรตี**ติ อเญฺญน การเณน วจเนน วา อญฺญํ การณํ วจนํ วา ปฏิจฺฉาเทติฯ **พหิทฺธา กถํ อปนาเมตี**ติ พาหิรโต อญฺญํ อาคนฺตุกกถํ โอตาเรติฯ **อปเนยฺยโส**ติ อปเนยฺย นีหริตโพฺพ เอสฯ **สมณทูสี**ติ สมณทูสโกฯ **สมณปลาโป**ติ วีหีสุ วีหิปลาโป วิย นิสฺสารตาย สมเณสุ สมณปลาโปฯ **สมณการณฺฑโว**ติ สมณกจวโรฯ **พหิทฺธา นาเสนฺตี**ติ พหิ นีหรนฺติฯ **ยวกรเณ**ติ ยวเขเตฺตฯ **ผุณมานสฺสา**ติ อุเจฺจ ฐาเน ฐตฺวา มหาวาเต โอปุนิยมานสฺสฯ **อปสมฺมชฺชนฺตี**ติ สารธญฺญานํ เอกโต ทุพฺพลธญฺญานํ เอกโต กรณตฺถํ ปุนปฺปุนํ อปสมฺมชฺชนฺติ, อปสมฺมชฺชนิสงฺขาเตน วาตคฺคาหินา สุเปฺปน วา วเตฺถน วา นีหรนฺติฯ **ทฺทฺทร**นฺติ ททฺทรสทฺทํฯ

สํวาสายนฺติ สํวาเสน อยํฯ **วิชานาถา**ติ ชาเนยฺยาถฯ **สนฺตวาโจ**ติ สณฺหวาโจฯ **ชนวตี**ติ ชนมเชฺฌฯ **รโห กโรติ กรณ**นฺติ กรณํ วุจฺจติ ปาปกมฺมํ, ตํ รโห ปฏิจฺฉนฺน หุตฺวา กโรติฯ **สํสปฺปี จ มุสาวาที**ติ สํสปฺปิตฺวา มุสาวาที, มุสา ภณนฺต สํสปฺปติ ผนฺทตีติ อโตฺถฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต วฏฺฏเมว กเถตฺวา คาถาสุ วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตนฺติฯ

เมตฺตาวโคฺค ปฐโมฯ

๒. มหาวโคฺค

๑. เวรญฺชสุตฺตวณฺณนา

๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม **อภิวาเทตี**ติ เอวมาทีนิ **น สมโณ โคตโม**ติ เอตฺถ วุตฺตนกาเรน โยเชตฺวา เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพ ‘‘น วนฺทติ นาสนา วุฏฺฐาติ, นาปิ ‘อิธ โภโนฺต นิสีทนฺตู’ติ เอวํ อาสเนน วา นิมเนฺตตี’’ติฯ เอตฺถ หิ วา-สโทฺท วิภาวเน นาม อเตฺถ ‘‘รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วา’’ติอาทีสุ วิยฯ เอวํ วตฺวา อถ อตฺตโน อภิวาทนาทีนิ อกโรนฺตํ ภควนฺตํ ทิสฺวา อาห – **ตยิทํ, โภ โคตม, ตเถวา**ติฯ ยํ ตํ มยา สุตํ, ตํ ตเถว, ตํ สวนญฺจ เม ทสฺสนญฺจ สํสนฺทติ สเมติ, อตฺถโต เอกีภาวํ คจฺฉติฯ น หิ ภวํ โคตโม…เป.… อาสเนน วา นิมเนฺตตีติฯ เอวํ อตฺตนา สุตํ ทิเฏฺฐน นิคเมตฺวา นินฺทโนฺต อาห – **ตยิทํ, โภ โคตม, น สมฺปนฺนเมวา**ติ ตํ อภิวาทนาทีนํ อกรณํ อยุตฺตเมวาติฯ

อถสฺส ภควา อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนโทสํ อนุปคมฺม กรุณาสีตเลน หทเยน ตํ อญฺญาณํ วิธมิตฺวา ยุตฺตภาวํ ทเสฺสตุกาโม **นาหํ ตํ พฺราหฺมณา**ติอาทิมาหฯ ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ – อหํ, พฺราหฺมณ, อปฺปฏิหเตน สพฺพญฺญุตญฺญาณจกฺขุนา โอโลเกโนฺตปิ ตํ ปุคฺคลํ เอตสฺมิํ สเทวกาทิเภเท โลเก น ปสฺสามิ, ยมหํ อภิวาเทยฺยํ วา ปจฺจุเฎฺฐยฺยํ วา อาสเนน วา นิมเนฺตยฺยํฯ อนจฺฉริยํ วา เอตํ, สฺวาหํ อชฺช สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต เอวรูปํ นิปจฺจาการารหํ ปุคฺคลํ น ปสฺสามิฯ อปิจ โข ยทาปาหํ สมฺปติชาโตว อุตฺตเรน มุโข สตฺตปทวีติหาเรน คนฺตฺวา สกลํ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ โอโลเกสิํ, ตทาปิ เอตสฺมิํ สเทวกาทิเภเท โลเก ตํ ปุคฺคลํ น ปสฺสามิ, ยมหํ เอวรูปํ นิปจฺจการํ กเรยฺยํฯ อถ โข มํ โสฬสกปฺปสหสฺสายุโก ขีณาสวมหาพฺรหฺมาปิ อญฺชลิํ ปคฺคเหตฺวา ‘‘ตฺวํ โลเก มหาปุริโส, ตฺวํ สเทวกสฺส โลกสฺส อโคฺค จ เชโฎฺฐ จ เสโฎฺฐ จ, นตฺถิ ตยา อุตฺตริตโร’’ติ สญฺชาตโสมนโสฺส ปติมาเนสิฯ ตทาปิ จาหํ อตฺตนา อุตฺตริตรํ อปสฺสโนฺต อาสภิํ วาจํ นิจฺฉาเรสิํ – ‘‘อโคฺคหมสฺมิ โลกสฺส, เชโฎฺฐหมสฺมิ โลกสฺส, เสโฎฺฐหมสฺมิ โลกสฺสา’’ติฯ เอวํ สมฺปติชาตสฺสาปิ มยฺหํ อภิวาทนาทิรโห ปุคฺคโล นตฺถิ, สฺวาหํ อิทานิ สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต กํ อภิวาเทยฺยํฯ ตสฺมา ตฺวํ, พฺราหฺมณ, มา ตถาคตา เอวรูปํ ปรมนิปจฺจการํ ปตฺถยิฯ ยญฺหิ, พฺราหฺมณ, ตถาคโต อภิวาเทยฺย วา…เป.… อาสเนน วา นิมเนฺตยฺย, มุทฺธาปิ ตสฺส ปุคฺคลสฺส รตฺติปริโยสาเน ปริปากสิถิลพนฺธนํ วณฺฏา มุตฺตตาลผลํ วิย คีวโต ฉิชฺชิตฺวา สหสาว ภูมิยํ นิปเตยฺยฯ

เอวํ วุเตฺตปิ พฺราหฺมโณ ทุปฺปญฺญตาย ตถาคตสฺส โลกเชฎฺฐภาวํ อสลฺลเกฺขโนฺต เกวลํ ตํ วจนํ อสหมาโน อาห – **อรสรูโป ภวํ โคตโม**ติฯ อยํ กิรสฺส อธิปฺปาโย – ยํ โลเก อภิวาทนปจฺจุฎฺฐานอญฺชลิกมฺมสามีจิกมฺมํ ‘‘สามคฺคิรโส’’ติ วุจฺจติ, ตํ โภโต โคตมสฺส นตฺถิฯ ตสฺมา อรสรูโป ภวํ โคตโม, อรสชาติโก อรสสภาโวติฯ อถสฺส ภควา จิตฺตมุทุภาวชนนตฺถํ อุชุวิปจฺจนีกภาวํ ปริหรโนฺต อญฺญถา ตสฺส วจนสฺส อตฺถํ อตฺตนิ สนฺทเสฺสโนฺต **อตฺถิ เขฺวส, พฺราหฺมณ, ปริยาโย**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อตฺถิ เขฺวสา**ติ อตฺถิ โข เอสฯ **ปริยาโย**ติ การณํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อตฺถิ โข, พฺราหฺมณ, เอตํ การณํ, เยน การเณน มํ ‘‘อรสรูโป ภวํ โคตโม’’ติ วทมาโน ปุคฺคโล สมฺมา วเทยฺย, อวิตถวาทีติ สงฺขํ คเจฺฉยฺยฯ กตโม ปน โสติ? เย เต, พฺราหฺมณ, รูปรสา…เป.… โผฎฺฐพฺพรสา, เต ตถาคตสฺส ปหีนาติฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? เย เต ชาติวเสน วา อุปปตฺติวเสน วา เสฎฺฐสมฺมตานมฺปิ ปุถุชฺชนานํ รูปารมฺมณาทีนิ อสฺสาเทนฺตานํ อภินนฺทนฺตานํ รชฺชนฺตานํ อุปฺ

ปชฺชนฺติ กามสุขสฺสาทสงฺขาตา รูปรสา, สทฺทรสา, คนฺธรสา, รสรสา, โผฏฺฐพฺพรสา, เย อิมํ โลกํ คีวาย พนฺธิตฺวา วิย อาวิญฺฉนฺติ, วตฺถารมฺมณาทิสามคฺคิยญฺจ อุปฺปนฺนตฺตา สามคฺคิรสาติ วุจฺจนฺติฯ เต สพฺเพปิ ตถาคตสฺส ปหีนาฯ ‘‘มยฺหํ ปหีนา’’ติ วตฺตพฺเพปิ มมาการํ อตฺตานํ อนุกฺขิปนฺโต ธมฺมํ เทเสติ, เทสนาวิลาโส วา เอส ตถาคตสฺสฯ

ตตฺถ **ปหีนา**ติ จิตฺตสนฺตานโต วิคตา, ปชหิตา วาฯ เอตสฺมิํ ปนตฺเถ กรเณ สามิวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ อริยมคฺคสตฺเถน อุจฺฉินฺนํ ตณฺหาวิชฺชามยํ มูลํ เอเตสนฺติ **อุจฺฉินฺนมูลา**ฯ ตาลวตฺถุ วิย เนสํ วตฺถุ กตนฺติ **ตาลาวตฺถุกตา**ฯ ยถา หิ ตาลรุกฺขํ สมูลํ อุทฺธริตฺวา ตสฺส วตฺถุมตฺเต ตสฺมิํ ปเทเส กเต น ปุน ตสฺส ตาลสฺส อุปฺปตฺติ ปญฺญายติ, เอวํ อริยมคฺคสตฺเถน สมูเล รูปาทิรเส อุทฺธริตฺวา เตสํ ปุพฺพ อุปฺปนฺนปุพฺพภาเวน วตฺถุมตฺเต จิตฺตสนฺตาเน กเต สพฺเพปิ เต ตาลาวตฺถุกตาติ วุจฺจนฺติฯ อวิรุฬฺหิธมฺมตฺตา วา มตฺถกจฺฉินฺนตาโล วิย กตาติ ตาลาวตฺถุกตาฯ ยสฺมา ปน เอวํ ตาลาวตฺถุกตา อนภาวํกตา โหนฺติ , ยถา เนสํ ปจฺฉาภาโว น โหติ, ตถา กตา โหนฺติฯ ตสฺมา อาห – **อนภาวํกตา**ติฯ **อายติํ อนุปฺปาทธมฺมา**ติ อนาคเต อนุปฺปชฺชนกสภาวาฯ

โน จ โข ยํ ตฺวํ สนฺธาย วเทสีติ ยญฺจ โข ตฺวํ สนฺธาย วเทสิ, โส ปริยาโย น โหติฯ นนุ จ เอวํ วุตฺเต โย พฺราหฺมเณน วุตฺโต สามคฺคิรโส, ตสฺส อตฺตนิ วิชฺชมานตา อนุญฺญาตา โหตีติ? น โหติฯ โย หิ นํ สามคฺคิรสํ กาตุํ ภพฺโพ หุตฺวา น กโรติ, โส ตทภาเวน อรสรูโปติ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ ภควา ปน อภพฺโพว เอตํ กาตุํ, เตนสฺส การเณ อภพฺพตํ ปกาเสนฺโต อาห – ‘‘โน จ โข ยํ ตฺวํ สนฺธาย วเทสี’’ติฯ ยํ ปริยายํ สนฺธาย ตฺวํ มํ ‘‘อรสรูโป’’ติ วเทสิ, โส อเมฺหสุ เนว วตฺตพฺโพติฯ

เอวํ พฺราหฺมโณ อตฺตนา อธิเปฺปตํ อรสรูปตํ อาโรเปตุํ อสโกฺกโนฺต อถาปรํ **นิโพฺภโค ภว**นฺติอาทิมาหฯ สพฺพปริยาเยสุ เจตฺถ วุตฺตนเยเนว โยชนากฺกมํ วิทิตฺวา สนฺธายภาสิตมตฺถํ เอวํ เวทิตพฺพํ – พฺราหฺมโณ ตเทว วโยวุฑฺฒานํ อภิวาทนาทิกมฺมํ โลเก ‘‘สามคฺคิปริโภโค’’ติ มญฺญมาโน ตทภาเวน จ ภควนฺตํ ‘‘นิโพฺภโค’’ติอาทิมาหฯ ภควา จ ยฺวายํ รูปาทีสุ สตฺตานํ ฉนฺทราคปริโภโค, ตทภาวํ อตฺตนิ สมฺปสฺสมาโน อปรํ ปริยายมนุชานิฯ

ปุน พฺราหฺมโณ ยํ โลเก วโยวุฑฺฒานํ อภิวาทนาทิกุลสมุทาจารกมฺมํ โลกิยา กโรนฺติ, ตสฺส อกิริยํ สมฺปสฺสมาโน ภควนฺตํ **อกิริยวาโท**ติ อาหฯ ภควา ปน ยสฺมา กายทุจฺจริตาทีนํ อกิริยํ วทติ, ตสฺมา ตํ อกิริยวาทิตํ อตฺตนิ สมฺปสฺสมาโน อปรํ ปริยายมนุชานิฯ ตตฺถ ฐเปตฺวา กายทุจฺจริตาทีนิ อวเสสา อกุสลา ธมฺมา **อเนกวิหิตา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา**ติ เวทิตพฺพาฯ

ปุน พฺราหฺมโณ ตเทว อภิวาทนาทิกมฺมํ ภควติ อปสฺสโนฺต ‘‘อิมํ อาคมฺม อยํ โลกตนฺติ โลกปเวณี อุจฺฉิชฺชตี’’ติ มญฺญมาโน ภควนฺตํ **อุเจฺฉทวาโท**ติ อาหฯ ภควา ปน ยสฺมา ปญฺจกามคุณิกราคสฺส เจว อกุสลจิตฺตทฺวยสมฺปยุตฺตสฺส จ โทสสฺส อนาคามิมเคฺคน อุเจฺฉทํ วทติ, สพฺพากุสลสมฺภวสฺส ปน โมหสฺส อรหตฺตมเคฺคน อุเจฺฉทํ วทติ, ฐเปตฺวา เต ตโย อวเสสานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ยถานุรูปํ จตูหิ มเคฺคหิ อุเจฺฉทํ วทติ, ตสฺมา ตํ อุเจฺฉทวาทํ อตฺตนิ สมฺปสฺสมาโน อปรํ ปริยายมนุชานิฯ

ปุน พฺราหฺมโณ ‘‘ชิคุจฺฉติ มเญฺญ สมโณ โคตโม อิทํ วโยวุฑฺฒานํ อภิวาทนาทิกุลสมุทาจารกมฺมํ, เตน ตํ น กโรตี’’ติ มญฺญมาโน ภควนฺตํ **เชคุจฺฉี**ติ อาหฯ ภควา ปน ยสฺมา ชิ

คุจฺฉติ กายทุจฺจริตาทีหิ, ยานิ กายวจีมโนทุจฺจริตานิ เจว ยาว จ อกุสลานํ ลามกธมฺมานํ สมาปตฺติ สมาปชฺชนา สมงฺคิภาโว, ตํ สพฺพมฺปิ คูถํ วิย มณฺฑนกชาติโก ปุริโส ชิคุจฺฉติ หิรียติ, ตสฺมา ตํ เชคุจฺฉิตํ อตฺตนิ สมฺปสฺสมาโน อปรํ ปริยายมนุชานิฯ ตตฺถ **กายทุจฺจริเตนา**ติ อาทิ กรณวจนํ อุปโยคเตฺถ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปุน พฺราหฺมโณ ตเทว อภิวาทนาทิกมฺมํ ภควติ อปสฺสโนฺต ‘‘อยํ อิทํ โลกเชฏฺฐกกมฺมํ วิเนติ วินาเสติ, อถ วา ยสฺมา เอตํ สามีจิกมฺมํ น กโรติ, ตสฺมา อยํ วิเนตโพฺพ นิคฺคณฺหิตโพฺพ’’ติ มญฺญมาโน ภควนฺตํ **เวนยิโก**ติ อาหฯ ตตฺรายํ ปทโตฺถ – วินยตีติ วินโย, วินาเสตีติ วุตฺตํ โหติฯ วินโย เอว **เวนยิโก**ฯ วินยํ วา อรหตีติ **เวนยิโก,** นิคฺคหํ อรหตีติ วุตฺตํ โหติฯ ภควา ปน ยสฺมา ราคาทีนํ วินยาย วูปสมาย ธมฺมํ เทเสติ, ตสฺมา เวนยิโก โหติฯ อยเมว เจตฺถ ปทโตฺถ – วินยาย ธมฺมํ เทเสตีติ เวนยิโกฯ วิจิตฺรา หิ ตทฺธิตวุตฺติฯ สฺวายํ ตํ เวนยิกภาวํ อตฺตนิ สมฺปสฺสมาโน อปรํ ปริยายมนุชานิฯ

ปุน พฺราหฺมโณ ยสฺมา อภิวาทนาทีนิ สามีจิกมฺมานิ กโรนฺตา วโยวุเทฺธ โตเสนฺติ หาเสนฺติ , อกโรนฺตา ปน ตาเปนฺติ วิเหเสนฺติ โทมนสฺสํ เนสํ อุปฺปาเทนฺติ, ภควา จ ตานิ น กโรติ, ตสฺมา ‘‘อยํ วโยวุเทฺธ ตปตี’’ติ มญฺญมาโน สปฺปุริสาจารวิรหิตตฺตา วา ‘‘กปณปุริโส อย’’นฺติ มญฺญมาโน ภควนฺตํ **ตปสฺสี**ติ อาหฯ ตตฺรายํ ปทโตฺถ – ตปตีติ ตโป, โรเสติ วิเหเสตีติ อโตฺถฯ สามีจิกมฺมากรณเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตโป อสฺส อตฺถีติ **ตปสฺสี**ฯ ทุติเย อตฺถวิกเปฺป พฺยญฺชนานิ อวิจาเรตฺวา โลเก กปณปุริโส ตปสฺสีติ วุจฺจติฯ ภควา ปน เย อกุสลา ธมฺมา โลกํ ตปนโต ตปนียานิ วุจฺจนฺติ, เตสํ ปหีนตฺตา ยสฺมา ตปสฺสีติ สงฺขํ คโตฯ ตสฺมา ตํ ตปสฺสิตํ อตฺตนิ สมฺปสฺสมาโน อปรํ ปริยายมนุชานิฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – ตปนฺตีติ ตปา, อกุสลธมฺมานเมตํ อธิวจนํฯ เต ตเป อสฺสิ นิรสฺสิ ปหาสิ วิทฺธํสีติ ตปสฺสีฯ

ปุน พฺราหฺมโณ ตํ อภิวาทนาทิกมฺมํ เทวโลกคพฺภสมฺปตฺติยา เทวโลกปฏิสนฺธิปฏิลาภาย สํวตฺตตีติ มญฺญมาโน ภควติ จสฺส อภาวํ ทิสฺวา ภควนฺตํ **อปคโพฺภ**ติ อาหฯ โกธวเสน วา ภควโต มาตุกุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิคฺคหเณ โทสํ ทเสฺสโนฺตปิ เอวมาหฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – คพฺภโต อปคโตติ **อปคโพฺภ,** อภโพฺพ เทวโลกูปปตฺติํ ปาปุณิตุนฺติ อธิปฺปาโยฯ หีโน วา คโพฺภ อสฺสาติ อปคโพฺภฯ เทวโลกคพฺภปริพาหิรตฺตา อายติํ หีนคพฺภปฏิลาภภาคีติฯ หีโน วาสฺส มาตุกุจฺฉิสฺมิํ คพฺภวาโส อโหสีติ อธิปฺปาโยฯ ภควโต ปน ยสฺมา อายติํ คพฺภเสยฺยา อปคตา, ตสฺมา โส ตํ อปคพฺภตํ อตฺตนิ สมฺปสฺสมาโน อปรํ ปริยายมนุชานิฯ ตตฺร จ **ยสฺส โข, พฺราหฺมณ, อายติํ คพฺภเสยฺยา ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ ปหีนา**ติ เอเตสํ ปทานํ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ – ‘‘พฺราหฺมณ, ยสฺส ปุคฺคลสฺส อนาคเต คพฺภเสยฺยา ปุนพฺภเว จ อภินิพฺพตฺติ อนุตฺตเรน มเคฺคน วิหตการณตฺตา ปหีนาฯ คพฺภเสยฺยาคหเณน เจตฺถ ชลาพุชโยนิ คหิตา, ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติคฺคหเณน อิตรา ติโสฺส’’ปิฯ

อปิจ คพฺภสฺส เสยฺยา **คพฺภเสยฺยา**ฯ ปุนพฺภโว เอว อภินิพฺพตฺติ **ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตี**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ยถา จ วิญฺญาณฏฺฐิตีติ วุเตฺตปิ น วิญฺญาณโต อญฺญา ฐิติ อตฺถิ, เอวมิธาปิ น คพฺภโต อญฺญา เสยฺยา เวทิตพฺพาฯ อภินิพฺพตฺติ จ นาม ยสฺมา ปุนพฺภวภูตาปิ อปุนพฺภวภูตาปิ อตฺถิ, อิธ จ ปุนพฺภวภูตา อธิเปฺปตา, ตสฺมา วุตฺตํ – ‘‘ปุนพฺภโว เอว อภินิพฺพตฺติ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตี’’ติฯ

เอวํ อาคตกาลโต ปฏฺฐาย อรสรูปตาทีหิ อฏฺฐหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสนฺตมฺปิ พฺราหฺมณํ ภควา ธมฺมิสฺสโร ธมฺมราชา ธมฺมสามี ตถาคโต อนุกมฺปาย สีตเลเนว จกฺขุนา พฺ

ราหฺมณํ โอเลเกนฺต ยํ ธมฺมธาตุํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา เทสนาวิลาสปฺปตฺตา นาม โหติ, ตสฺสา ธมฺม ธาตุยา สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา วิคตวลาหเก นเภ ปุณฺณจนฺโท วิย จ สรทกาเล สูริโย วิย จ พฺ ราหฺมณสฺส หทยนฺธการํ วิธเมนฺต ตานิเยว อโกฺกสวตฺถูนิ เตน เตน ปริยาเยน อญฺญถา ท เสฺสตฺวา ปุนปิ อตฺตโน กรุณาวิปฺผารํ อฏฺฐหิ โลกธมฺเมหิ อกมฺปิยภาเวน ปฏิลทฺธตาทิคุณ ลกฺขณํ ปถวิสมจิตฺตตํ อกุปฺปธมฺมตญฺจ ปกาเสนฺต ‘‘อยํ พฺราหฺมโณ เกวลํ ปลิตสิรขณฺฑ ทนฺตวลิตฺตจตาทีหิ อตฺตโน วุทฺธภาวํ สลฺลเกฺขติ, โน จ โข ชานาติ อตฺตานํ ชาติยา อนุคตํ ชราย อนุสฏํ พฺยาธิโน อธิภูตํ มรเณน อพฺภาหตํ อชฺช มริตฺวา ปุน เสฺวว อุตฺตานเสยฺยทารก ภาวคมนียํ ฯ มหนฺเตน โข ปน อุสฺสาเหน มม สนฺติกํ อาคโต, ตทสฺส อาคมนํ สาตฺถกํ โหตู’’ติ จินฺเตตฺวา อิมสฺมิํ โลเก อตฺตโน อปฺปฏิสมํ ปุเรชาตภาวํ ทเสฺสนฺต **เสยฺยถาปิ, พฺ ราหฺมณา**ติอาทินา นเยน พฺราหฺมณสฺส ธมฺมเทสนํ วเฑฺฒสิฯ

ตตฺถ **เสยฺยถาปี**ติอาทีนํ เหฏฺฐา วุตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส – เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว หิ เต กุกฺกุฏโปตกา ปเกฺข วิธุนนฺตา ตํขณานุรูปํ วิรวนฺตา นิกฺขมนฺติฯ เอวํ นิกฺขมนฺตานญฺจ เตสํ โย ปฐมตรํ นิกฺขมติ, โส เชโฎฺฐติ วุจฺจติฯ ตสฺมา ภควา ตาย อุป มาย อตฺตโน เชฏฺฐภาวํ สาเธตุกาโม พฺราหฺมณํ ปุจฺฉติ – **โย นุ โข เตสํ กุกฺกุฏจฺฉาโป ตกานํ...เป.... กินฺติ สฺวาสฺส วจนีโย**ติฯ ตตฺถ **กุกฺกุฏจฺฉาปกาน**นฺติ กุกฺกุฏโปตกานํฯ **กินฺ ติ สฺวาสฺส วจนีโย**ติ โส กินฺติ วจนีโย อสฺส, กิํ วตฺตโพฺพ ภเวยฺย เชโฎฺฐ วา กนิโฎฺฐ วาติฯ

‘‘เชโฎฺฐ’’ติสฺส, โภ โคตม, วจนีโยติ, โภ โคตม, โส เชโฎฺฐ อิติ อสฺส วจนีโยฯ กสฺมา ติ เจ? **โส หิ เนสํ เชโฎฺฐ**ติ, ยสฺมา โส เนสํ วุทฺธตโรติ อโตฺถฯ อถสฺส ภควา โอปมฺมํ สมฺปฏิ ปาเทนฺต **เอวเมว โข**ติ อาห, ยถา โส กุกฺกุฏโปตโก, เอวํ อหมฺปิฯ **อวิชฺชาคตาย ป ชาย**าติ อวิชฺชา วุจฺจติ อญฺญาณํ, ตตฺถ คตายฯ **ปชายา**ติ สตฺตธิวจนเมตํ, อวิชฺชาโกสสฺส อ โนฺต ปวิเฏฺฐสุ สเตฺตสูปิ วุตฺตํ โหติฯ **อณฺฑภูตายา**ติ อเณฺฑ ภูตาย ปชาตาย สญฺชาตายฯ ยถา หิ อเณฺฑ นิพฺพตฺตา เอกเจฺจ สตฺตา อณฺฑภูตาติ วุจฺจนฺติ, เอวมยํ สพฺพาปิ ปชา อ วิชฺชณฺฑโกเส นิพฺพตฺตตฺตา อณฺฑภูตาติ วุจฺจติฯ **ปริโยนทฺธายา**ติ เตน อวิชฺชณฺฑโกเสน สมนฺตโต โอนทฺธาย พทฺธาย เวฐิตายฯ **อวิชฺชณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา**ติ ตํ อวิชฺชามยํ อณฺฑ โกสํ ภินฺทิตฺวาฯ **เอโกว โลเก**ติ สกเลปิ โลกสนฺนิวาเส อหเมว เอโก อทุติโยฯ **อนุตฺตรํ สมฺ มาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธ**ติ อุตฺตรรหิตํ สพฺพเสฏฺฐํ สมฺมา สามญฺจ โพธิํ, อถ วา ปสตฺถํ สุนฺ ทรญฺจ โพธิํฯ อรหตฺตมคฺคญาณเสฺสตํ นามํ, สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺสาปิ นามเมวฯ อุภยมฺปิ วฏฺฏติฯ อเญฺญสํ อรหตฺตมโคฺค อนุตฺตรา โพธิ โหติ, น โหตีติ? น โหติฯ กสฺมา? อสพฺพคุณ ทายกตฺตาฯ เตสญฺหิ กสฺสจิ อรหตฺตมโคฺค อรหตฺตผลเมว เทติ, กสฺสจิ ติโสฺส วิชฺชา, กสฺสจิ ฉ อภิญฺญา, กสฺสจิ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา, กสฺสจิ สาวกปารมิญาณํฯ ปเจฺจกพุทฺธานมฺปิ ปเจฺจก โพธิญาณเมว เทติ, พุทฺธานํ ปน สพฺพคุณสมฺปตฺติํ เทติ อภิเสโก วิย รโญฺญ สพฺพโลกิสฺสร ภาวํฯ ตสฺมา อญฺญสฺส กสฺสจิปิ อนุตฺตรา โพธิ น โหตีติฯ **อภิสมฺพุโทฺธ**ติ อพฺภญฺญาสิํ ปฏิ วิชฺฌิํ, ปโตฺตมฺหิ อธิคโตมฺหีติ วุตฺตํ โหติฯ

อิทานิ ยเทตํ ภควตา ‘‘เอวเมว โข’’ติอาทินา นเยน วุตฺตํ โอปมฺมสมฺปฏิปาทนํ, ตํ เอวํ อเตฺถน สํสนฺทิตฺวา เวทิตพฺพํ – ยถา หิ ตสฺสา กุกฺกุฏิยา อตฺตโน อเณฺฑสุ อธิสยนาทิติวิธ กิริยากรณํ, เอวํ โพธิปลฺลเงฺก นิสินฺนสฺส โพธิสตฺตภูตสฺส ภควโต อตฺตโน สนฺตาเน อนิจฺจํ, ทุกฺขํ, อนตฺตาติ ติวิธานุปสฺสนากรณํฯ กุกฺกุฏิยา ติวิธกิริยาสมฺปาทเนน อณฺฑานํ อปูติภาโว วิย โพธิสตฺตภูตสฺส ภควโต ติวิธานุปสฺสนาสมฺปาทเนน วิปสฺสนาญาณสฺส อปริหานิฯ กุกฺกุฏิ ยา ติวิธกิริยากรเณน อณฺฑานํ อลฺลสิเนหปริยาทานํ วิย โพธิสตฺตภูตสฺส ภควโต ติวิธานุปสฺ

สนาสมฺปาทเนน ภวตฺตยานุคตนิกนฺติสิเนหปริยาทานํฯ กุกฺกุฏิยา ติวิธกิริยากรเณน อณฺฑก ปาลานํ ตนุภาโว วิย โพธิสตฺตภูตสฺส ภควโต ติวิธานุปสฺสนาสมฺปาทเนน อวิชฺชณฺฑโกสสฺส ตนุภาโว, กุกฺกุฏิยา ติวิธกิริยากรเณน กุกฺกุฏโปตกสฺส ปาทนขตุณฺฑกานํ ถทฺธขรภาโว วิย โพธิสตฺตภูตสฺส ภควโต ติวิธานุปสฺสนาสมฺปาทเนน วิปสฺสนาญาณสฺส ติกฺขขรวิปฺปสนฺนสูร ภาโวฯ กุกฺกุฏิยา ติวิธกิริยากรเณน กุกฺกุฏโปตกสฺส ปริณามกาโล วิย โพธิสตฺตภูตสฺส ภคว โต ติวิธานุปสฺสนาสมฺปาทเนน วิปสฺสนาญาณสฺส ปริณามกาโล วฑฺฒิกาโล คพฺภคฺคหณกา โลฯ กุกฺกุฏิยา ติวิธกิริยากรเณน กุกฺกุฏโปตกสฺส ปาทนขสิขาย วา มุขตุณฺฑเกน วา อณฺฑ โกสํ ปทาเลตฺวา ปกฺข ปโปฺผเฏตฺวา โสตฺถินา อภินิพฺภิทากาโล วิย ภควโต ติวิธานุปสฺสนา สมฺปาทเนน วิปสฺสนาญาณคพฺภํ คณฺหาเปตฺวา อนุปุพฺพาธิคเตน อรหตฺตมคฺเคน อวิชฺชณฺฑ โกสํ ปทาเลตฺวา อภิญฺญาปกฺข ปโปฺผเฏตฺวา โสตฺถินา สกลพุทฺธคุณสจฺฉิกตกาโล เวทิต พฺพฯ

อหญฺหิ, พฺราหฺมณ, เชฏฺโฐ เสฏฺโฐ โลกสฺสาติ, พฺราหฺมณ, ยถา เตสํ กุกฺกุฏโปตกานํ ปฐมตรํ อณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา อภินิพฺพโตฺต กุกฺกุฏโปตโก เชฏฺโฐ โหติ, เอวํ อวิชฺชาคตาย ปชาย ตํ อวิชฺชณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา ปฐมตรํ อริยาย ชาติยา ชาตตฺตา อหญฺหิ เชฏฺโฐ วุทฺธต โมติ สงฺขํ คโต, สพฺพคุเณหิ ปน อปฺปฏิสมตฺตา เสฏฺโฐติฯ

เอวํ ภควา อตฺตโน อนุตฺตรํ เชฏฺฐเสฏฺฐภาวํ พฺราหฺมณสฺส ปกาเสตฺวา อิทานิ ยาย ปฏิป ทาย ตํ อธิคโต, ตํ ปฏิปทํ ปุพฺพภาคโต ปภุติ ทเสฺสตุํ **อารทฺธํ โข ปน เม, พฺราหฺมณา**ติอา ทิมาหฯ ตตฺถ **อารทฺธํ โข ปน เม, พฺราหฺมณ, วีริยํ อโหสี**ติ, พฺราหฺมณ, น มยา อยํ อนุตฺต โร เชฏฺฐเสฏฺฐภาโว กุสีเตน มุฏฺฐสฺสตินา สารทฺธกาเยน วิกฺขิตฺตจิเตน อธิคโต, อปิจ โข ต ทธิคมาย อารทฺธํ โข ปน เม วีริยํ อโหสิฯ โพธิมเณฺฑ นิสิเนฺนน มยา จตุสมฺมปฺปธานเภทํ วี ริยํ อารทฺธํ อโหสิ, ปคฺคหิตํ อสิถิลปฺปวตฺติตํฯ อารทฺธตฺตาเยว จ เม ตํ **อสลฺลีนํ** อโหสิ ฯ น เก วลญฺจ วีริยเมว, สติปิ เม อารมฺมณาภิมุขภาเวน **อุปฏฺฐิตา** อโหสิ, อุปฏฺฐิตตฺตาเยว จ **อสมฺ มุฏฺฐาฯ ปสฺสทฺโธ กาโย อสารทฺโธ**ติ กายจิตฺตปฺปสฺสทฺธิวเสน กาโยปิ เม ปสฺสทฺโธ อโหสิฯ ตตฺถ ยสฺมา นามกาเย ปสฺสเทฺธ รูปกาโยปิ ปสฺสทฺโธเยว โหติ, ตสฺมา ‘‘นามกาโย รูปกาโย’’ติ อวิเสเสตฺวาว ‘‘ปสฺสทฺโธ กาโย’’ติ วุตฺตํฯ **อสารทฺโธ**ติ โส จ โข ปสฺสทฺธตฺตา เยว อสารทฺโธ, วิคตทรโถติ วุตฺตํ โหติ ฯ **สมาหิตํ จิตฺตํ เอกคฺค**นฺติ จิตฺตมฺปิ เม สมฺมา อา หิตํ สุฏฺฐุ ฐปิตํ อปฺปิตํ วิย อโหสิ, สมาหิตตฺตา เอว จ เอกคฺคํ อจลํ นิปฺผนฺทนนฺติฯ เอตฺตาวตา ฌานสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทา กถิตา โหติฯ

อิทานิ อิมาย ปฏิปทาย อธิคตํ ปฐมชฺฌานํ อาทิํ กตฺวา วิชฺชาตฺตยปริโยสานํ วิเสสํ ท เสฺสโนฺต **โส โข อห**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยํ ยาว วินิจฺฉยนเยน วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ วิสุทฺธิมคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๖๙) วุตฺตเมวฯ

อยํ โข เม, พฺราหฺมณาติอาทีสุ ปน **วิชฺชา**ติ วิทิตกรณเฏฺฐน วิชฺชาฯ กิํ วิทิตํ กโรติ ? ปุเพฺพนิวาสํฯ **อวิชฺชา**ติ ตเสฺสว ปุเพฺพนิวาสสฺส อวิทิตกรณเฏฺฐน ตปฺปฏิจฺฉาทกโมโหฯ **ตโม**ติ เสฺวว โมโห ตปฺปฏิจฺฉาทกเฏฺฐน ตโม นามฯ **อาโลโก**ติ สา เอว วิชฺชา โอภาสก รณเฏฺฐน อาโลโกติฯ เอตฺถ จ วิชฺชา อธิคตาติ อโตฺถ, เสสํ ปสํสาวจนํฯ โยชนา ปเนตฺถ – อยํ โข เม วิชฺชา อธิคตา, ตสฺส เม อธิคตวิชฺชสฺส อวิชฺชา วิหตา, วินฏฺฐาติ อโตฺถฯ กสฺมา? ยสฺมา วิชฺชา อุปฺปนฺนาฯ เอส นโย อิตรสฺมิมฺปิ ปททฺวเยฯ **ยถา ต**นฺติ เอตฺถ **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ สติ ยา อวิปฺปวาเสน อปฺปมตฺตสฺส วีริยาตาเปน อาตาปิโน กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขาตาย ปหิต

ตฺตสฺส เปสิตตฺตสฺสาติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน ปหิตตฺตสฺส วิหรโต อวิชฺชา วิหเญฺญยฺย, วิชฺชา อุปฺปเชฺชยฺย ตโม วิหเญฺญยฺย, อาโลโก อุปฺปเชฺชยฺย, เอวเมว มม อวิชฺชา วิหตา, วิชฺชา อุปฺปนฺนา, ตโม วิหโต, อาโลโก อุปฺปโนฺนฯ เอตสฺส เม ปธานานุโยคสฺส อนุรูปเมว ผลํ ลทฺธนฺติฯ

อยํ โข เม, พฺราหฺมณ, ปฐมา อภินิพฺภิทา อโหสิ กุกฺกุฎจฺฉาปกเสฺสว อณฺฑโกสมฺหาติ อยํ โข มม, พฺราหฺมณ, ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณมุขตุณฺฑเกน ปุเพฺพ นิวุตฺถขนฺธปฺปฏิจฺฉาทกํ อวิชฺชณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา ปฐมา อภินิพฺภิทา ปฐมา นิกฺขนฺติ ปฐมา อริยาชาติ อโหสิ กุกฺกุฎจฺฉาปกเสฺสว มุขตุณฺฑเกน วา ปาทนขสิขาย วา อณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา ตมฺหา อณฺฑโกสมฺหา อภินิพฺภิทา นิกฺขนฺติ กุกฺกุฎนิกาเย ปจฺจาชาตีติฯ อยํ ตาว ปุเพฺพนิวาสกถายํ นโยฯ

จุตูปปาตกถาย ปน **วิชฺชา**ติ ทิพฺพจกฺขุญาณวิชฺชาฯ **อวิชฺชา**ติ จุตูปปาตปฺปฏิจฺฉาทิกา อวิชฺชาฯ ยถา ปน ปุเพฺพนิวาสกถายํ ''ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณมุขตุณฺฑเกน ปุเพฺพ นิวุตฺถกฺขนฺธปฺปฏิจฺฉาทกํ อวิชฺชณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา''ติ วุตฺตํ, เอวมิธ ''จุตูปปาตญาณมุขตุณฺฑเกน จุตูปปาตปฺปฏิจฺฉาทกํ อวิชฺชณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา''ติ วตฺตพฺพํฯ

ยํ ปเนตํ ปจฺจเวกฺขณญาณปริคฺคหิตํ อาสวานํ ขยญาณาธิคมํ พฺราหฺมณสฺส ทเสฺสโนฺต **อยํ โข เม, พฺราหฺมณ, ตติยา วิชฺชา**ติอาทิมาห, ตตฺถ **วิชฺชา**ติ อรหตฺตมคฺควิชฺชาฯ **อวิชฺชา**ติ จตุสจฺจปฺปฏิจฺฉาทิกา อวิชฺชาฯ **อยํ โข เม, พฺราหฺมณ, ตติยา อภินิพฺภิทา อโหสี**ติ เอตฺถ อยํ โข มม, พฺราหฺมณ, อาสวานํ ขยญาณมุขตุณฺฑเกน จตุสจฺจปฏิจฺฉาทกํ อวิชฺชณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา ตติยา อภินิพฺภิทา ตติยา นิกฺขนฺติ ตติยา อริยชาติ อโหสิ กุกฺกุฎจฺฉาปกเสฺสว มุขตุณฺฑเกน วา ปาทนขสิขาย วา อณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา ตมฺหา อณฺฑโกสมฺหา อภินิพฺภิทา นิกฺขนฺติ กุกฺกุฎนิกาเย ปจฺจาชาตีติฯ

เอตฺตาวตา กิํ ทเสฺสสีติ? โส หิ, พฺราหฺมณ, กุกฺกุฎจฺฉาปโก อณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา ตโต นิกฺขมโนฺต สกิเมว ชายติ, อหํ ปน ปุเพฺพนิวุตฺถกฺขนฺธปฺปฏิจฺฉาทกํ อวิชฺชณฺฑโกสํ ภินฺทิตฺวา ปฐมํ ตาว ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณวิชฺชาย ชาโตฯ ตโต สตฺตานํ จุติปฏิสนฺธิปฺปฏิจฺฉาทกํ อวิชฺชณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา ทุติยํ ทิพฺพจกฺขุญาณวิชฺชาย ชาโต, ปุน จตุสจฺจปฺปฏิจฺฉาทกํ อวิชฺชณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา ตติยํ อาสวานํ ขยญาณวิชฺชาย ชาโตฯ เอวํ ตีหิ วิชฺชาหิ ติกฺขตฺตุํ ชาโตมฺหิฯ สา จ เม ชาติ อริยา สุปริสุทฺธาติ อิทํ ทเสฺสติฯ เอวํทเสฺสโนฺต จ ปุเพฺพนิวาสญาเณน อตีตํสญาณํ, ทิพฺพจกฺขุนา ปจฺจุปฺปนฺนานาคตํสญาณํ, อาสวกฺขเยน สกลโลกิยโลกุตฺตรคุณนฺติ เอวํ ตีหิ วิชฺชาหิ สเพฺพปิ สพฺพญฺญุคุเณ ปกาเสตฺวา อตฺตโน อริยาย ชาติยา เชฎฺฐเสฎฺฐภาวํ พฺราหฺมณสฺส ทเสฺสสิฯ

เอวํ วุเตฺต เวรโญฺช พฺราหฺมโณติ เอวํ ภควตา โลกานุกมฺปเกน พฺราหฺมณํ อนุกมฺปมาเนน นิคฺหิตเพฺพปิ อตฺตโน อริยาย ชาติยา เชฎฺฐเสฎฺฐภาเว วิชฺชาตฺตยปกาสิกาย ธมฺมเทสนาย วุเตฺต ปีติวิปฺผารปริปุณฺณคตฺตจิโตฺต เวรโญฺช พฺราหฺมโณ ตํ ภควโต อริยาย ชาติยา เชฎฺฐเสฎฺฐภาวํ วิทิตฺวา ''อีทิสํ นามาหํ สพฺพโลกเชฎฺฐํ สพฺพคุณสมนฺนาคตํ สพฺพญฺญุํ 'อเญฺญสํ อภิวาทนาทิกมฺมํ น กโรตี'ติ อวจํ, ธิรตฺถุ วต, โภ, อญฺญาณ''นฺติ อตฺตานํ ครหิตฺวา ''อยํ ทานิ โลเก อริยาย ชาติยา ปุเรชาตเฎฺฐน เชโฎฺฐ, สพฺพคุเณหิ อปฺปฏิสมเฎฺฐน เสโฎฺฐ''ติ นิฎฺฐํ คนฺตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ – **เชโฎฺฐ ภวํ โคตโม เสโฎฺฐ ภวํ โคตโม**ติฯ

เอวญฺจ ปน วตฺวา ปุน ตํ ภควโต ธมฺมเทสนํ อพฺภนุโมทมาโน **อภิกฺกนฺตํ โภ โคตมา**ติอาทิมาหฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวาติฯ

๒. สีหสุตฺตวณฺณนา

๑๒. ทุติเย **อภิญฺญาตา**ติ ญาตา ปญฺญาตา ปากฏาฯ **สนฺถาคาเร**ติ มหาชนสฺส วิสฺสมนตฺถาย กเต อคาเรฯ สา กิร สนฺถาคารสาลา นครมชฺเฌ อโหสิ, จตูสุ ฐาเนสุ ฐิตานํ ปญฺญายติ, จตูหิ ทิสาหิ อาคตมนุสฺสา ปฐมํ ตตฺถ วิสฺสมิตฺวา ปจฺฉา อตฺตโน อตฺตโน ผาสุกฏฺฐานํ คจฺฉนฺติฯ ราชกุลานํ รชฺชกิจฺจสนฺถรณตฺถาย กตํ อคารนฺติปิ วทนฺติเยวฯ ตตฺถ หิ นิสีทิตฺวา ลิจฺฉวิราชาโน รชฺชกิจฺจํ สนฺถรนฺติ กโรนฺติ วิจาเรนฺติฯ **สนฺนิสินฺนา**ติ เตสํ นิสีทนตฺถเญฺญว ปญฺญตฺตสุ มหารหวรปจฺจตฺถรเณสุ สมุสฺสิตเสตจฺฉตฺตสุ อาสเนสุ สนฺนิสินฺนาฯ **อเนกปริยาเยน พุทฺธสฺส วณฺณํ ภาสนฺตี**ติ ราชกุเล กิจฺจเญฺจว โลกตฺถจริยญฺจ วิจาเรตฺวา อเนเกหิ การเณหิ พุทฺธสฺส วณฺณํ ภาสนฺติ กเถนฺติ ทีเปนฺติฯ ปณฺฑิตา หิ เต ราชาโน สทฺธา ปสนฺนา โสตาปนฺนาปิ สกทาคามิโนปิ อนาคามิโนปิ อริยสาวกา, เต สเพฺพปิ โลกิยชฺฌํ ฉินฺทิตฺวา พุทฺธาทีนํ ติณฺณํ รตนานํ วณฺณํ ภาสนฺติฯ ตตฺถ ติวิโธ พุทฺธวโณฺณ นาม จริยวโณฺณ, สรีรวโณฺณ, คุณวโณฺณติฯ ตตฺริเม ราชาโน จริยาย วณฺณํ อารภึสุ – ‘‘ทุกฺกรํ วต กตํ สมฺมาสมฺพุเทฺธน กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ ทส ปารมิโย, ทส อุปปารมิโย, ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตฺตึส ปารมิโย ปูเรเนฺตน, ญาตตฺถจริยํ, โลกตฺถจริยํ, พุทฺธจริยํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชเนฺตนา’’ติ อฑฺฒจฺฉเกฺกหิ ชาตกสเตหิ พุทฺธวณฺณํ กเถนฺตา ตุสิตภวนํ ปาเปตฺวา ฐปยึสุฯ

ธมฺมสฺส วณฺณํ ภาสนฺตา ปน ‘‘เตน ภควตา ธโมฺม เทสิโต, นิกายโต ปญฺจ นิกายา, ปิฏกโต ตีณิ ปิฏกานิ, องฺคโต นว องฺคานิ, ขนฺธโต จตุราสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานี’’ติ โกฏฺฐาสวเสน ธมฺมคุณํ กถยึสุฯ

สงฺฆสฺส วณฺณํ ภาสนฺตา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ‘‘ปฏิลทฺธสทฺธา กุลปุตฺตา โภคกฺขนฺธเญฺจว ญาติปริวฏฺฏญฺจ ปหาย เสตจฺฉตฺตํ โอปรชฺชํ เสนาปติเสฏฺฐิภณฺฑาคาริกฏฺฐานนฺตราทีนิ อคเณตฺวา นิกฺขมฺม สตฺถุ วรสาสเน ปพฺพชนฺติฯ เสตจฺฉตฺตํ ปหาย ปพฺพชิตานํ ภทฺทิยราชมหากปฺปินปุกฺกุสาติอาทีนํ ราชปพฺพชิตานํเยว พุทฺธกาเล อสีติสหสฺสานิ อเหสุํฯ อเนกโกฏิสตํ ธนํ ปหาย ปพฺพชิตานํ ปน ยสกุลปุตฺตโสณเสฏฺฐิปุตฺตรฏฺฐปาลกุลปุตฺตาทีนํ ปริเจฺฉโท นตฺถิฯ เอวรูปา จ เอวรูปา จ กุลปุตฺตา สตฺถุ สาสเน ปพฺพชนฺตี’’ติ ปพฺพชฺชาสเงฺขปวเสน สงฺฆคุเณ กถยึสุฯ

สีโห เสนาปตีติ เอวํนามโก เสนาย อธิปติฯ เวสาลิยญฺหิ สตฺต สหสฺสานิ สตฺต สตานิ สตฺต จ ราชาโนฯ เต สเพฺพปิ สนฺนิปติตฺวา สเพฺพสํ มนํ คเหตฺวา ‘‘รฏฺฐํ วิจาเรตุํ สมตฺถํ เอกํ วิจินถา’’ติ วิจินนฺตา สีหํ ราชกุมารํ ทิสฺวา ‘‘อยํ สกฺขิสฺสตี’’ติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา ตสฺส รตฺตมณิวณฺณํ กมฺพลปริโยนทฺธํ เสนาปติจฺฉตฺตํ อทํสุฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘สีโห เสนาปตี’’ติฯ **นิคณฺฐสาวโก**ติ นิคณฺฐสฺส นาฏปุตฺตสฺส ปจฺจยทายโก อุปฏฺฐาโกฯ ชมฺพุทีปตลสฺมิญฺหิ ตโย ชนา นิคณฺฐานํ อคฺคุปฏฺฐากา – นาฬนฺทายํ, อุปาลิ คหปติ, กปิลปุเร วโปฺป สโกฺก, เวสาลิยํ อยํ สีโห เสนาปตีติฯ **นิสิโนฺน โหตี**ติ เสสราชูนํ ปริสาย อนฺตรนฺตเร อาสนานิ ปญฺญาปยึสุ, สีหสฺส ปน มเชฺฌ ฐาเนติ ตสฺมึ ปญฺญตฺเต มหารเห ราชาสเน นิสิโนฺน โหติฯ **นิสฺสํสย**นฺติ นิพฺพิจิกิจฺฉํ อทฺธา เอกํเสน, น เหเต ยสฺส วา ตสฺส วา อเปฺปสกฺขสฺส เอวํ อเนกสเตหิ การเณหิ วณฺณํ ภาสนฺติฯ

เยน นิคโณฺฐ นาฏปุโตฺต เตนุปสงฺกมีติ นิคโณฺฐ กิร นาฏปุโตฺต ‘‘สจายํ สีโห กสฺสจิ เทว สมณสฺส โคตมสฺส วณฺณํ กเถนฺตสฺส สุตฺวา สมณํ โคตมํ ทสฺสนาย อุปสงฺกมิสฺสติ, มยฺหํ ปริหานิ ภวิสฺสตี’’ติ จิเนฺตตฺวา ปฐมตรํเยว สีหํ เสนาปตึ เอตทโวจ – ‘‘เสนาปติ อิมสฺมึ โลเก ‘อหํ พุโทฺธ อหํ พุโทฺธ’ติ พหู วิจรนฺติฯ สเจ ตฺวํ กสฺสจิ ทสฺสนาย อุปสงฺกมิตุกาโม อโหสิ, มํ ปุเจฺฉยฺยาสิฯ อหํ เต ยุตฺตฏฺฐานํ เปเสสฺสามิ, อยุตฺตฏฺฐานโต นิวาเรสฺสามี’’ติฯ โส ตํ กถํ อนุสฺสริตฺวา ‘‘สเจ มํ เปเสสฺสติ, คมิสฺสามิฯ โน เจ, น คมิสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา เยน นิคโณฺฐ นาฏปุโตฺต, เตนุปสงฺกมิฯ

อถสฺส วจนํ สุตฺวา นิคโณฺฐ มหาปพฺพเตน วิย พลวโสเกน โอตฺถโฏ ‘‘ยตฺถ ทานิสฺสาหํ คมนํ น อิจฺฉามิ, ตเตฺถว คนฺตุกาโม ชาโต, หโตหมสฺมี’’ติ อนตฺตมโน หุตฺวา ‘‘ปฏิพาหนุปายมสฺส กริสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา **กึ ปน ตฺวํ**นฺติอาทิมาหฯ เอวํ วทโนฺต วิจรนฺตํ โคณํ ทเณฺฑน ปหรโนฺต วิย ชลมานํ ปทีปํ นิพฺพาเปโนฺต วิย ภตฺตภริตํ ปตฺตํ นิกฺกุชฺชโนฺต วิย จ สีหสฺส อุปฺปนฺนปีตึ วินาเสสิฯ **คมิยาภิสงฺขาโร**ติ หตฺถิยานาทีนํ โยชาปนคนฺธมาลาทิคฺคหณวเสน ปวโตฺต ปโยโคฯ **โส ปฏิปฺปสฺสมฺภี**ติ โส วูปสโนฺตฯ

ทุติยมฺปิ โขติ ทุติยวารมฺปิฯ อิมสฺมิญฺจ วาเร พุทฺธสฺส วณฺณํ ภาสนฺตา ตุสิตภวนโต ปฏฺฐาย ยาว มหาโพธิปลฺลงฺกา ทสพลสฺส เหฏฺฐา ปาทตเลหิ อุปริ เกสเคฺคหิ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณอสีติอนุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภานํ วเสน สรีรวณฺณํ กถยึสุฯ ธมฺมสฺส วณฺณํ ภาสนฺตา ‘‘เอกปเทปิ เอกพฺยญฺชเนปิ อวขลิตํ นาม นตฺถี’’ติ สุกถิตวเสเนว ธมฺมคุณํ กถยึสุฯ สงฺฆสฺส วณฺณํ ภาสนฺตา ‘‘เอวรูปํ ยสสิริวิภวํ ปหาย สตฺถุ สาสเน ปพฺพชิตา น โกสชฺชปกติกา โหนฺติ, เตรสสุ ปน ธุตงฺคคุเณสุ ปริปูรการิโน หุตฺวา สตฺตสุ อนุปสฺสนาสุ กมฺมํ กโรนฺติ, อฏฺฐตึสารมฺมณวิภตฺติโย วฬเญฺชนฺตี’’ติ ปฏิปทาวเสน สงฺฆคุเณ กถยึสุฯ

ตติยวาเร ปน พุทฺธสฺส วณฺณํ ภาสมานา ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติ สุตฺตนฺตปริยาเยเนว พุทฺธคุเณ กถยึสุ, ‘‘สฺวากฺขาโต ภควตา ธโมฺม’’ติอาทินา สุตฺตนฺตปริยาเยเนว ธมฺมคุเณ, ‘‘สุปฺปฏิปโนฺน ภควโต สาวกสโงฺฆ’’ติอาทินา สุตฺตนฺตปริยาเยเนว สงฺฆคุเณ จ กถยึสุฯ ตโต สีโห จิเนฺตสิ – ‘‘อิเมสญฺจ ลิจฺฉวิราชกุมารานํ ตติยทิวสโต ปฏฺฐาย พุทฺธธมฺมสงฺฆคุเณ กเถนฺตานํ มุขํ นปฺปโหติ, อทฺธา อโนมคุเณน สมนฺนาคตา โส ภควา, อิมํ ทานิ อุปฺปนฺนํ ปีตึ อวิชหิตฺวาว อหํ อชฺช สมฺมาสมฺพุทฺธํ ปสฺสิสฺสามี’’ติฯ อถสฺส ‘‘กึ หิ เม กริสฺสนฺติ นิคณฺฐา’’ติ วิตโกฺก อุทปาทิฯ ตตฺถ **กึ หิ เม กริสฺสนฺตี**ติ กึ นาม มยฺหํ นิคณฺฐา กริสฺสนฺติฯ **อปโลกิตา วา อนปโลกิตา วา**ติ อาปุจฺฉิตา วา อนาปุจฺฉิตา วาฯ น หิ เม เต อาปุจฺฉิตา ยานวาหนสมฺปตฺตึ, น จ อิสฺสริยวิเสสํ ทสฺสนฺติ, นาปิ อนาปุจฺฉิตา หริสฺสนฺติ, อผลํ เอเตสํ อาปุจฺฉนนฺติ อธิปฺปาโยฯ

เวสาลิยา นิยฺยาสีติ ยถา หิ คิมฺหกาเล เทเว วุเฏฺฐ อุทกํ สนฺทมานํ นทึ โอตริตฺวา โถกเมว คนฺตฺวา ติฏฺฐติ นปฺปวตฺตติ, เอวํ สีหสฺส ปฐมทิวเส ‘‘ทสพลํ ปสฺสิสฺสามี’’ติ อุปฺปนฺนาย ปีติยา นิคเณฺฐน ปฏิพาหิตกาโลฯ ยถาปิ ทุติยทิวเส เทเว วุเฏฺฐ อุทกํ สนฺทมานํ นทึ โอตริตฺวา โถกํ คนฺตฺวา วาลิกาปุญฺชํ ปหริตฺวา อปฺปวตฺตํ โหติ, เอวํ สีหสฺส ทุติยทิวเส ‘‘ทสพลํ ปสฺสิสฺสามี’’ติ อุปฺปนฺนาย ปีติยา นิคเณฺฐน ปฏิพาหิตกาโลฯ ยถา ตติยทิวเส เทเว วุเฏฺฐ อุทกํ สนฺทมานํ นทึ โอตริตฺวา ปุราณปณฺณสุกฺขทณฺฑกฏฺฐกจวราทีนิ ปริกฑฺฒนฺตํ วาลิกาปุญฺชํ ภินฺทิตฺวา สมุทฺทนินฺนเมว โหติ, เอวํ สีโห ตติยทิวเส ติณฺณํ วตฺถูนํ คุณกถํ สุตฺวา อุปฺปเนฺนน ปีติปาโมเชฺช ‘‘อผลา นิคณฺฐา นิปฺผลา นิคณฺฐา, กึ เม อิเม กริสฺสนฺติ, คมิสฺสามหํ สตฺถุสนฺ

ติก''นฺติ มนํ อภินีหริตฺวา เวสาลิยา นิยฺยาสิฯ นิยฺยนฺโต จ ''จิรสฺสาหํ ทสพลสฺส สนฺติกํ คนฺตุ กาโม ชาโต, น โข ปน เม ยุตฺตํ อญฺญาตกเวเสน คนฺตุ''นฺติ ''เยเกจิ ทสพลสฺส สนฺติกํ คนฺตุ กามา, สเพฺพ นิกฺขมนฺตู''ติ โฆสนํ กาเรตฺวา ปญฺจรถสตานิ โยชาเปตฺวา อุตฺตมรเถ ฐิโต เตหิ เจว ปญฺจหิ รถสเตหิ มหติยา จ ปริสาย ปริวุโต คนฺธปุปฺผจุณฺณวาสาทีนิ คาหาเปตฺวา นิยฺยาสิฯ **ทิวา ทิวสฺสา**ติ ทิวสสฺส จ ทิวา, มชฺฌนฺหิเก อติกฺกนฺตมตฺเตฯ

เยน ภควา เตนุปสงฺกมีติ อารามํ ปวิสนฺโต ทูรโตว อสีติ-อนุพฺยญฺชน-พฺยามปฺปภา-ทฺวตฺตึส-มหาปุริสลกฺขณานิ ฉพฺพณฺณฆนพุทฺธรสฺมิโย จ ทิสฺวา ''เอวรูปํ นาม ปุริสํ เอวํ อาสเนฺน วสนฺตํ เอตฺตกํ กาลํ นาทฺทสํ, วญฺจิโต วตมฺหิ, อลาภา วต เม''ติ จิเนฺตตฺวา มหานิธึ ทิสฺวา ทลิทฺทปุริโส วิย สญฺชาตปีติปาโมโชฺช เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ **ธมฺมสฺส จานุธมฺมํ พฺยากโรนฺตี**ติ โภตา โคตเมน วุตฺตการณสฺส อนุการณํ กเถนฺติฯ การณวจโน เหตฺถ ธมฺมสโทฺท ''เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา''ติอาทีสุ (วิภ. ๗๒๐) วิยฯ การณนฺติ เจตฺถ ตถา ปวตฺตสฺส สทฺทสฺส อโตฺถ อธิเปฺปโต ตสฺส ปวตฺติเหตุภาวโตฯ อตฺถปฺปยุโตฺต หิ สทฺทปฺปโยโคฯ อนุการณนฺติ เอโส เอว ปเรหิ ตถา วุจฺจมาโนฯ **สหธมฺมิโก วาทานุวาโท**ติฯ ปเรหิ วุตฺตการเณหิ สการโณ หุตฺวา ตุมฺหากํ วาโท วา ตโต ปรํ ตสฺส อนุวาโท วา โกจิ อปฺปมตฺตโกปิ วิญฺญูหิ ครหิตพฺพํ ฐานํ การณํ น อาคจฺฉติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กึ สพฺพากาเรนปิ ตว วาเท คารยฺหํ การณํ นตฺถีติฯ **อนพฺภกฺขาตุกามา**ติ น อภูเตน วตฺตุกามาฯ **อตฺถิ สีหปริยาโย**ติอาทีนํ อโตฺถ เวรญฺชกเณฺฑ อาคตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ **ปรเมน อสฺสาเสนา**ติ จตุมคฺคจตุผล สงฺขาเตน อุตฺตเมนฯ **อสฺสาสาย ธมฺมํ เทเสมี**ติ อสฺสาสนตฺถาย สนฺถมฺภนตฺถาย ธมฺมํ เทเสมิฯ อิติ ภควา อฏฺฐหงฺคหิ สีหสฺส เสนาปติสฺส ธมฺมํ เทเสสิฯ

อนุวิจฺจการนฺติ อนุวิทิตฺวา จิเนฺตตฺวา ตุลยิตฺวา กตฺตพฺพํ กโรหีติ วุตฺตํ โหติฯ **สาธุ โหตี**ติ สุนฺทโร โหติฯ ตุมฺหาทิสสฺมิญฺหิ มํ ทิสฺวา มํ สรณํ คจฺฉเนฺต นิคณฺฐํ ทิสฺวา นิคณฺฐํ สรณํ คจฺฉเนฺต ''กึ อยํ สีโห ทิฏฺฐทิฏฺฐเมว สรณํ คจฺฉตี''ติ ครหา อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา อนุวิจฺจกาโร ตุมฺหาทิสานํ สาธูติ ทเสฺสติฯ **ปฏากํ ปริหเรยฺยุ**นฺติ เต กิร เอวรูปํ สาวกํ ลภิตฺวา ''อสุโก นาม ราชา วา ราชมหามโตฺต วา เสฏฺฐิ วา อมฺหากํ สรณํ คโต สาวโก ชาโต''ติ ปฏากํ อุกฺขิปิตฺวา นคเร โฆเสนฺตา อาหิณฺฑนฺติฯ กสฺมา? เอวํ โน มหนฺตภาโว อาวิภวิสฺสตีติ จฯ สเจ ปนสฺส ''กิมหํ เอเตสํ สรณํ คโต''ติ วิปฺปฏิสาโร อุปฺปเชฺชยฺย, ตมฺปิ โส ''เอเตสํ เม สรณคตภาวํ พหู ชานนฺติ, ทุกฺขํ อิทานิ ปฏินิวตฺติตุ''นฺติ วิโนเทตฺวา น ปฏิกฺกมิสฺสตีติ จฯ เตนาห – ''ปฏากํ ปริหเรยฺยุ''นฺติฯ **โอปานภูต**นฺติ ปฏิยตฺตอุทปาโน วิย ฐิตํฯ **กุล**นฺติ ตว นิเวสนํฯ **ทาตพฺพํ มเญฺญยฺยาสี**ติ ปุเพฺพ ทสปิ วีสติปิ สฏฺฐิปิ ชเน อาคเต ทิสฺวา นตฺถีติ อวตฺวา เทสิ, อิทานิ มํ สรณํ คตการณมเตฺตเนว มา อิเมสํ เทยฺยธมฺมํ อุปจฺฉินฺทิฯ สมฺปตฺตานญฺหิ ทาตพฺพเมวาติ โอวทิฯ **สุตํ เมตํ, ภเนฺต**ติ กุโต สุตนฺติ? นิคณฺฐานํ สนฺติกาฯ เต กิร กุลฆเรสุ เอวํ ปกาเสนฺติ ''มยํ ยสฺส กสฺสจิ สมฺปตฺตสฺส ทาตพฺพนฺติ วทาม, สมโณ ปน โคตโม 'มยฺหเมว ทานํ ทาตพฺพํ นาเญฺญสํ, มยฺหเมว สาวกานํ ทานํ ทาตพฺพํ, นาเญฺญสํ สาวกานํ, มยฺหเมว ทินฺนํ ทานํ มหปฺผลํ, นาเญฺญสํ, มยฺหเมว สาวกานํ ทินฺนํ มหปฺผลํ, นาเญฺญส'นฺติ เอวํ วทตี''ติฯ ตํ สนฺธาย อยํ ''สุตํ เมต''นฺติ อาหฯ

อนุปุพฺพิํ กถนฺติ ทานานนฺตรํ สีลํ, สีลานนฺตรํ สคฺคํ, สคฺคานนฺตรํ มคฺคนฺติ เอวํ อนุปฏิปาฏิกถํฯ ตตฺถ **ทานกถ**นฺติ อิทํ ทานํ นาม สุขานํ นิทานํ, สมฺปตฺตีนํ มูลํ, โภคานํ ปติฏฺฐา, วิสมคตสฺส ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํ, อิธโลกปรโลเกสุ ทานสทิโส อวสฺสโย ปติฏฺฐา อารมฺมณํ ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํ นตฺถิฯ อิทญฺหิ อวสฺสยเฏฺฐน รตนมยสีหาสนสทิสํ, ปติฏฺฐานเฏฺฐน

มหาปถวีสทิสํ, อารมฺมณเฏฺฐน อาลมฺพนรชฺชุสทิสํฯ อิทญฺหิ ทุกฺขนิตฺถรณเฏฺฐน นาวา, สมสฺสาสนเฏฺฐน สงฺคามสูโร, ภยปริตฺตาณเฏฺฐน สุสงฺขตนครํ, มเจฺฉรมลาทีหิ อนุปลิตฺตเฏฺฐน ปทุมํ, เตสํ นิทหนเฏฺฐน อคฺคิ, ทุราสทเฏฺฐน อาสิวิโส, อสนฺตาสนเฏฺฐน สีโห, พลวนฺตเฏฺฐน หตฺถี, อภิมงฺคลสมฺมตเฏฺฐน เสตวสโภ, เขมนฺตภูมิสมฺปาปนเฏฺฐน วลาหโก อสฺสราชาฯ ทานํ นาเมตํ มยา คตมโคฺค, มเยฺหโส วํโส, มยา ทส ปารมิโย ปูเรนฺเตน เวลามมหายโญฺญ, มหาโควินฺทมหายโญฺญ, มหาสุทสฺสนมหายโญฺญ, เวสฺสนฺตรมหายโญฺญติ, อเนกมหายญฺญา ปวตฺติตา, สสภูเตน ชลิตอคฺคิกฺขเนฺธ อตฺตานํ นิยฺยาเทเนฺตน สมฺปตฺตยาจกานํ จิตฺตํ คหิตํฯ ทานญฺหิ โลเก สกฺกสมฺปตฺตึ เทติ มารสมฺปตฺตึ พฺรหฺมสมฺปตฺตึ, จกฺกวตฺติสมฺปตฺตึ, สาวกปารมีญาณํ, ปเจฺจกโพธิญาณํ, อภิสโมฺพธิญาณํ เทตีติ เอวมาทิทานคุณปฺปฏิสํยุตฺตํ กถํฯ

ยสฺมา ปน ทานํ เทโนฺต สีลํ สมาทาตุํ สโกฺกติ, ตสฺมา ตทนนฺตรํ สีลกถํ กเถสิฯ **สีลกถนฺ**ติ สีลํ นาเมตํ อวสฺสโย ปติฎฺฐา อารมฺมณํ ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํฯ สีลํ นาเมตํ มม วํโส , อหํ สงฺขปาลนาคราชกาเล ภูริทตฺตนาคราชกาเล จเมฺปยฺยนาคราชกาเล สีลวราชกาเล มาตุโปสกหตฺถิราชกาเล ฉทฺทนฺตหตฺถิราชกาเลติ อนเนฺตสุ อตฺตภาเวสุ สีลํ ปริปูเรสึฯ อิธโลกปรโลกสมฺปตฺตีนญฺหิ สีลสทิโส อวสฺสโย ปติฎฺฐา อารมฺมณํ ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํ นตฺถิ, สีลาลงฺการสทิโส อลงฺกาโร นตฺถิ, สีลปุปฺผสทิสํ ปุปฺผํ นตฺถิ, สีลคนฺธสทิโส คโนฺธ นตฺถิฯ สีลาลงฺกาเรน หิ อลงฺกตํ สีลคนฺธานุลิตฺตํ สเทวโกปิ โลโก โอโลเกโนฺต ติตฺตึ น คจฺฉตีติ เอวมาทิสีลคุณปฺปฏิสํยุตฺตํ กถํฯ

‘‘อิทํ ปน สีลํ นิสฺสาย อยํ สโคฺค ลพฺภตี’’ติ ทเสฺสตุํ สีลานนฺตรํ สคฺคกถํ กเถสิฯ **สคฺคกถนฺ**ติ ‘‘อยํ สโคฺค นาม อิโฎฺฐ กโนฺต มนาโป, นิจฺจเมตฺถ กีฬา, นิจฺจํ สมฺปตฺติโย ลพฺภนฺติ, จาตุมหาราชิกา เทวา นวุติวสฺสสตสหสฺสานิ ทิพฺพสุขํ ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวนฺติ, ตาวตึสา ติโสฺส จ วสฺสโกฎิโย สฎฺฐิ จ วสฺสสตสหสฺสานี’’ติ เอวมาทิสคฺคคุณปฺปฏิสํยุตฺตํ กถํฯ สคฺคสมฺปตฺตึ กถยนฺตานญฺหิ พุทฺธานํ มุขํ นปฺปโหติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘อเนกปริยาเยน ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, สคฺคกถํ กเถยฺย’’นฺติอาทิ (ม. นิ. ๓.๒๕๕)ฯ

เอวํ สคฺคกถาย ปโลเภตฺวา ปน หตฺถึ อลงฺกริตฺวา ตสฺส โสณฺฑํ ฉินฺทโนฺต วิย ‘‘อยมฺปิ สโคฺค อนิโจฺจ อทฺธุโว, น เอตฺถ ฉนฺทราโค กตฺตโพฺพ’’ติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘อปฺปสฺสาทา กามา พหุทุกฺขา พหุปายาสา, อาทีนโว เอตฺถ ภิโยฺย’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓๕-๒๓๖; ๒.๔๒) นเยน **กามานํ อาทีนวํ โอการํ สํกิเลสํ** กเถสิฯ ตตฺถ **อาทีนโว**ติ โทโสฯ **โอกาโร**ติ อวกาโร ลามกภาโวฯ **สํกิเลโส**ติ เตหิ สตฺตานํ สํสาเร สํกิลิสฺสนํฯ ยถาห – ‘‘สํกิลิสฺสนฺติ วต, โภ, สตฺตา’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๕๑)ฯ

เอวํ กามาทีนเวน ตเชฺชตฺวา **เนกฺขเมฺม อานิสํสํ ปกาเสสิฯ กลฺลจิตฺตนฺ**ติ อโรคจิตฺตํฯ **สามุกฺกํสิกา**ติ สามํ อุกฺกํสิกา อตฺตนาเยว อุทฺธริตฺวา คหิตา, สยมฺภุญาเณน ทิฎฺฐา อสาธารณา อเญฺญสนฺติ อโตฺถฯ กา ปน สาติ? อริยสจฺจเทสนาฯ เตเนวาห – **ทุกฺขํ สมุทยํ นิโรธํ มคฺคนฺ**ติฯ **วิรชํ วีตมลนฺ**ติ ราครชาทีนํ อภาวา วิรชํ, ราคมลาทีนํ วิคตตฺตา วีตมลํฯ **ธมฺมจกฺขุนฺ**ติ อิธ โสตาปตฺติมโคฺค อธิเปฺปโตฯ ตสฺส อุปฺปตฺติอาการทสฺสนตฺถํ **ยํกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺมนฺ**ติ อาหฯ ตญฺหิ นิโรธํ อารมฺมณํ กตฺวา กิจฺจวเสน เอวํ สพฺพสงฺขตํ ปฏิวิชฺฌนฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ทิโฎฺฐ อริยสจฺจธโมฺม เอเตนาติ **ทิฎฺฐธโมฺม**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ติณฺณา วิจิกิจฺฉา อเนนาติ **ติณฺณวิจิกิโจฺฉ**ฯ วิคตา กถํกถา อสฺสาติ **วิคตกถํกโถ**ฯ วิสาร

ชฺชํ ปโตฺตติ **เวสารชฺชปฺปโตฺต**ฯ กตฺถ? สตฺถุสาสเนฯ นาสฺส ปโร ปจฺจโย, น ปรํ สทฺธาย เอตฺถ วตฺตตีติ **อปรปฺปจฺจโย**ฯ

ปวตฺตมํสนฺติ ปกติยา ปวตฺตํ กปฺปิยมํสํ มูลํ คเหตฺวา อนฺตราปเณ ปริเยสาหีติ อธิปฺปาโยฯ **สมฺพหุลา นิคณฺฐา**ติ ปญฺจสตมตฺตา นิคณฺฐาฯ **ถูลํ ปสุ**นฺติ ถูลํ มหาสรีรํ โคกณฺณมหึสสูกรสงฺขาตํ ปสุํฯ **อุทฺทิสฺสกต**นฺติ อตฺตานํ อุทฺทิสิตฺวา กตํ, มาริตนฺติ อโตฺถฯ **ปฏิจฺจกมฺม**นฺติ สฺวายํ ตํ มํสํ ปฏิจฺจ ตํ ปาณวธกมฺมํ ผุสติฯ ตญฺหิ อกุสลํ อุปฑฺฒํ ทายกสฺส, อุปฑฺฒํ ปฏิคฺคาหกสฺส โหตีติ เนสํ ลทฺธิฯ อปโร นโย – **ปฏิจฺจกมฺม**นฺติ อตฺตานํ ปฏิจฺจกตํฯ อถ วา **ปฏิจฺจกมฺม**นฺติ นิมิตฺตกมฺมเสฺสตํ อธิวจนํ, ตํ ปฏิจฺจกมฺมํ เอตฺถ อตฺถีติ มํสมฺปิ ปฏิจฺจกมฺมนฺติ วุตฺตํฯ **อุปกณฺณเก**ติ กณฺณมูเลฯ **อล**นฺติ ปฏิเกฺขปวจนํ, กึ อิมินาติ อโตฺถฯ **น จ ปเนเต**ติ เอเต อายสฺมโนฺต ทีฆรตฺตํ อวณฺณกามา หุตฺวา อวณฺณํ ภาสนฺตาปิ อพฺภาจิกฺขนฺตา น ชิริทนฺติ, อพฺภกฺขานสฺส อนฺตํ น คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ อถ วา ลชฺชนเตฺถ อิทํ **ชิริทนฺตี**ติ ปทํ ทฏฺฐพฺพํ, น ลชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ

๓. อสฺสาชานียสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ตติเย **องฺคหี**ติ คุณงฺคหิฯ **ตสฺสํ ทิสายํ ชาโต โหตี**ติ ตสฺสํ สินฺธุนทีตีรทิสายํ ชาโต โหติฯ อเญฺญปิ ภทฺรา อสฺสาชานียา ตเตฺถว ชายนฺติฯ **อลฺลํ วา สุกฺขํ วา**ติ อลฺลติณํ วา สุกฺขติณํ วาฯ **นาเญฺญ อเสฺส อุเพฺพเชตา**ติ อเญฺญ อเสฺส น อุเพฺพเชติ น ปหรติ น ฑํสติ น กลหํ กโรติฯ **สาเฐยฺยานี**ติ สฐภาโวฯ **กูเฏยฺยานี**ติ กูฏภาโวฯ **ชิเมฺหยฺยานี**ติ ชิมฺหภาโวฯ **วเงฺกยฺยานี**ติ วงฺกภาวาฯ อิจฺจสฺส จตูหิปิ ปเทหิ อสิกฺขิตภาโวว กถิโต ฯ **วาหี**ติ วหนสภาโว ทิโนฺนวาทปฏิกโรฯ **ยาว ชีวิตมรณปริยาทานา**ติ ยาว ชีวิตสฺส มรเณน ปริโยสานาฯ **สกฺกจฺจํ ปริภุญฺชตี**ติ อมตํ วิย ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชติฯ **ปุริสถาเมนา**ติอาทีสุ ญาณถามาทโย กถิตาฯ **สณฺฐาน**นฺติ โอสกฺกนํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิฯ

๔. อสฺสขฬุงฺกสุตฺตวณฺณนา

๑๔. จตุเตฺถ **"เปหี"ติ วุโตฺต**ติ ''คจฺฉา''ติ วุโตฺตฯ **ปิฏฺฐิโต รถํ ปวเตฺตตี**ติ ขนฺธฏฺฐิเกน ยุคํ อุปฺปีฬิตฺวา ปจฺฉิมภาเคน รถํ ปวเฏฺฏโนฺต โอสกฺกติฯ **ปจฺฉา ลงฺฆติ, กุพฺพรํ หนตี**ติ เทฺว ปจฺฉิมปาเท อุกฺขิปิตฺวา เตหิ ปหริตฺวา รถกุพฺพรํ ภินฺทติฯ **ติทณฺฑํ ภญฺชตี**ติ รถสฺส ปุรโต ตโย ทณฺฑกา โหนฺติ, เต ภญฺชติฯ **รถีสาย สตฺถึ อุสฺสชฺชิตฺวา**ติ สีสํ นาเมตฺวา ยุคํ ภูมิยํ ปาเตตฺวา สตฺถินา รถีสํ ปหริตฺวาฯ **อโชฺฌมทฺทตี**ติ ทฺวีหิ ปุริมปาเทหิ อีสํ มทฺทโนฺต ติฏฺฐติฯ **อุพฺพฏุมํ รถํ กโรตี**ติ ถลํ วา กณฺฑกฏฺฐานํ วา รถํ อาโรเปติฯ **อนาทิยิตฺวา**ติ อมนสิกตฺวา อคณิตฺวาฯ **มุขาธาน**นฺติ มุขฐปนตฺถาย ทินฺนํ อยสงฺขลิกํฯ **ขีลฏฺฐายี**ติ จตฺตาโร ปาเท ถเมฺภ วิย นิจฺจลํ ฐเปตฺวา ขีลฏฺฐานสทิเสน ฐาเนน ติฏฺฐติฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏเมว กถิตํฯ

๕. มลสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ปญฺจเม **อสชฺฌายมลา**ติ อุคฺคหิตมนฺตานํ อสชฺฌายกรณํ มลํ นาม โหติฯ **อนุฏฺฐานมลา ฆรา**ติ อุฏฺฐานวีริยาภาโว ฆรานํ มลํ นามฯ **วณฺณสฺสา**ติ สรีรวณฺณสฺสฯ **รกฺขโต**ติ ยํกิญฺจิ อตฺตโน สนฺตกํ รกฺขนฺตสฺสฯ **อวิชฺชา ปรมํ มล**นฺติ ตโต เสสากุสลธมฺมมลโต อฏฺฐสุ ฐาเนสุ อญฺญาณภูตา วฏฺฏมูลสงฺขาตา พหลนฺธการอวิชฺชา ปรมํ มลํฯ ตโต หิ มลตรํ นาม นตฺถิฯ อิมสฺมิมฺปิ สุเตฺต วฏฺฏเมว กถิตํฯ

๖. ทูเตยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๖. ฉฏฺเฐ **ทูเตยฺยน**ฺติ ทูตกมฺมํฯ **คนฺตุมรหตี**ติ ตํ ทูเตยฺยสงฺขาตํ สาสนํ ธาเรตฺวา หริตุํ อรหติฯ **โสตา**ติ โย ตํ อสฺส สาสนํ เทติ , ตสฺส โสตาฯ **สาเวตา**ติ ตํ อุคฺคณฺหิตฺวา ‘‘อิทํ นาม ตุเมฺหหิ วุตฺต’’นฺติ ปฏิสาเวตาฯ **อุคฺคเหตา**ติ สุคฺคหิตํ กตฺวา อุคฺคเหตาฯ **ธาเรตา**ติ สุธาริตํ กตฺวา ธาเรตาฯ **วิญฺญาตา**ติ อตฺถานตฺถสฺส อตฺถํ ชานิตาฯ **วิญฺญาเปตา**ติ ปรํ วิชานาเปตาฯ **สหิตา สหิตสฺสา**ติ อิทํ สหิตํ, อิทํ อสหิตนฺติ เอวํ สหิตาสหิตสฺส กุสโล, อุปคตานุปคเตสุ เฉโก สาสนํ อาโรเจนฺโต สหิตํ สลฺลกฺเขตฺวา อาโรเจติฯ **น พฺยถตี**ติ เวธติ น ฉมฺภติฯ **อสนฺทิทฺธน**ฺติ นิสฺสนฺเทหํ วิคตสํสยํฯ **ปุจฺฉิโต**ติ ปญฺหตฺถาย ปุจฺฉิโตฯ

๗-๘. พนฺธนสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๑๗-๑๘. สตฺตเม **รุณฺเณนา**ติ รุทิเตนฯ **อากปฺปนา**ติ นิวาสนปารุปนาทินา วิธาเนนฯ **วนภงฺคนา**ติ วนโต ภญฺชิตฺวา อาหเฏน ปุปฺผผลาทิปณฺณาการเนฯ อฏฺฐเมปิ เอเสว นโยฯ

๙. ปหาราทสุตฺตวณฺณนา

๑๙. นวเม **ปหาราโท**ติ เอวํนามโกฯ **อสุรินฺโท**ติ อสุรเชฏฺฐโกฯ อสุเรสุ หิ เวปจิตฺติ ราหุ ปหาราโทติ อิเม ตโย เชฏฺฐกาฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมี**ติ ทสพลสฺส อภิสมฺพุทฺธทิวสโต ปฏฺฐาย ‘‘อชฺช คมิสฺสามิ เสฺว คมิสฺสามี’’ติ เอกาทส วสฺสานิ อติกฺกมิตฺวา ทฺวาทสเม วเสฺส สตฺถุ เวรญฺชายํ วสนกาเล ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สนฺติกํ คมิสฺสามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา ‘‘มม ‘อชฺช เสฺว’ติ ทฺวาทส วสฺสานิ ชาตานิ, หนฺทาหํ อิทาเนว คจฺฉามี’’ติ ตงฺขณํเยว อสุรคณปริวุโต อสุรภวนา นิกฺขมิตฺวา ทิวา ทิวสฺส เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ, **เอกมนฺตํ อฏฺฐาสี**ติ โส กิร ‘‘ตถาคตํ ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา เอว ธมฺมํ สุณิสฺสามี’’ติ อาคโต, ตถาคตสฺส ปน ทิฏฺฐกาลโต ปฏฺฐาย พุทฺธคารเวน ปุจฺฉิตุํ อสโกฺกนฺโต อปิ สตฺถารํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิฯ ตโต สตฺถา จินฺเตสิ – ‘‘อยํ ปหาราโท มยิ อกเถนฺเต ปฐมตรํ กเถตุํ น สกฺขิสฺสติ, จิณฺณวสิฏฺฐาเนเยว นํ กถาสมุฏฺฐาปนตฺถํ เอกํ ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ ฯ

อถ นํ ปุจฺฉนฺโต **อปิ ปน ปหาราทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อภิรมนฺตี**ติ รตึ วินฺทนฺติ, อนุกฺกณฺฐมานา วสนฺตีติ อโตฺถฯ โส ‘‘ปริจิณฺณฏฺฐาเนเยว มํ ภควา ปุจฺฉตี’’ติ อตฺตมโน หุตฺวา **อภิรมนฺติ, ภเนฺต**ติ อาหฯ **อนุปุพฺพนิโนฺน**ติอาทีนิ สพฺพานิ อนุปฏิปาฏิยา นินฺนภาวสฺส เววจนานิฯ **น อายตเกเนว ปปาโต**ติ น ฉินฺนตฏมหาโสโพฺภ วิย อาทิโตว ปปาโต ฯ โส หิ ตีรโต ปฏฺฐาย เอกงฺคุลทฺวงฺคุลวิทตฺถิรตนยฏฺฐิอุสภอฑฺฒคาวุตคาวุตอฑฺฒโยชนาทิวเสน คมฺภีโร หุตฺวา คจฺฉนฺโต สิเนรุปาทมูเล จตุราสีติโยชนสหสฺสคมฺภีโร หุตฺวา ฐิโตติ ทเสฺสติฯ

ฐิตธโมฺมติ ฐิตสภาโวฯ **กุณเปนา**ติ เยน เกนจิ หตฺถิอสฺสาทีนํ กเฬวเรนฯ **ถลํ อุสฺสาเรตี**ติ หเตฺถน คเหตฺวา วิย วีจิปหาเรเนว ถลํ ขิปติฯ

คงฺคายมุนาติ อิธ ฐตฺวา อิมาสํ นทีนํ อุปฺปตฺติกถํ กเถตุํ วฏฺฏติฯ อยํ ตาว ชมฺพุทีโป ทสสหสฺสโยชนปริมาโณ, ตตฺถ จตุสหสฺสโยชนปริมาโณ ปเทโส อุทเกน อโชฺฌตฺถโฏ มหาสมุโทฺทติ สงฺขํ คโต, ติสหสฺสโยชนปฺปมาเณ มนุสฺสา วสนฺติ, ติสหสฺสโยชนปฺปมาเณ หิมวา ปติฏฺฐิโต อุเพฺพเธน ปญฺจโยชนสติโก จตุราสีติกูฏสหสฺสปฏิมณฺฑิโต สมนฺตโต สนฺทมานปญฺจสตนทีวิจิโตฺต, ยตฺถ อายามวิตฺถาเรน จ คมฺภีรโต จ ปณฺณาสปณฺณาสโยชนา

ทิยฑฺฒโยชนสตปริมณฺฑลา อโนตตฺตทโห กณฺณมุณฺฑทโห รถการทโห ฉทฺทนฺตทโห กุณาลทโห มนฺทากินิทโห สีหปฺปปาตทโหติ สตฺต มหาสรา ปติฏฺฐหนฺติฯ

เตสุ **อโนตโตฺต** สุทสฺสนกูฏํ จิตฺตกูฏํ กาฬกูฏํ คนฺธมาทนกูฏํ เกลาสกูฏนฺติ อิเมหิ ปญฺจหิ ปพฺพเตหิ ปริกฺขิโตฺตฯ ตตฺถ สุทสฺสนกูฏํ โสวณฺณมยํ ทฺวิโยชนสตุเพฺพธํ อนฺตวงฺกํ กากมุขสณฺฐานํ ตเมว สรํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ติฏฺฐติ, จิตฺตกูฏํ สพฺพรตนมยํ, กาฬกูฏํ อญฺชนมยํ, คนฺธมาทนกูฏํ สานุมยํ อพฺภนฺตเร มุคฺควณฺณํ, มูลคโนฺธ สารคโนฺธ เผคฺคุคโนฺธ ตจคโนฺธ ปปฏิกาคโนฺธ รสคโนฺธ ปตฺตคโนฺธ ปุปฺผคโนฺธ ผลคโนฺธ คนฺธคโนฺธติ อิเมหิ ทสหิ คเนฺธหิ อุสฺสนฺนํ, นานปฺปการโอสธสญฺฉนฺนํ กาฬปกฺขอุโปสถทิวเส อาทิตฺตมิว องฺคารํ ชลนฺตํ ติฏฺฐติ, เกลาสกูฏํ รชตมยํฯ สพฺพานิ สุทสฺสเนน สมานุเพฺพธสณฺฐานานิ ตเมว สรํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตานิฯ ตานิ สพฺพานิ เทวานุภาเวน นาคานุภาเวน จ วสฺสนฺติ, นทิโย เจเตสุ สนฺทนฺติฯ ตํ สพฺพมฺปิ อุทกํ อโนตตฺตเมว ปวิสติฯ จนฺทิมสูริยา ทกฺขิเณน วา อุตฺตเรน วา คจฺฉนฺตา ปพฺพตนฺตเรน ตตฺถ โอภาสํ กโรนฺติ, อุชุํ คจฺฉนฺตา น กโรนฺติฯ เตเนวสฺส อโนตโตฺต ติสงฺขา อุทปาทิฯ

ตตฺถ มโนหรสิลาตลานิ นิมฺมจฺฉกจฺฉปานิ ผลิกสทิสนิมฺมโลทกานิ นฺหานติตฺถานิ สุปฏิยตฺตานิ โหนฺติ , เยสุ พุทฺธา ขีณาสวา จ ปเจฺจกพุทฺธา จ อิทฺธิมนฺตา จ อิสโย นฺหายนฺติ, เทวยกฺขาทโย อุทกกีฬํ กีฬนฺติฯ

ตสฺส จตูสุ ปเสฺสสุ สีหมุขํ, หตฺถิมุขํ, อสฺสมุขํ, อุสภมุขนฺติ จตฺตาริ มุขานิ โหนฺติ, เยหิ จตโสฺส นทิโย สนฺทนฺติฯ สีหมุเขน นิกฺขนฺตนทีตีเร สีหา พหุตรา โหนฺติ, หตฺถิมุขาทีหิ หตฺถิอสฺสอุสภาฯ ปุรตฺถิมทิสโต นิกฺขนฺตนที อโนตตฺตํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา อิตรา ติโสฺส นทิโย อนุปคมฺม ปาจีนหิมวเนฺตเนว อมนุสฺสปถํ คนฺตฺวา มหาสมุทฺทํ ปวิสติฯ ปจฺฉิมทิสโต จ อุตฺตรทิสโต จ นิกฺขนฺตนทิโยปิ ตเถว ปทกฺขิณํ กตฺวา ปจฺฉิมหิมวเนฺตเนว อุตฺตรหิมวเนฺตเนว จ อมนุสฺสปถํ คนฺตฺวา มหาสมุทฺทํ ปวิสนฺติฯ ทกฺขิณมุขโต นิกฺขนฺตนที ปน ตํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา อุตฺตเรน อุชุกํ ปาสาณปิเฏฺฐเนว สฏฺฐิ โยชนานิ คนฺตฺวา ปพฺพตํ ปหริตฺวา อุฏฺฐาย ปริเกฺขเปน ติคาวุตปฺปมาณา อุทกธารา หุตฺวา อากาเสน สฏฺฐิ โยชนานิ คนฺตฺวา ติยคฺคเฬ นาม ปาสาเณ ปติตา, ปาสาโณ อุทกธาราเวเคน ภิโนฺนฯ ตตฺถ ปญฺญาสโยชนปฺปมาณา ติยคฺคฬา นาม มหาโปกฺขรณี ชาตา, โปกฺขรณิยา กูลํ ภินฺทิตฺวา ปาสาณํ ปวิสิตฺวา สฏฺฐิ โยชนานิ คตาฯ ตโต ฆนปถวึ ภินฺทิตฺวา อุมฺมเงฺคน สฏฺฐิ โยชนานิ คนฺตฺวา ติณฺณํ นาม ติรจฺฉานปพฺพตํ ปหริตฺวา หตฺถตเล ปญฺจงฺคุลิสทิสา ปญฺจ ธารา หุตฺวา ปวตฺตติฯ สา ติกฺขตฺตุํ อโนตตฺตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา คตฏฺฐาเน **อาวตฺตคงฺคา**ติ วุจฺจติ ฯ อุชุกํ ปาสาณปิเฏฺฐน สฏฺฐิ โยชนานิ คตฏฺฐาเน **กณฺหคงฺคา,** อากาเสน สฏฺฐิ โยชนานิ คตฏฺฐาเน **อากาสคงฺคา,** ติยคฺคฬปาสาเณ ปญฺญาสโยชโนกาเส ฐิตา **ติยคฺคฬโปกฺขรณี,** กูลํ ภินฺทิตฺวา ปาสาณํ ปวิสิตฺวา สฏฺฐิ โยชนานิ คตฏฺฐาเน **พหลคงฺคา**ติ, อุมเงฺคน สฏฺฐิ โยชนานิ คตฏฺฐาเน **อุมงฺคคงฺคา**ติ วุจฺจติฯ วิญฺฌํ นาม ติรจฺฉานปพฺพตํ ปหริตฺวา ปญฺจ ธารา หุตฺวา ปวตฺตนฏฺฐาเน ปน คงฺคา, ยมุนา, อจิรวตี, สรภู, มหีติ ปญฺจ สงฺขํ คตาฯ เอวเมตา ปญฺจ มหานทิโย หิมวนฺตโต ปวตฺตนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

สวนฺติโยติ ยา กาจิ สวมานา คจฺฉนฺตี มหานทิโย วา กุนฺนทิโย วาฯ **อเปฺปนฺตี**ติ อลฺลียนฺติ โอสรนฺติฯ **ธารา**ติ วุฏฺฐิธาราฯ **ปูรตฺต**นฺติ ปุณฺณภาโวฯ มหาสมุทฺทสฺส หิ อยํ ธมฺมตา – ‘‘อิมสฺมิํ กาเล เทโว มโนฺท ชาโต, ชาลกฺขิปาทีนิ อาทาย มจฺฉกจฺฉเป คณฺหิสฺสามา’’ติ วา

‘‘อิมสฺมึ กาเล มหนฺตา วุฏฺฐิ, ลภิสฺสาม นุ โข ปิฏฺฐิปสารณฏฺฐาน’’นฺติ วา วตฺตุํ น สกฺกาฯ ปฐมกปฺปิกกาลโต ปฏฺฐาย หิ ยํ สิเนรุเมขลํ อาหจฺจ อุทกํ ฐิตํ, ตโต เอกงฺคุลมตฺตมฺปิ อุทกํ เนว เหฏฺฐา โอสีทติ, น อุทฺธํ อุตฺตรติฯ **เอกรโส**ติ อสมฺภินฺนรโสฯ

มุตฺตาติ ขุทฺทกมหนฺตวฏฺฏทีฆาทิเภทา อเนกวิธา ฯ **มณี**ติ รตฺตนีลาทิเภโท อเนกวิโธฯ **เวฬุริโย**ติ วํสวณฺณสิรีสปุปฺผวณฺณาทิเภโท อเนกวิโธฯ **สโงฺข**ติ ทกฺขิณาวฏฺฏตมฺพกุจฺฉิกธมนสงฺขาทิเภโท อเนกวิโธฯ **สิลา**ติ เสตกาฬมุคฺควณฺณาทิเภโท อเนกวิธาฯ **ปวาฬ**นฺติ ขุทฺทกมหนฺตรตฺตฆนรตฺตาทิเภทํ อเนกวิธํฯ **มสารคลฺล**นฺติ กพรมณิฯ **นาคา**ติ อูมิปิฏฺฐวาสิโนปิ วิมานฏฺฐกา นาคาปิฯ

อฏฺฐ ปหาราทาติ สตฺถา อฏฺฐปิ ธเมฺม วตฺตุํ สโกฺกติ, โสฬสปิ พาตฺตึสปิ จตุสฏฺฐิปิ สหสฺสมฺปิ, ปหาราเทน ปน อฏฺฐ กถิตา, อหมฺปิ เตเหว สริกฺขเก กตฺวา กเถสฺสามีติ จิเนฺตตฺวา เอวมาหฯ **อนุปุพฺพสิกฺขา**ติอาทีสุ อนุปุพฺพสิกฺขาย ติโสฺส สิกฺขา คหิตา, อนุปุพฺพกิริยาย เตรส ธุตงฺคานิ, อนุปุพฺพปฏิปทาย สตฺต อนุปสฺสนา อฏฺฐารส มหาวิปสฺสนา อฏฺฐตึส อารมฺมณวิภตฺติโย สตฺตตึส โพธปกฺขิยธมฺมา ฯ **น อายตเกเนว อญฺญาปฏิเวโธ**ติ มณฺฑูกสฺส อุปฺปติตฺวา คมนํ วิย อาทิโตว สีลปูรณาทึ อกตฺวา อรหตฺตปฺปฏิเวโธ นาม นตฺถิ, ปฏิปาฏิยา ปน สีลสมาธิปญฺญาโย ปูเรตฺวาว สกฺกา อรหตฺตํ ปตฺตุนฺติ อโตฺถฯ

อารกาวาติ ทูเรเยวฯ **น เตน นิพฺพานธาตุยา อูนตฺตํ วา ปูรตฺตํ วา**ติ อสงฺเขฺยเยฺยปิ กเปฺป พุเทฺธสุ อนุปฺปเนฺนสุ เอกสโตฺตปิ ปรินิพฺพาตุํ น สโกฺกติ, ตทาปิ ‘‘ตุจฺฉา นิพฺพานธาตู’’ติ น สกฺกา วตฺตุํฯ พุทฺธกาเล จ ปน เอเกกสฺมึ สมาคเม อสงฺเขฺยยฺยาปิ สตฺตา อมตํ อาราเธนฺติ, ตทาปิ น สกฺกา วตฺตุํ – ‘‘ปูรา นิพฺพานธาตู’’ติฯ

๑๐. อุโปสถสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสเม **นิสิโนฺน โหตี**ติ อุโปสถกรณตฺถาย อุปาสิกาย รตนปาสาเท นิสิโนฺนฯ นิสชฺช ปน ภิกฺขูนํ จิตฺตานิ โอโลเกโนฺต เอกํ ทุสฺสีลปุคฺคลํ ทิสฺวา ‘‘สจาหํ อิมสฺมึ ปุคฺคเล นิสิเนฺนเยว ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิสฺสามิ, สตฺตธา ตสฺส มุทฺธา ผลิสฺสตี’’ติ ตสฺส อนุกมฺปาย ตุณฺหีเยว อโหสิฯ **อภิกฺกนฺตา**ติ อติกฺกนฺตา ปริกฺขีณาฯ **อุทฺธเสฺต อรุเณ**ติ อุคฺคเต อรุณสีเสฯ **นนฺทิมุขิยา**ติ ตุฏฺฐมุขิยาฯ **อปริสุทฺธา, อานนฺท, ปริสา**ติ ‘‘อสุกปุคฺคโล อปริสุโทฺธ’’ติ อวตฺวา ‘‘อปริสุทฺธา, อานนฺท, ปริสา’’ติ อาหฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

มหาวโคฺค ทุติโยฯ

๓. คหปติวโคฺค

๑. ปฐมอุคฺคสุตฺตวณฺณนา

๒๑. ตติยสฺส ปฐเม **ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทีติ** ตสฺส กิร ฆเร ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ ปญฺจ อาสนสตานิ นิจฺจํ ปญฺญตฺตาเนว โหนฺติ, เตสุ อญฺญตรสฺมึ อาสเน นิสีทิฯ **ตํ สุณาหีติ** เต สุณาหิ, ตํ วา อฏฺฐวิธํ อจฺฉริยธมฺมํ สุณาหิฯ **จิตฺตํ ปสีทีติ** ''พุโทฺธ นุ โข น พุโทฺธ นุ โข''ติ วิตกฺกมตฺตมฺปิ น อุปฺปชฺชิ, อยเมว พุโทฺธติ จิตฺตุปฺปาโท ปสโนฺน อนาวิโล อโหสิฯ **สกานิ วา ญาติกุลานีติ** อตฺตโน ยาปนมตฺตํ ธนํ คเหตฺวา ญาติฆรานิ คจฺฉตุฯ **กสฺส โว ทมฺมีติ** กตรปุริสสฺส ตุเมฺห ททามิ, อาโรเจถ เม อตฺตโน อธิปฺปายํฯ **อปฺปฏิวิภตฺตาติ** ''เอตฺตกํ ทสฺสามิ เอตฺตกํ น ทสฺสามิ, อิทํ ทสฺสามิ อิทํ น ทสฺสามี''ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทเนฺตน หิ ปฏิวิภตฺตา นาม โหติ, มยฺหํ ปน น เอวํฯ อถ โข สงฺฆิกา วิย คณสนฺตกา วิย จ สีลวเนฺตหิ สทฺธึ สาธารณาเยวฯ **สกฺกจฺจํเยว ปยิรุปาสามีติ** สหตฺถา อุปฏฺฐหามิ, จิตฺตีกาเรน อุปสงฺกมามิฯ

อนจฺฉริยํ โข ปน มํ, ภเนฺตติ, ภเนฺต, ยํ มํ เทวตา อุปสงฺกมิตฺวา เอวํ อาโรเจนฺติ, อิทํ น อจฺฉริยํฯ ยํ ปนาหํ ตโตนิทานํ จิตฺตสฺส อุณฺณตึ นาภิชานามิ, ตํ เอว อจฺฉริยนฺติ วทติฯ **สาธุ สาธุ, ภิกฺขูติ** เอตฺถ กิญฺจาปิ ภิกฺขุํ อามเนฺตติ, อุปาสกเสฺสว ปน เวยฺยากรณสมฺปหํสเน เอส สาธุการโรติ เวทิตโพฺพฯ

๒. ทุติยอุคฺคสุตฺตวณฺณนา

๒๒. ทุติเย **นาควเนติ** ตสฺส กิร เสฏฺฐิโน นาควนํ นาม อุยฺยานํ, โส ตตฺถ ปุเรภตฺตํ คนฺธมาลาทีนิ คาหาเปตฺวา อุยฺยานกีฬิกํ กีฬิตุกาโม คนฺตฺวา ปริจาริยมาโน ภควนฺตํ อทฺทสฯ สห ทสฺสเนเนวสฺส ปุริมนเยเนว จิตฺตํ ปสีทิ, สุราปาเนน จ อุปฺปโนฺนมโนฺท ตงฺขณํเยว ปหียิฯ ตํ สนฺธาเยวมาหฯ **โอโณเชสีนฺติ** อุทกํ หเตฺถ ปาเตตฺวา อทาสิฯ **อสฺโกติ** อมุโกฯ **สมจิโตฺตว เทมีติ** ''อิมสฺส โถกํ, อิมสฺส พหุก''นฺติ เอวํ จิตฺตนานตฺตํ น กโรมิ, เทยฺยธมฺมํ ปน เอกสทิสํ กโรมีติ ทเสฺสติฯ **อาโรเจนฺตีติ** อากาเส ฐตฺวา อาโรเจนฺติฯ **นตฺถิ ตํ สํโยชนนฺติ** อิมินา อุปาสโก อตฺตโน อนาคามิผลํ พฺยากโรติฯ

๓. ปฐมหตฺถกสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย **หตฺถโก อาฬวโกติ** ภควตา อาฬวกยกฺขสฺส หตฺถโต หเตฺถหิ สมฺปฏิจฺฉิตตฺตา หตฺถโกติ ลทฺธนาโม ราชกุมาโรฯ **สีลวาติ** ปญฺจสีลทสสีเลน สีลวาฯ **จาควาติ** จาคสมฺปโนฺนฯ **กจฺจิตฺถ, ภเนฺตติ**, ภเนฺต, กจฺจิ เอตฺถ ภควโต พฺยากรณฏฺฐาเนฯ **อปฺปิโจฺฉติ** อธิคมปฺปิจฺฉตาย อปฺปิโจฺฉฯ

๔. ทุติยหตฺถกสุตฺตวณฺณนา

๒๔. จตุเตฺถ **ปญฺจมเตฺตหิ อุปาสกสเตหีติ** โสตาปนฺนสกทาคามีนํเยว อริยสาวกอุปาสกานํ ปญฺจหิ สเตหิ ปริวุโต ภุตฺตปาตราโส คนฺธมาลวิเลปนจุณฺณานิ คเหตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ **สงฺคหวตฺถูนีติ** สงฺคณฺหนการณานิฯ **เตหาหนฺติ** เตหิ อหํฯ **ตํ ทาเนน สงฺคณฺหามีติ** นงฺคลพลิพทฺทภตฺตพีชาทีนิ เจว คนฺธมาลมูลาทีนิ จ ทตฺวา สงฺคณฺหามิฯ **เปยฺยวเชฺชนาติ** อมฺม, ตาต, ภาตร, ภคินีติอาทิเกน กณฺณสุเขน มุทุเกน ปิยวจเนน สงฺคณฺหามิฯ **อตฺถ**

จริยายาติ ‘‘อิมสฺส ทาเนน วา ปิยวจเนน วา กิจฺจํ นตฺถิ, อตฺถจริยาย สงฺคณฺหิตพฺพยุตฺตโก อย’’นฺติ ญตฺวา อุปฺปนฺนกิจฺจนิตฺถรณสงฺขาตาย อตฺถจริยาย สงฺคณฺหามิฯ **สมานตฺตตายา**ติ ‘‘อิมสฺส ทานาทีหิ กิจฺจํ นตฺถิ, สมานตฺตตาย สงฺคณฺหิตโพฺพ อย’’นฺติ เอกโต ขาทนปิวนนิสชฺชาทีหิ อตฺตนา สมานํ กตฺวา สงฺคณฺหามิฯ **ทลิทฺทสฺส โข โน ตถา โสตพฺพํ มญฺญนฺตี**ติ ทลิทฺทสฺส กิญฺจิ ทาตุํ วา กาตุํ วา อสโกฺกนฺตสฺส, ยถา ทลิทฺทสฺส โน ตถา โสตพฺพํ มญฺญนฺติ, มม ปน โสตพฺพํ มญฺญนฺติ, ทิโนฺนวาเท ติฎฺฐนฺติ, น เม อนุสาสนิํ อติกฺกมิตพฺพํ มญฺญนฺติฯ **โยนิ โข ตฺยายน**ฺติ อุปาโย โข เต อยํฯ อิเมสุ ปน ทฺวีสุปิ สุเตฺตสุ สตฺถารา สีลจาคปญฺญามิสฺสกา กถิตาติ เวทิตพฺพาฯ

๕-๖. มหานามสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๕-๒๖. ปญฺจเม **อตฺถูปปริกฺขิตา โหตี**ติ อตฺถานตฺถํ การณาการณํ อุปปริกฺขิตา โหติฯ ฉเฎฺฐ สทฺธาสีลจาคา มิสฺสกา กถิตาฯ

๗. ปฐมพลสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สตฺตเม **อุชฺฌตฺติพลา**ติ อุชฺฌานพลาฯ พาลานญฺหิ ‘‘ยํ อสุโก อิทญฺจิทญฺจ อาห, มํ โส อาห, น อญฺญ’’นฺติ เอวํ อุชฺฌานเมว พลํฯ **นิชฺฌตฺติพลา**ติ ‘‘น อิทํ เอวํ, เอวํ นาเมต’’นฺติ อตฺถานตฺถนิชฺฌาปนํเยว พลํฯ **ปฎิสงฺขานพลา**ติ ปจฺจเวกฺขณพลาฯ **ขนฺติพลา**ติ อธิวาสนพลาฯ

๘. ทุติยพลสุตฺตวณฺณนา

๒๘. อฎฺฐเม **พลานี**ติ ญาณพลานิฯ **อาสวานํ ขยํ ปฎิชานาตี**ติ อรหตฺตํ ปฎิชานาติฯ **อนิจฺจโต**ติ หุตฺวา อภาวากาเรนฯ **ยถาภูต**นฺติ ยถาสภาวโตฯ **สมฺมปฺปญฺญายา**ติ สหวิปสฺสนาย มคฺคปญฺญายฯ **องฺคารกาสูปมา**ติ สนฺตาปนเฎฺฐน องฺคารกาสุยา อุปมิตา อิเม กามาติฯ **วิเวกนินฺน**นฺติ ผลสมาปตฺติวเสน นิพฺพานนินฺนํฯ **วิเวกฎฺฐ**นฺติ กิเลเสหิ วชฺชิตํ ทูรีภูตํ วาฯ **เนกฺขมฺมาภิรต**นฺติ ปพฺพชฺชาภิรตํฯ **พฺยนฺติภูต**นฺติ วิคตนฺตภูตํ เอกเทเสนาปิ อนลฺลีนํ วิสํยุตฺตํ วิสํสฎฺฐํฯ **อาสวฎฺฐานิเยหี**ติ สมฺปโยควเสน อาสวานํ การณภูเตหิ, กิเลสธเมฺมหีติ อโตฺถฯ อถ วา **พฺยนฺติภูต**นฺติ วิคตวายนฺติ อโตฺถฯ กุโต? **สพฺพโส อาสวฎฺฐานิเยหิ ธเมฺมหิ,** สเพฺพหิ เตภูมกธเมฺมหีติ อโตฺถฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต อริยมโคฺค โลกิยโลกุตฺตโร กถิโตฯ

๙. อกฺขณสุตฺตวณฺณนา

๒๙. นวเม ขเณ กิจฺจานิ กโรตีติ **ขณกิโจฺจ,** โอกาสํ ลภิตฺวาว กิจฺจานิ กโรตีติ อโตฺถฯ **ธโมฺม**ติ จตุสจฺจธโมฺมฯ **โอปสมิโก**ติ กิเลสูปสมาวโหฯ **ปรินิพฺพายิโก**ติ กิเลสปรินิพฺพานกโรฯ จตุมคฺคญาณสงฺขาตํ สโมฺพธิํ คจฺฉติ สมฺปาปุณาตีติ **สโมฺพธคามีฯ ทีฆายุกํ เทวนิกาย**นฺติ อิทํ อสญฺญํ เทวนิกายํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อวิญฺญาตาเรสู**ติ อติวิย อวิญฺญูสุฯ

สุปฺปเวทิเตติ สุกถิเตฯ **อนฺตรายิกา**ติ อนฺตรายกราฯ **ขโณ เว มา อุปจฺจคา**ติ อยํ ลโทฺธ ขโณ มา อติกฺกมิฯ **อิธ เจว นํ วิราเธตี**ติ สเจ โกจิ ปมตฺตจารี อิธ อิมํ ขณํ ลภิตฺวาปิ สทฺธมฺมสฺส นิยามตํ อริยมคฺคํ วิราเธติ น สมฺปาเทติฯ **อตีตโตฺถ**ติ หาปิตโตฺถฯ **จิรตฺตํ อนุตปิสฺสตี**ติ จิรรตฺตํ โสจิสฺสติฯ ยถา หิ ‘‘อสุกฎฺฐาเน ภณฺฑํ สมุปฺปนฺน’’นฺติ สุตฺวา เอโก วาณิโช น คเจฺฉยฺย, อเญฺญ คนฺตฺวา คเณฺหยฺยุํ, เตสํ ตํ อฎฺฐคุณมฺปิ ทสคุณมฺปิ ภเวยฺยฯ อถ อิตโร ‘‘มม

อโตฺถ อติกฺกโนฺต’’ติ อนฺตเปยฺย, เอวํ โย อิธ ขณํ ลภิตฺวา อปฺปฏิปชฺชโนฺต สทฺธมฺมสฺส นิยามํ วิราเธติ, โส อยํ วาณิโชว อตีตโตฺถ จิรํ อนุตปิสฺสติ โสจิสฺสติฯ กิญฺจ ภิโยฺย **อวิชฺชานิวุโต**ติ ตถาฯ **ปจฺจวิทฺ**นฺติ ปฏิวิชฺฌึสุฯ **สํวรา**ติ สีลสํวราฯ **มารเธยฺยปรานุเค**ติ มารเธยฺยสงฺขาตํ สํสารํ อนุคเตฯ **ปารงฺคตา**ติ นิพฺพานํ คตาฯ **เย ปตฺตา อาสวกฺขย**นฺติ เย อรหตฺตํ ปตฺตาฯ เอวมิธ คาถาสุ วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ

๑๐. อนุรุทฺธมหาวิตกฺกสุตฺตวณฺณนา

๓๐. ทสเม **เจตีสู**ติ เจตินามกานํ ราชูนํ นิวาสฏฺฐานตฺตา เอวํลทฺธโวหาเร รเฏฺฐฯ **ปาจีนวํสทาเย**ติ ทสพลสฺส วสนฏฺฐานโต ปาจีนทิสาย ฐิเต วํสทาเย นีโลภาเสหิ เวฬูหิ สญฺฉเนฺน อรเญฺญฯ **เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาที**ติ เถโร กิร ปพฺพชิตฺวา ปฐมอนฺตวสฺสมฺหิเยว สมาปตฺติลาภี หุตฺวา สหสฺสโลกธาตุทสฺสนสมตฺถํ ทิพฺพจกฺขุญาณํ อุปฺปาเทสิฯ โส สาริปุตฺตเตฺถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา เอวมาห – ‘‘อิธาหํ, อาวุโส สาริปุตฺต, ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สหสฺสโลกํ โอโลเกมิฯ อารทฺธํ โข ปน เม วีริยํ อสลฺลีนํ, อุปฏฺฐิตา สติ อสมฺมุฏฺฐา, ปสฺสโทฺธ กาโย อสารโทฺธ, สมาหิตํ จิตฺตํ เอกคฺคํฯ อถ จ ปน เม อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ น วิมุจฺจตี’’ติฯ อถ นํ เถโร อาห – ‘‘ยํ โข เต, อาวุโส อนุรุทฺธ, เอวํ โหติ ‘อหํ ทิเพฺพน จกฺขุนา…เป.… โอโลเกมี’ติ, อิทํ เต มานสฺมึฯ ยมฺปิ เต, อาวุโส, อนุรุทฺธ เอวํ โหติ ‘อารทฺธํ โข ปน เม วีริยํ…เป.… เอกคฺค’นฺติ, อิทํ เต อุทฺธจฺจสฺมึฯ ยมฺปิ เต, อาวุโส อนุรุทฺธ, เอวํ โหติ ‘อถ จ ปน เม อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ น วิมุจฺจตี’ติ, อิทํ เต กุกฺกุจฺจสฺมึฯ สาธุ วตายสฺมา อนุรุโทฺธ อิเม ตโย ธเมฺม ปหาย อิเม ตโย ธเมฺม อมนสิกริตฺวา อมตาย ธาตุยา จิตฺตํ อุปสํหรตู’’ติ เอวมสฺส เถโร กมฺมฏฺฐานํ กเถสิฯ โส กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สตฺถารํ อาปุจฺฉิตฺวา เจติรฏฺฐํ คนฺตฺวา สมณธมฺมํ กโรโนฺต อฑฺฒมาสํ จงฺกเมน วีตินาเมสิฯ โส ปธานเวคนิมฺมถิตตฺตา กิลนฺตกาโย เอกสฺส เวฬุคุมฺพสฺส เหฏฺฐา นิสีทิฯ อถสฺสายํ เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาทิ, เอส มหาปุริสวิตโกฺก อุปฺปชฺชีติ อโตฺถฯ

อปฺปิจฺฉสฺสาติ เอตฺถ ปจฺจยปฺปิโจฺฉ, อธิคมปฺปิโจฺฉ, ปริยตฺติอปฺปิโจฺฉ, ธุตงฺคปฺปิโจฺฉติ จตฺตาโร อปฺปิจฺฉาฯ ตตฺถ ปจฺจยปฺปิโจฺฉ พหุํ เทเนฺต อปฺปํ คณฺหาติ, อปฺปํ เทเนฺต อปฺปตรํ คณฺหาติ, น อนวเสสคฺคาหี โหติฯ อธิคมปฺปิโจฺฉ มชฺฌนฺติกเตฺถโร วิย อตฺตโน อธิคมํ อเญฺญสํ ชานิตุํ น เทติฯ ปริยตฺติอปฺปิโจฺฉ เตปิฏโกปิ สมาโน น พหุสฺสุตภาวํ ชานาเปตุกาโม โหติ สาเกตติสฺสเตฺถโร วิยฯ ธุตงฺคปฺปิโจฺฉ ธุตงฺคปริหรณภาวํ อเญฺญสํ ชานิตุํ น เทติ เทฺวภาติกเตฺถเรสุ เชฏฺฐเตฺถโร วิยฯ วตฺถุ วิสุทฺธิมเคฺค กถิตํฯ **อยํ ธโมฺม**ติ เอวํ สนฺตคุณนิคฺคหเนน จ ปฏิคฺคหเณ มตฺตญฺญุตาย จ อปฺปิจฺฉสฺส ปุคฺคลสฺส อยํ นวโลกุตฺตรธโมฺม สมฺปชฺชติ, โน มหิจฺฉสฺสฯ เอวํ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํฯ

สนฺตุฏฺฐสฺสาติ จตูสุ ปจฺจเยสุ ตีหิ สโนฺตเสหิ สนฺตุฏฺฐสฺสฯ **ปวิวิตฺตสฺสา**ติ กายจิตฺตอุปธิวิเวเกหิ วิวิตฺตสฺสฯ ตตฺถ กายวิเวโก นาม คณสงฺคณิกํ วิโนเทตฺวา อารมฺภวตฺถุวเสน เอกีภาโวฯ เอกีภาวมเตฺตเนว กมฺมํ น นิปฺผชฺชตีติ กสิณปริกมฺมํ กตฺวา อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตติ, อยํ จิตฺตวิเวโก นามฯ สมาปตฺติมเตฺตเนว กมฺมํ น นิปฺผชฺชตีติ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อยํ สพฺพาการโต อุปธิวิเวโก นามฯ เตนาห ภควา – ‘‘กายวิเวโก จ วิเวกฏฺฐกายานํ เนกฺขมฺมาภิรตานํ, จิตฺตวิเวโก จ ปริสุทฺธจิตฺตานํ ปรมโวทานปฺปตฺตานํ, อุปธิวิเวโก จ นิรุปธีนํ ปุคฺคลานํ วิสงฺขารคตาน’’นฺติ (มหานิ. ๗, ๔๙)ฯ

สงฺคณิการามสฺสาติ คณสงฺคณิกาย เจว กิเลสสงฺคณิกาย จ รตสฺสฯ **อารทฺธวีริยสฺสา**ติ กายิกเจตสิกวีริยวเสน อารทฺธวีริยสฺสฯ **อุปฏฺฐิตสฺสติสฺสา**ติ จตุสติปฏฺฐานวเสน อุปฏฺฐิตสฺสติสฺสฯ **สมาหิตสฺสา**ติ เอกคฺคจิตฺตสฺสฯ **ปญฺญวโต**ติ กมฺมสฺสกตปญฺญาย ปญฺญวโตฯ

สาธุ สาธูติ เถรสฺส วิตกฺกํ สมฺปหํเสนฺโต เอวมาหฯ **อิมํ อฏฺฐม**นฺติ สตฺต นิธี ลทฺธปุริสสฺส อฏฺฐมํ เทนฺโต วิย, สตฺต มณิรตนานิ, สตฺต หตฺถิรตนานิ, สตฺต อสฺสรตนานิ ลทฺธปุริสสฺส อฏฺฐมํ เทนฺโต วิย สตฺต มหาปุริสวิตกฺเก วิตกฺเกตฺวา ฐิตสฺส อฏฺฐมํ อาจิกฺขนฺโต เอวมาหฯ **นิปฺปปญฺจารามสฺสา**ติ ตณฺหามานทิฏฺฐิปปญฺจรหิตตฺตา นิปฺปปญฺจสงฺขาเต นิพฺพานปเท อภิรตสฺสฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ **ปปญฺจารามสฺสา**ติ ยถาวุตฺเตสุ ปปเญฺจสุ อภิรตสฺสฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ

ยโตติ ยทาฯ **ตโต**ติ ตทาฯ **นานารตฺตาน**นฺติ นิลปีตโลหิโตทาตวเณฺณหิ นานารชเนหิ รตฺตานํฯ **ปํสุกูล**นฺติ เตวีสติยา เขเตฺตสุ ฐิตปํสุกูลจีวรํฯ **ขายิสฺสตี**ติ ยถา ตสฺส ปุพฺพณฺหสมยาทีสุ ยสฺมิํ สมเย ยํ อิจฺฉติ, ตสฺมิํ สมเย ตํ ปารุปนฺตสฺส โส ทุสฺสกรณฺฑโก มนาโป หุตฺวา ขายติ, เอวํ ตุยฺหมฺปิ จีวรสโนฺตสมหาอริยวํเสน ตุฏฺฐสฺส วิหรโต ปํสุกูลจีวรํ ขายิสฺสติ อุปฏฺฐหิสฺสติฯ **รติยา**ติ รติอตฺถายฯ **อปริตสฺสนาย**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิปริตสฺสนาหิ อปริตสฺสนตฺถายฯ **ผาสุวิหาราย**ติ สุขวิหารตฺถายฯ **โอกฺกมนาย นิพฺพานสฺสา**ติ อมตํ นิพฺพานํ โอตรณตฺถายฯ

ปิณฺฑิยาโลปโภชนนฺติ คามนิคมราชธานีสุ ชงฺฆาพลํ นิสฺสาย ฆรปฏิปาฏิยา จรเนฺตน ลทฺธปิณฺฑิยาโลปโภชนํฯ **ขายิสฺสตี**ติ ตสฺส คหปติโน นานคฺครสโภชนํ วิย อุปฏฺฐหิสฺสติ ฯ **สนฺตุฏฺฐสฺส วิหรโต**ติ ปิณฺฑปาตสโนฺตสมหาอริยวํเสน สนฺตุฏฺฐสฺส วิหรโตฯ **รุกฺขมูลเสนาสนํ ขายิสฺสตี**ติ ตสฺส คหปติโน เตภูมกปาสาเท คนฺธกุสุมวาสสุคนฺธํ กูฏาคารํ วิย รุกฺขมูลํ อุปฏฺฐหิสฺสติฯ **สนฺตุฏฺฐสฺสา**ติ เสนาสนสโนฺตสมหาอริยวํเสน สนฺตุฏฺฐสฺสฯ **ติณสนฺถารโก**ติ ติเณหิ วา ปเณฺณหิ วา ภูมิยํ วา ผลกปาสาณตลานิ วา อญฺญตรสฺมิํ สนฺถตสนฺถโตฯ **ปูติมุตฺต**นฺติ ยํกิญฺจิ มุตฺตํฯ ตงฺขเณ คหิตมฺปิ ปูติมุตฺตเมว วุจฺจติ ทุคฺคนฺธตฺตาฯ **สนฺตุฏฺฐสฺส วิหรโต**ติ คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารสโนฺตเสน สนฺตุฏฺฐสฺส วิหรโตฯ

อิติ ภควา จตูสุ ฐาเนสุ อรหตฺตํ ปกฺขิปโนฺต กมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา ‘‘กตรเสนาสเน นุ โข วสนฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ สปฺปายํ ภวิสฺสตี’’ติ อาวเชฺชโนฺต ‘‘ตสฺมิเญฺญว วสนฺตสฺสา’’ติ ญตฺวา **เตน หิ ตฺวํ, อนุรุทฺธา**ติอาทิมาหฯ **ปวิวิตฺตสฺส วิหรโต**ติ ตีหิ วิเวเกหิ วิวิตฺตสฺส วิหรนฺตสฺสฯ **อุโยฺยชนิกปฏิสํยุตฺต**นฺติ อุโยฺยชนิเกเหว วจเนหิ ปฏิสํยุตฺตํ, เตสํ อุปฏฺฐานคมนกํเยวาติ อโตฺถฯ **ปปญฺจนิโรเธ**ติ นิพฺพานปเท ฯ **ปกฺขนฺทตี**ติ อารมฺมณกรณวเสน ปกฺขนฺทติฯ **ปสีทตี**ติอาทีสุปิ อารมฺมณวเสเนว ปสีทนสนฺติฏฺฐนมุจฺจนา เวทิตพฺพาฯ อิติ ภควา เจติรเฏฺฐ ปาจีนวํสทาเย อายสฺมโต อนุรุทฺธสฺส กถิเต อฏฺฐ มหาปุริสวิตกฺเก ปุน เภสกฬาวนมหาวิหาเร นิสีทิตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส วิตฺถาเรน กเถสิฯ

มโนมเยนาติ มเนน นิพฺพตฺติตกาโยปิ มโนมโยติ วุจฺจติ มเนน คตกาโยปิ, อิธ มเนน คตกายํ สนฺธาเยวมาหฯ **ยถา เม อหุ สงฺกโปฺป**ติ ยถา มยฺหํ วิตโกฺก อโหสิ, ตโต อุตฺตริ อฏฺฐมํ มหาปุริสวิตกฺกํ ทเสฺสโนฺต ตโต อุตฺตริํ เทสยิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

คหปติวโคฺค ตติโยฯ

๔. ทานวโคฺค

๑. ปฐมทานสุตฺตวณฺณนา

๓๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **อาสชฺช ทานํ เทตี**ติ ปตฺวา ทานํ เทติฯ อาคตํ ทิสฺวา ตํ มุหุตฺตํเยว นิสีทาเปตฺวา สกฺการํ กตฺวา ทานํ เทติ, ทสฺสามีติ น กิลเมติฯ **ภยา**ติ ‘‘อยํ อทายโก อการโก’’ติ ครหภยา, อปายภยา วาฯ **อทาสิ เม**ติ มยฺหํ ปุเพฺพ เอส อิทํ นาม อทาสีติ เทติฯ **ทสฺสติ เม**ติ อนาคเต อิทํ นาม ทสฺสตีติ เทติฯ **สาหุ ทาน**นฺติ ทานํ นาม สาธุ สุนฺทรํ พุทฺธาทีหิ ปณฺฑิเตหิ ปสตฺถนฺติ เทติฯ **จิตฺตาลงฺการจิตฺตปริกฺขารตฺถํ ทานํ เทตี**ติ สมถวิปสฺสนาจิตฺตสฺส อลงฺการตฺถเญฺจว ปริกฺขารตฺถญฺจ เทติฯ ทานญฺหิ จิตฺตํ มุทุํ กโรติฯ เยน ลทฺธํ, โส ‘‘ลทฺธํ เม’’ติ มุทุจิตฺโต โหติฯ เยน ทินฺนํ, โสปิ ‘‘ทินฺนํ มยา’’ติ มุทุจิตฺโต โหติฯ อิติ อุภินฺนํ จิตฺตํ มุทุํ กโรติฯ เตเนว ‘‘อทนฺตทมน’’นฺติ วุจฺจติฯ ยถาห –

> ‘‘อทนฺตทมนํ ทานํ, อทานํ ทนฺตทูสกํ;
> ทาเนน ปิยวาจาย, อุนฺนมนฺติ นมนฺติ จา’’ติฯ

อิเมสุ ปน อฎฺฐสุ ทาเนสุ จิตฺตาลงฺการทานเมว อุตฺตมนฺติฯ

๒. ทุติยทานสุตฺตวณฺณนา

๓๒. ทุติเย **สทฺธา**ติ ยาย สทฺธาย ทานํ เทติ, สา สทฺธาฯ **หิริย**นฺติ ยาย หิริยา ทานํ เทติ, สาว อธิเปฺปตาฯ **กุสลญฺจ ทาน**นฺติ อนวชฺชญฺจ ทานํฯ **ทิวิย**นฺติ ทิวงฺคมํฯ

๓. ทานวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๓๓. ตติเย **ทานวตฺถูนี**ติ ทานการณานิฯ **ฉนฺทา ทานํ เทตี**ติ เปเมน ทานํ เทติฯ **โทสา**ติ โทเสน กุโทฺธ หุตฺวา ยํ อตฺถิ, ตํ เวเคน คณฺหิตฺวา เทติฯ **โมหา**ติ โมเหน มูโฬฺห เทติฯ **ภยา**ติ ครหภเยน วา อปายภเยน วา, ตสฺส ตเสฺสว วา ปน ภเยน เทติฯ **กุลวํส**นฺติ กุลปเวณิํฯ

๔. เขตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๔. จตุเตฺถ **น มหปฺผลํ โหตี**ติ ธญฺญผเลน มหปฺผลํ น โหติฯ **น มหสฺสาท**นฺติ ยมฺปิสฺส ผลํ โหติ, ตสฺส อสฺสาโท น มหา โหติ มนฺทสฺสาทํ น มธุรํฯ **น ผาติเสยฺย**นฺติ เสยฺยาปิสฺส น โหติ วุฑฺฒิ, ตสฺส มหนฺตํ วีหิถมฺภสนฺนิเวสํ น โหตีติ อโตฺถฯ **อุนฺนามนินฺนามี**ติ ถลนินฺนวเสน วิสมตลํฯ ตตฺถ ถเล อุทกํ น สณฺฐาติ, นิเนฺน อติพหุ ติฎฺฐติฯ **ปาสาณสกฺขริก**นฺติ ปตฺถริตฺวา ฐิตปิฎฺฐิปาสาเณหิ จ ขุทฺทกปาสาเณหิ จ สกฺขราหิ จ สมนฺนาคตํฯ **อูสร**นฺติ อุพฺภินฺนโลณํฯ **น จ คมฺภีรสิต**นฺติ ถทฺธภูมิตาย คมฺภีรานุคตํ, นงฺคลมคฺคํ กตฺวา กสิตุํ น สกฺกา โหติ, อุตฺตานนงฺคลมคฺคเมว โหติฯ **น อายสมฺปนฺน**นฺติ น อุทกาคมนสมฺปนฺนํฯ **น อปายสมฺปนฺน**นฺติ ปจฺฉาภาเค อุทกนิคฺคมนมคฺคสมฺปนฺนํ น โหติฯ **น มาติกาสมฺปนฺน**นฺติ น ขุทฺทกมหนฺตีหิ อุทกมาติกาหิ สมฺปนฺนํ โหติ ฯ **น มริยาทสมฺปนฺน**นฺติ น เกทารมริยาทาหิ สมฺปนฺนํฯ **น มหปฺผล**นฺติอาทีนิ สพฺพานิ วิปากผลวเสเนว เวทิตพฺพานิฯ

สมฺปเนฺนนฺติ ปริปุเณฺณ สมฺปตฺติยุเตฺตฯ **ปวุตฺตา พีชสมฺปทา**ติ สมฺปนฺนํ พีชํ โรปิตํฯ **เทเว สมฺปาทยนฺตมฺหี**ติ เทเว สมฺมา วสฺสเนฺตฯ **อนีติสมฺปทา โหตี**ติ กีฏกิมิอาทิปาณกอีติยา อภาโว เอกา สมฺปทา โหติฯ **วิรูฬฺหี**ติ วฑฺฒิ ทุติยา สมฺปทา โหติฯ **เวปุลฺลนฺ**ติ วิปุลภาโว ตติยา สมฺปทา โหติฯ **ผลนฺ**ติ ปริปุณฺณผลํ จตุตฺถี สมฺปทา โหติฯ **สมฺปนฺนสีเลสู**ติ ปริปุณฺณสีเลสุฯ **โภชนสมฺปทา**ติ สมฺปนฺนํ วิวิธโภชนํฯ **สมฺปทานนฺ**ติ ติวิธํ กุสลสมฺปทํฯ **อุปเนตี**ติ สา โภชนสมฺปทา อุปนยติฯ กสฺมา? **สมฺปนฺนญฺหิสฺส ตํ กตํ,** ยสฺมาสฺส ตํ กตกมฺมํ สมฺปนฺนํ ปริปุณฺณนฺติ อโตฺถฯ **สมฺปนฺนตฺถูธา**ติ สมฺปโนฺน อตฺถุ อิธฯ **วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน**ติ ตีหิ วิชฺชาหิ จ ปญฺจทสหิ จรณธเมฺมหิ จ สมนฺนาคโตฯ **ลทฺธา**ติ เอวรูโป ปุคฺคโล จิตฺตสฺส สมฺปทํ อเวกลฺลปริปุณฺณภาวํ ลภิตฺวาฯ **กโรติ กมฺมสมฺปทนฺ**ติ ปริปุณฺณกมฺมํ กโรติฯ **ลภติ จตฺถสมฺปทนฺ**ติ อตฺถญฺจ ปริปุณฺณํ ลภติฯ **ทิฏฺฐิสมฺปทนฺ**ติ วิปสฺสนาทิฏฺฐิํฯ **มคฺคสมฺปทนฺ**ติ โสตาปตฺติมคฺคํฯ **ยาติ สมฺปนฺนมานโส**ติ ปริปุณฺณจิโตฺต หุตฺวา อรหตฺตํ ยาติฯ **สา โหติ สพฺพสมฺปทา**ติ สา สพฺพทุเกฺขหิ วิมุตฺติ สพฺพสมฺปทา นาม โหตีติฯ

๕. ทานูปปตฺติสุตฺตวณฺณนา

๓๕. ปญฺจเม **ทานูปปตฺติโย**ติ ทานปจฺจยา อุปปตฺติโยฯ **ทหตี**ติ ฐเปติฯ **อธิฏฺฐาตี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ภาเวตี**ติ วเฑฺฒติฯ **หีเน วิมุตฺตนฺ**ติ หีเนสุ ปญฺจสุ กามคุเณสุ วิมุตฺตํฯ **อุตฺตริ อภาวิตนฺ**ติ ตโต อุตฺตริมคฺคผลตฺถาย อภาวิตํฯ **ตตฺรูปปตฺติยา สํวตฺตตี**ติ ยํ ฐานํ ปเตฺถตฺวา กุสลํ กตํ, ตตฺถ นิพฺพตฺตนตฺถาย สํวตฺตติฯ **วีตราคสฺสา**ติ มเคฺคน วา สมุจฺฉินฺนราคสฺส สมาปตฺติยา วา วิกฺขมฺภิตราคสฺสฯ ทานมเตฺตเนว หิ พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติตุํ น สกฺกา, ทานํ ปน สมาธิวิปสฺสนาจิตฺตสฺส อลงฺการปริวารํ โหติฯ ตโต ทาเนน มุทุจิโตฺต พฺรหฺมวิหาเร ภาเวตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตติฯ เตน วุตฺตํ – ''วีตราคสฺส โน สราคสฺสา''ติฯ

๖. ปุญฺญกิริยวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๓๖. ฉเฏฺฐ ปุญฺญกิริยานิ จ ตานิ เตสํ เตสํ อานิสํสานํ วตฺถูนิ จาติ **ปุญฺญกิริยวตฺถูนิ**ฯ ทานาทีนญฺหิ ลกฺขเณ จิตฺตํ ฐเปตฺวา ''เอวรูปํ นาม อเมฺหหิ ทานํ ทาตพฺพํ, สีลํ รกฺขิตพฺพํ, ภาวนา ภาเวตพฺพา''ติ สตฺตา ปุญฺญานิ กโรนฺติฯ ทานเมว **ทานมยํ,** ทานเจตนาสุ วา ปุริมเจตนาโต นิปฺผนฺนา สนฺนิฏฺฐาปกเจตนา **ทานมยํ** สีลาทีหิ สีลมยาทีนิ วิยฯ เสสทฺวเยสุปิ เอเสว นโยฯ **ปริตฺตํ กตํ โหตี**ติ โถกํ มนฺทํ กตํ โหติฯ **นาภิสโมฺภตี**ติ น นิปฺผชฺชติฯ **อกตํ โหตี**ติ ภาวนายโยโคเยว อนารโทฺธ โหตีติ อโตฺถฯ **มนุสฺสโทภคฺยนฺ**ติ มนุเสฺสสุ สมฺปตฺติรหิตํ ปญฺจวิธํ นีจกุลํฯ **อุปปชฺชตี**ติ ปฏิสนฺธิวเสน อุปคจฺฉติ, ตตฺถ นิพฺพตฺตตีติ อโตฺถฯ **มตฺตโส กตนฺ**ติ ปมาเณน กตํ, โถกํ น พหุฯ **มนุสฺสโสภคฺยนฺ**ติ มนุเสฺสสุ สุภคภาวํ ติวิธกุลสมฺปตฺติํฯ **อธิมตฺตนฺ**ติ อธิกปฺปมาณํ พลวํ วาฯ **อธิคณฺหนฺตี**ติ อภิภวิตฺวา คณฺหนฺติ, วิสิฏฺฐตรา เชฏฺฐกา โหนฺตีติ อโตฺถฯ

๗. สปฺปุริสทานสุตฺตวณฺณนา

๓๗. สตฺตเม **สุจินฺ**ติ ปริสุทฺธํ วณฺณสมฺปนฺนํ เทติฯ **ปณีตนฺ**ติ รสูปปนฺนํฯ **กาเลนา**ติ ยุตฺตปตฺตกาเลนฯ **กปฺปิยนฺ**ติ ยํ กปฺปิยํ, ตํ เทติฯ **วิเจยฺย เทตี**ติ ''อิมสฺส ทินฺนํ มหปฺผลํ ภวิสฺสติ, อิมสฺส น มหปฺผล''นฺติ เอวํ ปฏิคฺคาหกปริเยสนวเสน ทานํ วา ปณิธายวเสน ทานํ วา วิจินิตฺวา เทติฯ

๘. สปฺปุริสสุตฺตวณฺณนา

๓๘. อฏฺฐเม **อตฺถายา**ติ อตฺถตฺถายฯ **หิตาย สุขายา**ติ หิตตฺถาย สุขตฺถายฯ **ปุพฺพเปตานนฺ**ติ ปรโลกคตานํ ญาตีนํฯ อิมสฺมึ สุเตฺต อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ จกฺกวตฺติราชาโน โพธิสตฺตา ปเจฺจกพุทฺธา ลพฺภนฺติ, พุทฺธกาเล พุทฺธา เจว พุทฺธสาวกา จฯ ยถาวุตฺตานญฺหิ เอเตสํ อตฺถาย หิตาย สุขาย สํวตฺตนฺติฯ **พหุนฺนํ วต อตฺถาย, สปฺปโญฺญ ฆรมาวสนฺ**ติ สปฺปโญฺญ ฆเร วสโนฺต พหูนํ วต อตฺถาย โหติฯ **ปุเพฺพ**ติ ปฐมเมวฯ **ปุเพฺพกตมนุสฺสรนฺ**ติ มาตาปิตูนํ ปุพฺพการคุเณ อนุสฺสรโนฺตฯ **สหธเมฺมนา**ติ สการเณน ปจฺจยปูชเนน ปูเชติฯ **อปเจ พฺรหฺมจารโย**ติ พฺรหฺมจาริโน อปจยติ, นีจวุตฺติตํ เนสํ อาปชฺชติฯ **เปสโล**ติ ปิยสีโลฯ

๙. อภิสนฺทสุตฺตวณฺณนา

๓๙. นวเม **ทานานี**ติ เจตนาทานานิฯ **อคฺคญฺญานี**ติอาทีนํ อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ

๑๐. ทุจฺจริตวิปากสุตฺตวณฺณนา

๔๐. ทสเม **ปาณาติปาโต**ติ ปาณาติปาตเจตนาฯ **สพฺพลหุโส**ติ สพฺพลหุโกฯ **อปฺปายุกสํวตฺตนิโก**ติ เตน ปริตฺตเกน กมฺมวิปาเกน อปฺปายุโก โหติ, ทินฺนมตฺตาย วา ปฏิสนฺธิยา วิลียติ มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตมเตฺต วาฯ เอวรูโป หิ น อญฺญสฺส กสฺสจิ นิสฺสโนฺท, ปาณาติปาตเสฺสว คตมโคฺค เอโสติฯ **โภคพฺยสนสํวตฺตนิโก**ติ ยถา กากณิกามตฺตมฺปิ หเตฺถ น ติฏฺฐติ, เอวํ โภคพฺยสนํ สํวเตฺตติฯ **สปตฺตเวรสํวตฺตนิโก โหตี**ติ สห สปเตฺตหิ เวรํ สํวเตฺตติฯ ตสฺส หิ สปตฺตา จ พหุกา โหนฺติฯ โย จ นํ ปสฺสติ, ตสฺมึ เวรเมว อุปฺปาเทติ น นิพฺพายติฯ เอวรูโป หิ ปรสฺส รกฺขิตโคปิตภเณฺฑ อปราธสฺส นิสฺสโนฺทฯ

อภูตพฺภกฺขานสํวตฺตนิโก โหตีติ อภูเตน อพฺภกฺขานํ สํวเตฺตติ, เยน เกนจิ กตํ ตเสฺสว อุปริ ปตติฯ **มิเตฺตหิ เภทนสํวตฺตนิโก**ติ มิเตฺตหิ เภทํ สํวเตฺตติฯ ยํ ยํ มิตฺตํ กโรติ, โส โส ภิชฺชติเยวฯ **อมนาปสทฺทสํวตฺตนิโก**ติ อมนาปสทฺทํ สํวเตฺตติฯ ยา สา วาจา กณฺฏกา กกฺกสา กฏุกา อภิสชฺชนี มมฺมเจฺฉทิกา, คตคตฏฺฐาเน ตเมว สุณาติ, มนาปสทฺทสวนํ นาม น ลภติฯ เอวรูโป ผรุสวาจาย คตมโคฺค นามฯ **อนาเทยฺยวาจาสํวตฺตนิโก**ติ อคฺคเหตพฺพวจนตํ สํวเตฺตติ, ''ตฺวํ กสฺมา กเถสิ, โก หิ ตว วจนํ คเหสฺสตี''ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ อยํ สมฺผปฺปลาปสฺส คตมโคฺคฯ **อุมฺมตฺตกสํวตฺตนิโก โหตี**ติ อุมฺมตฺตกภาวํ สํวเตฺตติฯ เตน หิ มนุโสฺส อุมฺมโตฺต วา ขิตฺตจิโตฺต วา เอฬมูโค วา โหติฯ อยํ สุราปานสฺส นิสฺสโนฺทฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏเมว กถิตนฺติฯ

ทานวโคฺค จตุโตฺถฯ

๕. อุโปสถวคฺโค

๔. วาเสฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

๔๔. ปญฺจมสฺส จตุตฺเถ **อิเม เจปิ, วาเสฏฺฐ, มหาสาลา**ติ ปุรโต ฐิเต เทฺว สาลรุกฺเข ทสฺเสนฺโต ปริกปฺปปฺปมํ อาหฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อิเม ตาว มหาสาลา อเจตนาฯ สเจ เอเตปิ สเจตนา หุตฺวา อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อุโปสถํ อุปวเสยฺยุํ, เอเตสมฺปิ โส อุโปสถวาโส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย อสฺสฯ ภูเต ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถีติฯ

๖. อนุรุทฺธสุตฺตวณฺณนา

๔๖. ฉฏฺเฐ **เยนายสฺมา อนุรุทฺโธ**ติ ตา กิร เทวตา อตฺตโน สมฺปตฺตึ โอโลเกตฺวา ‘‘กึ นุ โข นิสฺสาย อยํ สมฺปตฺติ อเมฺหหิ ลทฺธา’’ติ อาวชฺชมานา เถรํ ทิสฺวา ‘‘มยํ อมฺหากํ อยฺยสฺส ปุพฺเพ จกฺกวตฺติรชฺชํ กโรนฺตสฺส ปาทปริจาริกา หุตฺวา เตน ทินฺโนวาเท ฐตฺวา อิมํ สมฺปตฺตึ ลภิมฺห, คจฺฉาม เถรํ อาเนตฺวา อิมํ สมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสามา’’ติ ทิวา เยนายสฺมา อนุรุทฺโธ เตนุปสงฺกมึสุฯ **ตีสุ ฐาเนสู**ติ ตีสุ การเณสุฯ **ฐานโส ปฏิลภามา**ติ ขเณเนว ลภามฯ **สรนฺ**ติ วจนสทฺทํ วา คีตสทฺทํ วา อาภรณสทฺทํ วาฯ **ปีตา อสฺสู**ติอาทีนิ นีลา ตาว ชาตา, ปีตา ภวิตุํ น สกฺขิสฺสนฺตีติอาทินา นเยน จินฺเตตฺวา วิตเกฺกติฯ ตาปิ ‘‘อิทานิ อโยฺย อมฺหากํ ปีตภาวํ อิจฺฉติ, อิทานิ โลหิตภาว’’นฺติ ตาทิสาว อเหสุํฯ

อจฺฉรํ วาเทสีติ ปาณิตลํ วาเทสิฯ **ปญฺจงฺคิกสฺสา**ติ อาตตํ, วิตตํ, อาตตวิตตํ, ฆนํ, สุสิรนฺติ อิเมหิ ปญฺจหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตสฺสฯ ตตฺถ อาตตํ นาม จมฺมปริโยนทฺเธสุ เภริอาทีสุ เอกตลตูริยํ, วิตตํ นาม อุภยตลํ, อาตตวิตตํ นาม สพฺพโส ปริโยนทฺธํ, สุสิรํ วํสาทิ, ฆนํ สมฺมาทิฯ **สุวินีตสฺสา**ติ อากฑฺฒนสิถิลกรณาทีหิ สมุจฺฉิตสฺสฯ **สุปฺปฏิปตาฬิตสฺสา**ติ ปมาเณ ฐิตภาวชานนตฺถํ สุฏฺฐุ ปฏิปตาฬิตสฺสฯ **กุสเลหิ สุสมนฺนาหตสฺสา**ติ เย วาเทตุํ กุสลา เฉกา, เตหิ วาทิตสฺสฯ **วคฺคู**ติ เฉโก สุนฺทโรฯ **รชนีโย**ติ รเญฺชตุํ สมโตฺถฯ **กมนีโย**ติ กาเมตพฺพยุโตฺตฯ ขมนีโยติ วา ปาโฐ, ทิวสมฺปิ สุยฺยมาโน ขมเตว, น นิพฺพินฺทตีติ อโตฺถฯ **มทนีโย**ติ มานมทปุริสมทชนโนฯ **อินฺทฺริยานิ โอกฺขิปี**ติ ‘‘อสารุปฺปํ อิมา เทวตา กโรนฺตี’’ติ อินฺทฺริยานิ เหฏฺฐา ขิปิ, น อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกสิฯ **น ขฺวโยฺย อนุรุโทฺธ สาทิยตี**ติ ‘‘มยํ นจฺจาม คายาม, อโยฺย ปน อนุรุโทฺธ น โข สาทิยติ, อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา น โอโลเกติ, กึ มยํ นจฺจิตฺวา วา คายิตฺวา วา กริสฺสามา’’ติ ตเตฺถว อนฺตรธายึสุฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมี**ติ ตาสํ เทวตานํ อานุภาวํ ทิสฺวา ‘‘กติหิ นุ โข ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต มาตุคาโม มนาปกายิเก เทวโลเก นิพฺพตฺตตี’’ติ อิมมตฺถํ ปุจฺฉิตุํ อุปสงฺกมิฯ

๙-๑๐. อิธโลกิกสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๔๙-๕๐. นวเม **อยํ'ส โลโก อารโทฺธ โหตี**ติ อยมสฺส โลโก อิธโลเก กรณมตฺตาย อารทฺธตฺตา ปริปุณฺณตฺตา อารโทฺธ โหติ ปริปุโณฺณฯ **โสฬสาการสมฺปนฺนา**ติ สุเตฺต วุเตฺตหิ อฏฺฐหิ, คาถาสุ อฏฺฐหีติ โสฬสหิ อากาเรหิ สมนฺนาคตา, ยานิ วา อฏฺฐงฺคานิ ปรมฺปิ เตสุ สมาทเปตีติ เอวมฺปิ โสฬสาการสมฺปนฺนาติ เอเกฯ สทฺธาสีลปญฺญา ปเนตฺถ มิสฺสิกา กถิตาฯ ทสมํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส กถิตํฯ สพฺพสุเตฺตสุ ปน ยํ น วุตฺตํ, ตํ เหฏฺฐา อาคตนยตฺตา อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อุโปสถวโคฺค ปญฺจโมฯ

ปฐมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๒. ทุติยปณฺณาสกํ

(๖) ๑. โคตมีวโคฺค

๑. โคตมีสุตฺตวณฺณนา

๕๑. ฉฏฺฐสฺส ปฐเม **สเกฺกสุ วิหรตีติ** ปฐมคมเนน คนฺตฺวา วิหรติฯ **มหาปชาปตีติ** ปุตฺตปชาย เจว ธีตุปชาย จ มหนฺตตฺตา เอวํลทฺธนามาฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมีติ** ภควา กปิลปุรํ คนฺตฺวา ปฐมเมว นนฺทํ ปพฺพาเชสิ, สตฺตเม ทิวเส ราหุลกุมารํฯ **จุมฺพฏกกลเห** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๓๑; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๓๗) ปน อุภยนครวาสิเกสุ ยุทฺธตฺถาย นิกฺขเนฺตสุ สตฺถา คนฺตฺวา เต ราชาโน สญฺญาเปตฺวา **อตฺตทณฺฑสุตฺตํ** (สุ. นิ. ๙๔๑ อาทโย; มหานิ. ๑๗๐ อาทโย) กเถสิฯ ราชาโน ปสีทิตฺวา อฑฺฒติยสเต อฑฺฒติยสเต กุมาเร อทํสุ, ตานิ ปญฺจ กุมารสตานิ สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชึสุ, อถ เนสํ ปชาปติโย สาสนํ เปเสตฺวา อนภิรตึ อุปฺปาทยึสุฯ สตฺถา เตสํ อนภิรติยา อุปฺปนฺนภาวํ ญตฺวา เต ปญฺจสเต ทหรภิกฺขู กุณาลทหํ เนตฺวา อตฺตโน กุณาลกาเล นิสินฺนปุเพฺพ ปาสาณตเล นิสีทิตฺวา **กุณาลชาตกกถาย** (ชา. ๒.๒๑.กุณาลชาตก) เตสํ อนภิรตึ วิโนเทตฺวา สเพฺพปิ เต โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาเปสิ, ปุน มหาวนํ อาเนตฺวา อรหตฺตผเลติฯ เตสํ จิตฺตชานนตฺถํ ปุนปิ ปชาปติโย สาสนํ ปหิณึสุฯ เต ''อภพฺพา มยํ ฆราวาสสฺสา''ติ ปฏิสาสนํ ปหิณึสุฯ ตา ''น ทานิ อมฺหากํ ฆรํ คนฺตุํ ยุตฺตํ, มหาปชาปติยา สนฺติกํ คนฺตฺวา ปพฺพชฺชํ อนุชานาเปตฺวา ปพฺพชิสฺสามา''ติ ปญฺจสตาปิ มหาปชาปตึ อุปสงฺกมิตฺวา ''อเยฺย, อมฺหากํ ปพฺพชฺชํ อนุชานาเปถา''ติ อาหํสุฯ มหาปชาปตี ตา อิตฺถิโย คเหตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ เสตจฺฉตฺตสฺส เหฏฺฐา รโญฺญ ปรินิพฺพุตกาเล อุปสงฺกมีติปิ วทนฺติเยวฯ

อลํ โคตมิ, มา เต รุจฺจีติ กสฺมา ปฏิกฺขิปิ, นนุ สเพฺพสมฺปิ พุทฺธานํ จตโสฺส ปริสา โหนฺตีติ? กามํ โหนฺติ, กิลเมตฺวา ปน อเนกวารํ ยาจิเต อนุญฺญาตํ ปพฺพชฺชํ ''ทุเกฺขน ลทฺธา''ติ สมฺมา ปริปาเลสฺสนฺตีติ ครุํ กตฺวา อนุญฺญาตุกาโม ปฏิกฺขิปิฯ **ปกฺกามีติ** ปุน กปิลปุรเมว ปาวิสิฯ **ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวาติ** โพธเนยฺยสตฺตานํ อุปนิสฺสยํ โอโลเกโนฺต ยถาชฺฌาสยเน วิหริตฺวาฯ **จาริกํ ปกฺกามีติ** มหาชนสงฺคหํ กโรโนฺต อุตฺตมาย พุทฺธสิริยา อโนปเมน พุทฺธวิลาเสน อตุริตจาริกํ ปกฺกามิฯ

สมฺพหุลาหิ สากิยานีหิ สทฺธินฺติ อโนฺตนิเวสนมฺหิเยว ทสพลํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชฺชาเวสํ คเหตฺวา ปญฺจสตา สากิยานิโย ปพฺพชฺชาเวสํเยว คาหาเปตฺวา สพฺพาหิปิ ตาหิ สมฺพหุลาหิ สากิยานีหิ สทฺธึฯ **จาริกํ ปกฺกามีติ** คมนํ อภินีหริฯ คมนาภินีหรณกาเล ปน ตา สุขุมาลา ราชิตฺถิโย ปทสา คนฺตุํ น สกฺขิสฺสนฺตีติ สากิยโกลิยราชาโน โสวณฺณสิวิกาโย อุปฏฺฐาปยึสุฯ ตา ปน ''ยาเน อารุยฺห คจฺฉนฺตีติ สตฺถริ อคารโว กโต โหตี''ติ เอกปณฺณาสโยชนิกํ ปทสาว ปฏิปชฺชึสุฯ ราชาโนปิ ปุรโต จ ปจฺฉโต จ อารกฺขํ สํวิทหาเปตฺวา ตณฺฑุลสปฺปิเตลาทีนํ สกฏานิ ปูราเปตฺวา ''คตฏฺฐาเน คตฏฺฐาเน อาหารํ ปฏิยาเทถา''ติ ปุริเส เปสยึสุฯ **สูเนหิ ปาเทหีติ** ตาสญฺหิ สุขุมาลตฺตา ปาเทสุ เอโก โผโฏ อุเฏฺฐติ, เอโก ภิชฺชติฯ อุโภ ปาทา กตกฏฺฐิสมฺปริกิณฺณา วิย หุตฺวา อุทฺธุมาตา ชาตาฯ เตน วุตฺตํ – ''สูเนหิ ปาเทหี''ติฯ **พหิทฺวารโกฏฺฐเกติ** ทฺวารโกฏฺฐกโต พหิฯ กสฺมา ปเนวํ ฐิตาติ? เอวํ กิรสฺสา อโหสิ – ''อหํ ตถาคเตน อนนุญฺญาตา สยเมว ปพฺพชฺชาเวสํ อคฺคเหสึ, เอวํ คหิตภาโว จ ปน เม สกลชมฺพุทีเป ปากโฏ ชาโตฯ สเจ สตฺถา ปพฺพชฺชํ อนุชานาติ, อิเจฺจตํ กุสลํฯ สเจ ปน นานุชานิสฺสติ, มหตี ครหา ภวิสฺสตี''ติ วิหารํ ปวิสิตุํ อสโกฺกนฺตี โรทมานาว อฏฺฐาสิฯ

กึ นุ ตุวํ โคตมีติ กึ นุ ราชกุลานํ วิปตฺติ อุปฺปนฺนา, เกน ตฺวํ การเณน เอวํ วิวณฺณภาวํ ปตฺตา, สูเนหิ ปาเทหิ…เป…. ฐิตาติฯ **อเญฺญนปิ ปริยาเยนา**ติ อเญฺญนปิ การเณนฯ **พหุการา, ภเนฺต**ติอาทินา ตสฺสา คุณํ กเถตฺวา ปุน ปพฺพชฺชํ ยาจโนฺต เอวมาหฯ สตฺถาปิ ‘‘อิตฺถิโย นาม ปริตฺตปญฺญา, เอกยาจิตมเตฺตน ปพฺพชฺชาย อนุญฺญาตาย น มม สาสนํ ครุํ กตฺวา คณฺหิสฺสนฺตี’’ติ ติกฺขตฺตุํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อิทานิ ครุํ กตฺวา คาหาเปตุกามตาย **สเจ, อานนฺท, มหาปชาปตี โคตมี อฏฺฐ ครุธเมฺม ปฏิคฺคณฺหาติ, สาว’สฺสา โหตุ อุปสมฺปทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สาวสฺสา**ติ สา เอว อสฺสา ปพฺพชฺชาปิ อุปสมฺปทาปิ โหตุฯ

ตทหูปสมฺปนฺนสฺสาติ ตํทิวสํ อุปสมฺปนฺนสฺสฯ **อภิวาทนํ ปจฺจุฏฺฐานํ อญฺชลิกมฺมํ สามีจิกมฺมํ กตฺตพฺพ**นฺติ โอมานาติมาเน อกตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน อภิวาทนํ, อาสนา ปจฺจุฏฺฐาย ปจฺจุคฺคมนวเสน ปจฺจุฏฺฐานํ, ทสนเข สโมธาเนตฺวา อญฺชลิกมฺมํ, อาสนปญฺญาปนพีชนาทิกํ อนุจฺฉวิกกมฺมสงฺขาตํ สามีจิกมฺมญฺจ กตพฺพํฯ **อภิกฺขุเก อาวาเส**ติ ยตฺถ วสนฺติยา อนนฺตราเยน โอวาทตฺถาย อุปสงฺกมนฏฺฐาเน โอวาททายโก อาจริโย นตฺถิ, อยํ อภิกฺขุโก อาวาโส นามฯ เอวรูเป อาวาเส วสฺสํ น อุปคนฺตพฺพํฯ **อนฺวฑฺฒมาส**นฺติ อนุโปสถิกํฯ **โอวาทูปสงฺกมน**นฺติ โอวาทตฺถาย อุปสงฺกมนํฯ **ทิเฏฺฐนา**ติ จกฺขุนา ทิเฏฺฐนฯ **สุเตนา**ติ โสเตน สุเตนฯ **ปริสงฺกายา**ติ ทิฏฺฐสุตวเสน ปริสงฺกิเตนฯ **ครุธมฺม**นฺติ ครุกํ สงฺฆาทิเสสาปตฺติํฯ **ปกฺขมานตฺต**นฺติ อนูนานิ ปนฺนรส ทิวสานิ มานตฺตํฯ **ฉสุ ธเมฺมสู**ติ วิกาลโภชนจฺฉเฏฺฐสุ สิกฺขาปเทสุฯ **สิกฺขิตสิกฺขายา**ติ เอกสิกฺขมฺปิ อขณฺฑํ กตฺวา ปูริตสิกฺขายฯ **อโกฺกสิตโพฺพ ปริภาสิตโพฺพ**ติ ทสนฺนํ อโกฺกสวตฺถูนํ อญฺญตเรน อโกฺกสวตฺถุนา น อโกฺกสิตโพฺพ, ภยูปทํสนายยาย กายจิ ปริภาสาย น ปริภาสิตโพฺพฯ

โอวโฏ ภิกฺขุนีนํ ภิกฺขูสุ วจนปโถติ โอวาทานุสาสนธมฺมกถาสงฺขาโต วจนปโถ ภิกฺขุนีนํ ภิกฺขูสุ โอวริโต ปิหิโต, น ภิกฺขุนิยา โกจิ ภิกฺขุ โอวทิตโพฺพ อนุสาสิตโพฺพ วา ‘‘ภเนฺต, โปราณกเตฺถรา อิทํ จีวรวตฺตํ ปูรยิํสู’’ติ เอวํ ปน ปเวณิวเสน กเถตุํ วฏฺฏติฯ **อโนวโฏ ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีสุ วจนปโถ**ติ ภิกฺขูนํ ปน ภิกฺขุนีสุ วจนปโถ อนิวาริโต, ยถารุจิ โอวทิตุํ อนุสาสิตุํ ธมฺมกถํ กเถตุนฺติ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปเนสา ครุธมฺมกถา สมนฺตปาสาทิกาย วินยสํวณฺณนาย (ปาจิ. อฏฺฐ. ๑๔๘) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

อิเม ปน อฏฺฐ ครุธเมฺม สตฺถุ สนฺติเก อุคฺคเหตฺวา เถเรน อตฺตโน อาโรจิยมาเน สุตฺวาว มหาปชาปติยา ตาว มหนฺตํ โทมนสฺสํ ขเณน ปฏิปฺปสฺสมฺภิ, อโนตตฺตทหโต อาภเตน สีตุทกสฺส ฆฏสเตน มตฺถเก ปริสิตฺตา วิย วิคตปริฬาหา อตฺตมนา หุตฺวา ครุธมฺมปฏิคฺคหเณน อุปฺปนฺนปีติปาโมชฺชํ อาวิกโรนฺตี **เสยฺยถาปิ, ภเนฺต**ติอาทิกํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

กุมฺภเตฺถนเกหีติ กุเมฺภ ทีปํ ชาเลตฺวา เตน อาโลเกน ปรฆเร ภณฺฑํ วิจินิตฺวา เถนกโจเรหิฯ **เสตฏฺฐิกา นาม โรคชาตี**ติ เอโก ปาณโก นาฬมชฺฌคตํ กณฺฑํ วิชฺฌติ, เยน วิทฺธา กณฺฑา นิกฺขนฺตมฺปิ สาลิสีสํ ขีรํ คเหตุํ น สโกฺกติฯ **มญฺชิฏฺฐิกา นาม โรคชาตี**ติ อุจฺฉูนํ อโนฺตรตฺตภาโวฯ

มหโต ตฬากสฺส ปฏิกเจฺจว อาฬินฺติ อิมินา ปน เอตมตฺถํ ทเสฺสติ – ยถา มหโต ตฬากสฺส ปาฬิยา อพทฺธายปิ กิญฺจิ อุทกํ ติฏฺฐเตว, ปฐมเมว พทฺธาย ปน ยํ อพทฺธปจฺจยา น ติเฏฺฐยฺย, ตมฺปิ ติเฏฺฐยฺย, เอวเมว เย อิเม อนุปฺปเนฺน วตฺถุสฺมิํ ปฏิกเจฺจว อนติกฺกมนตฺถาย ครุธมฺมา ปญฺญตฺตา, เตสุ อปญฺญเตฺตสุ มาตุคามสฺส ปพฺพชิตตฺตา ปญฺจ วสฺสสตานิ สทฺธโมฺม ติเฏฺฐยฺยฯ ปฏิกเจฺจว ปญฺญตฺตตฺตา ปน อปรานิปิ ปญฺจ วสฺสสตานิ ฐสฺสตีติ เอวํ ปฐมํ

วุตฺตวสฺสสหสฺสเมว ฐสฺสติฯ **วสฺสสหสฺส**นฺติ เจตํ ปฏิสมฺภิทาปเภทปฺปตฺตขีณาสวานํ วเสเนว วุตฺตํ, ตโต ปน อุตฺตริปิ สุกฺขวิปสฺสกขีณาสววเสน วสฺสสหสฺสํ, อนาคามิวเสน วสฺสสหสฺสํ, สกทาคามิวเสน วสฺสสหสฺสํ, โสตาปนฺนวเสน วสฺสสหสฺสนฺติ เอวํ ปญฺจวสฺสสหสฺสานิ ปฏิเวธสทฺธมฺโม ฐสฺสติฯ ปริยตฺติธมฺโมปิ ตานิเยวฯ น หิ ปริยตฺติยา อสติ ปฏิเวโธ อตฺถิ, นาปิ ปริยตฺติยา สติ ปฏิเวโธ น โหติฯ ลิงฺคํ ปน ปริยตฺติยา อนฺตรหิตายปิ จิรํ ปวตฺติสฺสตีติฯ

๒. โอวาทสุตฺตวณฺณนา

๕๒. ทุติเย **พหุสฺสุโต**ติ อิธ สกลสฺสปิ พุทฺธวจนสฺส วเสน พหุสฺสุตภาโว เวทิตโพฺพฯ **ครุธมฺม**นฺติ กายสํสคฺคํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ ภิกฺขุโนวาทกวินิจฺฉโย ปน สมนฺตปาสาทิกาย (ปาจิ. อฏฺฐ. ๑๔๔ อาทโย) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๓. สํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๕๓. ตติเย **สราคายา**ติ สราคตฺถายฯ **วิราคายา**ติ วิรชฺชนตฺถายฯ **สํโยคายา**ติ วเฏฺฏ สํโยคตฺถายฯ **วิสํโยคายา**ติ วเฏฺฏ วิสํโยคภาวตฺถายฯ **อาจยายา**ติ วฏฺฏสฺส วฑฺฒนตฺถายฯ **โน อปจยายา**ติ น วฏฺฏวิทฺธํสนตฺถายฯ **ทุพฺภรตายา**ติ ทุโปฺปสนตฺถายฯ **โน สุภรตายา**ติ น สุขโปสนตฺถายฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต ปฐมวาเรน วฏฺฏํ กถิตํ, ทุติยวาเรน วิวฏฺฏํ กถิตํฯ อิมินา จ ปน โอวาเทน โคตมี อรหตฺตํ ปตฺตาติฯ

๔. ทีฆชาณุสุตฺตวณฺณนา

๕๔. จตุเตฺถ **พฺยคฺฆปชฺชา**ติ อิทมสฺส ปเวณิ นาม วเสน อาลปนํฯ ตสฺส หิ ปุพฺพปุริสา พฺยคฺฆปเถ ชาตาติ ตสฺมิํ กุเล มนุสฺสา พฺยคฺฆปชฺชาติ วุจฺจนฺติฯ **อิสฺสเตฺถนา**ติ อิสฺสาสกเมฺมนฯ **ตตฺรุปายายา**ติ ‘‘อิมสฺมิํ กาเล อิทํ นาม กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ ชานเน อุปายภูตายฯ **วุทฺธสีลิโน**ติ วฑฺฒิตสีลา วุทฺธสมาจาราฯ **อาย**นฺติ อาคมนํฯ **นาโจฺจคาฬฺหนฺ**ติ นาติมหนฺตํฯ **นาติหีน**นฺติ นาติกสิรํฯ **ปริยาทายา**ติ คเหตฺวา เขเปตฺวาฯ ตตฺถ ยสฺส วยโต ทิคุโณ อาโย, ตสฺส วโย อายํ ปริยาทาตุํ น สโกฺกติฯ

> ‘‘จตุธา วิภเช โภเค, ปณฺฑิโต ฆรมาวสํ;
> เอเกน โภเค ภุเญฺชยฺย, ทฺวีหิ กมฺมํ ปโยชเย;
> จตุตฺถญฺจ นิธาเปยฺย, อาปทาสุ ภวิสฺสตี’’ติฯ (ที. นิ. ๓.๒๖๕) –

เอวํ ปฏิปชฺชโต ปน วโย อายํ ปริยาทาตุํ น สโกฺกติเยวฯ

อุทุมฺพรขาทีวาติ ยถา อุทุมฺพรานิ ขาทิตุกาเมน ปเกฺก อุทุมฺพรรุเกฺข จาลิเต เอกปฺปหาเรเนว พหูนิ ผลานิ ปตนฺติ, โส ขาทิตพฺพยุตฺตกานิ ขาทิตฺวา อิตรานิ พหุตรานิ ปหาย คจฺฉติ, เอวเมวํ โย อายโต วยํ พหุตรํ กตฺวา วิปฺปกิรโนฺต โภเค ปริภุญฺชติ, โส ‘‘อุทุมฺพรขาทิกํวายํ กุลปุโตฺต โภเค ขาทตี’’ติ วุจฺจติฯ **อเชฏฺฐมรณ**นฺติ อนาถมรณํ ฯ **สมํ ชีวิกํ กเปฺปตี**ติ สมฺมา ชีวิกํ กเปฺปติฯ **สมชีวิตา**ติ สมชีวิตาย ชีวิตาฯ **อปายมุขานี**ติ วินาสสฺส ฐานานิฯ

อุฏฺฐาตา กมฺมเธเยฺยสูติ กมฺมกรณฏฺฐาเนสุ อุฏฺฐานวีริยสมฺปโนฺนฯ **วิธานวา**ติ วิทหนสมฺปโนฺนฯ **โสตฺถานํ สมฺปรายิก**นฺติ โสตฺถิภูตํ สมฺปรายิกํฯ **สจฺจนาเมนา**ติ พุทฺธตฺตาเยว พุ

โทฺธติ เอวํ อวิตฺถนาเมนฯ **จาโค ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี**ติ จาโค จ เสสปุญฺญญฺจ ปวฑฺฒติฯ อิมสฺมึ สุตฺเต สทฺธาทโย มิสฺสกา กถิตาฯ ปญฺจมํ อุตฺตานเมวฯ

๖. ภยสุตฺตวณฺณนา

๕๖. ฉฏฺเฐ **คโพฺภ**ติ คพฺภวาโสฯ **ทิฏฺฐธมฺมิกาปี**ติ สนฺทิฏฺฐิกา คพฺภวาสสทิสา ปุนปิ มนุสฺสคพฺภาฯ **สมฺปรายิกาปี**ติ ฐเปตฺวา มนุสฺสคเพฺภ เสสคพฺภาฯ **อุภยํ เอเต กามา ปวุจฺจนฺตี**ติ ภยญฺจ ทุกฺขญฺจ, ภยญฺจ โรโค จ, ภยญฺจ คโณฺฑ จ, ภยญฺจ สลฺลญฺจ, ภยญฺจ สโงฺค จ, ภยญฺจ ปโงฺก จ, ภยญฺจ คโพฺภ จาติ เอวํ อุภยํ เอเต กามา ปวุจฺจนฺติฯ **สาตรูเปนา**ติ กามสุเขนฯ **ปลิปถ**นฺติ วฏฺฏปลิปถํฯ **อติกฺกมฺมา**ติ อิมสฺมึ ฐาเน วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อสฺส ภิกฺขุโน อรหตฺตปฺปตฺตภาโว คหิโตฯ เอวรูปํ ปชํ ชาติชรูเปตํ ตีสุ ภเวสุ ผนฺทมานํ อเวกฺขตีติ สุตฺตํ วฏฺฏํ กเถตฺวา คาถาสุ วิวฏฺฏํ กถิตนฺติฯ สตฺตมฏฺฐมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๙-๑๐. ปุคฺคลสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๕๙-๖๐. นวเม **อุชุภูโต**ติ กายวงฺกาทีนํ อภาเวน อุชุโกฯ **ปญฺญาสีลสมาหิโต**ติ ปญฺญาย จ สีเลน จ สมนฺนาคโตฯ **ยชมานาน**นฺติ ทานํ ททนฺตานํฯ **ปุญฺญเปกฺขาน**นฺติ ปุญฺญํ โอโลเกนฺตานํ คเวสนฺตานํ ฯ **โอปธิก**นฺติ อุปธิวิปากํ, โอปธิภูตํ ฐานํ อปฺปมาณํฯ ทสเม **สมุกฺกโฏฺฐ**ติ อุกฺกโฏฺฐ อุตฺตโมฯ **สตฺตาน**นฺติ สพฺพสตฺตานํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

โคตมีวโคฺค ฉโฏฺฐฯ

(๗) ๒. ภูมิจาลวโคฺค

๑. อิจฺฉาสุตฺตวณฺณนา

๖๑. สตฺตมสฺส ปฐเม **ปวิวิตฺตสฺสา**ติ กายวิเวเกน วิวิตฺตสฺส ฯ **นิรายตฺตวุตฺติโน**ติ กตฺถจิ อนายตฺตวุตฺติโน วิปสฺสนากมฺมิกสฺส ฯ **ลาภายา**ติ จตุปจฺจยลาภาย ฯ **โสจี จ ปริเทวี จา**ติ โสกี จ ปริเทวี จ ฯ โสจิจฺจ ปริเทวิจฺจาติปิ ปาโฐ ฯ **จุโต จ สทฺธมฺมา**ติ ตํขณํเยว วิปสฺสนาสทฺธมฺมา จุโต ฯ อิมสฺมึ สุตฺเต วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํ ฯ

๒. อลํสุตฺตวณฺณนา

๖๒. ทุติเย **อลํ อตฺตโน อลํ ปเรส**นฺติ อตฺตโน จ ปเรสญฺจ หิตปฏิปตฺติยํ สมตฺโถ ปริยตฺโต อนุจฺฉวิโก ฯ **ขิปฺปนิสนฺตี**ติ ขิปฺปํ อุปธาเรติ, ขนฺธธาตุอายตนาทีสุ กถิยมาเนสุ เต ธมฺเม ขิปฺปํ ชานาตีติ อตฺโถ ฯ อิมสฺมึ สุตฺเต สมถวิปสฺสนา กถิตา ฯ ปุคฺคลชฺฌาสเยน ปน เทสนาวิลาเสน เจตํ มตฺถกโต ปฏฺฐาย เหฏฺฐา โอตรนฺตํ กถิตนฺติ ฯ

๓. สํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๖๓. ตติเย **เอวเมวา**ติ นิกฺการเณเนว ฯ ยถา วา อยํ ยาจติ, เอวเมว ฯ **โมฆปุริสา**ติ มูฬฺหปุริสา ตุจฺฉปุริสา ฯ **อเชฺฌสนฺตี**ติ ยาจนฺติ ฯ **อนุพนฺธิตพฺพ**นฺติ อิริยาปถานุคมเนน อนุพนฺธิตพฺพํ มํ น วิชหิตพฺพํ มญฺญนฺติ ฯ อาชานนตฺถํ อปสาเทนฺโต เอวมาห ฯ เอส กิร ภิกฺขุ โอวาเท ทิเนฺนปิ ปมาทเมว อนุยุญฺชติ, ธมฺมํ สุตฺวา ตเตฺถว วสติ, สมณธมฺมํ กาตุํ น อิจฺฉติ ฯ ตสฺมา ภควา เอวํ อปสาเทตฺวา ปุน ยสฺมา โส อรหตฺตสฺส อุปนิสฺสยสมฺปโนฺน , ตสฺมา ตํ โอวทโนฺต **ตสฺมาติห เต ภิกฺขุ เอวํ สิกฺขิตพฺพ**นฺติอาทิมาห ฯ ตตฺถ **อชฺฌตฺตํ เม จิตฺตํ ฐิตํ ภวิสฺสติ สุสณฺฐิตํ, น จ อุปฺปนฺนา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา จิตฺตํ ปริยาทาย ฐสฺสนฺตี**ติ อิมินา ตาวสฺส โอวาเทน นิยกชฺฌตฺตวเสน จิเตฺตกคฺคตามโตฺต มูลสมาธิ วุโตฺต ฯ

ตโต ‘‘เอตฺตเกเนว สนฺตุฏฺฐึ อนาปชฺชิตฺวา เอวํ โส สมาธิ วเฑฺฒตโพฺพ’’ติ ทเสฺสตุํ **ยโต โข เต ภิกฺขุ อชฺฌตฺตํ จิตฺตํ ฐิตํ โหติ สุสณฺฐิตํ, น จ อุปฺปนฺนา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐนฺติ, ตโต เต ภิกฺขุ เอวํ สิกฺขิตพฺพํ ‘‘เมตฺตา เม เจโตวิมุตฺติ ภาวิตา ภวิสฺสติ...เป.... สุสมารทฺธา**’’ติ เอวมสฺส เมตฺตาวเสน ภาวนํ วเฑฺฒตฺวา ปุน **ยโต โข เต ภิกฺขุ อยํ สมาธิ เอวํ ภาวิโต โหติ พหุลีกโต, ตโต ตฺวํ ภิกฺขุ อิมํ สมาธึ สวิตกฺกสวิจารมฺปิ ภาเวยฺยาสี**ติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตสฺสโตฺถ – ยทา เต ภิกฺขุ อยํ มูลสมาธิ เอวํ เมตฺตาวเสน ภาวิโต โหติ, ตทา ตฺวํ ตาวตเกนปิ ตุฏฺฐึ อนาปชฺชิตฺวาว อิมํ มูลสมาธึ อเญฺญสุปิ อารมฺมเณสุ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ ปาปยมาโน ‘‘สวิตกฺกสวิจารมฺปี’’ติอาทินา นเยน ภาเวยฺยาสีติ ฯ

เอวํ วตฺวา จ ปน อวเสสพฺรหฺมวิหารปุพฺพงฺคมมฺปิสฺส อเญฺญสุ อารมฺมเณสุ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานภาวนํ กเรยฺยาสีติ ทเสฺสโนฺต **ยโต โข เต ภิกฺขุ อยํ สมาธิ เอวํ ภาวิโต โหติ สุภาวิโต, ตโต เต ภิกฺขุ เอวํ สิกฺขิตพฺพํ ‘‘กรุณา เม เจโตวิมุตฺตี**’’ติอาทิมาห ฯ เอวํ เมตฺตาปุพฺพงฺคมํ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานภาวนํ ทเสฺสตฺวา ปุน กายานุปสฺสนาทิปุพฺพงฺคมํ ทเสฺสตุํ **ยโต โข เต ภิกฺขุ อยํ สมาธิ เอวํ ภาวิโต โหติ สุภาวิโต, ตโต เต ภิกฺขุ เอวํ สิกฺขิตพฺพํ ‘‘กาเย กายานุปสฺสี**’’ติอาทึ วตฺวา **ยโต โข เต ภิกฺขุ อยํ สมาธิ เอวํ ภาวิโต โหติ สุภาวิ**

โต, ตโต ตุวํ ภิกฺขุ เยน เยเนว คคฺฆสีติอาทิมาหฯ ตตฺถ **คคฺฆสี**ติ คมิสฺสสิฯ **ผาสุํเยวา**ติ อิมินา อรหตฺตํ ทเสฺสติฯ อรหตฺตปฺปตฺโต หิ สพฺพิริยาปเถสุ ผาสุ วิหรติ นามฯ

๔. คยาสีสสุตฺตวณฺณนา

๖๔. จตุตฺเถ **เอตทโวจา**ติ อตฺตโน ปธานภูมิยํ อุปฺปนฺนํ วิตกฺกํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อาโรเจตุํ – ‘‘ปุพฺพาหํ, ภิกฺขเว’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ **โอภาส**นฺติ ทิพฺพจกฺขุญาโณภาสํฯ **ญาณทสฺสน**นฺติ ทิพฺพจกฺขุภูตํ ญาณสงฺขาตํ ทสฺสนํฯ **สนฺนิวุตฺถปุพฺพ**นฺติ เอกโต วสิตปุพฺพํฯ อิมสฺมึ ปน สุตฺเต ทิพฺพจกฺขุญาณํ, อิทฺธิวิธญาณํ, เจโตปริยญาณํ, ยถากมฺมุปคญาณํ, อนาคตํสญาณํ, ปจฺจุปฺปนฺนํสญาณํ, อตีตํสญาณํ, ปุเพฺพนิวาสญาณนฺติ อิมานิ ตาว อฏฺฐ ญาณานิ ปาฬิยํเยว อาคตานิ, เตหิ ปน สทฺธึ วิปสฺสนาญาณานิ จตฺตาริ มคฺคญาณานิ, จตฺตาริ ผลญาณานิ, จตฺตาริ ปจฺจเวกฺขณญาณานิ, จตฺตาริ ปฏิสมฺภิทาญาณานิ ฉ อสาธารณญาณานีติ เอตานิ ญาณานิ สโมธาเนตฺวา กเถนฺเตน เอวํ อิทํ สุตฺตํ กถิตํ นาม โหติฯ

๕. อภิภายตนสุตฺตวณฺณนา

๖๕. ปญฺจเม **อภิภายตนานี**ติ อภิภวนการณานิฯ กึ อภิภวนฺติ? ปจฺจนีกธเมฺมปิ อารมฺมณานิปิฯ ตานิ หิ ปฏิปกฺขภาเวน ปจฺจนีกธเมฺม อภิภวนฺติ, ปุคฺคลสฺส ญาณุตฺตริยตาย อารมฺมณานิฯ **อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี**ติอาทีสุ ปน อชฺฌตฺตรูเป ปริกมฺมวเสน อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี นาม โหติฯ อชฺฌตฺตญฺหิ นีลปริกมฺมํ กโรนฺโต เกเส วา ปิเตฺต วา อกฺขิตารกาย วา กโรติฯ ปีตปริกมฺมํ กโรนฺโต เมเท วา ฉวิยา วา หตฺถตลปาทตเลสุ วา อกฺขีนํ ปีตฏฺฐาเน วา กโรติฯ โลหิตปริกมฺมํ กโรนฺโต มํเส วา โลหิเต วา ชิวฺหาย วา อกฺขีนํ รตฺตฏฺฐาเน วา กโรติฯ โอทาตปริกมฺมํ กโรนฺโต อฏฺฐิมฺหิ วา ทเนฺต วา นเข วา อกฺขีนํ เสตฏฺฐาเน วา กโรติฯ ตํ ปน สุนีลกํ สุปีตกํ สุโลหิตกํ สุโอทาตํ น โหติ, อวิสุทฺธเมว โหติฯ

เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตีติ ยเสฺสวํ ปริกมฺมํ อชฺฌตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, นิมิตฺตํ ปน พหิทฺธา, โส เอวํ อชฺฌตฺตํ ปริกมฺมสฺส พหิทฺธา จ อปฺปนาย วเสน ‘‘อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี’’ติ วุจฺจติฯ **ปริตฺตานี**ติ อวฑฺฒิตานิฯ **สุวณฺณทุพฺพณฺณานี**ติ สุวณฺณานิ วา โหนฺตุ ทุพฺพณฺณานิ วา, ปริตฺตวเสเนว อิทํ อภิภายตนํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ตานิ อภิภุยฺยา**ติ ยถา นาม สมฺปนฺนคฺคหณิโก กฏจฺฉุมตฺตํ ภตฺตํ ลภิตฺวา ‘‘กึ เอตฺถ ภุญฺชิตพฺพํ อตฺถี’’ติ สํกฑฺฒิตฺวา เอกกพฬเมว กโรติ, เอวเมว ญาณุตฺตริโก ปุคฺคโล วิสทญาโณ ‘‘กิเมตฺถ ปริตฺตเก อารมฺมเณ สมาปชฺชิตพฺพํ อตฺถิ, นายํ มม ภาโร’’ติ ตานิ รูปานิ อภิภวิตฺวา สมาปชฺชติ, สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนเวตฺถ อปฺปนํ ปาเปตีติ อโตฺถฯ **ชานามิ ปสฺสามี**ติ อิมินา ปนสฺส อาโภโค กถิโตฯ โส จ โข สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺส, น อนฺโตสมาปตฺติยํฯ **เอวํสญฺญี โหตี**ติ อาโภคสญฺญายปิ ฌานสญฺญายปิ เอวํสญฺญี โหติฯ อภิภวนสญฺญา หิสฺส อโนฺตสมาปตฺติยมฺปิ อตฺถิ, อาโภคสญฺญา ปน สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตเสฺสวฯ

อปฺปมาณานีติ วฑฺฒิตปฺปมาณานิ, มหนฺตานีติ อโตฺถฯ **อภิภุยฺยา**ติ เอตฺถ จ ปน ยถา มหคฺฆโส ปุริโส เอกํ ภตฺตวฑฺฒิตกํ ลภิตฺวา ‘‘อญฺญาปิ โหตุ, อญฺญาปิ โหตุ, กึ เอสา มยฺหํ กริสฺสตี’’ติ น ตํ มหนฺตโต ปสฺสติ, เอวเมว ญาณุตฺตโร ปุคฺคโล วิสทญาโณ ‘‘กึ เอตฺถ สมาปชฺชิตพฺพํ, นยิทํ อปฺปมาณํ, น มยฺหํ จิตฺเตกคฺคตากรเณ ภาโร อตฺถี’’ติ อภิภวิตฺวา สมาปชฺชติ, สห นิมิตฺตุปฺปาทเนเวตฺถ อปฺปนํ ปาเปตีติ อโตฺถฯ

อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญีติ อลาภิตาย วา อนตฺถิกตาย วา อชฺฌตฺตรูเป ปริกมฺมสญฺญาวิรหิโตฯ

เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตีติ ยสฺส ปริกมฺมมฺปิ นิมิตฺตมฺปิ พหิทฺธา อุปฺปนฺนํ, โส เอวํ พหิทฺธา ปริกมฺมสฺส เจว อปฺปนาย จ วเสน ''อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี''ติ วุจฺจติฯ เสสเมตฺถ จตุตฺถาภิภายตเน จ วุตฺตนยเมวฯ อิเมสุ ปน จตูสุ ปริตฺตํ วิตกฺกจริตวเสน อาคตํ, อปฺปมาณํ โมหจริตวเสน, สุวณฺณํ โทสจริตวเสน, ทุพฺพณฺณํ ราคจริตวเสนฯ เอเตสญฺหิ เอตานิ สปฺปายานิฯ สา จ เนสํ สปฺปายตา วิสุทฺธิมคฺเค (วิสุทฺธิ. ๑.๔๓) จริยนิทฺเทเส วุตฺตาฯ

ปญฺจมอภิภายตนาทีสุ **นีลานี**ติ สพฺพสงฺคาหิกวเสน วุตฺตํฯ **นีลวณฺณานี**ติ วณฺณวเสนฯ **นีลนิทสฺสนานี**ติ นิทสฺสนวเสนฯ อปญฺญายมานวิวรานิ อสมฺภินฺนวณฺณานิ เอกนีลาเนว หุตฺวา ทิสฺสนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **นีลนิภาสานี**ติ อิทํ ปน โอภาสวเสน วุตฺตํ, นีโลภาสานิ นีลปฺปภายุตฺตานีติ อโตฺถฯ เอเตน เนสํ สุวิสุทฺธตํ ทเสฺสติฯ วิสุทฺธวณฺณวเสเนว หิ อิมานิ อภิภายตนานิ วุตฺตานิฯ ''นีลกสิณํ อุคฺคณฺหโนฺต นีลสฺมิํ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ปุปฺผสฺมิํ วา วตฺถสฺมิํ วา วณฺณธาตุยา วา''ติอาทิกํ ปเนตฺถ กสิณกรณญฺจ ปริกมฺมญฺจ อปฺปนาวิธานญฺจ สพฺพํ วิสุทฺธิมคฺเค (วิสุทฺธิ. ๑.๕๕) วิตฺถารโต วุตฺตเมวาติฯ

๖. วิโมกฺขสุตฺตวณฺณนา

๖๖. **วิโมกฺขา**ติ เกนเฏฺฐน วิโมกฺขา? อธิมุจฺจนเฏฺฐนฯ โก ปนายํ อธิมุจฺจนโฎฺฐ นาม? ปจฺจนีกธเมฺมหิ จ สุฎฺฐุ มุจฺจนโฎฺฐ, อารมฺมเณ จ อภิรติวเสน สุฎฺฐุ มุจฺจนโฎฺฐ, ปิตุองฺก วิสฺสฎฺฐงฺคปจฺจงฺคสฺส ทารกสฺส สยนํ วิย อนิคฺคหิตภาเวน นิราสงฺกตาย อารมฺมเณ ปวตฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ อยํ ปนโตฺถ ปจฺฉิเม วิโมเกฺข นตฺถิ, ปุริเมสุ วิโมเกฺขสุ อตฺถิฯ

รูปี รูปานิ ปสฺสตีติ เอตฺถ อชฺฌตฺตํ เกสาทีสุ นีลกสิณาทิวเสน อุปฺปาทิตํ รูปชฺฌานํ รูปํ, ตทสฺสตฺถีติ รูปีฯ พหิทฺธาปิ นีลกสิณาทีนิ รูปานิ ฌานจกฺขุนา ปสฺสติฯ อิมินา อชฺฌตฺตพหิทฺธวตฺถุเกสุ กสิเณสุ อุปฺปาทิตชฺฌานสฺส ปุคฺคลสฺส จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิ ทสฺสิตานิฯ **อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี**ติ อชฺฌตฺตํ น รูปสญฺญี, อตฺตโน เกสาทีสุ อนุปฺปาทิตรูปาวจรชฺฌาโนติ อโตฺถฯ อิมินา พหิทฺธา ปริกมฺมํ กตฺวา พหิทฺธาว อุปฺปาทิตชฺฌานสฺส รูปาวจรชฺฌานานิ ทสฺสิตานิฯ

สุภเนฺตว อธิมุโตฺต โหตีติ อิมินา สุวิสุเทฺธสุ นีลาทีสุ วณฺณกสิเณสุ ฌานานิ ทสฺสิตานิฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อโนฺตอปฺปนาย ''สุภ''นฺติ อาโภโค นตฺถิ, โย ปน สุวิสุทฺธํ สุภํ กสิณํ อารมฺมณํ กตฺวา วิหรติ, โส ยสฺมา ''สุภนฺติ อธิมุโตฺต โหตี''ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ, ตสฺมา เอวํ เทสนา กตาฯ ปฏิสมฺภิทามเคฺค ปน –

> ''กถํ สุภเนฺตว อธิมุโตฺต โหตีติ วิโมโกฺข? อิธ ภิกฺขุ เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ …เป.… วิหรติฯ เมตฺตาย ภาวิตตฺตา สตฺตา อปฺปฏิกูลา โหนฺติฯ กรุณาสหคเตน…เป.… มุทิตาสหคเตน …เป.… อุเปกฺขาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ…เป.… วิหรติฯ อุเปกฺขาย ภาวิตตฺตา สตฺตา อปฺปฏิกูลา โหนฺติฯ เอวํ สุภเนฺตว อธิมุโตฺต โหตีติ วิโมโกฺข''ติ (ปฏิ. ม. ๑.๒๑๒) วุตฺตํฯ

สพฺพโส รูปสญฺญานนฺติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ วิสุทฺธิมคฺเค (วิสุทฺธิ. ๑.๒๗๖-๒๗๗) วุตฺตเมวฯ **อยํ อฏฺฐโม วิโมกฺข**ติ อยํ จตุนฺนํ ขนฺธานํ สพฺพโส วิสฺสฏฺฐตฺตา วิมุตฺตตฺตา อฏฺฐโม อุตฺตโม วิโมกฺโข นามฯ

๗-๘. อนริยโวหารสุตฺตวณฺณนา

๖๗-๖๘. สตฺตเม **อนริยโวหารา**ติ น อริยกถา สโทสกถาฯ ยาหิ เจตนาหิ เต โวหาเร โวหรนฺติ, ตาสํ เอตํ นามํฯ อฏฺฐเม วุตฺตปฏิปกฺขนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๙. ปริสาสุตฺตวณฺณนา

๖๙. นวเม **ขตฺติยปริสา**ติ ขตฺติยานํ ปริสานํ สนฺนิปาโต สมาคโมฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **อเนกสตํ ขตฺติยปริส**นฺติ พิมฺพิสารสมาคม-ญาติสมาคม-ลิจฺฉวิสมาคมาทิสทิสํ, อเญฺญสุ จกฺกวาเฬสุปิ ลพฺภเตวฯ **สลฺลปิตปุพฺพ**นฺติ อาลาปสลฺลาโป กตปุโพฺพฯ **สากจฺฉา**ติ ธมฺม สากจฺฉาปิ สมาปชฺชิตปุพฺพาฯ **ยาทิสโก เตสํ วโณฺณ**ติ เต โอทาตาปิ โหนฺติ กาฬาปิ มงฺคุรจฺฉวีปิ, สตฺถา สุวณฺณวโณฺณฯ อิทํ ปน สณฺฐานํ ปฏิจฺจ กถิตํฯ สณฺฐานมฺปิ จ เกวลํ เตสํ ปญฺญายติเยวฯ น ปน ภควา มิลกฺขสทิโส โหติ, นาปิ อามุตฺตมณิกุณฺฑโล, พุทฺธเวเสเนว นิสีทติฯ เตปิ อตฺตโน สมานสณฺฐานเมว ปสฺสนฺติฯ **ยาทิสโก เตสํ สโร**ติ เต ฉินฺนสฺสราปิ โหนฺติ คคฺคสฺสราปิ กากสฺสราปิ, สตฺถา พฺรหฺมสฺสโรวฯ อิทํ ปน ภาสนฺตรํ สนฺธาย กถิตํฯ สเจปิ หิ สตฺถา ราชาสเน นิสิโนฺน กเถติ, ''อชฺช ราชา มธุเรน กเถตี''ติ เนสํ โหติฯ กเถตฺวา ปกฺกเนฺต ปน ภควติ ปุน ราชานํ อาคตํ ทิสฺวา ''โก นุ โข อย''นฺติ วีมํสา อุปฺปชฺชติฯ ตตฺถ **โก นุ โข อย**นฺติ ''อิมสฺมิํ ฐาเน อิทาเนว มาคธภาสาย สีหฬภาสาย มธุเรน อากาเรน กเถโนฺต โก นุ โข อยํ อนฺตรหิโต, กิํ เทโว อุทาหุ มนุโสฺส''ติ เอวํ วีมํสนฺตาปิ น ชานนฺตีติ อโตฺถฯ กิมตฺถํ ปเนวํ อชานนฺตานํ ธมฺมํ เทเสตีติ? วาสนตฺถายฯ เอวํ สุโตปิ หิ ธโมฺม อนาคเต ปจฺจโย โหตีติ อนาคตํ ปฏิจฺจ เทเสติฯ **อเนกสตํ พฺราหฺมณปริส**นฺติอาทินํ โสณทณฺฑสมาคมาทิวเสน เจว อญฺญจกฺกวาฬวเสน จ สมฺภโว เวทิตโพฺพฯ

๑๐. ภูมิจาลสุตฺตวณฺณนา

๗๐. ทสเม **นิสีทน**นฺติ อิธ จมฺมขณฺฑํ อธิเปฺปตํฯ **อุเทนํ เจติย**นฺติ อุเทนยกฺขสฺส วสนฏฺฐาเน กตวิหาโร วุจฺจติฯ **โคตมกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ภาวิตา**ติ วฑฺฒิตาฯ **พหุลีกตา**ติ ปุนปฺปุนํ กตาฯ **ยานีกตา**ติ ยุตฺตยานํ วิย กตาฯ **วตฺถุกตา**ติ ปติฏฺฐานเฏฺฐน วตฺถุ วิย กตาฯ **อนุฏฺฐิตา**ติ อธิฏฺฐิตาฯ **ปริจิตา**ติ สมนฺตโต จิตา สุวฑฺฒิตาฯ **สุสมารทฺธา**ติ สุฏฺฐุ สมารทฺธาฯ

อิติ อนิยเมน กเถตฺวา ปุน นิยเมตฺวา ทเสฺสโนฺต **ตถาคตสฺส โข**ติอาทิมาหฯ เอตฺถ **กปฺป**นฺติ อายุกปฺปํฯ ตสฺมิํ ตสฺมิํ กาเล ยํ มนุสฺสานํ อายุปฺปมาณํ, ตํ ปริปุณฺณํ กโรโนฺต ติเฎฺฐยฺยฯ **กปฺปาวเสสํ วา**ติ ''อปฺปํ วา ภิโยฺย''ติ วุตฺตวสฺสสตโต อติเรกํ วาฯ มหาสีวเตฺถโร ปนาห – ''พุทฺธานํ อฏฺฐาเน คชฺชิตํ นาม นตฺถิ, ปุนปฺปุนํ สมาปชฺชิตฺวา มรณนฺติกเวทนํ วิกฺขเมฺภโนฺต ภทฺทกปฺปเมว ติเฎฺฐยฺยฯ กสฺมา ปน น ฐิโตติ? อุปาทิณฺณกสรีรํ นาม ขณฺฑิจฺจาทีหิ อภิภุยฺยติ, พุทฺธา จ ขณฺฑิจฺจาทิภาวํ อปฺปตฺวา ปญฺจเม อายุโกฏฺฐาเส พหุชนสฺส ปิยมนาปกาเลเยว ปรินิพฺพายนฺติฯ พุทฺธานุพุเทฺธสุ จ มหาสาวเกสุ ปรินิพฺพุเตสุ เอกเกเนว ขาณุเกน วิย ฐาตพฺพํ โหติ ทหรสามเณรปริวาเรน วา, ตโต 'อโห พุทฺธานํ ปริสา'ติ หีเฬตพฺพตํ

อาปชฺเชยฺยฯ ตสฺมา น ฐิโต''ติฯ เอวํ วุตฺตปิ โย ปน วุจฺจติ ''อายุกปฺปํ''ติ, อิทเมว อฏฺฐกถาย นิยามิตํฯ

ยถา ตํ มาเรน ปริยุฏฺฐิตจิตฺโตติ เอตฺถ **ตนฺ**ติ นิปาตมตฺตํ, ยถา มาเรน ปริยุฏฺฐิตจิตฺโต อโชฺฌตฺถฏจิตฺโต อโญฺญปิ โกจิ ปุถุชฺชโน ปฏิวิชฺฌิตุํ น สกฺกุเณยฺย, เอวเมว นาสกฺขิ ปฏิวิชฺฌิตุนฺติ อตฺโถฯ มาโร หิ ยสฺส สเพฺพน สพฺพํ ทฺวาทส วิปลฺลาสา อปฺปหีนา, ตสฺส จิตฺตํ ปริยุฏฺฐาติฯ เถรสฺส จ จตฺตาโร วิปลฺลาสา อปฺปหีนา, เตนสฺส มาโร จิตฺตํ ปริยุฏฺฐาสิฯ โส ปน จิตฺตปริยุฏฺฐานํ กโรโนฺต กึ กโรตีติ? เภรวํ รูปารมฺมณํ วา ทเสฺสติ, สทฺทารมฺมณํ วา สาเวติฯ ตโต สตฺตา ตํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา สตึ วิสฺสเชฺชตฺวา วิวฏมุขา โหนฺติ, เตสํ มุเขน หตฺถํ ปเวเสตฺวา หทยํ มทฺทติ, ตโต วิสญฺญาว หุตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ เถรสฺส ปเนส มุเข หตฺถํ ปเวเสตุํ กึ สกฺขิสฺสติ, เภรวารมฺมณํ ปน ทเสฺสสิฯ ตํ ทิสฺวา เถโร นิมิตฺโตภาสํ นปฺปฏิวิชฺฌิฯ ภควา ชานโนฺตเยว กิมตฺถํ ยาว ตติยํ อามเนฺตสีติ? ปรโต ''ติฏฺฐตุ, ภเนฺต ภควา''ติ ยาจิเต ''ตุเยฺหเวตํ ทุกฺกฏํ, ตุเยฺหเวตํ อปรทฺธ''นฺติ โทสาโรปเนน โสกตนุกรณตฺถํฯ

มาโร ปาปิมาติ เอตฺถ สเตฺต อนเตฺถ นิโยเชโนฺต มาเรตีติ **มาโรฯ ปาปิมา**ติ ตเสฺสว เววจนํ ฯ โส หิ ปาปธมฺมสมนฺนาคตตฺตา ''ปาปิมา''ติ วุจฺจติฯ กโณฺห, อนฺตโก, นมุจิ, ปมตฺตพนฺธูติปิ ตเสฺสว นามานิฯ ***ภาสิตา โข ปเนสา***ติ อยญฺหิ ภควโต สโมฺพธิปตฺติยา อฏฺฐเม สตฺตาเห โพธิมเณฺฑเยว อาคนฺตฺวา ''ภควา ยทตฺถํ ตุเมฺหหิ ปารมิโย ปูริตา, โส โว อตฺโถ อนุปฺปตฺโต, ปฏิวิทฺธํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, กึ เต โลกวิจารเณนา''ติ วตฺวา ยถา อชฺช, เอวเมว ''ปรินิพฺพาตุ ทานิ, ภเนฺต ภควา''ติ ยาจิฯ ภควา จสฺส ''น ตาวาห''นฺติอาทีนิ วตฺวา ปฏิกฺขิปิฯ ตํ สนฺธาย – ''ภาสิตา โข ปเนสา, ภเนฺต''ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **วิยตฺตา**ติ มคฺควเสน พฺยตฺตา, ตเถว **วินีตา,** ตถา **วิสารทาฯ พหุสฺสุตา**ติ เตปิฏกวเสน พหุ สุตํ เอเตสนฺติ **พหุสฺสุตาฯ** ตเมว ธมฺมํ ธาเรนฺตีติ **ธมฺมธราฯ** อถ วา ปริยตฺติพหุสฺสุตา เจว ปฏิเวธพหุสฺสุตา จฯ ปริยตฺติปฏิเวธธมฺมานํเยว ธารณโต ธมฺมธราติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปนฺนา**ติ อริยธมฺมสฺส อนุธมฺมภูตํ วิปสฺสนาธมฺมํ ปฏิปนฺนาฯ **สามีจิปฺปฏิปนฺนา**ติ อนุจฺฉวิกปฏิปทํ ปฏิปนฺนาฯ **อนุธมฺมจาริโน**ติ อนุธมฺมํ จรณสีลาฯ **สกํ อาจริยก**นฺติ อตฺตโน อาจริยวาทํฯ **อาจิกฺขิสฺสนฺตี**ติอาทีนิ สพฺพานิ อญฺญมญฺญเววจนานิฯ **สหธเมฺมนา**ติ สเหตุเกน สการเณน วจเนนฯ **สปฺปาฏิหาริย**นฺติ ยาว นิยฺยานิกํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสสฺสนฺติฯ

พฺรหฺมจริยนฺติ สิกฺขาตฺตยสงฺคหิตํ สกลํ สาสนพฺรหฺมจริยํฯ **อิทฺธ**นฺติ สมิทฺธํ ฌานสฺสาทวเสนฯ **ผีต**นฺติ วุทฺธิปตฺตํ สพฺพปาลิผุลฺลํ วิย อภิญฺญาสมฺปตฺติวเสนฯ **วิตฺถาริก**นฺติ วิตฺถตํ ตสฺมึ ตสฺมึ ทิสาภาเค ปติฏฺฐิตวเสนฯ **พาหุชญฺญ**นฺติ พหูหิ ญาตํ ปฏิวิทฺธํ มหาชนาภิสมยวเสนฯ **ปุถุภูต**นฺติ สพฺพากาเรน ปุถุลภาวปฺปตฺตํฯ กถํ? **ยาว เทวมนุเสฺสหิ สุปฺปกาสิต**นฺติ, ยตฺตกา วิญฺญุชาติกา เทวา เจว มนุสฺสา จ อตฺถิ, สเพฺพหิ สุฏฺฐุ ปกาสิตนฺติ อโตฺถฯ **อโปฺปสฺสุโกฺก**ติ นิราลโยฯ ตฺวญฺหิ ปาปิม อฏฺฐมสตฺตาหโต ปฏฺฐาย ''ปรินิพฺพาตุ ทานิ, ภเนฺต ภควา, ปรินิพฺพาตุ สุคโต''ติ วิรวโนฺต อาหิณฺฑิตฺถฯ อชฺช ทานิ ปฏฺฐาย วิคตุสฺสาโห โหหิ, มา มยฺหํ ปรินิพฺพานตฺถํ วายามํ กโรหีติ วทติฯ

สโต สมฺปชาโน อายุสงฺขารํ โอสฺสชฺชีติ สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา อายุสงฺขารํ วิสฺสชฺชิ ปชหิฯ ตตฺถ น ภควา หเตฺถน เลฑฺฑุํ วิย อายุสงฺขารํ โอสฺสชิ, เตมาสมตฺตเมว ปน ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ตโต ปรํ น สมาปชฺชิสฺสามีติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ ตํ

สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘โอสฺสชี’’ติฯ อุสฺสชีติปิ ปาโฐฯ **มหาภูมิจาโล**ติ มหนฺต ปถวีกมฺโปฯ ตทา กิร ทสสหสฺสี โลกธาตุ กมฺปิตฺถฯ **ภึสนโก**ติ ภยชนโกฯ **เทวทุนฺทุภิโย จ ผลึสู**ติ เทวเภริโย ผลึสุ, เทโว สุกฺขคชฺชิตํ คชฺชิ, อกาลวิชฺชุลตา นิจฺฉรึสุ, ขณิกวสฺสํ วสฺสีติ วุตฺตํ โหติฯ

อุทานํ อุทาเนสีติ กสฺมา อุทาเนสิ? โกจิ นาม วเทยฺย ‘‘ภควา ปจฺฉโต ปจฺฉโต อนุพนฺธิตฺวา ‘ปรินิพฺพาตุ, ภนฺเต’ติ อุปทฺทุโต ภเยน อายุสงฺขารํ วิสฺสชฺเชสี’’ติ, ตโสฺสกาโส มา โหตุ, ภีตสฺส หิ อุทานํ นาม นตฺถีติ ปีติเวควิสฺสฏฺฐํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ สเพฺพสํ โสณสิงฺคาลาทีนมฺปิ ปจฺจกฺขภาวโต ตุลิตํ ปริจฺฉินฺนนฺติ **ตุลํ**ฯ กึ ตํ? กามาวจรกมฺมํฯ น ตุลํ, น วา ตุลํ สทิสมสฺส อญฺญํ โลกิยํ กมฺมํ อตฺถีติ **อตุลํ**ฯ กึ ตํ? มหคฺคตกมฺมํฯ อถ วา กามาวจรํ รูปาวจรํ ตุลํ, อรูปาวจรํ อตุลํฯ อปฺปวิปากํ วา ตุลํ, พหุวิปากํ อตุลํฯ **สมฺภว**นฺติ สมฺภวเหตุภูตํ, ราสิการกํ ปิณฺฑการกนฺติ อโตฺถฯ **ภวสงฺขาร**นฺติ ปุนพฺภวสงฺขารณกํฯ **อวสฺสชี**ติ วิสฺสเชฺชสิฯ **มุนี**ติ พุทฺธมุนิฯ **อชฺฌตฺตรโต**ติ นิยกชฺฌตฺตรโตฯ **สมาหิโต**ติ อุปจารปฺปนาสมาธิวเสน สมาหิโตฯ **อภินฺทิ กวจมิวา**ติ กวจํ วิย อภินฺทิฯ **อตฺตสมฺภว**นฺติ อตฺตนิ สญฺชาตํ กิเลสํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สวิปากเฏฺฐน สมฺภวํ, ภวาภิสงฺขรณเฏฺฐน ภวสงฺขารนฺติ จ ลทฺธนามํ ตุลาตุลสงฺขาตํ โลกิยกมฺมญฺจ โอสฺสชิ, สงฺคามสีเส มหาโยโธ กวจํ วิย อตฺตสมฺภวํ กิเลสญฺจ อชฺฌตฺตรโต หุตฺวา สมาหิโต หุตฺวา อภินฺทีติฯ

อถ วา **ตุล**นฺติ ตุเลนฺโต ตีเรนฺโตฯ **อตุลญฺจ สมฺภว**นฺติ นิพฺพานเญฺจว สมฺภวญฺจฯ **ภวสงฺขาร**นฺติ ภวคามิกมฺมํฯ **อวสฺสชิ มุนี**ติ ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา อนิจฺจา, ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ นิพฺพานํ นิจฺจ’’นฺติอาทินา (ปฏิ. ม. ๓.๓๗-๓๘) นเยน ตุลยนฺโต พุทฺธมุนิ ภเว อาทีนวํ, นิพฺพาเน จ อานิสํสํ ทิสฺวา ตํ ขนฺธานํ มูลภูตํ ภวสงฺขารํ กมฺมํ ‘‘กมฺมกฺขยาย สํวตฺตตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๘๑; อ. นิ. ๔.๒๓๒-๒๓๓) เอวํ วุเตฺตน กมฺมกฺขยกเรน อริยมเคฺคน อวสฺสชิฯ กถํ? **อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต, อภินฺทิ กวจมิวตฺตสมฺภวํ**ฯ โส หิ วิปสฺสนาวเสน อชฺฌตฺตรโต, สมถวเสน สมาหิโตติ เอวํ ปุพฺพภาคโต ปฏฺฐาย สมถวิปสฺสนาพเลน กวจมิว อตฺตภาวํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิตํ, อตฺตนิ สมฺภวตฺตา ‘‘อตฺตสมฺภว’’นฺติ ลทฺธนามํ สพฺพกิเลสชาลํ อภินฺทิฯ กิเลสาภาเวน จ กตํ กมฺมํ อปฺปฏิสนฺธิกตฺตา อวสฺสฏฺฐํ นาม โหตีติ เอวํ กิเลสปฺปหาเนน กมฺมํ ปชหิฯ ปหีนกิเลสสฺส จ ภยํ นาม นตฺถิ, ตสฺมา อภีโตว อายุสงฺขารํ โอสฺสชฺชิ, อภีตภาวญฺญาปนตฺถญฺจ อุทานํ อุทาเนสีติ เวทิตโพฺพฯ

ยํ มหาวาตาติ เยน สมเยน ยสฺมึ วา สมเย มหาวาตาฯ **วายนฺตี**ติ อุปเกฺขปกวาตา นาม อุฏฺฐหนฺติ, เต วายนฺตา สฏฺฐิสหสฺสาธิกนวโยชนสตสหสฺสพหลํ อุทกสนฺธารกวาตํ อุปจฺฉินฺทนฺติ, ตโต อากาเส อุทกํ ภสฺสติ, ตสฺมึ ภสฺสเนฺต ปถวี ภสฺสติ, ปุน วาโต อตฺตโน พเลน อโนฺตธมฺมกรเณ วิย อุทกํ อาพนฺธิตฺวา คณฺหาติ, ตโต อุทกํ อุคฺคจฺฉติ, ตสฺมึ อุคฺคจฺฉเนฺต ปถวี อุคฺคจฺฉติฯ เอวํ อุทกํ กมฺปิตํ ปถวึ กเมฺปติฯ เอตญฺจ กมฺปนํ ยาวชฺชกาลาปิ โหติเยว, พหุภาเวน ปน โอคจฺฉนุคฺคจฺฉนํ น ปญฺญายติฯ

มหิทฺธิกา มหานุภาวาติ อิชฺฌนสฺส มหนฺตตาย มหิทฺธิกา, อนุภวิตพฺพสฺส มหนฺตตาย มหานุภาวาฯ **ปริตฺตา**ติ ทุพฺพลาฯ **อปฺปมาณา**ติ พลวาฯ **โส อิมํ ปถวึ กเมฺปตี**ติ โส อิทฺธึ นิพฺพเตฺตตฺวา สํเวเชนฺโต มหาโมคฺคลฺลาโน วิย, วีมํสเนฺต วา มหานาคเตฺถรสฺส ภาคิเนยฺยสงฺฆรกฺขิตสามเณโร วิย ปถวึ กเมฺปติฯ **สงฺกเมฺปตี**ติ สมนฺตโต กเมฺปติฯ **สมฺปกเมฺปตี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ อิติ อิเมสุ อฏฺฐสุ ปถวิกเมฺปสุ ปฐโม ธาตุโกเปน, ทุติโย อิทฺธานุภาเวน, ตติยจตุตฺถา ปุญฺญเตเชน, ปญฺจโม ญาณเตเชน, ฉโฏฺฐ สาธุการทานวเสน, สตฺตโม การุญฺญ

สภาเวน, อฏฺฐโม อาโรหเนนฯ มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมเนฺต จ ตโต นิกฺขมเนฺต จ มหาสเตฺต ตสฺส ปุญฺญเตเชน ปถวี อกมฺปิตฺถ, อภิสโมฺพธิยํ ญาณเตชาภิหตา หุตฺวา อกมฺปิตฺถ, ธมฺม จกฺกปฺปวตฺตเน สาธุการภาวสณฺฐิตา สาธุการํ ททมานา อกมฺปิตฺถ, อายุสงฺขารโอสฺสชฺชเน การุญฺญสภาวสณฺฐิตา จิตฺตสโงฺขภํ อสหมานา อกมฺปิตฺถ, ปรินิพฺพาเน อาโรทนเวคตุนฺนา หุตฺวา อกมฺปิตฺถฯ อยํ ปนโตฺถ ปถวิเทวตาย วเสน เวทิตโพฺพฯ มหาภูตปถวิยา ปเนตํ นตฺถิ อ เจตนตฺตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ภูมิจาลวโคฺค สตฺตโมฯ

(๘) ๓. ยมกวโคฺค

๑-๒. สทฺธาสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๗๑-๗๒. อฏฺฐมสฺส ปฐเม **โน จ สีลวา**ติ น สีเลสุ ปริปูรการีฯ **สมนฺตปาสาทิโก**ติ สมนฺตโต ปสาทชนโกฯ **สพฺพาการปริปูโร**ติ สเพฺพหิ สมณากาเรหิ สมณธมฺมโกฏฺฐาเสหิ ปริปูโรฯ ทุติเย **สนฺตา**ติ ปจฺจนีกสนฺตตาย สนฺตาฯ **วิโมกฺขา**ติ ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุตฺตตฺตา จ วิโมกฺขาฯ

๓-๙. มรณสฺสติสุตฺตทฺวยาทิวณฺณนา

๗๓-๗๙. ตติเย **ภาเวถ โน**ติ ภาเวถ นุฯ **สาสน**นฺติ อนุสิฏฺฐิฯ **อาสวานํ ขยายา**ติ อรหตฺตผลตฺถายฯ จตุเตฺถ **ปติหิตายา**ติ ปฏิปนฺนายฯ **โส มมสฺส อนฺตราโย**ติ โส มม ชีวิตนฺตราโยปิ, ปุถุชฺชนกาลกิริยํ กโรนฺตสฺส สคฺคนฺตราโยปิ มคฺคนฺตราโยปิ อสฺสฯ **สตฺถกา วา เมวาตา**ติ สตฺถํ วิย องฺคมงฺคานิ กนฺตนฺตีติ สตฺถกาฯ ปญฺจมาทีนิ วุตฺตนยาเนวฯ นวเม **สํสคฺคารามตา**ติ ปญฺจวิเธ สํสเคฺค อารามตาฯ

๑๐. กุสีตารมฺภวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๘๐. ทสเม **กุสีตวตฺถูนี**ติ กุสีตสฺส อลสสฺส วตฺถูนิ ปติฏฺฐา, โกสชฺชการณานีติ อโตฺถฯ **กมฺมํ กตฺตพฺพํ โหตี**ติ จีวรวิจารณาทิกมฺมํ กตฺตพฺพํ โหติฯ **น วีริยํ อารภตี**ติ ทุวิธมฺปิ วีริยํ นารภติฯ **อปฺปตฺตสฺสา**ติ ฌานวิปสฺสนามคฺคผลธมฺมสฺส อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยาฯ **อนธิคตสฺสา**ติ ตเสฺสว อนธิคตสฺส อธิคมตฺถายฯ **อสจฺฉิกตสฺสา**ติ ตเทว อสจฺฉิกตสฺส สจฺฉิกรณตฺถายฯ **อิทํ ปฐม**นฺติ อิทํ ‘‘หนฺทาหํ นิปชฺชามี’’ติ เอวํ โอสีทนํ ปฐมํ กุสีตวตฺถุฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **มาสาจิตกํ มเญฺญ**ติ เอตฺถ ปน มาสาจิตํ นาม ตินฺตมาโสฯ ยถา ตินฺตมาโส ครุโก โหติ, เอวํ ครุโกติ อธิปฺปาโย ฯ **คิลานา วุฏฺฐิโต โหตี**ติ คิลาโน หุตฺวา ปจฺฉา วุฏฺฐิโต โหติฯ **อารมฺภวตฺถูนี**ติ วีริยการณานิฯ เตสมฺปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ยมกวโคฺค อฏฺฐโมฯ

(๙) ๔. สติวโคฺค

๑-๒. สติสมฺปชญฺญสุตฺตวณฺณนา

๘๑-๘๒. นวมสฺส ปฐมํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ ทุติเย **สโทฺธ**ติ ทุวิธาย สทฺธาย สมนฺนาคโตฯ **โน จุปสงฺกมิตา**ติ น อุปฏฺฐหติฯ **โน จ ปริปุจฺฉิตา**ติ อตฺถานตฺถํ การณาการณํ ปริปุจฺฉิตา น โหติฯ **สมนฺนาคโต**ติ สามิอตฺเถ ปจฺจตฺตํ, สมนฺนาคตสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ **เอกนฺตปฏิภานา ตถาคตํ ธมฺมเทสนา โหตี**ติ ตถาคตสฺส เอกนฺตปฏิภานา ธมฺมเทสนา โหติ, เอกเนฺตเนว ปฏิภาติ อุปฏฺฐาตีติ อโตฺถฯ

๓. มูลกสุตฺตวณฺณนา

๘๓. ตติเย **สเพฺพ ธมฺมา**ติ ปญฺจกฺขนฺธาฯ **ฉนฺทมูลกา**ติ อชฺฌาสยจฺฉโนฺท กตฺตุกมฺยตาฉโนฺท ตํ มูลํ เอเตสนฺติ ฉนฺทมูลกาฯ มนสิการโต สมฺภวนฺตีติ **มนสิการสมฺภวา**ฯ ผสฺสโต สมฺเทนฺติ ราสี ภวนฺตีติ **ผสฺสสมุทยา**ฯ เวทนาย สโมสรนฺตีติ **เวทนาสโมสรณา**ฯ สมาธิ เอเตสํ ปมุโขติ **สมาธิปฺปมุขา**ฯ เชฏฺฐกเฏฺฐน สติ อธิปติ เอเตสนฺติ **สตาธิปเตยฺยา,** สติเชฏฺฐกาติ อโตฺถฯ ปญฺญา อุตฺตรา เอเตสนฺติ **ปญฺญุตฺตรา**ฯ วิมุตฺติ เอว สาโร เอเตสนฺติ **วิมุตฺติสารา**ฯ เอตฺถ จ ฉนฺทมูลกาทโย จตฺตาโรปิ โลกิยา กถิตา, เสสา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกาติฯ

๔. โจรสุตฺตวณฺณนา

๘๔. จตุเตฺถ **มหาโจโร**ติ รชฺชนฺตเร ทุพฺภิตุํ สมโตฺถ มหาโจโรฯ **ปริยาปชฺชตี**ติ ปริยาทานํ คจฺฉติฯ **น จิรฏฺฐิติโก โหตี**ติ อทฺธานํ ปาเลโนฺต ฐาตุํ น สโกฺกติฯ **อปฺปหรนฺตสฺส ปหรตี**ติ อตฺตโน อเวริเน อปฺปหรเนฺต คุณสมฺปเนฺน จ มหลฺลเก จ ตรุณทารเก จ อปฺปหริตพฺพยุตฺตเก ปหรติฯ **อนวเสสํ อาทิยตี**ติ นิเสฺสสํ คณฺหาติฯ พฺยตฺตโจรานญฺหิ อิทํ วตฺตํ –
ปรสฺส ทฺวีสุ สาฏเกสุ เอโก คเหตโพฺพ, เอกสฺมิํ สเนฺต ทุพฺพลํ ทตฺวา ถิโร คเหตโพฺพฯ ปุฏภตฺตตณฺฑุลาทีสุ เอกํ โกฏฺฐาสํ ทตฺวา เอโก คเหตโพฺพติฯ **อจฺจาสเนฺน กมฺมํ กโรตี**ติ คามนิคมราชธานีนํ อาสนฺนฏฺฐาเน โจริกกมฺมํ กโรติฯ **น จ นิธานกุสโล โหตี**ติ ยํ ลทฺธํ, ตํ ทกฺขิเณเยฺย นิทหิตุํ เฉโก น โหติ, ปรโลกมคฺคํ น โสเธติฯ

๕. สมณสุตฺตวณฺณนา

๘๕. ปญฺจเม **ยํ สมเณนา**ติ ยํ คุณชาตํ สมเณน ปตฺตพฺพํฯ **วุสีมตา**ติ พฺรหฺมจริยวาสํ วุเตฺถนฯ **มุโตฺต โมเจมิ พนฺธนา**ติ อหํ สพฺพพนฺธเนหิ มุโตฺต หุตฺวา มหาชนมฺปิ ราคาทิพนฺธนโต โมเจมิฯ **ปรมทโนฺต**ติ อเญฺญน เกนจิ อสิกฺขาปิโต อโจทิโต สยมฺภุญาเณน ปฏิวิชฺฌิตฺวา ปรมทมเถน ทนฺตตฺตา ปรมทโนฺต นามฯ **ปรินิพฺพุโต**ติ กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตฯ

๖. ยสสุตฺตวณฺณนา

๘๖. ฉเฏฺฐ **มา จ มยา ยโส**ติ ยโส จ มยา สทฺธิํ มา คจฺฉิฯ **อกสิรลาภี**ติ วิปุลลาภีฯ **สีลปญฺญาณ**นฺติ สีลเญฺจว ญาณเญฺจฯ **สงฺคมฺมา**ติ สนฺนิปติตฺวาฯ **สมาคมฺมา**ติ สมาคนฺตฺวาฯ **สงฺคณิกวิหาร**นฺติ คณสงฺคณิกวิหารํฯ **น หิ นูนเม**ติ น หิ นูน อิเมฯ **ตถา หิ ปนเม**ติ ตถา หิ

ปน อิเมฯ **องฺคุลิปโตทเกหี**ติ องฺคุลิปโตทยฏฺฐึ กตฺวา วิชฺฌเนนฯ **สญฺชคฺฆเนฺต**ติ มหาหสิตํ หสเนฺตฯ **สํกีฬเนฺต**ติ เกฬึ กโรเนฺตฯ

๗. ปตฺตนิกฺกุชฺชนสุตฺตวณฺณนา

๘๗. สตฺตเม **นิกฺกุเชฺชยฺยา**ติ เตน ทินฺนสฺส เทยฺยธมฺมสฺส อปฺปฏิคฺคหณตฺถํ ปตฺตนิกฺกุชฺชนกมฺมวาจาย นิกฺกุเชฺชยฺย, น อโธมุขฐปเนนฯ **อลาภายา**ติ จตุนฺนํ ปจฺจยานํ อลาภตฺถายฯ **อนตฺถายา**ติ อุปทฺทวาย อวฑฺฒิยาฯ **อุกฺกุเชฺชยฺยา**ติ อุกฺกุชฺชนกมฺมวาจาย อุกฺกุเชฺชยฺยฯ

๘. อปฺปสาทปเวทนียสุตฺตวณฺณนา

๘๘. อฏฺฐเม **อปฺปสาทํ ปเวเทยฺยุ**นฺติ อปฺปสนฺนภาวํ ชานาเปยฺยุํฯ อปฺปสาทํ ปเวเทเนฺตน ปน กึ กาตพฺพนฺติ? นิสินฺนาสนโต น อุฏฺฐาตพฺพํ น วนฺทิตพฺพํ น ปจฺจุคฺคมนํ กาตพฺพํ, น เทยฺยธโมฺม ทาตโพฺพฯ **อโคจเร**ติ ปญฺจวิเธ อโคจเรฯ

๙. ปฏิสารณียสุตฺตวณฺณนา

๘๙. นวเม **ธมฺมิกญฺจ คิหิปฏิสฺสว**นฺติ ‘‘อิมํ เตมาสํ อิเธว วสิตพฺพ’’นฺติ วุโตฺต ‘‘เอวํ โหตู’’ติอาทินา นเยน ปฏิสฺสวํฯ **น สจฺจาเปตี**ติ วุตฺตํ น สจฺจํ กโรติ วิสํวาเทติฯ

๑๐. สมฺมาวตฺตนสุตฺตวณฺณนา

๙๐. ทสเม **ปเจฺจกฏฺฐาเน**ติ อธิปติฏฺฐาเน เชฏฺฐกฏฺฐาเนฯ ตญฺหิ เชฏฺฐกํ กตฺวา กิญฺจิ สงฺฆกมฺมํ กาตุํ น ลภติฯ **น จ เตน มูเลน วุฏฺฐาเปตโพฺพ**ติ ตํ มูลํ กตฺวา อพฺภานกมฺมํ กาตุํ น ลภติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

สติวโคฺค นวโมฯ

(๑๐) ๕. สามญฺญวโคฺค

๙๑. อิโต ปรํ **อถ โข โพชฺฌา อุปาสิกา**ติอาทีสุ โพชฺฌา อุปาสิกา, สิริมา อุปาสิกา, ปทุมา อุปาสิกา, สุตนา อุปาสิกา, มนุชา อุปาสิกา, อุตฺตรา อุปาสิกา, มุตฺตา อุปาสิกา, เขมา อุปาสิกา, รุจี อุปาสิกา, จุนฺที ราชกุมารี, พิมฺพี อุปาสิกา, สุมนา ราชกุมารี, มลฺลิกา เทวี , ติสฺสา อุปาสิกา, ติสฺสามาตา อุปาสิกา, โสณา อุปาสิกา, โสณาย มาตา อุปาสิกา, กาณา อุปาสิกา, กาณมาตา อุปาสิกา, อุตฺตรา นนฺทมาตา, วิสาขา มิคารมาตา, ขุชฺชุตฺตรา อุปาสิกา, สามาวตี อุปาสิกา, สุปฺปวาสา โกลิยธีตา, สุปฺปิยา อุปาสิกา, นกุลมาตา คหปตานีติ อิมาสํ เอตฺตกานํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อุโปสถกมฺมเมว กถิตํฯ อิจฺฉเนฺตน วิตฺถาเรตฺวา กเถตพฺพํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

อฏฺฐกนิปาตสฺส สํวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

นวกนิปาต-อฏฺฐกถา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. สโมฺพธิวโคฺค

๑. สโมฺพธิสุตฺตวณฺณนา

๑. นวกนิปาตสฺส ปฐเม **สโมฺพธิปกฺขิกาน**นฺติ จตุมคฺคสงฺขาตสฺส สโมฺพธิสฺส ปเกฺข ภวานํ, อุปการกานนฺติ อโตฺถฯ ปาฬิยํ อาคเต นว ธเมฺม สนฺธาเยวํ ปุจฺฉติฯ **กา อุปนิสา**ติ โก อุปนิสฺสยปจฺจโยฯ อภิสเลฺลขนฺตีติ **อภิสเลฺลขิกา**ฯ สมถวิปสฺสนาจิตฺตสฺส วิวรเณ สปฺปายา อุปการกาติ **เจโตวิวรณสปฺปายา**ฯ อปฺปิจฺฉตํ อารพฺภ ปวตฺตา กถา **อปฺปิจฺฉกถา**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

อสุภา ภาเวตพฺพา ราคสฺส ปหานายาติ อยมโตฺถ สาลิลายโกปมาย วิภาเวตโพฺพ – เอโก หิ ปุริโส อสิตํ คเหตฺวา โกฎิโต ปฎฺฐาย สาลิเกฺขเตฺต สาลิโย ลายติฯ อถสฺส วตึ ภินฺทิตฺวา คาโว ปวิสึสุฯ โส อสิตํ ฐเปตฺวา ยฎฺฐึ อาทาย เตเนว มเคฺคน คาโว นีหริตฺวา วตึ ปากติกํ กตฺวา ปุนปิ อสิตํ อาทาย สาลิโย ลายิฯ เอตฺถ สาลิเกฺขตฺตํ วิย พุทฺธสาสนํ ทฎฺฐพฺพํ, สาลิลายโก วิย โยคาวจโร, อสิตํ วิย ปญฺญา, ลายนกาโล วิย วิปสฺสนาย กมฺมกรณกาโล, ยฎฺฐิ วิย อสุภกมฺมฎฺฐานํ, วติ วิย สํวโร, วตึ ภินฺทิตฺวา คาวีนํ ปวิสนํ วิย สหสา อปฺปฎิสงฺขาย ปมาทํ อารพฺภ ราคสฺส อุปฺปชฺชนํ, อสิตํ ฐเปตฺวา ยฎฺฐึ อาทาย ปวิฎฺฐมเคฺคเนว คาโว นีหริตฺวา วตึ ปฎิปากติกํ กตฺวา ปุน โกฎิโต ปฎฺฐาย สาลิลายนํ วิย อสุภกมฺมฎฺฐาเนน ราคํ วิกฺขเมฺภตฺวา ปุน วิปสฺสนาย กมฺมํ อารภนกาโลฯ อิมมตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘อสุภา ภาเวตพฺพา ราคสฺส ปหานายา’’ติฯ

ตตฺถ **ราคสฺสา**ติ ปญฺจกามคุณิกราคสฺสฯ **เมตฺตา**ติ เมตฺตากมฺมฎฺฐานํฯ **พฺยาปาทสฺส ปหานายา**ติ วุตฺตนเยเนว อุปฺปนฺนสฺส โกปสฺส ปชหนตฺถายฯ **อานาปานสฺสตี**ติ โสฬสวตฺถุกา อานาปานสฺสติฯ **วิตกฺกุปเจฺฉทายา**ติ วุตฺตนเยเนว อุปฺปนฺนานํ วิตกฺกานํ อุปเจฺฉทนตฺถายฯ **อสฺมิมานสมุคฺฆาตายา**ติ อสฺมีติ อุปฺปชฺชนกสฺส มานสฺส สมุคฺฆาตตฺถายฯ **อนตฺตสญฺญา สณฺฐาตี**ติ อนิจฺจลกฺขเณ ทิเฎฺฐ อนตฺตลกฺขณํ ทิฎฺฐเมว โหติฯ เอเตสุ หิ ตีสุ ลกฺขเณสุ เอกสฺมึ ทิเฎฺฐ อิตรทฺวยํ ทิฎฺฐเมว โหติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อนิจฺจสญฺญิโน, ภิกฺขเว, อนตฺตสญฺญา สณฺฐาตี’’ติฯ **ทิเฎฺฐว ธเมฺม นิพฺพาน**นฺติ ทิเฎฺฐเยว ธเมฺม อปจฺจยปรินิพฺพานญฺจ ปาปุณาตีติ อิมสฺมึ สุเตฺต วฎฺฎวิวฎฺฎํ กถิตํฯ

๒. นิสฺสยสุตฺตวณฺณนา

๒. ทุติเย **นิสฺสยสมฺปโนฺน**ติ ปติฎฺฐาสมฺปโนฺนฯ **สทฺธ**นฺติ โอกปฺปนสทฺธํฯ **วีริย**นฺติ กายิกเจตสิกวีริยํฯ **ยํสา**ติ ยํ อสฺสฯ **อริยาย ปญฺญายา**ติ สหวิปสฺสนาย มคฺคปญฺญายฯ **สงฺขายา**ติ ชานิตฺวาฯ **เอกํ ปฎิเสวตี**ติ เสวิตพฺพยุตฺตกํ เสวติฯ **อธิวาเสตี**ติ อธิวาเสตพฺพยุตฺตกํ อธิวาเสติฯ **ปริวเชฺชตี**ติ ปริวเชฺชตพฺพยุตฺตกํ ปริวเชฺชติฯ **วิโนเทตี**ติ นีหริตพฺพยุตฺตกํ นีหรติฯ **เอวํ โข ภิกฺขู**ติ เอวํ โข ภิกฺขุ อุคฺคหปริปุจฺฉาวเสน เจว ธมฺมววตฺถานวเสน จ ปฎิเสวิตพฺพาทีนิ สุปฺปฎิวิทฺธานิ สุปจฺจกฺขานิ กตฺวา ปฎิเสวโนฺต อธิวาเสโนฺต ปริวเชฺชโนฺต วิโนเทโนฺต จ ภิกฺขุ นิสฺสยสมฺปโนฺน นาม โหตีติฯ

๓. เมฆิยสุตฺตวณฺณนา

๓. ตติเย **จาลิกาย**นฺติ เอวํนามเก นคเรฯ ตํ กิร จลมคฺคํ นิสฺสาย กตตฺตา โอโลเกนฺตานํ จลมานํ วิย อุปฏฺฐาติ, ตสฺมา จาลิกาติ สงฺขํ คตํฯ **จาลิยปพฺพเต**ติ โสปิ ปพฺพโต สพฺพเสตตฺตา กาฬปกฺขุโปสเถ โอโลเกนฺตานํ จลมาโน วิย อุปฏฺฐาติ, ตสฺมา จาลิยปพฺพโตติ วุโตฺตฯ ตตฺถ มหนฺตํ วิหารํ การยึสุฯ อิติ ภควา ตํ นครํ นิสฺสาย จาลิกาปพฺพตมหาวิหาเร วิหรติฯ **ชนฺตุคาม**นฺติ เอวํนามกํ อปรมฺปิ ตเสฺสว วิหารสฺส โคจรคามํฯ ชตฺตุคามนฺติปิ ปฐนฺติฯ **ปธานตฺถิกสฺสา**ติ ปธานกมฺมิกสฺสฯ **ปธานายา**ติ สมณธมฺมกรณตฺถายฯ **อาคเมหิ ตาวา**ติ สตฺถา เถรสฺส วจนํ สุตฺวา อุปธาเรนฺโต ''น ตาวสฺส ญาณํ ปริปกฺก''นฺติ ญตฺวา ปฏิพาหโนฺต เอวมาหฯ **เอกกมฺหิ ตาวา**ติ อิทํ ปนสฺส ''เอวมยํ คนฺตฺวาปิ กมฺเม อนิปฺผชฺชมาเน นิราสโงฺก หุตฺวา เปมวเสน ปุน อาคจฺฉิสฺสตี''ติ จิตฺตมทฺทวชนนตฺถํ อาหฯ **นตฺถิ กิญฺจิ อุตฺตริ กรณีย**นฺติ จตูสุ สเจฺจสุ จตุนฺนํ กิจฺจานํ กตตฺตา อญฺญํ อุตฺตริ กรณียํ นาม นตฺถิฯ **กตสฺส วา ปฏิจฺจโย**ติ อธิคตสฺส วา ปุน ปฏิจฺจโยปิ นตฺถิฯ น หิ ภาวิตมโคฺค ปุน ภาวียติ, น ปหีนกิเลสานํ ปุน ปหานํ อตฺถิฯ **ปธานนฺติ โข, เมฆิย, วทมานํ กินฺติ วเทยฺยามา**ติ ''สมณธมฺมํ กโรมี''ติ ตํ วทมานํ มยํ อญฺญํ กึ นาม วเทยฺยามฯ

ทิวาวิหารํ นิสีทีติ ทิวาวิหารตฺถาย นิสีทิฯ นิสีทโนฺต จ ยสฺมึ มงฺคลสิลาปเฏฺฏ ปุเพฺพ อนุปฏิปาฏิยา ปญฺจ ชาติสตานิ ราชา หุตฺวา อุยฺยานกีฬํ กีฬโนฺต ติวิธนาฏกปริวาโร นิสีทิ, ตสฺมึเยว นิสีทิฯ อถสฺส นิสินฺนกาลโต ปฏฺฐาย สมณภาโว ชหิโต วิย อโหสิ, ราชเวสํ คเหตฺวา นาฏกวรปริวุโต เสตจฺฉตฺตสฺส เหฏฺฐา มหารเห ปลฺลเงฺก นิสิโนฺน วิย ชาโตฯ อถสฺส ตํ สมฺปตฺตึ อสฺสาทยโต กามวิตโกฺก อุทปาทิฯ โส ตสฺมึเยว ขเณ มหาโยเธหิ คหิเต เทฺว โจเร อาเนตฺวา ปุรโต ฐปิเต วิย อทฺทสฯ เตสุ เอกสฺส วธํ อาณาปนวเสนสฺส พฺยาปาทวิตโกฺก อุปฺปชฺชิ, เอกสฺส พนฺธนํ อาณาปนวเสน วิหึสาวิตโกฺกฯ เอวํ โส ลตาชาเลน รุโกฺข วิย มธุมกฺขิกาหิ มธุฆาตโก วิย อกุสลวิตเกฺกหิ ปริกฺขิโตฺต อโหสิฯ ตํ สนฺธาย – **อถ โข อายสฺมโต เมฆิยสฺสา**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อนฺวาสตฺตา**ติ อนฺพทฺธา สมฺปริวาริตาฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมี**ติ เอวํ ปาปวิตเกฺกหิ สมฺปริกิโณฺณ กมฺมฏฺฐานํ สปฺปายํ กาตุํ อสโกฺกโนฺต ''อิทํ วต ทิสฺวา ทีฆทสฺสี ภควา ปฏิเสเธสี''ติ สลฺลเกฺขตฺวา ''อิทํ การณํ ทสพลสฺส อาโรเจสฺสามี''ติ นิสินฺนาสนโต วุฏฺฐาย เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ

๔. นนฺทกสุตฺตวณฺณนา

๔. จตุเตฺถ **อุปฏฺฐานสาลาย**นฺติ โภชนสาลายํฯ **เยนุปฏฺฐานสาลา**ติ สตฺถา นนฺทกเตฺถเรน มธุรสฺสเรน อารทฺธาย ธมฺมเทสนาย สทฺทํ สุตฺวา, ''อานนฺท, โก เอโส อุปฏฺฐานสาลาย มธุรสฺสเรน ธมฺมํ เทเสตี''ติ ปุจฺฉิตฺวา ''ธมฺมกถิกนนฺทกเตฺถรสฺส อชฺช, ภเนฺต, วาโร''ติ สุตฺวา ''อติมธุรํ กตฺวา, อานนฺท, เอโส ภิกฺขุ ธมฺมํ กเถติ, มยมฺปิ คนฺตฺวา สุณิสฺสามา''ติ วตฺวา เยนุปฏฺฐานสาลา เตนุปสงฺกมิฯ **พหิทฺวารโกฏฺฐเก อฏฺฐาสี**ติ ฉพฺพณฺณรสฺมิโย จีวรคเพฺภ ปฏิจฺฉาเทตฺวา อญฺญาตกเวเสน อฏฺฐาสิฯ **กถาปริโยสานํ อาคมยมาโน**ติ ''อิทมโวจา''ติ อิทํ กถาวสานํ อุทิกฺขมาโน ธมฺมกถํ สุณโนฺต อฏฺฐาสิเยวฯ อถายสฺมา อานโนฺท นิกฺขเนฺต ปฐเม ยาเม สตฺถุ สญฺญํ อทาสิ – ''ปฐมยาโม อติกฺกโนฺต, ภเนฺต, โถกํ วิสฺสมถา''ติฯ สตฺถา ตเตฺถว อฏฺฐาสิฯ อถายสฺมา อานโนฺท มชฺฌิมยาเมปิ นิกฺขเนฺต, ''ภเนฺต, ตุเมฺห ปกติยา ขตฺติยสุขุมาลา, ปุน พุทฺธสุขุมาลาติ ปรมสุขุมาลา, มชฺฌิมยาโมปิ อติกฺกโนฺต, มุหุตฺตํ วิสฺสมถา''ติ อาหฯ สตฺถา ตเตฺถว อฏฺฐาสิฯ ตตฺถ ฐิตกเสฺสวสฺส อรุณคฺคํ ปญฺญายิตฺถฯ อรุณุคฺคมนญฺจ เถรสฺส ''อิทมโวจา''ติ ปาเปตฺวา กถาปริโยสานญฺจ ทสพลสฺส ฉพฺพณฺณสรีรสฺมิวิสฺสชฺชนญฺจ เอกปฺปหาเรเนว อโหสิฯ **อคฺคฬํ อาโกเฏสี**ติ อคฺคนเขน ทฺวารกวาฏํ อาโกเฏสิฯ

สารชฺชมานรูโปติ หรายมาโน โอตฺตปฺปมาโนฯ โทมนสฺสสารชฺชํ ปนสฺส นตฺถิฯ **เอตฺตกมฺปิ โน นปฺปฏิภาเสยฺยา**ติ ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตสฺส อปฺปฏิภานํ นาม นตฺถิฯ เอตฺตกมฺปิ น กเถยฺยนฺติ ทเสฺสติฯ **สาธุ สาธู**ติ เถรสฺส ธมฺมเทสนํ สมฺปหํสโนฺต อาหฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ ''สุคหิตา จ เต ธมฺมเทสนา สุกถิตา จา''ติฯ **กุลปุตฺตาน**นฺติ อาจารกุลปุตฺตานเญฺจว ชาติกุลปุตฺตานญฺจฯ **อริโย จ ตุณฺหิภาโว**ติ ทุติยชฺฌานสมาปตฺติํ สนฺธาเยวมาหฯ **อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนายา**ติ สงฺขารปริคฺคหวิปสฺสนาญาณสฺส ฯ **จตุปฺปาทโก**ติ อสฺสโคณคทฺรภาทิโกฯ **อิทํ วตฺวา**ติ อิมํ จตูหเงฺคหิ สมนฺนาคตํ ธมฺมํ กถยิตฺวาฯ **วิหารํ ปาวิสี**ติ คนฺธกุฏิํ ปวิโฏฺฐฯ

กาเลน ธมฺมสฺสวเนติ กาเล กาเล ธมฺมสฺสวนสฺมิํฯ **ธมฺมสากจฺฉายา**ติ ปญฺหกถายฯ **คมฺภีรํ อตฺถปท**นฺติ คมฺภีรํ คุฬฺหํ รหสฺสํ อตฺถํฯ **ปญฺญายา**ติ สหวิปสฺสนาย มคฺคปญฺญายฯ สมฺมสนปฏิเวธปญฺญาปิ อุคฺคหปริปุจฺฉาปญฺญาปิ วฏฺฎติเยวฯ **ปโตฺต วา ปชฺชติ วา**ติ อรหตฺตํ ปโตฺต วา ปาปุณิสฺสติ วาติ เอวํ คุณสมฺภาวนาย สมฺภาเวติฯ **อปฺปตฺตมานสา**ติ อปฺปตฺตอรหตฺตา, อรหตฺตํ วา อปฺปตฺตํ มานสํ เอเตสนฺติปิ อปฺปตฺตมานสาฯ **ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหาร**นฺติ เอตฺถ ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหาโร โลกิโยปิ วฏฺฎติ โลกุตฺตโรปิฯ

๕. พลสุตฺตวณฺณนา

๕. ปญฺจเม อวิชฺชาโกสชฺชสาวชฺชอสฺสทฺธิเยสุ อกมฺปนโต **ปญฺญาพลา**ทีนิ ทฬฺหฎฺฐพฺพานิฯ **อกุสลสงฺขาตา**ติ อกุสลาติ ญาตาฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **นาลมริยา**ติ อริยภาวํ กาตุํ อสมตฺถา, อริยานํ วา อนนุจฺฉวิกาฯ **โวทิฎฺฐา**ติ สุฎฺฐุ ทิฎฺฐาฯ **โวจริตา**ติ มโนทฺวาเร สมุทาจารปฺปตฺตาฯ **อตฺถิกสฺสา**ติ ธมฺมเทสนาย อตฺถิกสฺสฯ **อาชีวิกาภย**นฺติ ชีวิตวุตฺติภยํฯ **อสิโลกภย**นฺติ ครหาภยํฯ **ปริสาสารชฺชภย**นฺติ ปริสํ ปตฺวา สารชฺชํ โอกฺกมนภยํฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต วฎฺฎวิวฎฺฎํ กถิตํฯ

๖. เสวนาสุตฺตวณฺณนา

๖. ฉเฎฺฐ **ชีวิตปริกฺขารา**ติ ชีวิตสมฺภาราฯ **สมุทาเนตพฺพา**ติ สมาหริตพฺพาฯ **กสิเรน สมุทาคจฺฉนฺตี**ติ ทุเกฺขน อุปฺปชฺชนฺติฯ **รตฺติภาคํ วา ทิวสภาคํ วา**ติ เอตฺถ รตฺติภาเค ญตฺวา รตฺติภาเคเยว ปกฺกมิตพฺพํ, รตฺติํ จณฺฑวาฬาทิปริปเนฺถ สติ อรุณุคฺคมนํ อาคเมตพฺพํฯ ทิวสภาเค ญตฺวา ทิวา ปกฺกมิตพฺพํ, ทิวา ปริปเนฺถ สติ สูริยตฺถงฺคมนํ อาคเมตพฺพํฯ **สงฺขาปี**ติ สามญฺญตฺถสฺส ภาวนาปาริปูริอาคมนํ ชานิตฺวาฯ **โส ปุคฺคโล**ติ ปทสฺส ปน ''นานุพนฺธิตโพฺพ''ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ **อนาปุจฺฉา**ติ อิธ ปน ตํ ปุคฺคลํ อนาปุจฺฉา ปกฺกมิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ **อปิ ปนฺชฺชมาเนนา**ติ อปิ นิกฺกฑฺฒิยมาเนนฯ เอวรูโป หิ ปุคฺคโล สเจปิ ทารุกลาปสตํ วา อุทกฆฎสตํ วา วาลิกาฆฎสตํ วา ทณฺฑํ อาโรเปติ, มา อิธ วสีติ นิกฺกฑฺฒาเปติ วา, ตํ ขมาเปตฺวาปิ ยาวชีวํ โส อนุพนฺธิตโพฺพว, น วิชหิตโพฺพฯ

๗. สุตวาสุตฺตวณฺณนา

๗. สตฺตเม **ปญฺจ ฐานานิ อชฺฌาจริตุ**นฺติ ปญฺจ การณานิ อติกฺกมิตุํฯ **ปาณ**นฺติ อนฺตมโส กุนฺถกิปิลฺลิกํฯ **อทินฺน**นฺติ อนฺตมโส ติณสลากมฺปิ ปรสนฺตกํฯ **เถยฺยสงฺขาต**นฺติ เถยฺยจิเตฺตนฯ **สนฺนิธิการกํ กาเม ปริภุญฺชิตุ**นฺติ สนฺนิธิํ กตฺวา ฐเปตฺวา วตฺถุกามกิเลสกาเม ปริภุญฺชิตุํ อภโพฺพฯ อกปฺปิยํ กามคุณํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **พุทฺธํ ปจฺจกฺขาตุ**นฺติ ''น พุโทฺธ

อย’’นฺติ เอวํ ปฏิกฺขิปิตุํฯ **ธมฺมา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ ตาว อฏฺฐกถาย อาคตํฯ ปาฬิยํ ปน อิมสฺมึ สุเตฺต อคติคมนานิ กถิตานิฯ

๘-๑๐. สชฺฌสุตฺตาทิวณฺณนา

๘-๑๐. อฏฺฐเม พุทฺธาทีนํ ปจฺจกฺขานํ กถิตํฯ นวเม ปุถุชฺชเนน สทฺธึ คหิตตฺตา ‘‘อาหุเนยฺยา’’ติ วุตฺตํฯ ทสเม **โคตฺรภู**ติ โสตาปตฺติมคฺคสฺส อนนฺตรปจฺจเยน สิขาปตฺตพลววิปสฺสนาจิเตฺตน สมนฺนาคโตฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สโมฺพธวโคฺค ปฐโมฯ

๒. สีหนาทวโคฺค

๑. สีหนาทสุตฺตวณฺณนา

๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม **เยน ภควา เตนุปสงฺกมี**ติ ''สเจ สตฺถา จาริกํ ปกฺกมิตุกาโม อสฺส , อิมสฺมึ กาเล ปกฺกเมยฺยฯ หนฺทาหํ จาริกํ คมนตฺถาย สตฺถารํ อาปุจฺฉามี''ติ จินฺเตตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อุปสงฺกมิฯ **อายสฺมา มํ, ภนฺเต**ติ โส กิร ภิกฺขุ เถรํ มหตา ภิกฺขุปริวาเรน คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ''อิเม ภิกฺขู ตถาคตํ ปหาย สาริปุตฺตํ ปริวาเรตฺวา นิกฺขนฺตา, คมนวิเจฺฉทมสฺส กริสฺสามี''ติ อฏฺฐาเน โกปํ พนฺธิตฺวา เอวมาหฯ ตตฺถ **อาสชฺชา**ติ ฆเฏฺฏตฺวาฯ **อปฺปฏินิสฺสชฺชา**ติ อกฺขมาเปตฺวา อจฺจยํ อเทเสตฺวาฯ กิสฺมึ ปน โส การเณ อาฆาตํ พนฺธีติ? เถรสฺส กิร ทสพลํ วนฺทิตฺวา อุฎฺฐาย คจฺฉโต จีวรกโณฺณ ตสฺส สรีรํ ผุสิ, วาโต ปหรีติปิ วทนฺติฯ เอตฺตเกน อาฆาตํ พนฺธิตฺวา เถรํ มหตา ปริวาเรน คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา อุสูยมาโน ''คมนวิเจฺฉทมสฺส กริสฺสามี''ติ เอวมาหฯ **เอหิ ตฺวํ ภิกฺขู**ติ สตฺถา ตสฺส ภิกฺขุโน วจนํ สุตฺวา ''น ตํ ภิกฺขุ สาริปุโตฺต ปหรีติ วุเตฺต, 'ภนฺเต, ตุเมฺห อตฺตโน อคฺคสาวกเสฺสว ปกฺขํ วหถ, น มยฺห'นฺติ มยิ มโนปโทสํ กตฺวา อปาเย นิพฺพเตฺตยฺยา''ติ ญตฺวา ''สาริปุตฺตํ ปโกฺกสาเปตฺวา อิมมตฺถํ ปุจฺฉิสฺสามี''ติ เอกํ ภิกฺขุํ อามเนฺตตฺวา เอวมาหฯ **อวาปุรณํ อาทายา**ติ กุญฺจิกํ คเหตฺวาฯ **สีหนาท**นฺติ เสฎฺฐนาทํ ปมุขนาทํ อปฺปฏิวตฺติยนาทํฯ เอวํ ทฺวีหิ มหาเถเรหิ อาโรจิโต ภิกฺขุสโงฺฆ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานานิ ปหาย สตฺถุ สนฺติกํ อคมาสิฯ **ขียนธมฺม**นฺติ กถาธมฺมํฯ

คูถคตนฺติ คูถเมวฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ปถวีสเมนา**ติ อกุชฺฌนเฎฺฐน ปถวิยา สมาเนนฯ น หิ ปถวี ''มยิ สุจึ นิกฺขิปนฺตี''ติ โสมนสฺสํ กโรติ, น ''อสุจึ นิกฺขิปนฺตี''ติ โทมนสฺสํฯ มยฺหมฺปิ เอวรูปํ จิตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **วิปุเลนา**ติ อปริเตฺตนฯ **มหคฺคเตนา**ติ มหนฺตภาวํ คเตนฯ **อปฺปมาเณนา**ติ วฑฺฒิตปฺปมาเณนฯ **อเวเรนา**ติ อกุสลเวรปุคฺคลเวรรหิเตนฯ **อพฺยาปเชฺฌนา**ติ นิทฺทุเกฺขน วิคตโทมนเสฺสนฯ **โส อิธา**ติ โส อนุปฎฺฐิตกายานุปสฺสนาสติปฎฺฐาโน ภิกฺขุ เอวํ กเรยฺย, มาทิโส กถํ เอวรูปํ กริสฺสติ, ภนฺเตติ ปฐมํ สีหนาทํ นทิฯ เอวํ สพฺพตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

รโชหรณนฺติ รชสมฺมชฺชนโจฬกํ, ปาทปุญฺฉนฺติ, ตเสฺสว นามํฯ **กโฬปิหโตฺถ**ติ ปจฺฉิหโตฺถ อุกฺขลิหโตฺถ วาฯ **นนฺตกวาสี**ติ อนฺตจฺฉินฺนปิโลติกวสโนฯ **สูรโต**ติ สุจิสีโล โสรเจฺจน สมนฺนาคโตฯ **สุทโนฺต**ติ สุฎฺฐุ ทมถํ อุปคโตฯ **สุวินีโต**ติ สุฎฺฐุ สิกฺขิโตฯ **น กญฺจิ หึสตี**ติ วิสาณาทีสุ คณฺหนฺตมฺปิ ปิฎฺฐึ ปริมชฺชนฺตมฺปิ น กญฺจิ วิเหเฐติฯ **อุสภฉินฺนวิสาณสเมนา**ติ อุสภสฺส ฉินฺนวิสาณสฺส จิตฺตสทิเสนฯ

อฏฺฏีเยยฺยาติ อโฎฺฏ ปีฬิโต ภเวยฺยฯ **หราเยยฺยา**ติ ลเชฺชยฺยฯ **ชิคุเจฺฉยฺยา**ติ ชิคุจฺฉํ อาปเชฺชยฺยฯ

เมทกถาลิกนฺติ เมทกถาลิกา วุจฺจติ สูนการเกหิ ยูสนิกฺขมนตฺถาย ตตฺถ ตตฺถ กตฉิทฺทา ถาลิกาฯ **ปริหเรยฺยา**ติ มํสสฺส ปูเรตฺวา อุกฺขิปิตฺวา คเจฺฉยฺยฯ **ฉิทฺทาวฉิทฺท**นฺติ ปริตฺตมหเนฺตหิ ฉิเทฺทหิ สมนฺนาคตํฯ **อุคฺฆรนฺต**นฺติ อุปริมุเขหิ ฉิเทฺทหิ นิกฺขมมานยูสํฯ **ปคฺฆรนฺต**นฺติ อโธมุเขหิ นิกฺขมมานยูสํฯ เอวมสฺส สกลสรีรํ ยูสมกฺขิตํ ภเวยฺยฯ **ฉิทฺทาวฉิทฺท**นฺติ นวหิ วณมุเขหิ ปริตฺตมหนฺต ฉิทฺทํฯ เอวเมตฺถ อฎฺฐมนวเมหิ ทฺวีหิ อเงฺคหิ เถโร อตฺตโน สรีเร นิจฺฉนฺทราคตํ กเถสิฯ

อถ โข โส ภิกฺขูติ เอวํ เถเรน นวหิ การเณหิ สีหนาเท นทิเต อถ โส ภิกฺขุฯ **อจฺจโย**ติ อปราโธฯ **มํ อจฺจคมา**ติ มํ อติกฺกมฺม อภิภวิตฺวา ปวตฺโตฯ **ปฏิคฺคณฺหตู**ติ ขมตุฯ **อายตึ สํวราย**ติ อนาคเต สํวรณตฺถาย, ปุน เอวรูปสฺส อปราธสฺส อกรณตฺถายฯ **ตคฺฆา**ติ เอกํเสนฯ **ยถาธมฺมํ ปฏิกโรสี**ติ ยถา ธโมฺม ฐิโต, ตเถว กโรสิ, ขมาเปสีติ วุตฺตํ โหติฯ **ตํ เต มยํ ปฏิคฺคณฺหามา**ติ ตํ ตว อปราธํ มยํ ขมามฯ **วุทฺธิเหสา ภิกฺขุ อริยสฺส วินเย**ติ เอสา ภิกฺขุ อริยสฺส วินเย พุทฺธสฺส ภควโต สาสเน วุฑฺฒิ นามฯ กตมา? อจฺจยํ อจฺจยโต ทิสฺวา ยถาธมฺมํ ปฏิกริตฺวา อายตึ สํวราปชฺชนาฯ เทสนํ ปน ปุคฺคลาธิฏฺฐานํ กโรนฺโต **โย อจฺจยํ อจฺจยโต ทิสฺวา ยถาธมฺมํ ปฏิกโรติ, อายตึ สํวรํ อาปชฺชตี**ติ อาหฯ **ผลตี**ติ สเจ หิ เถโร น ขเมยฺย, ตสฺส ภิกฺขุโน ตเตฺถว สตฺตธา มุทฺธา ผเลยฺยฯ ตสฺมา ภควา เอวมาหฯ **สเจ มํ โส**ติ สเจ มํ อยํ ภิกฺขุ ขมาหีติ เอวํ วทติฯ **ขมตุ จ เม โส**ติ อยมฺปิ จายสฺมา มยฺหํ ขมตูติ เอวํ เถโร ตสฺส อจฺจยํ ปฏิคฺคณฺหิตฺวา สยมฺปิ ตํ สตฺถุ สมฺมุเข ขมาเปสีติฯ

๒. สอุปาทิเสสสุตฺตวณฺณนา

๑๒. ทุติเย **สอุปาทิเสส**นฺติ สอุปาทานเสสํฯ **อนุปาทิเสส**นฺติ อุปาทานเสสรหิตํ นิคฺคหณํฯ **มตฺตโส การี**ติ ปมาณการี น ปริปูรการีฯ **น ตาวายํ, สาริปุตฺต, ธมฺมปริยาโย ปฏิภาสี**ติ อปฺปฏิภานํ นาม ภควโต นตฺถิ, น ตาวาหํ อิมํ ธมฺมปริยายํ กเถสินฺติ อยํ ปเนตฺถ อโตฺถฯ **มายิมํ ธมฺมปริยายํ สุตฺวา ปมาทํ อาหรึสู**ติ ‘‘มยํ กิร จตูหิ อปาเยหิ มุตฺตา’’ติ อุปริ อรหตฺตตฺถาย วีริยํ อกโรนฺตา มา ปมาทํ อาปชฺชึสุฯ **ปญฺหาธิปฺปาเยน ภาสิโต**ติ ตยา ปุจฺฉิตปญฺหสฺส สภาเวน กถิโตติ ทเสฺสติฯ อิเมสํ ปน นวนฺนํ ปุคฺคลานํ ภเวสุ ฉนฺทราควิโนทนตฺถํ เอตเมว อตฺถุปฺปตฺตึ กตฺวา – ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, อปฺปมตฺตโกปิ คูโถ ทุคฺคนฺโธ โหติ, เอวเมว โข ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, อปฺปมตฺตกมฺปิ ภวํ น วเณฺณมิ อนฺตมโส อจฺฉราสงฺฆาตมตฺตมฺปี’’ติ อิมํ สุตฺตํ (อ. นิ. ๑.๓๒๑) อภาสิฯ น เกวลญฺจ เอเตสํเยว นวนฺนํ ปุคฺคลานํ คติ นิพทฺธา, เยสํ ปน กุลานํ ตีณิ สรณานิ ปญฺจ สีลานิ เอกํ สลากภตฺตํ เอกํ ปกฺขิยภตฺตํ เอกํ วสฺสาวาสิกํ เอกา โปกฺขรณี เอโก อาวาโส, เอวรูปานิ นิพทฺธปุญฺญานิ อตฺถิฯ เตสมฺปิ คติ นิพทฺธา, โสตาปนฺนสทิสาเนว ตานิ กุลานิฯ

๓. โกฏฺฐิกสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ตติเย **ทิฏฺฐธมฺมเวทนีย**นฺติ อิมสฺมึ เยวตฺตภาเว วิปจฺจนกกมฺมํฯ **สมฺปรายเวทนีย**นฺติ ทุติเย อตฺตภาเว วิปจฺจนกกมฺมํฯ **สุขเวทนีย**นฺติ สุขเวทนาชนกกมฺมํฯ **ทุกฺขเวทนีย**นฺติ ทุกฺขเวทนาชนกกมฺมํฯ **ปริปกฺกเวทนีย**นฺติ ลทฺธวิปากวารํฯ **อปริปกฺกเวทนีย**นฺติ อลทฺธวิปากวารํฯ **พหุเวทนีย**นฺติ พหุวิปากทายกํฯ **อปฺปเวทนีย**นฺติ น พหุวิปากทายกํฯ **อเวทนีย**นฺติ วิปากเวทนาย อทายกํฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ

๔. สมิทฺธิสุตฺตวณฺณนา

๑๔. จตุเตฺถ **สมิทฺธี**ติ อตฺตภาวสมิทฺธตาย เอวํลทฺธนาโม เถรสฺส สทฺธิวิหาริกเตฺถโรฯ **กิมารมฺมณา**ติ กึปจฺจยาฯ **สงฺกปฺปวิตกฺกา**ติ สงฺกปฺปภูตา วิตกฺกาฯ **นามรูปารมฺมณา**ติ นามรูปปจฺจยาฯ อิมินา จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธา ภูตุปาทายรูปญฺจ วิตกฺกานํ ปจฺจโยติ ทเสฺสติฯ **กฺว นานตฺตํ คจฺฉนฺตี**ติ กสฺมึ ฐาเน นานาสภาวตํ เวมตฺตํ คจฺฉนฺติฯ **ธาตูสู**ติ รูปธาตุอาทีสุฯ อโญฺญเยว หิ รูปวิตโกฺก, อโญฺญ สทฺทวิตกฺกาทโยติฯ **ผสฺสสมุทยา**ติ สมฺปยุตฺตผสฺสปจฺจยาฯ **เวทนาสโมสรณา**ติ ติโสฺส เวทนา สโมสรณาฯ เอตฺตเกน กุสลากุสลมิสฺสกา กถิตาฯ

สมาธิปฺปมุขาติอาทโย ปน อปจยปกฺขิกาติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ ปุพฺพงฺคมเฏฺฐน เชฏฺฐกเฏฺฐน วา สมาธิ ปมุขํ เอเตสนฺติ **สมาธิปฺปมุขา**ฯ เชฏฺฐกการณเฏฺฐน สติ อธิปเตยฺยา เอเตสนฺติ **สตาธิปเตยฺยา**ฯ มคฺคปญฺญา อุตฺตรา เอเตสนฺติ **ปญฺญุตฺตรา**ฯ ผลวิมุตฺตึ ปตฺวา สารปฺปตฺตา โหนฺตีติ **วิมุตฺติสารา**ฯ อารมฺมณวเสน อมตํ นิพฺพานํ โอคาหิตฺวา ตตฺถ ปติฏฺฐิตาติ **อมโตคธา**ฯ **เตน จ มา มญฺญี**ติ เตน วิสฺสชฺชเนน ''อหํ อคฺคสาวเกน ปุจฺฉิเต ปเญฺห วิสฺสเชฺชสิ''นฺติ มา มานํ วา ทปฺปํ วา อกาสิฯ

๕-๖. คณฺฑสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕-๑๖. ปญฺจเม ตีณิ จตฺตาริ วสฺสานิ วสฺสคณา, อเนเก วสฺสคณา อุปฺปนฺนา อสฺสาติ **อเนกวสฺสคณิโก**ฯ **ตสฺสสฺสู**ติ ตสฺส ภเวยฺยุํฯ **อเภทนมุขานี**ติ น เกนจิ ภินฺทิตฺวา กตานิ, เกวลํ กมฺมสมุฏฺฐิตาเนว วณมุขานิฯ **เชคุจฺฉิยํเยวา**ติ ชิคุจฺฉิตพฺพเมว ปฏิกูลเมวฯ **จาตุมหาภูติกสฺสา**ติ จตุมหาภูตมยสฺสฯ **โอทนกุมฺมาสูปจยสฺสา**ติ โอทเนน เจว กุมฺมาเสน จ อุปจิตสฺส วฑฺฒิตสฺสฯ **อนิจฺจุจฺฉาทนปริมทฺทนเภทนวิทฺธํสนธมฺมสฺสา**ติ หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจธมฺมสฺส, ทุคฺคนฺธวิฆาตตฺถาย ตนุวิเลปเนน อุจฺฉาทนธมฺมสฺส, องฺคปจฺจงฺคาพาธวิโนทนตฺถาย ขุทฺทกสมฺพาหเนน ปริมทฺทนธมฺมสฺส, ทหรกาเล วา อูรูสุ สยาเปตฺวา คพฺภวาเสน ทุสฺสณฺฐิตานํ เตสํ เตสํ องฺคปจฺจงฺคานํ สณฺฐานสมฺปาทนตฺถํ อญฺฉนปีฬนาทิวเสน ปริมทฺทนธมฺมสฺส, เอวํ ปริหริตสฺสาปิ จ เภทนวิทฺธํสนธมฺมสฺส, ภิชฺชนวิกิรณสภาวเสฺสวาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ อนิจฺจปเทน เจว เภทนวิทฺธํสนปเทหิ จสฺส อตฺถงฺคโม กถิโต, เสเสหิ สมุทโยฯ **นิพฺพินฺทถา**ติ อุกฺกณฺฐถ ปชหถ อิมํ กายนฺติ ทเสฺสติฯ เอวมิมสฺมึ สุเตฺต พลววิปสฺสนา กถิตาฯ ฉฏฺฐํ วุตฺตนยเมวฯ สญฺญาสีเสน ปเนตฺถ ญาณเมว กถิตํฯ

๗-๘. กุลสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗-๑๘. สตฺตเม **น มนาเปน ปจฺจุเฏฺฐนฺตี**ติ มนวฑฺฒเนน มนํ อลฺลียนากาเรน อาสนา วุฏฺฐาย ปจฺจุคฺคมนํ น กโรนฺติฯ **น มนาเปน อภิวาเทนฺตี**ติ น ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทนฺติฯ **อสกฺกจฺจํ เทนฺตี**ติ อจิตฺตีกาเรน เทนฺติฯ **โน สกฺกจฺจ**นฺติ สหตฺถา น เทนฺติฯ **น อุปนิสีทนฺติ ธมฺมสวนายา**ติ ''ธมฺมํ สุณิสฺสามา''ติ น สมีเป นิสีทนฺติฯ **น สุสฺสูสนฺตี**ติ ฆฏปิเฏฺฐ อาสิตฺตอุทกํ วิย วิวเฏฺฏตฺวา คจฺฉติฯ อฏฺฐเม เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน เมตฺตาภาวนํ ปกฺขิปิตฺวา **นวงฺคสมนฺนาคโต**ติ วุตฺตํฯ

๙. เทวตาสุตฺตวณฺณนา

๑๙. นวเม **วิปฺปฏิสาริโนโย**ติ วิปฺปฏิสาริตํ มงฺกุภาวํ อาปชฺชิมฺหฯ **หีนํ กาย**นฺติ อุปริเทวโลกํ อุปาทาย เหฏฺฐิโม หีโนติ วุจฺจติฯ **โน จ โข ยถาสตฺติ ยถาพลํ สํวิภชิมฺหา**ติ อตฺตโน สตฺติยา จ พลสฺส จ อนุรูเปน สีลวนฺตานํ สํวิภาคํ กตฺวา น ภุญฺชิมฺหาฯ

๑๐. เวลามสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสเม **อปิ นุ เต, คหปติ, กุเล ทานํ ทียตี**ติ นยิทํ ภควา ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทานํ สนฺธาย ปุจฺฉติฯ เสฏฺฐิสฺส หิ ฆเร ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิจฺจํ ปณีตทานํ ทียติ, น ตํ สตฺถา น ชานาติฯ โลกิยมหาชนสฺส ปน ทิยฺยมานทานํ อตฺถิ, ตํ ลูขํ โหติ, เสฏฺฐิสฺส จิตฺตํ น ปีเณติฯ ตํ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติฯ **กณาชก**นฺติ สกุณฺฑกภตฺตํ, สกุณฺฑเกหิปิ กณิกตณฺฑุเลเหว ปกฺกํฯ **พิฬงฺคทุติยน**ฺ

ติ กณฺชิยทฺติยํฯ **อสกฺกจฺจํ เทตี**ติ อสกฺกริตฺวา เทติฯ **อจิตฺตีกตฺวา**ติ อจิตฺตีกาเรน ทกฺขิเณยฺย อคารเวน เทติฯ **อสหตฺถา เทตี**ติ สหเตฺถน อทตฺวา ปรหเตฺถน เทติ, อาณตฺติ มตฺตเมว กโรตีติ อโตฺถฯ **อปวิทฺธํ เทตี**ติ น นิรนฺตรํ เทติ, สํวจฺฉริกํ โสณฺฑพลิ วิย โหติฯ **อนาคมนทิฎฺฐิโก เทตี**ติ น กมฺมญฺจ ผลญฺจ สทฺทหิตฺวา เทติฯ

ยตฺถ ยตฺถาติ ตีสุ กุลสมฺปทาสุ ยสฺมิํ ยสฺมิํ กุเลฯ **น อุฬาราย ภตฺตโภคายา**ติอาทีสุ นานคฺครสสุคนฺธสาลิโภชเน อุปนีเต จิตฺตํ น นมติ, ''หรเถตํ โรควฑฺฒน''นฺติ วตฺวา เยน วา เตน วา ฑาเกน สทฺธิํ สกุณฺฑกภตฺตํ อมตํ วิย สมฺปิยายมาโน ภุญฺชติฯ กาสิกาทีสุ วรวเตฺถสุ อุปนีเตสุ ''หรเถตานิ นิวาเสนฺตสฺส ปฏิจฺฉาเทตุมฺปิ น สโกฺกนฺติ, คเตฺตสุปิ น สณฺฐหนฺตี''ติ วตฺวา นาฬิเกรสาฎกมูลตจสทิสานิ ปน ถูลวตฺถานิ ''อิมานิ นิวาเสโนฺต นิวตฺถภาวมฺปิ ชานาติ, ปฏิจฺฉาเทตพฺพมฺปิ ปฏิจฺฉาเทนฺตี''ติ สมฺปิยายมาโน นิวาเสติฯ หตฺถิยานอสฺสยานรถยานสุวณฺณสิวิกาทีสุ อุปนีเตสุ ''หรเถตานิ จลาจลานิ, น สกฺกา เอตฺถ นิสีทิตุ''นฺติ วตฺวา ชชฺชรรถเก อุปนีเต ''อยํ นิจฺจโล, เอตฺถ สุขํ นิสีทิตุ''นฺติ ตํ สาทิยติฯ **น อุฬาเรสุ ปญฺจสุ กามคุเณสู**ติ อลงฺกตปฏิยตฺตา รูปวติโย อิตฺถิโย ทิสฺวา ''ยกฺขินิโย มเญฺญ, เอตา ขาทิตุกามา, กิํ เอตาหี''ติ ยถาผาสุเกเนว วีตินาเมติฯ **น สุสฺสูสนฺตี**ติ โสตุํ น อิจฺฉนฺติ, น สทฺทหนฺตีติ อโตฺถฯ **น โสตํ โอทหนฺตี**ติ กถิตสฺส สวนตฺถํ น โสตปสาทํ โอทหนฺติฯ **สกฺกจฺจ**นฺติอาทีนิ วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพานิฯ

เวลาโมติ ชาติโคตฺตรูปโภคสทฺธาปญฺญาทีหิ มริยาทเวลํ อติกฺกเนฺตหิ อุฬาเรหิ คุเณหิ สมนฺนาคตตฺตา เอวํลทฺธนาโมฯ **โส เอวรูปํ ทานํ อทาสิ มหาทาน**นฺติ เอตฺถ อยํ อนุปุพฺพีกถา – โส กิร อตีเต พาราณสิยํ ปุโรหิตเคเห ปฏิสนฺธิํ คณฺหิ, เวลามกุมาโรติสฺส นามํ อกํสุฯ โส โสฬสวสฺสกาเล พาราณสิราชกุมาเรน สทฺธิํ สิปฺปุคฺคหณตฺถํ ตกฺกสิลํ อคมาสิฯ เต อุโภปิ ทิสาปาโมกฺขสฺส อาจริยสฺส สนฺติเก สิปฺปํ ปฎฺฐปยิํสุฯ ยถา จ เต, เอวํ อเญฺญปิ ชมฺพุทีเป จตุราสีติสหสฺสราชกุมาราฯ โพธิสโตฺต อตฺตนา คหิตฎฺฐาเนน ปิฎฺฐิอาจริโย หุตฺวา จตุราสีติ ราชกุมารสหสฺสานิ สิกฺขาเปติ, สยมฺปิ โสฬสวเสฺสหิ คเหตพฺพสิปฺปํ ตีหิ วเสฺสหิ อุคฺคณฺหิฯ อาจริโย ''เวลามกุมารสฺส สิปฺปํ ปคุณ''นฺติ ญตฺวา, ''ตาตา, เวลาโม มยา ญาตํ สพฺพํ ชานาติ, ตุเมฺห สเพฺพปิ สมคฺคา คนฺตฺวา เอตสฺส สนฺติเก สิปฺปํ อุคฺคณฺหถา''ติ จตุราสีติ กุมารสหสฺสานิ โพธิสตฺตสฺส นิยฺยาเทสิฯ

โพธิสโตฺต อาจริยํ วนฺทิตฺวา จตุราสีติ กุมารสหสฺสปริวาโร นิกฺขมิตฺวา เอกํ อาสนฺนนครํ ปตฺวา นครสามิกํ ราชกุมารํ อุคฺคณฺหาเปตฺวา ตสฺส สิเปฺป ปคุเณ ชาเต ตํ ตเตฺถว นิวเตฺตสิฯ เอเตนุปาเยน จตุราสีติ นครสหสฺสานิ คนฺตฺวา จตุราสีติยา ราชกุมารานํ สิปฺปํ ปคุณํ กาเรตฺวา ตสฺมิํ ตสฺมิํ นคเร ตํ ตํ นิวเตฺตตฺวา พาราณสิราชกุมารํ อาทาย พาราณสิํ ปจฺจาคญฺฉิฯ มนุสฺสา กุมารํ ปริโยสิตสิปฺปํ รเชฺช อภิสิญฺจิํสุ, เวลามสฺส ปุโรหิตฎฺฐานํ อทํสุฯ เตปิ จตุราสีติสหสฺสราชกุมารา สเกสุ สเกสุ รเชฺชสุ อภิเสกํ ปตฺวา อนุสํวจฺฉรํ พาราณสิรโญฺญ อุปฎฺฐานํ อาคจฺฉนฺติฯ เต ราชานํ ทิสฺวา เวลามสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา, ''อาจริย, อเมฺห รเชฺชสุ ปติฎฺฐิตา, วเทยฺยาถ เยนโตฺถ''ติ วตฺวา คจฺฉนฺติฯ เตสํ คมนาคมนกาเล สกฎสนฺทมานิกคาวิโคณกุกฺกุฏสูกราทโย คณฺหนฺตานํ ชนปโท อติวิย อุอุปทฺทุโต โหติ, มหาชโน สนฺนิปติตฺวา ราชงฺคเณ กนฺทติฯ

ราชา เวลามํ ปโกฺกสิตฺวา, ''อาจริย, อุปทฺทุโต ชนปโท, ราชาโน คมนาคมนกาเล มหาวิโลปํ กโรนฺติ, มนุสฺสา สนฺธาเรตุํ น สโกฺกนฺติ, ชนปทปีฬาย อุปสมํ เอกํ อุปายํ กโรถา''ติ ฯ

สาธุ มหาราช, อุปายํ กริสฺสามิ, ตุมฺหากํ ยตฺตเกน ชนปเทน อโตฺถ, ตํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา คณฺหถาติฯ ราชา ตถา อกาสิฯ เวลาโม จตุราสีติยา ราชสหสฺสานํ ชนปเท วิจาเรตฺวา จกฺกนาภิยํ อเร วิย รโญฺญ ชนปทสฺมึ โอโรเปสิฯ ตโต ปฏฺฐาย เต ราชาโน อาคจฺฉนฺตาปิ คจฺฉนฺตาปิ อตฺตโน อตฺตโน ชนปเทเนว สญฺจรนฺติ, อมฺหากํ ชนปโทติ วิโลปํ น กโรนฺติฯ ราชคารเวน รโญฺญ ชนปทมฺปิ น ปีเฬนฺติฯ ชนปทา สนฺนิสินฺนา นิสฺสทฺทา นิรวา อเหสุํฯ สเพฺพ ราชาโน หฏฺฐตุฏฺฐา ''เยน โว, อาจริย, อโตฺถ, ตํ อมฺหากํ วเทถา''ติ ปวารยึสุฯ

เวลาโม สีสํนฺหาโต อตฺตโน อโนฺตนิเวสเน สตฺตรตนปริปูรานํ คพฺภานํ ทฺวารานิ วิวราเปตฺวา ยาว สตฺตมา กุลปริวฏฺฏา ฐปิตํ ธนํ โอโลเกตฺวา อายวยํ อุปธาเรตฺวา ''มยา สกลชมฺพุทีปํ โขเภเนฺตน ทานํ ทาตุํ วฏฺฏตี''ติ รโญฺญ อาโรเจตฺวา คงฺคาตีเร ทฺวาทสโยชนิกา อุทฺธนปนฺติโย กาเรตฺวา ตสฺมึ ตสฺมึ ฐาเน สปฺปิมธุผาณิตเตลติลตณฺฑุลาทีนํ ฐปนตฺถาย มหาโกฏฺฐาคารานิ ปติฏฺฐาเปตฺวา ''เอเกกสฺมึ ฐาเน เอตฺตกา เอตฺตกา ชนา สํวิทหถ, ยํกิญฺจิ มนุสฺสานํ ลทฺธพฺพํ นาม อตฺถิ, ตโต เอกสฺมิมฺปิ อสติ มยฺหํ อาโรเจยฺยาถา''ติ มนุเสฺส สํวิธาย ''อสุกทิวสโต ปฏฺฐาย เวลามพฺราหฺมณสฺส ทานํ ภุญฺชนฺตู''ติ นคเร เภรึ จราเปตฺวา ''ทานคฺคํ ปรินิฏฺฐิต''นฺติ ทานยุเตฺตหิ อาโรจิเต สหสฺสคฺฆนกํ วตฺถํ นิวาเสตฺวา ปญฺจสตคฺฆนกํ เอกํสํ กตฺวา สพฺพาลงฺการภูสิโต ทานวีมํสนตฺถาย ผลิกวณฺณสฺส อุทกสฺส สุวณฺณภิงฺคารํ ปูเรตฺวา ''อิมสฺมึ โลเก สเจ อิมํ ทานํ ปฏิคฺคเหตุํ ยุตฺตรูปา ทกฺขิเณยฺยปุคฺคลา อตฺถิ, อิทํ อุทกํ นิกฺขมิตฺวา ปถวึ คณฺหาตุฯ สเจ นตฺถิ, เอวเมว ติฏฺฐตู''ติ สจฺจกิริยํ กตฺวา ภิงฺคารํ อโธมุขํ อกาสิฯ อุทกํ ธมกรเณน คหิตํ วิย อโหสิฯ โพธิสโตฺต ''สุโญฺญ วต, โภ, ชมฺพุทีโป, เอกปุคฺคโลปิ ทกฺขิณํ ปฏิคฺคเหตุํ ยุตฺตรูโป นตฺถี''ติ วิปฺปฏิสารํ อกตฺวา ''สเจ ทายกสฺส วเสนายํ ทกฺขิณา วิสุชฺฌิสฺสติ, อุทกํ นิกฺขมิตฺวา ปถวึ คณฺหาตู''ติ จิเนฺตสิฯ ผลิกวณฺณสทิสํ อุทกํ นิกฺขมิตฺวา ปถวึ คณฺหิ ฯ ''อิทานิ ทานํ ทสฺสามี''ติ ทานคฺคํ ปตฺวา ทานํ โอโลเกตฺวา ยาคุเวลาย ยาคุํ, ขชฺชกเวลาย ขชฺชกํ, โภชนเวลาย โภชนํ ทาเปสิฯ เอเตเนว นีหาเรน ทิวเส ทิวเส ทานํ ทียติฯ

ตสฺมึ โข ปน ทานเคฺค ''อิทํ นาม อตฺถิ, อิทํ นาม นตฺถี''ติ วตฺตพฺพํ นตฺถิฯ อิทานิ ตํ ทานํ เอตฺตกเมเตฺตเนว น นิฏฺฐํ คมิสฺสตีติ รตฺตสุวณฺณํ นีหราเปตฺวา สุวณฺณปาติโย กาเรตฺวา จตุราสีติสุวณฺณปาติสหสฺสาทีนํ อตฺถาย จตุราสีติราชสหสฺสานํ สาสนํ ปหิณิฯ ราชาโน ''จิรสฺสํ วต มยํ อาจริเยน อนุคฺคหิตา''ติ สพฺพํ สมฺปาเทตฺวา เปเสสุํฯ ทาเน ทิยฺยมาเนเยว สตฺต วสฺสานิ สตฺต มาสา อติกฺกนฺตาฯ อถ พฺราหฺมโณ ''หิรญฺญํ ภาเชตฺวา ทานํ ทสฺสามี''ติ มหเนฺต โอกาเส ทานํ สชฺชาเปสิฯ สชฺชาเปตฺวา จตุราสีติ สุวณฺณปาติสหสฺสานิ อาทึ กตฺวา โกฏิโต ปฏฺฐาย อทาสิฯ

ตตฺถ **รูปิยปูรานี**ติ รชตตฏฺฏิรชตผาลรชตมาสเกหิ ปูรานิฯ ปาติโย ปน ขุทฺทิกาติ น สลฺลเกฺขตพฺพา, เอกกรีสปฺปมาเณ ภูมิภาเค จตโสฺสว ปาติโย ฐปยึสุฯ ปาติมกฺขํ นวรตนํ โหติ, มุขวฏฺฏิโต ปฏฺฐาย อฏฺฐรตนํ, ปาติมุขวฏฺฏิยา ฉยุโตฺต อาชญฺญรโถ อนุปริยายติ, ททมาโน ปาติยา พาหิรเนฺตน วคฺควเคฺค ปฏิคฺคาหเก ฐเปตฺวา ปฐมํ ปาติยา ปกฺขิตฺตํ ทตฺวา ปจฺฉา สนฺธิสนฺธิโต วิโยเชตฺวา ปาตินฺติ เอวํ จตุราสีติ ปาติสหสฺสานิ อทาสิฯ **รูปิยปาติ**อาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถปิ จ **สุวณฺณปูรานี**ติ สุวณฺณตฏฺฏิสุวณฺณผาลสุวณฺณมาสเกหิ ปูรานิฯ **หิรญฺญปูรานี**ติ สตฺตวิธรตนปูรานิฯ **โสวณฺณาลงฺการานี**ติ สุวณฺณาลงฺการานิฯ **กํสูปธารณานี**ติ รชตมยขีรปฏิจฺฉกานิฯ ตาสํ ปน เธนูนํ สิงฺคานิ สุวณฺณโกสกปริโยนทฺธานิ อเหสุํ, คีวาย สุมนทามํ ปิฬนฺธึสุ, จตูสุ ปาเทสุ นุปูรานิ, ปิฏฺฐิยํ วรทุกูลํ ปารุตํ, กเณฺฐ สุวณฺณฆณฺฏํ พนฺธึสุฯ **วตฺถโกฏิสหสฺสานี**ติ โลกโวหารโต วีสติวตฺถยุคานิ เอกา โกฏิ , อิธ ปน

ทส สาฏกาติ วุตฺตํฯ **โขมสุขุมานนฺ**ติอาทิมฺหิ โขมาทีสุ ยํ ยํ สุขุมํ, ตํ ตเทว อทาสิฯ ยานิ ปเนตานิ อิตฺถิทานํ อุสภทานํ มชฺชทานํ สมชฺชาทานนฺติ อทานสมฺมตานิ, ตานิปิ เอส ''เวลามสฺส ทานมุเข อิทํ นาม นตฺถี''ติ วจนปถํ ปจฺฉินฺทิตุํ ปริวารตฺถาย อทาสิฯ **นโชฺช มเณฺญ วิสฺสนฺทนฺตี**ติ นทิโย วิย วิสฺสนฺทนฺติฯ

อิมินา สตฺถา เวลามสฺส ทานํ กเถตฺวา, ''คหปติ, เอตํ มหาทานํ นาโญฺญ อทาสิ, อหํ อทาสึฯ เอวรูปํ ปน ทานํ ททโนฺตปิ อหํ ปฏิคฺคเหตุํ ยุตฺตรูปํ ปุคฺคลํ นาลตฺถํ, ตฺวํ มาทิเส พุเทฺธ โลกสฺมึ ทิฏฺฐมาเน ทานํ ททมาโน กสฺมา จิเนฺตสี''ติ เสฏฺฐิสฺส เทสนํ วเฑฺฒโนฺต **สิยา โข ปน เต**ติอาทิมาหฯ นนุ จ ยานิ ตทา อเหสุํ รูปเวทนาสญฺญาสงฺขารวิญฺญาณานิ, ตานิ นิรุทฺธานิ? กสฺมา ''อหํ เตน สมเยน เวลาโม พฺราหฺมโณ''ติ อาหาติ? ปเวณิยา อวิจฺฉินฺนตฺตาฯ ตานิ หิ รูปาทีนิ นิรุชฺฌมานานิ อิเมสํ ปจฺจเย ทตฺวา นิรุทฺธานิ อปราปรํ อวิจฺฉินฺนํ ปเวณึ คเหตฺวา เอวมาหฯ **น ตํ โกจิ ทกฺขิณํ โสเธตี**ติ โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เทโว วา มาโร วา อุฏฺฐาย ตํ ทกฺขิณํ โสเธตีติ วตฺตโพฺพ นาโหสิฯ ตญฺหิ ทกฺขิณํ โสเธโนฺต อุตฺตมโกฏิยา พุโทฺธ, เหฏฺฐิมโกฏิยา ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตเตฺถรสทิโส สาวโก โสเธยฺยฯ

ทิฏฺฐิสมฺปนฺนนฺติ ทสฺสนสมฺปนฺนํ โสตาปนฺนํฯ **อิทํ ตโต มหปฺผลตรนฺ**ติ อิทํ โสตาปนฺนสฺส ทินฺนทานํ โลกิยมหาชนสฺส สตฺตมาสาธิกานิ สตฺต สํวจฺฉรานิ เอตฺตกํ หิรญฺญสุวณฺณํ ปริจฺจชเนฺตน ทินฺนทานโต มหปฺผลํฯ

โย จ สตํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺนานนฺติ เอตฺถ เอกสฺส สกทาคามิสฺส วเสน เอกุตฺตรสตํ โสตาปเนฺน กตฺวา โสตาปนฺนคณนา เวทิตพฺพาฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพวาเรสุ เหฏฺฐา เหฏฺฐา อาคเต อนนฺตเรน สตคุณํ กตฺวา ปุคฺคลคณนา เวทิตพฺพาฯ

พุทฺธปฺปมุขนฺติ เอตฺถ สมฺมาสมฺพุทฺธํ สงฺฆเตฺถรํ กตฺวา นิสิโนฺน สโงฺฆ พุทฺธปฺปมุโข สโงฺฆติ เวทิตโพฺพฯ **จาตุทฺทิสํ สงฺฆํ อุทฺทิสฺสา**ติ เอตฺถ จาตุทฺทิสํ สงฺฆํ อุทฺทิสฺส กตวิหาโร นาม ยตฺถ เจติยํ ปติฏฺฐิตํ โหติ, ธมฺมสฺสวนํ กรียติ, จตูหิ ทิสาหิ อนุทิสาหิ จ ภิกฺขู อาคนฺตฺวา อปฺปฏิปุจฺฉิตฺวาเยว ปาเท โธวิตฺวา กุญฺจิกาย ทฺวารํ วิวริตฺวา เสนาสนํ ปฏิชคฺคิตฺวา วสิตฺวา ยถาผาสุกํ คจฺฉนฺติฯ โส อนฺตมโส จตุรตนิยา ปณฺณสาลาปิ โหตุ, จาตุทฺทิสํ สงฺฆํ อุทฺทิสฺส กตวิหาโรเตฺวว วุจฺจติฯ

สรณํ คเจฺฉยฺยาติ เอตฺถ มเคฺคนาคตํ อนิวตฺตนสรณํ อธิเปฺปตํฯ อปเร ปนาหุ – อตฺตานํ นิยฺยาเทตฺวา ทินฺนตฺตา สรณาคมนํ ตโต มหปฺผลตรนฺติ วุตฺตํฯ **สิกฺขาปทานิ สมาทิเยยฺยา**ติ ปญฺจ สีลานิ คเณฺหยฺยฯ สีลมฺปิ มเคฺคน อาคตํ อนิวตฺตนสีลเมว กถิตํฯ อปเร ปนาหุ – สพฺพสตฺตานํ อภยทานสฺส ทินฺนตฺตา สีลํ ตโต มหปฺผลตรนฺติ วุตฺตํฯ **คโนฺธหนมตฺตนฺ**ติ คนฺธอูหนมตฺตํ, ทฺวีหงฺคุลีหิ คณฺฑปิณฺฑํ คเหตฺวา อุปสิงฺฆนมตฺตํฯ อปเร ปน ''คโทฺทหนมตฺต''นฺติ ปาฬึ วตฺวา คาวิยา เอกวารํ ถนอญฺฉนมตฺตนฺติ อตฺถํ วทนฺติฯ **เมตฺตจิตฺตนฺ**ติ สพฺพสตฺตานํ หิตานุผรณจิตฺตํฯ ตํ ปน อปฺปนาวเสเนว คหิตํฯ **อนิจฺจสญฺญนฺ**ติ มคฺคสฺส อนนฺตรปจฺจยภาเวน สิขาปตฺตพลววิปสฺสนํฯ

อุปมาโต ปน อิมานิ ทานาทีนิ ปุญฺญานิ เอวํ เวทิตพฺพานิ – สเจปิ หิ ชมฺพุทีปํ เภริตลสทิสํ สมตลํ กตฺวา โกฏิโต ปฏฺฐาย ปลฺลเงฺก อตฺถริตฺวา อริยปุคฺคเล นิสีทาเปยฺย, ตตฺถ โสตาปนฺนานํ ทส ปนฺติโย อสฺสุ, สกทาคามีนํ ปญฺจ, อนาคามีนํ อเฑฺฒเตยฺยา, ขีณาสวานํ

ทิยฑฺฒา, ปเจฺจกพุทฺธานํ เอกา ปนฺติ ภเวยฺย, สมฺมาสมฺพุโทฺธ เอกโกวฯ เอตฺตกสฺส ชนสฺส ทินฺนทานโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ทินฺนเมว มหปฺผลํฯ อิตรํ ปน –

> ‘‘วิหารทานํ ปณิปาโต, สิกฺขา เมตฺตาย ภาวนา;
> ขยโต สมฺมสนฺตสฺส, กลํ นาคฺฆติ โสฬสิํ’’ฯ

เตเนว ภควา ปรินิพฺพานสมเย ‘‘ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺติ อนุตฺตรา ปูชา’’ติ อาหฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สีหนาทวโคฺค ทุติโยฯ

๓. สตฺตาวาสวคฺค

๑. ติฐานสุตฺตวณฺณนา

๒๑. ตติยสฺส ปฐเม **อุตฺตรกุรุกา**ติ อุตฺตรกุรุวาสิโนฯ **อธิคฺคณฺหนฺตี**ติ อธิภวนฺติ, อธิกา วิสิฏฺฐา เชฏฺฐกา โหนฺติฯ **อมมา**ติ นิตฺตณฺหาฯ อฏฺฐกถายํ ปน นิทฺทุกฺขาติ วุตฺตํฯ **อปริคฺคหา**ติ ‘‘อิทํ มยฺห’’นฺติ ปริคฺคหรหิตาฯ **นิยตายุกา**ติ เตสญฺหิ นิพทฺธํ อายุ วสฺสสหสฺสเมว, คติปิ นิพทฺธา, ตโต จวิตฺวา สเคฺคเยว นิพฺพตฺตนฺติฯ **สติมนฺโต**ติ เทวตานญฺหิ เอกนฺตสุขิตาย สติ ถิรา น โหติ, เนรยิกานํ เอกนฺตทุกฺขิตายฯ อิเมสํ ปน โวกิณฺณสุขทุกฺขตฺตา สติ ถิรา โหติฯ **อิธ พฺรหฺมจริยวาโส**ติ ชมฺพุทีเป พุทฺธปเจฺจกพุทฺธานํ อุปฺปชฺชนโต อฏฺฐงฺคิกมคฺคพฺรหฺมจริยวาโสปิ อิเธว โหติฯ

๒. อสฺสขฬุงฺกสุตฺตวณฺณนา

๒๒. ทุติเย **ชวสมฺปนฺโน**ติ ปทชเวน สมฺปนฺโนฯ **น วณฺณสมฺปนฺโน**ติ น สรีรวเณฺณน สมฺปนฺโนฯ ปุริสขฬุเงฺกสุ **ชวสมฺปนฺโน**ติ ญาณชเวน สมฺปนฺโนฯ **น วณฺณสมฺปนฺโน**ติ น คุณวเณฺณน สมฺปนฺโนฯ เสสํ ปาฬิฯนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ยเญฺหตฺถ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ ติกนิปาตวณฺณนายํ วุตฺตเมวฯ

๓. ตณฺหามูลกสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย **ตณฺหํ ปฏิจฺจา**ติ เทฺว ตณฺหา เอสนตณฺหา เอสิตตณฺหา จฯ ยาย ตณฺหาย อชปถสงฺกุปถาทีนิ ปฏิปชฺชิตฺวา โภเค เอสติ คเวสติ, อยํ เอสนตณฺหา นามฯ ยา เตสุ เอสิเตสุ คเวสิเตสุ ปฏิลเทฺธสุ ตณฺหา, อยํ เอสิตตณฺหา นามฯ อิธ ปน เอสนตณฺหา ทฏฺฐพฺพาฯ **ปริเยสนา**ติ รูปาทิอารมฺมณปริเยสนาฯ สา หิ เอสนตณฺหาย สติ โหติฯ **ลาโภ**ติ รูปาทิอารมฺมณปฏิลาโภฯ โส หิ ปริเยสนาย สติ โหติฯ

วินิจฺฉโย ปน ญาณตณฺหาทิฏฺฐิวิตกฺกวเสน จตุพฺพิโธฯ ตตฺถ ‘‘สุขวินิจฺฉยํ ชญฺญา, สุขวินิจฺฉยํ ญตฺวา อชฺฌตฺตํ สุขมนุยุเญฺชยฺยา’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๒๓) อยํ ญาณวินิจฺฉโย ฯ ‘‘วินิจฺฉยาติ เทฺว วินิจฺฉยา ตณฺหาวินิจฺฉโย จ ทิฏฺฐิวินิจฺฉโย จา’’ติ (มหานิ. ๑๐๒) เอวํ อาคตานิ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตานิ ตณฺหาวินิจฺฉโยฯ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย ทิฏฺฐิวินิจฺฉโยฯ ‘‘ฉนฺโท โข, เทวานมินฺท, วิตกฺกนิทาโน’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๕๘) อิมสฺมิํ ปน สุเตฺต อิธ วินิจฺฉโยติ วุโตฺต วิตโกฺกเยว อาคโตฯ ลาภํ ลภิตฺวา หิ อิฏฺฐานิฏฺฐํ สุนฺทราสุนฺทรํ วิตเกฺกเนว วินิจฺฉินนฺติ ‘‘เอตฺตกํ เม รูปารมฺมณตฺถาย ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ สทฺธารมฺมณตฺถาย, เอตฺตกํ มยฺหํ ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ ปรสฺส, เอตฺตกํ ปริภุญฺชิสฺสามิ, เอตฺตกํ นิทหิสฺสามี’’ติฯ เตน วุตฺตํ – **ลาภํ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย**ติฯ

ฉนฺทราโคติ เอวํ อกุสลวิตเกฺกน วิตกฺกิเต วตฺถุสฺมิํ ทุพฺพลราโค จ พลวราโค จ อุปฺปชฺชติฯ อิทญฺหิ อิธ ฉนฺทติ ทุพฺพลราคสฺสาธิวจนํฯ **อโชฺฌสาน**นฺติ อหํ มมนฺติ พลวสนฺนิฏฺฐานํฯ **ปริคฺคโห**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ปริคฺคหกรณํฯ **มจฺฉริย**นฺติ ปเรหิ สาธารณภาวสฺส อสหนตาฯ เตเนวสฺส โปราณา เอวํ วจนตฺถํ วทนฺติ – ‘‘อิทํ อจฺฉริยํ มยฺหเมว โหตุ, มา อญฺญสฺส อจฺฉริยํ โหตูติ ปวตฺตตฺตา มจฺฉริยนฺติ วุจฺจตี’’ติฯ **อารโกฺข**ติ ทฺวารปิทหนมญฺชูสาโคปนาทิวเสน สุฏฺฐุ รกฺขนํฯ อธิกโรตีติ **อธิกรณํ**, การณเสฺสตํ นามํฯ **อารกฺขาธิกรณ**นฺติ

ภาวนปุ์สกํ, อารกฺขาเหตูติ อโตฺถฯ **ทณฺฑาทานา**ทีสุ ปรนิเสธนตฺถํ ทณฺฑสฺส อาทานํ **ทณฺฑาทานํ**ฯ เอกโต ธาราทิโน สตฺถสฺส อาทานํ **สตฺถาทานํฯ กลโห**ติ กายกลโหปิ วาจากลโหปิฯ ปุริโม **วิคฺคโห,** ปจฺฉิโม **วิวาโท** (ที. นิ. อฎฺฐ. ๒.๑๐๓)ฯ ตุวํตุวนฺติ อคารววเสน **ตุวํตุวํวจนํ**ฯ

๔. สตฺตาวาสสุตฺตวณฺณนา

๒๔. จตุเตฺถ **สตฺตาวาสา**ติ สตฺตานํ อาวาสา, วสนฎฺฐานานีติ อโตฺถฯ ตตฺถ สุทฺธาวาสาปิ สตฺตาวาโสว, อสพฺพกาลิกตฺตา ปน น คหิตาฯ สุทฺธาวาสา หิ พุทฺธานํ ขนฺธาวารฎฺฐานสทิสา, อสเงฺขยฺยกเปฺป พุเทฺธสุ อนิพฺพเตฺตสุ ตํ ฐานํ สุญฺญํ โหติฯ อิติ อสพฺพกาลิกตฺตา น คหิตาฯ เสสเมตฺถ วิญฺญาณฎฺฐิตีสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๕. ปญฺญาสุตฺตวณฺณนา

๒๕. ปญฺจเม **ยโต**ติ ยสฺมึ กาเลฯ **สุปริจิตํ โหตี**ติ สุฎฺฐุ อุปจิตํ สุวฑฺฒิตํ โหติฯ **กลฺลํ วจนายา**ติ ยุตฺตํ วตฺตุํฯ **วีตราค**นฺติ วิคตราคํฯ **อสราคธมฺม**นฺติ น สรชฺชนสภาวํฯ **อนาวตฺติธมฺม**นฺติ อนาวตฺตนสภาวํ อนิพฺพตฺตารหํ, อปฺปฏิสนฺธิกภาเวเนว นิรุชฺฌนสภาวนฺติ อโตฺถฯ อิมสฺมึ สุเตฺต ขีณาสโวว กถิโตฯ

๖. สิลายูปสุตฺตวณฺณนา

๒๖. ฉเฎฺฐ **จนฺทิกาปุโตฺต**ติ มาตุ นามวเสน ปญฺญาโต จนฺทิกาปุตฺตเตฺถโรฯ **เจตสา จิตฺตํ โหตี**ติ จิตฺตวารปริยาเยน จิตฺตวารปริยาโย จิโต วฑฺฒิโต โหติฯ **เจตสา จิตฺตํ สุปริจิต**นฺติ จิตฺตวารปริยาเยน จิตฺตวารปริยาโย อุปรูปริ สุจิโต สุวฑฺฒิโต โหติฯ **เนวสฺส จิตฺตํ ปริยาทิยนฺตี**ติ ตานิ อารมฺมณานิ ตสฺส ขีณาสวสฺส จิตฺตุปฺปาทํ คเหตฺวา เขเปตฺวา ฐาตุํ น สโกฺกนฺติฯ **อมิสฺสีกต**นฺติ ตานิ อารมฺมณานิ อนลฺลีนตฺตา เตหิ อมิสฺสีกตํฯ **อาเนญฺชปฺปตฺต**นฺติ อนิญฺชนภาวํ นิปฺผนฺทนภาวํ ปตฺตํฯ

สิลายูโปติ สิลาถโมฺภฯ **โสฬสกุกฺกุโก**ติ ทีฆโต โสฬสหโตฺถฯ **เหฎฺฐาเนมงฺคมา**ติ อาวาฎสฺส เหฎฺฐาคตาฯ **อุปริ เนมสฺสา**ติ อุปริ อาวาฎสฺสฯ **สุนิขาตตฺตา**ติ อยมุสเลหิ โกเฎฺฎตฺวา โกเฎฺฎตฺวา สุฎฺฐุ นิขาตตฺตาฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ สิลายูโป วิย ขีณาสโว ทฎฺฐโพฺพ, มหาวาตา วิย ฉสุ ทฺวาเรสุ อุปฺปชฺชนกา กิเลสา, จตูหิ ทิสาหิ อาคนฺตฺวา วาตานํ สิลายูปํ จาเลตุํ อสมตฺถภาโว วิย ฉสุ ทฺวาเรสุ อุปฺปชฺชนกกิเลสานํ ขีณาสวสฺส จิตฺตํ จาเลตุํ อสมตฺถภาโว เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมิมฺปิ สุเตฺต ขีณาสโวว กถิโตฯ

๗-๘. เวรสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๒๗-๒๘. สตฺตเม ***ภยํ เวรํ ปสวตี***ติ จิตฺตุตฺราสภยญฺจ ปุคฺคลเวรญฺจ ปฎิลภติฯ **เจตสิก**นฺติ จิตฺตนิสฺสิตํฯ **ทุกฺข**นฺติ กายวตฺถุกํฯ **โทมนสฺส**นฺติ ปฎิฆสมฺปยุตฺตทุกฺขํฯ อิมสฺมึ สุเตฺต โสตาปตฺติมโคฺค กถิโตฯ อฎฺฐมํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส กถิตํ, อิมสฺมึ ปน โสตาปโนฺนว กถิโตติ วุตฺตํฯ

๙. อาฆาตวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๒๙. นวเม **อาฆาตวตฺถูนี**ติ อาฆาตการณานิฯ **อาฆาตํ พนฺธตี**ติ โกปํ พนฺธติ อุปฺปาเทติฯ

๑๐-๑๑. อาฆาตปฏิวินยสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๐-๓๑. ทสเม **อาฆาตปฏิวินยา**ติ อาฆาตสฺส ปฏิวินยการณานิฯ **ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา**ติ ‘‘ตํ อนตฺถจรณํ มา อโหสี’’ติ เอตสฺมิํ ปุคฺคเล กุโต ลพฺภา, เกน การเณน สกฺกา ลทฺธุํ, ‘‘ปโร นาม ปรสฺส อตฺตโน จิตฺตรุจิยา อนตฺถํ กโรตี’’ติ เอวํ จินฺเตตฺวา อาฆาตํ ปฏิวิเนติฯ อถ วา สจาหํ โกปํ กเรยฺยํ, ตํ โกปกรณํ เอตฺถ ปุคฺคเล กุโต ลพฺภา, เกน การเณน ลทฺธพฺพนฺติ อโตฺถฯ กุโต ลาภาติปิ ปาโฐฯ สจาหํ เอตฺถ โกปํ กเรยฺยํ, ตสฺมิํ เม โกปกรเณ กุโต ลาภา ลาภา, นาม เก สิยุนฺติ อโตฺถฯ อิมสฺมิญฺจ อเตฺถ **ต**นฺติ นิปาตมตฺตเมว โหติฯ เอกาทสเม **อนุปุพฺพนิโรธา**ติ อนุปฏิปาฏินิโรธาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สตฺตาวาสวโคฺค ตติโยฯ

๔. มหาวโคฺค

๑-๒. อนุปุพฺพวิหารสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๒-๓๓. จตุตฺถสฺส ปฐเม **อนุปุพฺพวิหารา**ติ อนุปฏิปาฏิยา สมาปชฺชิตพฺพวิหาราฯ ทุติเย **ยตฺถ กามา นิรุชฺฌนฺตี**ติ ยสฺมิํ ฐาเน กามา วูปสมฺมนฺติฯ **นิโรเธตฺวา**ติ อปฺปฏิวเตฺต กตฺวาฯ **นิจฺฉาตา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิจฺฉาตานํ อภาเวน นิจฺฉาตาฯ **นิพฺพุตา**ติ อตฺตปริตาปนกิเลสานํ อภาเวน นิพฺพุตาฯ **ติณฺณา**ติ กามโต ติณฺณาฯ **ปารํคตา**ติ กาเม ปารํ คตาฯ **ตทเงฺคนา**ติ เตน ฌานเงฺคนฯ **เอตฺถ กามา นิรุชฺฌนฺตี**ติ เอตฺถ ปฐมชฺฌาเน กามา นิรุชฺฌนฺติฯ **เต จา**ติ เย ปฐมชฺฌานํ สมาปชฺชนฺติ, เต กาเม นิโรเธตฺวา นิโรเธตฺวา วิหรนฺติ นามฯ **ปญฺชลิโก**ติ ปคฺคหิตอญฺชลิโก หุตฺวาฯ **ปยิรุปาเสยฺยา**ติ อุปฏฺฐาเปยฺยฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๓. นิพฺพานสุขสุตฺตวณฺณนา

๓๔. ตติเย **อุทายี**ติ ลาฬุทายิเตฺถโรฯ **เอตเทว เขฺวตฺถา**ติ เอตเทว โข เอตฺถฯ **กามสหคตา**ติ กามนิสฺสิตาฯ **สมุทาจรนฺตี**ติ มโนทฺวาเร สญฺจรนฺติฯ **อาพาธายา**ติ อาพาธนายปีฬนายฯ **ปริยาเยนา**ติ การเณนฯ เอวํ สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต อเวทยิตสุขํ นาม กถิตํฯ

๔. คาวีอุปมาสุตฺตวณฺณนา

๓๕. จตุเตฺถ **ปพฺพเตยฺยา**ติ ปพฺพตจารินีฯ **น สุปฺปติฏฺฐิตํ ปติฏฺฐาเปตฺวา**ติ ยถา สุปฺปติฏฺฐิตา โหติ, เอวํ น ปติฏฺฐาเปตฺวาฯ **ตํ นิมิตฺตน**ฺติ ตํ ปฐมชฺฌานสงฺขาตํ นิมิตฺตํฯ **น สฺวาธิฏฺฐิตํ อธิฏฺฐาตี**ติ ยถา สุฏฺฐุ อธิฏฺฐิตํ โหติ, น เอวํ อธิฏฺฐาติฯ **อนภิหิํสมาโน**ติ อโปเถเนฺต อวิเหเฐเนฺตฯ **มุทุ จิตฺตํ โหติ กมฺมญฺญ**นฺติ ยถา วิปสฺสนาจิตฺตํ โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ มุทุ กมฺมกฺขมํ กมฺมโยคฺคํ โหติ, เอวมสฺส อภิญฺญาปาทกํ จตุตฺถชฺฌานจิตฺตํ มุทุ โหติ กมฺมญฺญํ ฯ **อปฺปมาโณ สมาธี**ติ จตุพฺรหฺมวิหารสมาธิปิ มคฺคผลสมาธิปิ อปฺปมาโณ สมาธิ นาม, อิธ ปน ‘‘อปฺปมาณํ อปฺปมาณารมฺมณ’’นฺติ อิมินา ปริยาเยน สุปฺปคุณสมาธิ อปฺปมาณสมาธีติ ทฏฺฐโพฺพฯ **โส อปฺปมาเณน สมาธินา สุภาวิเตนา**ติ อิมสฺมิํ ฐาเน อยํ ภิกฺขุ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตฯ อิทานิ ขีณาสวสฺส อภิญฺญาปฏิปาฏิํ ทเสฺสเนฺต **ยสฺส ยสฺส จา**ติอาทิมาหฯ

๕. ฌานสุตฺตวณฺณนา

๓๖. ปญฺจเม **อาสวานํ ขย**นฺติ อรหตฺตํฯ **ยเทว ตตฺถ โหติ รูปคต**นฺติ ตสฺมิํ ปฐมชฺฌานกฺขเณ วตฺถุวเสน วา จิตฺตสมุฏฺฐานิกาทิวเสน วา ยํ รูปํ นาม ปวตฺตติฯ **เวทนาคตา**ทีนิ สมฺปยุตฺตเวทนาทีนํ วเสน เวทิตพฺพานิ ฯ **เต ธเมฺม**ติ เต รูปาทโย ปญฺจกฺขนฺธธเมฺมฯ **อนิจฺจโต**ติ อาทีสุ หุตฺวา อภาวากาเรน **อนิจฺจโต,** ปฏิปีฬนากาเรน **ทุกฺขโต,** รุชฺชนากาเรน **โรคโต,** อโนฺตทุสฺสนเฏฺฐน **คณฺฑโต,** อนุปวิฏฺฐเฏฺฐน อนุกนฺตนเฏฺฐน จ **สลฺลโต,** ทุกฺขเฏฺฐน **อฆโต,** อาพาธนเฏฺฐน **อาพาธโต,** อสกเฏฺฐน **ปรโต,** ปลุชฺชนเฏฺฐน **ปโลกโต,** อสฺสามิกเฏฺฐน **สุญฺญโต,** อวสวตฺตนเฏฺฐน **อนตฺตโต**ฯ **สมนุปสฺสตี**ติ พลววิปสฺสนาปญฺญาย ปสฺสติฯ

เตหิ ธเมฺมหีติ เตหิ ปญฺจกฺขนฺธธเมฺมหิฯ **ปฏิวาเปตี**ติ นิพฺพานวเสน นิวเตฺตติฯ **อมตาย ธาตุยา**ติ นิพฺพานธาตุยาฯ **จิตฺตํ อุปสํหรตี**ติ ญาเณน อานิสํสํ ทิสฺวา โอตาเรติฯ **สนฺตนฺ**ติ ปจฺจนีกสนฺตตาย สนฺตํฯ **ปณีตนฺ**ติ อตปฺปกํฯ **โส ตตฺถ ฐิโต อาสวานํ ขยํ ปาปุณาตี**ติ โส ตสฺมึ ปฐมชฺฌาเน ฐิโต ตํ พลววิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ อปโร นโย – **โส เตหิ ธเมฺมหี**ติ ยสฺมา อนิจฺจโตติอาทีสุ อนิจฺจโต ปโลกโตติ ทฺวีหิ ปเทหิ อนิจฺจลกฺขณํ กถิตํ, ทุกฺขโตติอาทีหิ ฉหิ ทุกฺขลกฺขณํ, ปรโต, สุญฺญโต, อนตฺตโตติ ตีหิ อนตฺตลกฺขณํฯ ตสฺมา โส เตหิ เอวํ ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา ทิเฏฺฐหิ อโนฺตสมาปตฺติยํ ปญฺจกฺขนฺธธเมฺมหิฯ **จิตฺตํ ปฏิวาเปตี**ติ จิตฺตํ ปฏิสํหรติ โมเจติ อปเนติฯ **อุปสํหรตี**ติ วิปสฺสนาจิตฺตํ ตาวสวนวเสน ถุติวเสน ปริยตฺติวเสน ปญฺญตฺติวเสน จ สนฺตํ นิพฺพานนฺติ เอวํ อสงฺขตาย อมตาย ธาตุยา อุปสํหรติฯ มคฺคจิตฺตํ นิพฺพานํ อารมฺมณกรณวเสเนว ‘‘เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีต’’นฺติ น เอวํ วทติฯ อิมินา ปนากาเรน ตํ ปฏิวิชฺฌโนฺต ตตฺถ จิตฺตํ อุปสํหรตีติ อโตฺถฯ

โส ตตฺถ ฐิโตติ ตสฺสา ติลกฺขณารมฺมณาย วิปสฺสนาย ฐิโตฯ **อาสวานํ ขยํ ปาปุณาตี**ติ อนุกฺกเมน จตฺตาโร มเคฺค ภาเวตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ **เตเนว ธมฺมราเคนา**ติ สมถวิปสฺสนาธเมฺม ฉนฺทราเคนฯ **ธมฺมนนฺทิยา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ สมถวิปสฺสนาสุ หิ สพฺพโส ฉนฺทราคํ ปริยาทาตุํ สโกฺกโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อสโกฺกโนฺต อนาคามี โหติฯ

ติณปุริสรูปเก วาติ ติณโปตฺถกรูเป วาฯ ทูเร กเณฺฑ ปาเตตีติ **ทูเรปาตี**ฯ อวิราธิตํ วิชฺฌตีติ **อกฺขณเวธี**ฯ **ยเทว ตตฺถ โหติ เวทนาคตนฺ**ติ อิธ รูปํ น คหิตํฯ กสฺมา? สมติกฺกนฺตตฺตาฯ อยญฺหิ เหฏฺฐา รูปาวจรชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา รูปํ อติกฺกมิตฺวา อรูปาวจรสมาปตฺติํ สมาปโนฺนติ สมถวเสนาปิ อเนน รูปํ สมติกฺกนฺตํ, เหฏฺฐา รูปํ สมฺมสิตฺวา ตํ อติกฺกมฺม อิทานิ อรูปํ สมฺมสตีติ วิปสฺสนาวเสนาปิ อเนน รูปํ อติกฺกนฺตํฯ อารุเปฺป ปน สพฺพโสปิ รูปํ นตฺถีติ ตํ สนฺธายปิ รูปํ น คหิตํฯ อถ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ กสฺมา น คหิตนฺติ? สุขุมตฺตาฯ ตสฺมิญฺหิ จตฺตาโรปิ อรูปกฺขนฺธา สุขุมา น สมฺมสนูปคาฯ เตเนวาห – ‘‘อิติ โข, ภิกฺขเว, ยาวตา สญฺญาสมาปตฺติ ตาวตา อญฺญาปฏิเวโธ’’ติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยาวตา สจิตฺตกสมาปตฺติ นาม อตฺถิ, ตาวตา โอฬาริเก ธเมฺม สมฺมสโต อญฺญาปฏิเวโธ โหติ, อรหตฺตํ สมฺปชฺชติฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ปน สุขุมตฺตา สญฺญาสมาปตฺตีติ น วุจฺจติฯ **ฌายีเหเต**ติ ฌายีหิ ฌานาภิรเตหิ เอตานิฯ **วุฏฺฐหิตฺวา**ติ ตโต สมาปตฺติโต วุฏฺฐายฯ **สมกฺขาตพฺพานี**ติ สมฺมา อกฺขาตพฺพานิ, ‘‘สนฺตานิ ปณีตานี’’ติ เอวํ เกวลํ อาจิกฺขิตพฺพานิ โถเมตพฺพานิ วเณฺณตพฺพานีติฯ

๖. อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๓๗. ฉเฏฺฐ **สมฺพาเธ**ติ ปญฺจกามคุณสมฺพาเธฯ **โอกาสาธิคโม**ติ โอกาสสฺส อธิคโมฯ **สตฺตานํ วิสุทฺธิยา**ติ สตฺตานํ วิสุทฺธึ ปาปนตฺถายฯ **สมติกฺกมายา**ติ สมติกฺกมนตฺถายฯ **อตฺถงฺคมายา**ติ อตฺถํ คมนตฺถายฯ **ญายสฺส อธิคมายา**ติ สหวิปสฺสนกสฺส มคฺคสฺส อธิคมนตฺถาย ฯ **นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยายา**ติ อปจฺจยนิพฺพานสฺส ปจฺจกฺขกรณตฺถายฯ **ตเทว นาม จกฺขุํ ภวิสฺสตี**ติ ตเญฺญว ปสาทจกฺขุ อสมฺภินฺนํ ภวิสฺสติฯ **เต รูปา**ติ ตเทว รูปารมฺมณํ อาปาถํ อาคมิสฺสติฯ **ตญฺจายตนํ โน ปฏิสํเวทิสฺสตี**ติ ตญฺจ รูปายตนํ น ชานิสฺสติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

อุทายีติ กาฬุทายิเตฺถโรฯ **สญฺญีเมว นุ โข**ติ สจิตฺตโกเยว นุ โขฯ มกาโร ปทสนฺธิมตฺตํฯ **กึสญฺญี**ติ กตรสญฺญาย สญฺญี หุตฺวาฯ **สพฺพโส รูปสญฺญานนฺ**ติ อิทํ กสฺมา คณฺหิ, กึ ปฐมชฺฌานาทิสมงฺคิโน รูปาทิปฏิสํเวทนา โหตีติ? น โหติ, ยาว ปน กสิณรูปํ อา

รมฺมณํ โหติ, ตาว รูปํ สมติกฺกนฺตํ นาม น โหติฯ อสมติกฺกนฺตตฺตา ปจฺจโย ภวิตุํ สกฺขิสฺสติฯ สมติกฺกนฺตตฺตา ปน ตํ นตฺถิ นาม โหติ, นตฺถิตาย ปจฺจโย ภวิตุํ น สโกฺกตีติ ทเสฺสตุํ อิทเมว คณฺหิฯ

ชฎิลวาสิกาติ ชฎิลนครวาสินีฯ **น จาภินโต**ติอาทีสุ ราควเสน น **อภินโต,** โทสวเสน น **อปนโต**ฯ สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน กิเลเส นิคฺคณฺหิตฺวา วาเรตฺวา ฐิโต, กิเลสานํ ปน ฉินฺนเนฺต อุปฺปโนฺนติ **น สสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตคโตฯ วิมุตฺตตฺตา ฐิโต**ติ กิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตาเยว ฐิโตฯ **ฐิตตฺตา สนฺตุสิโต**ติ ฐิตตฺตาเยว สนฺตุโฎฺฐ นาม ชาโตฯ **สนฺตุสิตตฺตา โน ปริตสฺสตี**ติ สนฺตุฎฺฐตฺตาเยว ปริตาสํ นาปชฺชติฯ **อยํ, ภเนฺต อานนฺท, สมาธิ กึ ผโล**ติ อิมินา อยํ เถรี ตาลผลเณฺฑว คเหตฺวา ‘‘อิทํ ผลํ กึ ผลํ นามา’’ติ ปุจฺฉมานา วิย อรหตฺตผลสมาธึ คเหตฺวา ‘‘อยํ, ภเนฺต อานนฺท, สมาธิ กึ ผโล วุโตฺต ภควตา’’ติ ปุจฺฉติฯ **อญฺญาผโล วุโตฺต**ติ อญฺญา วุจฺจติ อรหตฺตํ, อรหตฺตผลสมาธิ นาเมโส วุโตฺต ภควตาติ อโตฺถฯ **เอวํสญฺญีปี**ติ อิมาย อรหตฺตผลสญฺญาย สญฺญีปิ ตทายตนํ โน ปฎิสํเวเทตีติ เอวํ อิมสฺมึ สุเตฺต อรหตฺตผลสมาธิ กถิโตติฯ

๗. โลกายติกสุตฺตวณฺณนา

๓๘. สตฺตเม **โลกายติกา**ติ โลกายตวาทกาฯ **สตต**นฺติ สทาฯ **สมิต**นฺติ นิรนฺตรํฯ **ติฎฺฐเตต**นฺติ ติฎฺฐตุ เอตํ, มา เอตํ ปฎฺฐเปถ, โก โว เอเตน อโตฺถฯ **ธมฺมํ โว พฺราหฺมณา เทเสสฺสามี**ติ อหํ โว จตุสจฺจธมฺมํ เทเสสฺสามิฯ

ทฬฺหธโมฺมติ ทฬฺหธนุํ คเหตฺวา ฐิโตฯ **ธนุคฺคโห**ติ อิสฺสาโสฯ ทฬฺหธนุ นาม ทฺวิสหสฺสถามํ วุจฺจติฯ ทฺวิสหสฺสถามํ นาม ยสฺส อาโรปิตสฺส ชิยาพโทฺธ โลหสีสาทีนํ ภาโร ทเณฺฑ คเหตฺวา ยาว กณฺฑปฺปมาณา อุกฺขิตฺตสฺส ปถวิโต มุจฺจติฯ **สิกฺขิโต**ติ ทส ทฺวาทส วสฺสานิ อาจริยกุเล อุคฺคหิตสิโปฺปฯ **กตหโตฺถ**ติ เอโก สิปฺปเมว อุคฺคณฺหาติ, กตหโตฺถ น โหติ อยํ ปน กตหโตฺถ จิณฺณวสิภาโวฯ **กตูปาสโน**ติ ราชกุลาทีสุ ทสฺสิตสิโปฺปฯ **ลหุเกน อสเนนา**ติ อโนฺต สุสิรํ กตฺวา ตูลาทีหิ ปูเรตฺวา กตลกฺขปริกเมฺมน สลฺลหุกกเณฺฑนฯ เอวํ กตณฺหิ เอกอุสภคามี เทฺว อุสภานิปิ คจฺฉติ…เป.… อฎฺฐุสภคามี โสฬส อุสภานิปิ คจฺฉติฯ **อปฺปกสิเรนา**ติ นิทฺทุเกฺขนฯ **อติปาเตยฺยา**ติ อติกฺกเมยฺยฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา โส ธนุคฺคโห ตํ วิทตฺถิจตุรงฺคุลํ ฉายํ สีฆเมว อติกฺกาเมติ, เอวํ สกลจกฺกวาฬํ สีฆํ สีฆํ อติกฺกมนสมเตฺถน ชวเน สมนฺนาคโตฯ **สนฺธาวนิกายา**ติ ปทสา ธาวเนนฯ **เอวมาหํสู**ติ เอวํ วทนฺติฯ

๘. เทวาสุรสงฺคามสุตฺตวณฺณนา

๓๙. อฎฺฐเม **สมุปพฺยูโฬฺห อโหสี**ติ ปจฺจุปฎฺฐิโต อโหสิฯ **สงฺคาเมยฺยามา**ติ สงฺคามํ กเรยฺยาม ยุเชฺฌยฺยามฯ **อปยึสุเยวา**ติ ปลายึสุเยวฯ **อุตฺตเรนาภิมุขา**ติ อุตฺตรามุขา หุตฺวาฯ **อภิยเนฺต วา**ติ อนุพนฺธนฺติเยวฯ **ภีรุตฺตานคเตนา**ติ ภีรุตฺตานํ ภยนิวารณํ ปติฎฺฐานํ คเตนฯ **อกรณียา**ติ ยุเทฺธน กิญฺจิ อกตฺตพฺพาฯ กสฺมา ปน เนสํ สงฺคาโม โหตีติ? อสุรา หิ ปุเพฺพ ตาวตึสวาสิโน, เต จิตฺตปาฎลิยา ปุปฺผนกาเล ทิพฺพปาริจฺฉตฺตกปุปฺผํ อนุสฺสรนฺติฯ ตโต อุปฺปนฺนโกธา ‘‘คณฺหถ เทเว’’ติ สมุทฺทสมุทฺทฎฺฐาเนเนว สิเนรุํ อภิรุหนฺติ, เทวาปิ นิกฺขมนฺติฯ เตสํ โคปาลกทารกานํ อญฺญมญฺญํ ทณฺฑเกหิ ปหรณสทิสํ ยุทฺธํ โหติฯ สโกฺก เทวราชา เหฎฺฐา ปญฺจสุ ฐาเนสุ อารกฺขํ ฐเปตฺวา อุปริ เทวปุรํ ปริวาเรตฺวา อตฺตสทิสา วชิรหตฺถา ปฎิ

มา ฐปาเปสิฯ อสุรา เหฏฺฐา ปญฺจ ฐานานิ ปฏิพาหิตฺวา อภิรุฬฺหา อินฺทปฏิมาโย ทิสฺวา นิวตฺติตฺวา อสุรปุรเมว คจฺฉนฺติฯ

ทกฺขิเณนาภิมุขาติ ทกฺขิณามุขา หุตฺวาฯ **อปทํ วธิตฺวา**ติ นิปฺปทํ นิรวเสสํ วธิตฺวาฯ **อทสฺสนํ คโต**ติ มาโรปิ วฏฺฏปาทกํ กตฺวา รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํ สมาปนฺนสฺส จิตฺตํ ชานาติ, ตเทว วิปสฺสนาปาทกํ กตฺวา สมาปนฺนสฺส จิตฺตํ ชานาติฯ อรูปาวจรสมาปตฺติ ปน วฏฺฏปาทา วา โหตุ วิปสฺสนาปาทา วา, ตํ สมาปนฺนสฺส มาโร จิตฺตํ น ชานาติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อทสฺสนํ คโต ปาปิมโต’’ติฯ

๙. นาคสุตฺตวณฺณนา

๔๐. นวเม **อารญฺญกสฺสา**ติ อรญฺญวาสิโนฯ **โคจรปสุตสฺสา**ติ โคจรคฺคหณตฺถาย คจฺฉนฺตสฺสฯ **หตฺถิกลภา**ติ มหนฺตา มหนฺตา นาคาฯ **หตฺถิจฺฉาปา**ติ ตรุณโปตกาฯ **โอภคฺคโภคฺคํ**ติ นาเมตฺวา นาเมตฺวา ฐปิตํฯ **โอคาหํ โอติณฺณสฺสา**ติ โอคาหิตพฺพตฺตา โอคาหนฺติ ลทฺธนามํ อุทกติตฺถํ โอติณฺณสฺสฯ **โอคาหา อุตฺติณฺณสฺสา**ติ อุทกติตฺถโต อุตฺติณฺณสฺสฯ **วูปกฏฺโฐ**ติ วูปกฏฺโฐ หุตฺวาฯ อิทานิ ยสฺมา ทสพลสฺส หตฺถินาเคน กิจฺจํ นตฺถิ, สาสเน ปน ตํสริกฺขกํ ปุคฺคลํ ทเสฺสตุํ อิทมาหฏํ, ตสฺมา ตํ ปุคฺคลํ ทเสฺสนฺโต **เอวเมว โข**ติอาทิมาหฯ

๑๐. ตปุสฺสสุตฺตวณฺณนา

๔๑. ทสเม **มเลฺลสู**ติ มลฺลรเฏฺฐฯ **อิเธว ตาว ตฺวํ, อานนฺท, โหตี**ติ อิธ ภควา ‘‘ตปุสฺส คหปติโน อิธ ฐิเตน อานเนฺทน สทฺธิํ กถาสลฺลาโป ภวิสฺสติ, ตโตนิทานํ อหํ มหนฺตํ ธมฺมปริยายํ เทเสสฺสามี’’ติ ญตฺวา อาหฯ **อุปสงฺกมี**ติ โส กิร ภุตฺตปาตราโส ‘‘ทสพลสฺส อุปฏฺฐานํ คมิสฺสามี’’ติ นิกฺขมโนฺต ทูรโตว เถรํ ทิสฺวา เยนายสฺมา อานโนฺท เตนุปสงฺกมิฯ **ปปาโต วิย ขายติ, ยทิทํ เนกฺขมฺม**นฺติ ยมิทํ ปพฺพชฺชาสงฺขาตํ เนกฺขมฺมํ, ตํ อมฺหากํ มหาปปาโต วิย โอคาหิตฺวา อุปฏฺฐาติฯ **เนกฺขเมฺม จิตฺตํ ปกฺขนฺทตี**ติ ปพฺพชฺชาย จิตฺตํ อารมฺมณวเสน ปกฺขนฺทติ, ตเทว อารมฺมณํ กตฺวา **ปสีทติ,** ตเทว **ปติฏฺฐาติ,** ปจฺจนีกธเมฺมหิ จ **วิมุจฺจติฯ ‘เอตํ สนฺต’นฺติ ปสฺสโต**ติ เอตํ เนกฺขมฺมํ สนฺตํ วิคตทรถปริฬาหนฺติ เอวํ ปสฺสนฺตานํ ภิกฺขูนํฯ **พหุนา ชเนน วิสภาโค**ติ ตยิทํ พหุนา มหาชเนน สทฺธิํ ภิกฺขูนํ วิสภาคํ, อสทิสนฺติ อโตฺถฯ

กถาปาภตนฺติ กถามูลํฯ **ตสฺส มยฺหํ, อานนฺท, เนกฺขเมฺม จิตฺตํ น ปกฺขนฺทตี**ติ ตสฺส เอวํ วิตเกฺกนฺตสฺสาปิ มยฺหํ ปพฺพชฺชาย จิตฺตํ น โอตรติฯ **‘‘เอตํ สนฺต’’นฺติ ปสฺสโต**ติ ‘‘สาธุ เนกฺขมฺม’’นฺติ ปริวิตกฺกนวเสน ‘‘เอตํ เนกฺขมฺมํ สนฺต’’นฺติ ปสฺสนฺตสฺสปิฯ **อนาเสวิโต**ติ น อาเสวิโต น ผสฺสิโต น สจฺฉิกโตฯ **อธิคมฺมา**ติ อธิคนฺตฺวา ปตฺวา สจฺฉิกตฺวาฯ **ตมาเสเวยฺย**นฺติ ตํ อานิสํสํ เสเวยฺยํ ภเชยฺยํฯ **ยํ เม**ติ เยน การเณน มยฺหํฯ **อธิคมฺมา**ติ อธิคนฺตฺวาฯ **สฺวาสฺส เม โหติ อาพาโธ**ติ โส มยฺหํ อาพาธนเฏฺฐน อาพาโธ โหติฯ **อวิตเกฺก จิตฺตํ น ปกฺขนฺทตี**ติ อวิตกฺกวิจาเร ทุติยชฺฌาเน อารมฺมณวเสน จิตฺตํ น ปกฺขนฺทติฯ **วิตเกฺกสู**ติ วิตกฺกวิจาเรสุฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

มหาวโคฺค จตุโตฺถฯ

๕. สามญฺญวโคฺค

๑. สมฺพาธสุตฺตวณฺณนา

๔๒. ปญฺจมสฺส ปฐเม **อุทายีติ** กาฬุทายิเตฺถโรฯ **อวิทฺวาติ** อญฺญาสิฯ **ภูริเมธโสติ** มหาปโญฺญฯ **โย ฌานมพุชฺฌีติ** โย ฌานํ อพุชฺฌิฯ **ปฏิลีนนิสโภติ** เอกีภาววเสน ปฏิลีโน เจว อุตฺตมเฏฺฐน จ นิสโภฯ **มุนีติ** พุทฺธมุนิฯ **ปริยาเยนาติ** เอเกน การเณนฯ กามสมฺพาธสฺส หิ อภาวมเตฺตเนว ปฐมชฺฌานํ โอกาสาธิคโม นาม, น สพฺพถา สพฺพํฯ **ตตฺราปตฺถิ สมฺพาโธติ** ตสฺมิมฺปิ ปฐมชฺฌาเน สมฺพาโธ ปฏิปีฬนํ อตฺถิเยวฯ ตตฺราปิตฺถีติปิ ปาโฐฯ **กิญฺจ ตตฺถ สมฺพาโธติ** ตสฺมิํ ปน ฌาเน กิํ สมฺพาโธ นามฯ **อยเมตฺถ สมฺพาโธติ** อยํ วิตกฺกวิจารานํ อนิรุทฺธภาโว สมฺพาโธ สํปีฬา นามฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **นิปฺปริยาเยนาติ** น เอเกน การเณน, อถ โข อาสวกฺขโย นาม สพฺพสมฺพาธานํ ปหีนตฺตา สเพฺพน สพฺพํ โอกาสาธิคโม นามาติฯ

๒. กายสกฺขิสุตฺตวณฺณนา

๔๓. ทุติเย **ยถา ยถา จ ตทายตนนฺติ** เยน เยน การเณน เยน เยนากาเรน ตํ ปฐมชฺฌานสงฺขาตํ อายตนํ โหติฯ **ตถา ตถา นํ กาเยน ผุสิตฺวา วิหรตีติ** เตน เตน การเณน เตน เตนากาเรน ตํ สมาปตฺติํ สหชาตนามกาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, สมาปชฺชตีติ อโตฺถฯ **กายสกฺขิ วุโตฺต ภควตา ปริยาเยนาติ** ยสฺมา เตน นามกาเยน ปฐมชฺฌานํ สจฺฉิกตํ, ตสฺมา อิมินา ปริยาเยน กายสกฺขิ วุโตฺตฯ **นิปฺปริยาเยนาติ** ยตฺตกํ กาเยน สจฺฉิกาตพฺพํ, สพฺพสฺส กตตฺตา อยํ นิปฺปริยาเยน กายสกฺขิ นามฯ

๓. ปญฺญาวิมุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๔๔. ตติเย **ปญฺญาย จ นํ ปชานาตีติ** ตํ ปฐมชฺฌานวิปสฺสนาปญฺญาย ชานาติฯ อิธาปิ ปริยายนิปฺปริยายา ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพาฯ ยถา จ อิธ, เอวํ อิโต ปเรสุปิฯ

๔. อุภโตภาควิมุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๔๕. จตุเตฺถ อุภเยน เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ จ **อุภโตภาควิมุโตฺตติ** อุภโตภาเคหิ สมถวิปสฺสนานํ ปจฺจนีกกิเลเสหิ วิมุโตฺตฯ ปริโยสาเน ปน สมาปตฺติยา รูปกายโต, อริยมเคฺคน นามกายโต วิมุโตฺตเยว อุภโตภาควิมุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

๕-๑๐. สนฺทิฏฺฐิกธมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๖-๕๑. ปญฺจมาทีสุ **สนฺทิฏฺฐิโกติ** สยํ ปสฺสิตพฺพโกฯ **นิพฺพานนฺติ** กิเลสนิพฺพานํฯ **ปรินิพฺพานนฺติ** ตเสฺสว เววจนํฯ **ตทงฺคนิพฺพานนฺติ** ปฐมชฺฌานาทินา เตน เตน อเงฺคน นิพฺพานํฯ **ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานนฺติ** อิสฺมิํเยว อตฺตภาเว นิพฺพานํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สามญฺญวโคฺค ปญฺจโมฯ

ปฐมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๒. ทุติยปณฺณาสกวณฺณนา

๕๒. อิโต ปเรสุ **เขม**นฺติ นิรุปทฺทวํฯ **เขมปฺปโตฺต**ติ เขมภาวํ ปโตฺตฯ **สิกฺขาทุพฺพลฺยานี**ติ สิกฺขาย ทุพฺพลภาวกรณานิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

นวกนิปาตสฺส สํวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

ทสกนิปาต-อฏฺฐกถา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. อานิสํสวโคฺค

๑. กิมตฺถิยสุตฺตวณฺณนา

๑. ทสกนิปาตสฺส ปฐเม **กุสลานิ สีลานี**ติ อนวชฺชสีลานิฯ อมงฺกุภาวสฺส อวิปฺปฏิสารสฺส อตฺถาย สํวตฺตนฺตีติ **อวิปฺปฏิสารตฺถานิ**ฯ โส เนสํ อานิสํโสติ **อวิปฺปฏิสารานิสํสานิ**ฯ **ยถาภูตญาณทสฺสนโตฺถ**ติอาทีสุ **ยถาภูตญาณทสฺสนํ** นาม ตรุณวิปสฺสนา, **นิพฺพิทา** นาม พลววิปสฺสนา, **วิราโค** นาม มโคฺค, **วิมุตฺติ** นาม อรหตฺตผลํ, **ญาณทสฺสนํ** นาม ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ **อคฺคาย ปเรนฺตี**ติ อรหตฺตตฺถาย คจฺฉนฺติฯ

๒. เจตนากรณียสุตฺตวณฺณนา

๒. ทุติเย **น เจตนาย กรณีย**นฺติ น เจเตตฺวา กเปฺปตฺวา ปกเปฺปตฺวา กาตพฺพํฯ **ธมฺมตา เอสา**ติ ธมฺมสภาโว เอโส การณนิยโม อยํฯ **อภิสเนฺทนฺตี**ติ ปวเตฺตนฺติฯ **ปริปูเรนฺตี**ติ ปริปุณฺณํ กโรนฺติฯ **อปารา ปารํ คมนายา**ติ โอริมตีรภูตา เตภูมกวฎฺฎา นิพฺพานปารํ คมนตฺถายฯ

๓-๕. อุปนิสสุตฺตตฺตยวณฺณนา

๓-๕. ตติเย **หตูปนิโส**ติ หตการโณฯ จตุตฺถปญฺจเมสุ ทุวีหิ เถเรหิ กถิตภาโวว วิเสโสฯ

๖. สมาธิสุตฺตวณฺณนา

๖. ฉเฎฺฐ **เนว ปถวิยํ ปถวีสญฺญี อสฺสา**ติ ปถวิํ อารมฺมณํ กตฺวา ปถวีติ เอวํ อุปฺปนฺนาย สญฺญาย สญฺญี น ภเวยฺยฯ **อาปา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **น อิธโลเก**ติ อิธโลเก อุปฺปชฺชนกจตุกฺกปญฺจกชฺฌานสญฺญาย น สญฺญี ภเวยฺยฯ **น ปรโลเก**ติ ปรโลเก อุปฺปชฺชนกจตุกฺกปญฺจกชฺฌานสญฺญาย น สญฺญี ภเวยฺยฯ **สญฺญี จ ปน อสฺสา**ติ อถ จ ปนสฺส สมาปตฺติ สวิตกฺกสมาปตฺติเยว อสฺสาติ วุจฺจติฯ **เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีต**นฺติ สนฺตํ สนฺตนฺติ อเปฺปตฺวา นิสินฺนสฺส ทิวสมฺปิ จิตฺตุปฺปาโท ‘‘สนฺตํ สนฺต’’เนฺตว ปวตฺตติ, ปณีตํ ปณีตนฺติ อเปฺปตฺวา นิสินฺนสฺส ทิวสมฺปิ จิตฺตุปฺปาโท ‘‘ปณีตํ ปณีต’’เนฺตว ปวตฺตติฯ **ยทิทํ สพฺพสงฺขารสมโถ**ติ นิพฺพานํ นิพฺพานนฺติ อเปฺปตฺวา นิสินฺนสฺส ทิวสมฺปิ จิตฺตุปฺปาโท ‘‘นิพฺพานํ นิพฺพาน’’เนฺตว ปวตฺตตีติ สพฺพเมฺปตํ ผลสมาปตฺติสมาธิํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

๗. สาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๗. สตฺตเม **สญฺญี จ ปนาหํ, อาวุโส, ตสฺมิํ สมเย อโหสิ**นฺติ, อาวุโส, ตสฺมิํ สมเย อหํ ‘‘ภวนิโรโธ นิพฺพาน’’นฺติ อิมาย ผลสมาปตฺติสญฺญาย สญฺญี อโหสิํฯ สจิตฺตกา เม สา สมาปตฺติ อโหสีติ ปจฺจเวกฺขณา กถิตาฯ

๘. ฌานสุตฺตวณฺณนา

๘. อฎฺฐเม **สมนฺตปาสาทิโก**ติ ปสาทาวหานํเยว กายกมฺมาทีนํ สพฺภาวโต สมโนฺต ปาสาทิโกฯ **สพฺพาการปริปูโร**ติ สเพฺพหิ การเณหิ ปริปุโณฺณฯ

๙. สนฺตวิโมกฺขสุตฺตวณฺณนา

๙. นวเม **สนฺตา**ติ อารมฺมณสนฺตตายปิ องฺคสนฺตตายปิ สนฺตาฯ **วิโมกฺขา**ติ ปจฺจนีกธมฺมหิ วิมุตฺตตฺตา อารมฺมเณ จ นิราสงฺกภาเวน สุฏฺฐุ มุตฺตตฺตา เอวํลทฺธนามาฯ **อติกฺกมฺม รูเป**ติ รูปชฺฌานานิ อติกฺกมิตฺวา ปวตฺตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อานิสํสวโคฺค ปฐโมฯ

๒. นาถวโคฺค

๑. เสนาสนสุตฺตวณฺณนา

๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม **ปญฺจงฺคสมนฺนาคโต**ติ ปญฺจหิ คุณเงฺคหิ สมนฺนาคโตฯ **นาติทูรํ โหติ นาจฺจาสนฺน**นฺติ ยญฺหิ อติทูเร โหติ, ปิณฺฑาย จริตฺวา ตตฺถ คจฺฉนฺตสฺส กายจิตฺตทรถา โหติ, ตโต อนุปฺปนฺนํ วา สมาธึ อุปฺปาเทตุํ อุปฺปนฺนํ วา ถิรํ กาตุํ น สโกฺกติฯ อจฺจาสนฺนํ พหุชนากิณฺณํ โหติฯ จตฺตาลีสอุสภมตฺเต ปน ปเทเส วสตํ ทูราสนฺนโทสวิมุตฺตญฺจ คมนาคมนสมฺปนฺนํ นาม โหติฯ **ทิวาอปฺปากิณฺณ**นฺติ ทิวสภาเค มหาชเนน อนากิณฺณํฯ

๒. ปญฺจงฺคสุตฺตวณฺณนา

๑๒. ทุติเย **เกวลี**ติ เกวเลหิ สกเลหิ คุเณหิ สมนฺนาคโตฯ **วุสิตวา**ติ วุตฺถพฺรหฺมจริยวาโสฯ **อเสเขนา**ติ อเสขธมฺมปริยาปเนฺนน โลกุตฺตเรนฯ **สีลกฺขเนฺธนา**ติ สีลราสินาฯ **วิมุตฺติกฺขเนฺธนา**ติ เอตฺถ ฐเปตฺวา สีลาทโย ตโย เสสา ผลธมฺมา วิมุตฺติ นาม, วิมุตฺติญาณทสฺสนํ ปจฺจเวกฺขณญาณํ, ตํ โลกิยเมวฯ

๓-๔. สํโยชนสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓-๑๔. ตติเย **โอรมฺภาคิยานี**ติ เหฏฺฐาภาคิยานิฯ **อุทฺธมฺภาคิยานี**ติ อุปริภาคิยานิฯ อิมสฺมิํ สุตฺเต วฏฺฏเมว กถิตํฯ จตุเตฺถ **ขิลวินิพนฺธา** ปญฺจกนิปาเต วิตฺถาริตาเยวฯ **อาโรหปริณาเหนา**ติ ทีฆปุถุลเนฺตนฯ

๕. อปฺปมาทสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ปญฺจเม **เอวเมว โข**ติ ยถา สพฺพสตฺตานํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อโคฺค, เอวํ สเพฺพสํ กุสลธมฺมานํ การาปกอปฺปมาโท อโคฺคติ ทฏฺฐโพฺพฯ นนุ เจส โลกิโยว, กุสลธมฺมา ปน โลกุตฺตราปิฯ อยญฺจ กามาวจโรว, กุสลธมฺมา ปน จตุภูมกาฯ กถเมส เตสํ อโคฺคติ? ปฏิลาภกเตฺตนฯ อปฺปมาเทน หิ เต ปฏิลภนฺติ, ตสฺมา โส เตสํ อโคฺคฯ เตเนว วุตฺตํ – **สเพฺพ เต อปฺปมาทมูลกา**ติฯ

ชงฺคลานนฺติ ปถวิตลจารีนํฯ **ปาณาน**นฺติ สปาทกปาณานํฯ **ปทชาตานี**ติ ปทานิฯ **สโมธานํ คจฺฉนฺตี**ติ โอธานํ ปเกฺขปํ คจฺฉนฺติฯ **อคฺคมกฺขายตี**ติ เสฏฺฐมกฺขายติฯ **ยทิทํ มหนฺตเตฺตนา**ติ มหนฺตภาเวน อคฺคมกฺขายติ, น คุณเคฺคนาติ อโตฺถฯ **วสฺสิก**นฺติ สุมนปุปฺผํฯ อิทํ กิร สุตฺตํ สุตฺวา ภาติยมหาราชา วีมํสิตุกามตาย เอกสฺมิํ คเพฺภ จตุชาติคเนฺธหิ ปริภณฺฑํ กตฺวา สุคนฺธปุปฺผานิ อาหราเปตฺวา เอกสฺส สมุคฺคสฺส มชฺฌฌ สุมนปุปฺผมุฏฺฐิํ ฐเปตฺวา เสสานิ ตสฺส สมนฺตโต มุฏฺฐิํ กตฺวา ฐเปตฺวา ทฺวารํ ปิธาย พหิ นิกฺขโนฺตฯ อถสฺส มุหุตฺตํ พหิ วีตินาเมตฺวา ทฺวารํ วิวริตฺวา ปวิสนฺตสฺส สพฺพปฐมํ สุมนปุปฺผคโนฺธ ฆานํ ปหริฯ โส มหาตลสฺมิํเยว มหาเจติยาภิมุโข นิปชฺชิตฺวา ''วสฺสิกํ เตสํ อคฺคนฺติ กเถเนฺตน สุกถิตํ สมฺมาสมฺพุเทฺธนา''ติ เจติยํ วนฺทิฯ **ขุทฺทราชาโน**ติ ขุทฺทกราชาโนฯ กูฏราชาโนติปิ ปาโฐฯ

๖. อาหุเนยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๖. ฉฏฺฐ **โคตฺรภู**ติ สิขาปตฺตวิปสฺสนาภูเตน นิพฺพานารมฺมเณน โคตฺรภุญาเณน สมนฺนาคโตฯ

๗. ปฐมนาถสุตฺตวณฺณนา

๑๗. สตฺตเม **สนาถา**ติ สญาตกา พหุญาติวคฺคา หุตฺวา วิหรถฯ นาถํ กโรนฺตีติ **นาถกรณา,** อตฺตโน สนาถภาวกรา ปติฏฺฐากราติ อโตฺถฯ **กลฺยาณมิโตฺต**ติอาทีสุ สีลาทิคุณสมฺปนฺนา กลฺยาณา มิตฺตา อสฺสาติ **กลฺยาณมิโตฺต**ฯ เตวสฺส ฐานนิสชฺชาทีสุ สห อยนโต สหายาติ **กลฺยาณสหาโย**ฯ จิเตฺตน เจว กาเยน จ กลฺยาณมิเตฺตสฺเยว สมฺปวโงฺก โอณโตติ **กลฺยาณสมฺปวโงฺก**ฯ **สุวโจ โหตี**ติ สุเขน วตฺตโพฺพ โหติ, สุเขน อนุสาสิตโพฺพฯ **ขโม**ติ คาเฬฺหน ผรุเสน กกฺขเฬน วุโตฺต ขมติ น กุปฺปติฯ **ปทกฺขิณคฺคาหี อนุสาสนิ**นฺติ ยถา เอกโจฺจ โอวทิยมาโน วามโต คณฺหาติ, ปฏิปฺผรติ วา, อสฺสุณโนฺต วา คจฺฉติ, เอวํ อกตฺวา ‘‘โอวทถ , ภเนฺต, อนุสาสถ, ตุเมฺหสุ อโนวทเนฺตสุ โก อโญฺญ โอวทิสฺสตี’’ติ ปทกฺขิณํ คณฺหาติฯ

อุจฺจาวจานีติ อุจฺจนีจานิฯ **กิํกรณียานี**ติ ‘‘กิํ กโรมี’’ติ เอวํ วตฺวา กตฺตพฺพกมฺมานิฯ ตตฺถ อุจฺจกมฺมํ นาม จีวรสฺส กรณํ รชนํ, เจติเย สุธากมฺมํ, อุโปสถาคารเจติยฆรโพธิฆเรสุ กตฺตพฺพกมฺมนฺติ เอวมาทิฯ อวจกมฺมํ นาม ปาทโธวนมกฺขนาทิขุทฺทกกมฺมํฯ **ตตฺรูปายายา**ติ ตตฺรุปคมนิยายฯ **อลํ กาตุ**นฺติ กาตุํ สมโตฺถ โหติฯ **อลํ สํวิธาตุ**นฺติ วิจาเรตุํ สมโตฺถ โหติฯ

ธเมฺม อสฺส กาโม สิเนโหติ **ธมฺมกาโม,** เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ ปิยายตีติ อโตฺถฯ **ปิยสมุทาหาโร**ติ ปรสฺมิํ กเถเนฺต สกฺกจฺจํ สุณาติ, สยญฺจ ปเรสํ เทเสตุกาโม โหตีติ อโตฺถ ฯ **อภิธเมฺม อภิวินเย**ติ เอตฺถ ธโมฺม อภิธโมฺม, วินโย อภิวินโยติ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ **ธโมฺม**ติ สุตฺตนฺตปิฏกํฯ **อภิธโมฺม**ติ สตฺต ปกรณานิฯ **วินโย**ติ อุภโตวิภโงฺคฯ **อภิวินโย**ติ ขนฺธกปริวาราฯ อถ วา สุตฺตนฺตปิฏกมฺปิ อภิธมฺมปิฏกมฺปิ ธโมฺม เอว, มคฺคผลานิ อภิธโมฺมฯ สกลวินยปิฏกํ วินโย, กิเลสวูปสมกรณํ อภิวินโยฯ อิติ สพฺพสฺมิมฺปิ เอตฺถ ธเมฺม จ อภิธเมฺม จ วินเย จ อภิวินเย จ อุฬารปาโมโชฺช โหตีติ อโตฺถฯ **กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ การณเตฺถ ภุมฺมํ, จาตุภูมกกุสลธมฺมการณา เตสํ อธิคมตฺถาย อนิกฺขิตฺตธุโร โหตีติ อโตฺถฯ

๘. ทุติยนาถสุตฺตวณฺณนา

๑๘. อฏฺฐเม **เถรานุกมฺปิตสฺสา**ติ เถเรหิ โอวาทานุสาสนิทานสมุสฺสาหิตาย หิตผรณาย อนุกมฺปิตสฺสฯ

๙. ปฐมอริยาวาสสุตฺตวณฺณนา

๑๙. นวเม **อริยวาสา**ติ อริยานํ อาวาโส, เต อาวสิํสุ อาวสนฺติ อาวสิสฺสนฺตีติ อริยาวาสาฯ **ยทริยา**ติ เย วาเส อริยาฯ

๑๐. ทุติยอริยาวาสสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสมํ ยสฺมา กุรฺรฏฺฐวาสิโน ภิกฺขู คมฺภีรปญฺญาการกา ยุตฺตปฺปยุตฺตา, ตสฺมา ยถา เตสํ ทีฆนิกายาทีสุ มหานิทานาทีนิ กถิตานิ, เอวมิทมฺปิ คมฺภีรํ สุขุมํ ติลกฺขณาหตํ สุตฺตํ ตเตฺถว อโวจฯ ตตฺถ **ปญฺจงฺควิปฺปหีโน**ติ ปญฺจหิ องฺคหิ วิปฺปยุโตฺต หุตฺวา ขีณาสโว อวสิ วสติ วสิสฺสติฯ ตสฺมา อยํ ปญฺจงฺควิปฺปหีนตา อริยาวาโสติ วุโตฺตฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **เอวํ**

โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ฉฬงฺคสมนฺนาคโต โหตีติ ฉฬงฺคุเปกฺขาย สมนฺนาคโต โหติฯ ฉฬงฺคุเปกฺขา ธมฺมา นาม เกติ? ญาณาทโยฯ ''ญาณ''นฺติ วุตฺเต กิริยโต จตฺตาริ ญาณสมฺปยุตฺตจิตฺตานิ ลพฺภนฺติ, ''สตตวิหาโร''ติ วุตฺเต อฏฺฐ มหาจิตฺตานิ, ''รชฺชนทุสฺสนํ นตฺถี''ติ วุตฺเต ทส จิตฺตานิ ลพฺภนฺติฯ โสมนสฺสํ อาเสวนวเสน ลพฺภติฯ **สตารเกฺขน เจตสา**ติ ขีณาสวสฺส หิ ตีสุ ทฺวาเรสุ สพฺพกาเล สติ อารกฺขกิจฺจํ สาเธติฯ เตเนวสฺส จรโต จ ติฏฺฐโต จ สุตฺตสฺส จ ชาครสฺส จ สตตํ สมิตํ ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ โหตีติ วุจฺจติฯ

ปุถุสมณพฺราหฺมณานนฺติ พหูนํ สมณพฺราหฺมณานํฯ เอตฺถ **สมณา**ติ ปพฺพชฺชูปคตา, **พฺราหฺมณา**ติ โภวาทิโนฯ **ปุถุปเจฺจกสจฺจานี**ติ พหูนิ ปาเฏกฺกสจฺจานิฯ ''อิทเมว ทสฺสนํ สจฺจํ, อิทเมว สจฺจ''นฺติ เอวํ ปาฏิเยกฺกํ คหิตานิ พหูนิ สจฺจานีติ อโตฺถฯ **นุณฺณานี**ติ นีหฏานิฯ **ปนุณฺณานี**ติ สุฏฺฐุ นีหฏานิฯ **จตฺตานี**ติ วิสฺสฏฺฐานิฯ **วนฺตานี**ติ วมิตานิฯ **มุตฺตานี**ติ ฉินฺนพนฺธนานิ กตานิฯ **ปหีนานี**ติ ปชหิตานิฯ **ปฏินิสฺสฏฺฐานี**ติ ยถา น ปุน จิตฺตํ อาโรหนฺติ, เอวํ ปฏินิสฺสชฺชิตานิฯ สพฺพาเนว ตานิ คหิตคฺคหณสฺส วิสฺสฏฺฐภาวเววจนานิฯ

สมวยสเฏฺฐสโนติ เอตฺถ **อวยา**ติ อนูนา, **สฏฺฐา**ติ วิสฺสฏฺฐาฯ สมฺมา อวยา สฏฺฐา เอสนา อสฺสาติ สมวยสเฏฺฐสโน, สุฏฺฐุวิสฺสฏฺฐสพฺพเอสโนติ อโตฺถฯ **ราคา จิตฺตํ วิมุตฺต**นฺติอาทีหิ มคฺคสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติ กถิตาฯ **ราโค เม ปหีโน**ติอาทีหิ ปจฺจเวกฺขณผลํ กถิตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

นาถวโคฺค ทุติโยฯ

๓. มหาวโคฺค

๑. สีหนาทสุตฺตวณฺณนา

๒๑. ตติยสฺส ปฐเม **วิสมคเต**ติ วิสมฏฺฐาเนสุ โคจเรสุ คเตฯ **สงฺฆาตํ อาปาเทสิ**นฺติ ฆาตํ วธํ ปาเปสิํฯ ตสฺส หิ อุสฺสนฺนเตชตาย ขุทฺทเกสุ ปาเณสุ อนุกมฺปา โหติฯ ตสฺมา เย ปฏิสตฺตุภาเวน สณฺฐาตุํ สกฺขิสฺสนฺติ, เย ทุพฺพลา ปลายิตุกามา ภวิสฺสนฺติ, เต ปลายิสฺสนฺตีติ สีหนาทํ นทิตฺวาว โคจราย ปกฺกมติฯ **ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน**นฺติ ยทิ หิ สหนตาย หนนตาย จ สีโห, ตถาคโต หิ สพฺพานิ จ อิฏฺฐานิฏฺฐานิ สหติ, สพฺพปรปฺปวาทิโน จ วาทานํ นิมฺมถเนน หนติฯ **อิทมสฺส โหติ สีหนาทสฺมิ**นฺติ อยมสฺส สีหนาโทฯ

ตถาคตพลานีติ อเญฺญหิ อสาธารณานิ ตถาคตเสฺสว พลานิฯ ยถา วา ปุพฺพพุทฺธานํ พลานิ ปุญฺญสมฺปตฺติยา อาคตานิ, ตถา อาคตพลานีติปิ อโตฺถฯ ตตฺถ ทุวิธํ ตถาคตสฺส พลํ กายพลํ ญาณพลํฯ เตสุ กายพลํ หตฺถิกุลานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ โปราเณหิ –

> ‘‘กาลาวกญฺจ คเงฺคยฺยํ, ปณฺฑรํ ตมฺพปิงฺคลํ;
> คนฺธมงฺคลเหมญฺจ, อุโปสถฉทฺทนฺติเม ทสา’’ติฯ

อิมานิ ทส หตฺถิกุลานิฯ ตตฺถ **กาลาวก**นฺติ ปกติหตฺถิกุลํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยํ ทสนฺนํ ปุริสานํ กายพลํ, ตํ เอกสฺส กาลาวกสฺส หตฺถิโนฯ ยํ ทสนฺนํ กาลาวกานํ พลํ, ตํ เอกสฺส คเงฺคยฺยสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ คเงฺคยฺยานํ, ตํ เอกสฺส ปณฺฑรสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ปณฺฑรานํ, ตํ เอกสฺส ตมฺพสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ตมฺพานํ, ตํ เอกสฺส ปิงฺคลสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ปิงฺคลานํ, ตํ เอกสฺส คนฺธหตฺถิโนฯ ยํ ทสนฺนํ คนฺธหตฺถีนํ, ตํ เอกสฺส มงฺคลสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ มงฺคลานํ, ตํ เอกสฺส เหมสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ เหมานํ, ตํ เอกสฺส อุโปสถสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ อุโปสถานํ, ตํ เอกสฺส ฉทฺทนฺตสฺสฯ ยํ ทสนฺนํ ฉทฺทนฺตานํ, ตํ เอกสฺส ตถาคตสฺสฯ นารายนสงฺฆาตพลนฺติปิ อิทเมว วุจฺจติ ฯ ตเทตํ ปกติหตฺถิคณนาย หตฺถีนํ โกฏิสหสฺสานํ, ปุริสคณนาย ทสนฺนํ ปุริสโกฏิสหสฺสานํ พลํ โหติฯ อิทํ ตาว ตถาคตสฺส **กายพลํ**ฯ

ญาณพลํ ปน ปาฬิยํ ตาว อาคตเมวฯ ทสพลญาณํ, มชฺฌิเม อาคตํ จตุเวสารชฺชญาณํ, อฏฺฐสุ ปริสาสุ อกมฺปนญาณํ, จตุโยนิปริเจฺฉทญาณํ, ปญฺจคติปริเจฺฉทญาณํ, สํยุตฺตเก (สํ. นิ. ๒.๓๓) อาคตานิ เตสตฺตติ ญาณานิ สตฺตสตฺตติ ญาณานีติ, เอวํ อญฺญานิปิ อเนกานิ **ญาณพลํ** นามฯ อิธาปิ ญาณพลเมว อธิเปฺปตํฯ ญาณญฺหิ อกมฺปิยเฏฺฐน อุปตฺถมฺภนเฏฺฐน จ พลนฺติ วุตฺตํฯ

อาสภํ ฐานนฺติ เสฏฺฐฏฺฐานํ อุตฺตมฏฺฐานํฯ อาสภา วา ปุพฺพพุทฺธา, เตสํ ฐานนฺติ อโตฺถฯ อปิจ ควสตเชฏฺฐโก อุสโภ, ควสหสฺสเชฏฺฐโก วสโภฯ วชสตเชฏฺฐโก วา อุสโภ, วชสหสฺสเชฏฺฐโก วสโภฯ สพฺพควเสโฏฺฐ สพฺพปริสฺสยสโห เสโต ปาสาทิโก มหาภารวโห อสนิสตสเทฺทหิปิ อสมฺปกมฺปิโย นิสโภ, โส อิธ อุสโภติ อธิเปฺปโตฯ อิทมฺปิ หิ ตสฺส ปริยายวจนํฯ อุสภสฺส อิทนฺติ **อาสภํฯ ฐาน**นฺติ จตูหิ ปาเทหิ ปถวิํ อุปฺปีเฬตฺวา อจลฏฺฐานํฯ อิทํ ปน อาสภํ วิยาติ อาสภํฯ ยเถว หิ นิสภสงฺขาโต อุสโภ อุสภพเลน สมนฺนาคโต จตูหิ ปาเทหิ ปถวิํ อุปฺปีเฬตฺวา อจลฏฺฐาเนน ติฏฺฐติ, เอวํ ตถาคโตปิ ทสหิ ตถาคตพเลหิ สมนฺนาคโต จตูหิ เวสารชฺชปาเทหิ อฏฺฐปริสปถวิํ อุปฺปีเฬตฺวา สเทวเก โลเก เกนจิ ปจฺจตฺถิเกน ปจฺจามิเตฺตน

อกมฺปิโย อจลฏฺฐาเนน ติฏฺฐติฯ เอวํ ติฏฺฐมาโน จ ตํ อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ อุปคจฺฉติ น ปจฺจกฺขาติ อตฺตนิ อาโรเปติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาตี’’ติฯ

ปริสาสูติ อฏฺฐสุ ปริสาสุฯ **สีหนาทํ นทตี**ติ เสฏฺฐนาทํ นทติ, อภีตนาทํ นทติ, สีหนาทสทิสํ วา นาทํ นทติฯ ตตฺรายํ อุปมา – ยถา สีโห สีหพเลน สมนฺนาคโต สพฺพตฺถ วิสารโท วิคตโลมหํโส สีหนาทํ นทติ, เอวํ ตถาคตสีโหปิ ตถาคตพเลหิ สมนฺนาคโต อฏฺฐสุ ปริสาสุ วิสารโท วิคตโลมหํโส ‘‘อิติ สกฺกาโย’’ติอาทินา นเยน นานาวิธเทสนาวิลาสสมฺปนฺนํ สีหนาทํ นทติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปริสาสุ สีหนาทํ นทตี’’ติฯ

พฺรหฺมจกฺกํ ปวตฺเตตีติ เอตฺถ **พฺรหฺม**นฺติ เสฏฺฐํ อุตฺตมํ วิสิฏฺฐํฯ **จกฺก**นฺติ ธมฺมจกฺกํฯ ตํ ปเนตํ ทุวิธํ โหติ ปฏิเวธญาณญฺเจว เทสนาญาณญฺจฯ ตตฺถ ปญฺญาปภาวิตํ อตฺตโน อริยผลาวหํ ปฏิเวธญาณํ, กรุณาปภาวิตํ สาวกานํ อริยผลาวหํ เทสนาญาณํฯ ตตฺถ ปฏิเวธญาณํ อุปฺปชฺชมานํ อุปฺปนฺนนฺติ ทุวิธํฯ ตญฺหิ อภินิกฺขมนโต ยาว อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ, ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามฯ ตุสิตภวนโต วา ยาว มหาโพธิปลฺลงฺก อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ, ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามฯ ทีปงฺกรโต วา ปฏฺฐาย ยาว อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ, ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามฯ เทสนาญาณมฺปิ ปวตฺตมานํ ปวตฺตนฺติ ทุวิธํฯ ตญฺหิ ยาว อญฺญาสิโกณฺฑญฺญสฺส โสตาปตฺติมคฺคา ปวตฺตมานํ, ผลกฺขเณ ปวตฺตํ นามฯ เตสุ ปฏิเวธญาณํ โลกุตฺตรํ, เทสนาญาณํ โลกิยํฯ อุภยมฺปิ ปเนตํ อญฺญหิ อสาธารณํ, พุทฺธานํเยว โอรสญาณํฯ

อิทานิ เยหิ ทสหิ พเลหิ สมนฺนาคโต ตถาคโต อาสภํ ฐานํ ปฏิชานาติ, ตานิ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **กตมานิ ทส? อิธ, *ภิกฺขเว*, ตถาคโต ฐานญฺจ ฐานโต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ฐานญฺจ ฐานโต**ติ การณญฺจ การณโตฯ การณญฺหิ ยสฺมา ตตฺถ ผลํ ติฏฺฐติ, ตทายตฺตวุตฺติตาย อุปฺปชฺชติ เจว ปวตฺตติ จ, ตสฺมา ฐานนฺติ วุจฺจติฯ ตํ ภควา ‘‘เย เย ธมฺมา เยสํ เยสํ ธมฺมานํ เหตู ปจฺจยา อุปฺปาทาย, ตํ ตํ ฐานํฯ เย เย ธมฺมา เยสํ เยสํ ธมฺมานํ น เหตู น ปจฺจยา อุปฺปาทาย, ตํ ตํ อฏฺฐาน’’นฺติ ปชานนฺโต ฐานญฺจ ฐานโต อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานาติฯ อภิธมฺเม ปเนตํ ‘‘ตตฺถ กตมํ ตถาคตสฺส ฐานญฺจ ฐานโต อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต ยถาภูตํ ญาณ’’นฺติอาทินา (วิภ. ๘๐๙) นเยน วิตฺถาริตเมวฯ **ยมฺปี**ติ เยน ญาเณนฯ **อิทมฺปิ, *ภิกฺขเว*, ตถาคตสฺสา**ติ อิทมฺปิ ฐานาฏฺฐานญาณํ ตถาคตสฺส ตถาคตพลํ นาม โหตีติ อโตฺถฯ เอวํ สพฺพปเทสุ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

กมฺมสมาทานานนฺติ สมาทิยิตฺวา กตานํ กุสลากุสลกมฺมานํ, กมฺมเมว วา กมฺมสมาทานํฯ **ฐานโส เหตุโส**ติ ปจฺจยโต เจว เหตุโต จฯ ตตฺถ คติอุปธิกาลปโยคา วิปากสฺส ฐานํ, กมฺมํ เหตุฯ อิมสฺส ปน ญาณสฺส วิตฺถารกถา ‘‘อเตฺถกจฺจานิ ปาปกานิ กมฺมสมาทานานิ คติสมฺปตฺติปฏิพาฬฺหานิ น วิปจฺจนฺตี’’ติอาทินา (วิภ. ๘๑๐) นเยน อภิธมฺเม อาคตาเยวฯ

สพฺพตฺถคามินินฺติ สพฺพคติคามินิญฺจ อคติคามินิญฺจฯ **ปฏิปท**นฺติ มคฺคํฯ **ยถาภูตํ ปชานาตี**ติ พหูสุปิ มนุเสฺสสุ เอกเมว ปาณํ ฆาเตนฺเตสุ ‘‘อิมสฺส เจตนา นิรยคามินี ภวิสฺสติ, อิมสฺส ติรจฺฉานโยนิคามินี’’ติ อิมินา นเยน เอกวตฺถุสฺมิมฺปิ กุสลากุสลเจตนาสงฺขาตานํ ปฏิปตฺตีนํ อวิปรีตโต สภาวํ ชานาติฯ อิมสฺสปิ จ ญาณสฺส วิตฺถารกถา ‘‘ตตฺถ กตมํ ตถาคตสฺส สพฺพตฺถคามินิํ ปฏิปทํ ยถาภูตํ ญาณํ? อิธ ตถาคโต อยํ มโคฺค อยํ ปฏิปทา นิรยคามินีติ ปชานาตี’’ติอาทินา (วิภ. ๘๑๑) นเยน อภิธมฺเม อาคตาเยวฯ

อเนกธาตุนฺติ จกฺขุธาตุอาทีหิ กามธาตุอาทีหิ วา ธาตูหิ พหุธาตุํฯ **นานาธาตุ**นฺติ ตาสํเยว ธาตูนํ วิลกฺขณตาย นานปฺปการธาตุํฯ **โลก**นฺติ ขนฺธายตนธาตุโลกํฯ **ยถาภูตํ ปชานาตี**ติ ตาสํ ธาตูนํ อวิปรีตโต สภาวํ ปฏิวิชฺฌติฯ อิทมฺปิ ญาณํ ''ตตฺถ กตมํ ตถาคตสฺส อเนกธาตุนานาธาตุโลกํ ยถาภูตํ ญาณํ? อิธ ตถาคโต ขนฺธนานตฺตํ ปชานาตี''ติอาทินา นเยน อภิธมฺเม วิตฺถาริตเมวฯ

นานาธิมุตฺติกตนฺติ หีนาทีหิ อธิมุตฺตีหิ นานาธิมุตฺติกภาวํฯ อิทมฺปิ ญาณํ ''ตตฺถ กตมํ ตถาคตสฺส สตฺตานํ นานาธิมุตฺติกตํ ยถาภูตํ ญาณํ? อิธ ตถาคโต ปชานาติ สนฺติ สตฺตา หีนาธิมุตฺติกา''ติอาทินา นเยน อภิธมฺเม วิตฺถาริตเมวฯ

ปรสตฺตานนฺติ ปธานสตฺตานํฯ **ปรปุคฺคลาน**นฺติ ตโต อเญฺญสํ หีนสตฺตานํฯ เอกตฺถเมว วา เอตํ ปททฺวยํ, เวเนยฺยวเสน ทฺวิธา วุตฺตํฯ **อินฺทฺริยปโรปริยตฺต**นฺติ สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ ปรภาวญฺจ อปรภาวญฺจ, วุทฺธิญฺจ หานิญฺจาติ อโตฺถฯ อิมสฺสาปิ ญาณสฺส วิตฺถารกถา ''ตตฺถ กตมํ ตถาคตสฺส ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตํ ยถาภูตํ ญาณํ ? อิธ ตถาคโต สตฺตานํ อาสยํ ปชานาตี''ติ (วิภ. ๘๑๔) อาทินา นเยน อภิธมฺเม อาคตาเยวฯ

ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีนนฺติ ปฐมาทีนํ จตุนฺนํ ฌานานํ, ''รูปี รูปานิ ปสฺสตี''ติอาทีนํ อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํ, สวิตกฺกสวิจาราทีนํ ติณฺณํ สมาธีนํ, ปฐมชฺฌานสมาปตฺติอาทีนญฺจ นวนฺนํ อนุปุพฺพสมาปตฺตีนํฯ **สํกิเลส**นฺติ หานภาคิยธมฺมํฯ **โวทาน**นฺติ วิเสสภาคิยธมฺมํฯ **วุฏฺฐาน**นฺติ ''โวทานมฺปิ วุฏฺฐานํ, ตมฺหา ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐานมฺปิ วุฏฺฐาน''นฺติ (วิภ. ๘๒๘) เอวํ วุตฺตํ ปคุณชฺฌานเญฺจว ภวงฺคผลสมาปตฺติโย จฯ เหฏฺฐิมํ เหฏฺฐิมญฺหิ ปคุณชฺฌานํ อุปริมสฺส อุปริมสฺส ปทฏฺฐานํ โหติ, ตสฺมา ''โวทานมฺปิ วุฏฺฐาน''นฺติ วุตฺตํฯ ภวเงฺคน ปน สพฺพชฺฌาเนหิ วุฏฺฐานํ โหติ, ผลสมาปตฺติยา นิโรธสมาปตฺติโต วุฏฺฐานํ โหติฯ ตํ สนฺธาย จ ''ตมฺหา ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐานมฺปิ วุฏฺฐาน''นฺติ วุตฺตํฯ อิทมฺปิ ญาณํ ''ตตฺถ กตมํ ตถาคตสฺส ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีนํ สํกิเลสํ โวทานํ วุฏฺฐานํ ยถาภูตํ ญาณํ? **ฌายี**ติ จตฺตาโร ฌายี, อเตฺถกโจฺจ ฌายี สมฺปตฺติํเยว สมานํ วิปตฺตีติ ปเจฺจตี''ติอาทินา (วิภ. ๘๒๘) นเยน อภิธมฺเม วิตฺถาริตเมวฯ สพฺพญาณานํ วิตฺถารกถาย วินิจฺฉโย สโมฺมหวิโนทนิยา วิภงฺคฏฺฐกถาย วุโตฺต, ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติทิพฺพจกฺขุญาณกถา วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตา, อาสวกฺขยกถา เหฏฺฐา วุตฺตาเยวาติฯ

ตตฺถ ปรวาทีกถา โหติ ''ทสพลญาณํ นาม ปาฏิเยกฺกํ ญาณํ นตฺถิ, สพฺพญฺญุตญฺญาณเสฺสวายํ ปเภโท''ติฯ ตํ น ตถา ทฏฺฐพฺพํฯ อญฺญเมว หิ ทสพลญาณํ, อญฺญํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ ทสพลญาณญฺหิ สกสกกิจฺจเมว ชานาติ, สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ตมฺปิ ตโต อวเสสมฺปิ ชานาติฯ ทสพลญาเณสุ หิ ปฐมํ การณาการณเมว ชานาติ, ทุติยํ กมฺมวิปากนฺตรเมว, ตติยํ กมฺมปริเจฺฉทเมว, จตุตฺถํ ธาตุนานตฺตการณเมว, ปญฺจมํ สตฺตานํ อชฺฌาสยาธิมุตฺติเมว, ฉฏฺฐํ อินฺทฺริยานํ ติกฺขมุทฺภาวเมว, สตฺตมํ ฌานาทีหิ สทฺธิํ เตสํ สํกิเลสาทิเมว, อฏฺฐมํ ปุเพฺพนิวุตฺถกฺขนฺธสนฺตติเมว, นวมํ สตฺตานํ จุติปฏิสนฺธิเมว, ทสมํ สจฺจปริเจฺฉทเมวฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปน เอเตหิ ชานิตพฺพญฺจ ตโต อุตฺตริญฺจ ปชานาติ, เอเตสํ ปน กิจฺจํ น สพฺพํ กโรติฯ ตญฺหิ ฌานํ หุตฺวา อเปฺปตุํ น สโกฺกติ, อิทฺธิ หุตฺวา วิกุพฺพิตุํ น สโกฺกติ, มโคฺค หุตฺวา กิเลเส เขเปตุํ น สโกฺกติฯ

อปิจ ปรวาที เอวํ ปุจฺฉิตโพฺพ ''ทสพลญาณํ นาเมตํ สวิตกฺกสวิจารํ อวิตกฺกวิจารมตฺตํ อวิตกฺกอวิจารํ, กามาวจรํ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ, โลกิยํ โลกุตฺตร''นฺติฯ ชานโนฺต ''ปฏิปาฏิยา

สตฺต ญาณานิ สวิตกฺกสวิจารานี’’ติ วกฺขติ, ‘‘ตโต ปรานิ เทฺว อวิตกฺกอวิจารานี’’ติ วกฺขติฯ ‘‘อาสวกฺขยญาณํ สิยา สวิตกฺกสวิจารํ สิยา อวิตกฺกวิจารมตฺตํ, สิยา อวิตกฺกอวิจาร’’นฺติ วกฺข ติ ฯ ตถา ‘‘ปฏิปาฏิยา สตฺต กามาวจรานิ, ตโต เทฺว รูปาวจรานิ, อวสาเน เอกํ โลกุตฺตร’’นฺติ วกฺขติฯ ‘‘สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปน สวิตกฺกสวิจารเมว โลกิยเมวา’’ติ วกฺขติฯ

เอวเมตฺถ อนุปทวณฺณนํ ญตฺวา อิทานิ ยสฺมา ตถาคโต ปฐมํเยว ฐานาฏฺฐานญาเณน เว เนยฺยสตฺตานํ อาสวกฺขยาธิคมสฺส เจว อนธิคมสฺส จ ฐานาฏฺฐานภูตํ กิเลสาวรณาภาวํ ปสฺสติ โลกิยสมฺมาทิฏฺฐิฏฺฐานาทิทสฺสนโต นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิฏฺฐานาภาวทสฺสนโต จฯ อถ เนสํ กมฺมวิ ปากญาเณน วิปากาวรณาภาวํ ปสฺสติ ติเหตุกปฺปฏิสนฺธิทสฺสนโต, สพฺพตฺถคามินิปฏิปทา ญาเณน กมฺมาวรณาภาวํ ปสฺสติ อานนฺตริยกมฺมาภาวทสฺสนโตฯ เอวมนาวรณานํ อเนกธาตุ นานาธาตุญาเณน อนุกูลธมฺมเทสนตฺถํ จริยาวิเสสํ ปสฺสติ ธาตุเวมตฺตทสฺสนโตฯ อถ เนสํ นานาธิมุตฺติกตญาเณน อธิมุตฺตึ ปสฺสติ ปโยคํ อนาทิยิตฺวาปิ อธิมุตฺติวเสน ธมฺมเทสนตฺถํฯ อเถวํ ทิฏฺฐาธิมุตฺตีนํ ยถาสตฺติ ยถาพลํ ธมฺมํ เทเสตุํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺติญาเณน อินฺทฺริยปโร ปริยตฺตํ ปสฺสติ สทฺธาทีนํ ติกฺขมุทุภาวทสฺสนโตฯ เอวํ ปริญฺญาตินฺทฺริยปโรปริยตฺตา ปน เต สเจ ทูเร โหนฺติ, อถ ฌานาทิญาเณน ฌานาทีสุ วสีภูตตฺตา อิทฺธิวิเสเสน เต ขิปฺปํ อุปคจฺฉ ติฯ อุปคนฺตฺวา จ เนสํ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน ปุพฺพชาติภาวํ, ทิพฺพจกฺขานุภาวโต ปตฺต เพฺพน เจโตปริยญาเณน สมฺปติ จิตฺตวิเสสํ ปสฺสโนฺต อาสวกฺขยญาณานุภาเวน อาสวกฺขย คามินิยา ปฏิปทาย วิคตสโมฺมหตฺตา อาสวกฺขยาย ธมฺมํ เทเสติฯ ตสฺมา อิมินานุกฺกเมน อิมา นิ พลานิ วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ

๒. อธิวุตฺติปทสุตฺตวณฺณนา

๒๒. ทุติเย **เย เต ธมฺมา**ติ เย เต ทสพลญาณํ สพฺพญฺญุตญฺญาณธมฺมาฯ **อธิวุตฺติป ทาน**นฺติ อธิวจนปทานํ, ขนฺธายตนธาตุธมฺมานนฺติ อโตฺถฯ อธิวุตฺติโยติ หิ อธิวจนานิ วุจฺจนฺ ติ, เตสํ เย ปทภูตา เทสนาย ปทฏฺฐานตฺตาฯ อตีตา พุทฺธาปิ หิ เอเต ธเมฺม กถยิํสุ, อนาคต าปิ เอเตว กถยิสฺสนฺติฯ ตสฺมา ขนฺธาทโย อธิวุตฺติปทานิ นามฯ เตสํ อธิวุตฺติปทานํฯ อถ วา ภู ตมตฺถํ อภิภวิตฺวา ยถาสภาวโต อคฺคเหตฺวา วตฺตนโต อธิวุตฺติโยติ ทิฏฺฐิโย วุจฺจนฺติ, อธิวุตฺ ตีนํ ปทานิ อธิวุตฺติปทานิ, ทิฏฺฐิทีปกานิ วจนานีติ อโตฺถฯ เตสํ อธิวุตฺติปทานํ ทิฏฺฐิโวหา รานํฯ **อภิญฺญา สจฺฉิกิริยายา**ติ ชานิตฺวา ปจฺจกฺขกรณตฺถายฯ **วิสารโท**ติ ญาณโสม นสฺสปฺปโตฺตฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ธเมฺมสุ **เตสํ เตสํ ตถา ตถา ธมฺมํ เทเสตุ**นฺติ เตสํ เตสํ ทิฏฺฐิ คติกานํ วา อิตเรสํ วา อาสยํ ญตฺวา ตถา ตถา ธมฺมํ เทเสตุํฯ **หีนํ วา หีนนฺติ ญสฺสตี**ติ หีนํ วา ธมฺมํ ‘‘หีโน ธโมฺม’’ติ ชานิสฺสติฯ **ญาเตยฺย**นฺติ ญาตพฺพํฯ **ทเฏฺฐยฺย**นฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สจฺฉิกเรยฺย**นฺติ สจฺฉิกาตพฺพํฯ **ตตฺถ ตตฺถ ยถาภูตญาณ**นฺติ เตสุ เตสุ ธเมฺมสุ ยถาสภาว ญาณํฯ อิมินา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ทเสฺสติฯ เอวํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ทเสฺสตฺวา ปุน ทสพล ญาณํ ทเสฺสโนฺต **ทสยิมานี**ติอาทิมาหฯ ทสพลญาณมฺปิ หิ ตตฺถ ตตฺถ ยถาภูตญาณเมวาติฯ

๓. กายสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย **อาปโนฺน โหติ กญฺจิเทว เทส**นฺติ กญฺจิ อาปตฺติโกฏฺฐาสํ อาปโนฺน โหติฯ **อนุวิจฺจา**ติ อนุปวิสิตฺวา ปริโยคาเหตฺวาฯ **กายทุจฺจริต**นฺติ ติวิธํ กายทุจฺจริตํฯ **วจีทุจฺจริต**นฺ ติ จตุพฺพิธํ วจีทุจฺจริตํฯ **ปาปิกา อิสฺสา**ติ ลามิกา อุสูยาฯ **ปญฺญาย ทิสฺวา**ติ สหวิปสฺสนาย มคฺคปญฺญาย ปสฺสิตฺวา ปสฺสิตฺวา ปหาตพฺพาฯ **อิชฺฌตี**ติ สมิชฺฌติฯ **อุปวาสสฺสา**ติ นิสฺสาย

อุปสงฺกมิตฺวา วสนฺตสฺสฯ **อภิภุยฺยา**ติ อโชฺฌตฺถริตฺวา มทฺทิตฺวาฯ **อิรียตี**ติ วตฺตติฯ อิมสฺมึ สุตฺเต สหวิปสฺสนาย มโคฺค กถิโตฯ

๔. มหาจุนฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๔. จตุตฺเถ **ชานามิมํ ธมฺม**นฺติ อิมินา ญาณวาทสฺส วทนาการโร วุโตฺตฯ **ภาวิตกาโยมฺหี**ติอาทีหิ ภาวนาวาทสฺสฯ ตติยวาเร เทฺวปิ วาทา เอกโต วุตฺตา, ตโยปิ เจเต อรหตฺตเมว ปฏิชานนฺติฯ **อชฺฌตฺตวาทํ วเทยฺยา**ติ อโชฺฌตฺตหมสฺมีติ วาทํ วเทยฺยฯ **อุปนีหาตุ**นฺติ นีหริตฺวา ทาตุํฯ

๕. กสิณสุตฺตวณฺณนา

๒๕. ปญฺจเม สกลเฏฺฐน กสิณานิ, ตทารมฺมณานํ ธมฺมานํ เขตฺตเฏฺฐน อธิฏฺฐานเฏฺฐน วา อายตนานีติ **กสิณายตนานิฯ อุทฺธ**นฺติ อุปริ คคณตลาภิมุขํฯ **อโธ**ติ เหฏฺฐา ภูมิตลาภิมุขํฯ **ติริย**นฺติ เขตฺตมณฺฑลํ วิย สมนฺตา ปริจฺฉินฺทิตฺวาฯ เอกโจฺจ หิ อุทฺธเมว กสิณํ วเฑฺฒติ, เอกโจฺจ อโธ, เอกโจฺจ สมนฺตโตฯ เตน เตน วา การเณน เอวํ ปสาเรติ อาโลกมิว รูปทสฺสนกาโมฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปถวีกสิณเมโก สญฺชานาติ อุทฺธํ อโธ ติริย’’นฺติฯ **อทฺวย**นฺติ อิทํ ปน เอกสฺส อญฺญภาวานุปคมนตฺถํ วุตฺตํฯ ยถา หิ อุทกํ ปวิฏฺฐสฺส สพฺพทิสาสุ อุทกเมว โหติ น อญฺญํ, เอวเมว ปถวีกสิณํ ปถวีกสิณเมว โหติฯ นตฺถิ ตสฺส อญฺญกสิณสเมฺภโทติฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถฯ **อปฺปมาณ**นฺติ อิทํ ตสฺส ตสฺส ผรณอปฺปมาณวเสน วุตฺตํฯ ตญฺหิ เจตสา ผรโนฺต สกลเมว ผรติ, ‘‘อยมสฺส อาทิ, อิทํ มชฺฌ’’นฺติ ปมาณํ น คณฺหาติฯ **วิญฺญาณกสิณ**นฺติ เจตฺถ กสิณุคฺฆาฏิมากาเส ปวตฺตวิญฺญาณํฯ ตตฺถ กสิณวเสน กสิณุคฺฆาฏิมากาเส, กสิณุคฺฆาฏิมากาสวเสน ตตฺถ ปวตฺตวิญฺญาเณ อุทฺธํอโธติริยตา เวทิตพฺพาฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, กมฺมฏฺฐานภาวนานเยน ปเนตานิ ปถวีกสิณาทีนิ วิตฺถารโต วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๕๑ อาทโย) วุตฺตาเนวฯ

๖. กาฬีสุตฺตวณฺณนา

๒๖. ฉเฏฺฐ **กุมาริปเญฺห**สูติ กุมารีนํ มารธีตานํ ปุจฺฉาสุฯ **อตฺถสฺส ปตฺติํ หทยสฺส สนฺติ**นฺติ ทฺวีหิปิ ปเทหิ อรหตฺตเมว กถิตํฯ **เสน**นฺติ ราคาทิกิเลสเสนํฯ **ปิยสาตรูป**นฺติ ปิยชาติเกสุ จ สาตชาติเกสุ จ วตฺถูสุ อุปฺปชฺชนโต เอวํลทฺธนามํฯ **เอโกหํ ฌายํ สุขมนุโพธิ**นฺติ เอวํ กิเลสเสนํ ชินิตฺวา อหํ เอกโกว ฌายโนฺต สุขํ อนุพุชฺฌิํ สจฺฉิอกาสิํฯ **สกฺขิ**นฺติ สกฺขิภาวปฺปตฺตํ ธมฺมสกฺขิํฯ **น สมฺปชฺชติ เกนจิ เม**ติ มยฺหํ เกนจิ สทฺธิํ มิตฺตธโมฺม นาม นตฺถิฯ **ปถวีกสิณสมาปตฺติปรมา โข, ภคินิ, เอเก สมณพฺราหฺมณา อโตฺถติ อภินิพฺพเตฺตสุ**นฺติ ปถวีกสิณสมาปตฺติปรโม อุตฺตโม อโตฺถติ คเหตฺวา อภินิพฺพเตฺตสุํฯ **ยาวตา โข, ภคินิ, ปถวีกสิณสมาปตฺติปรมตา**ติ ยตฺตกา ปถวีกสิณสมาปตฺติยา อุตฺตมโกฏิฯ **ตทภิญฺญาสิ ภควา**ติ ตํ ภควา อภิญฺญาปญฺญาย อภิญฺญาสิฯ **อสฺสาทมทฺทสา**ติ สมุทยสจฺจํ อทฺทสฯ **อาทีนวมทฺทสา**ติ ทุกฺขสจฺจํ อทฺทสฯ **นิสฺสรณมทฺทสา**ติ นิโรธสจฺจํ อทฺทสฯ **มคฺคามคฺคญาณทสฺสนมทฺทสา**ติ มคฺคสจฺจํ อทฺทสฯ **อตฺถสฺส ปตฺตี**ติ เอเตสํ จตุนฺนํ สจฺจานํ ทิฏฺฐตฺตา อรหตฺตสงฺขาตสฺส อตฺถสฺส ปตฺติ, สพฺพทรถปริฬาหวูปสนฺตตาย **หทยสฺส สนฺตี**ติฯ

๗. ปฐมมหาปญฺหสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สตฺตเม **อภิชานาถา**ติ อภิชานิตฺวา ปจฺจกฺขํ กตฺวา วิหรถฯ **อภิญฺญายา**ติ อภิชานิตฺวาฯ **อิธา**ติ อิมายฯ **ธมฺมเทสนาย วา ธมฺมเทสน**นฺติ ยทิทํ สมณสฺส โคตมสฺส ธมฺมเทสนาย สทฺธิํ อมฺหากํ ธมฺมเทสนํ, อมฺหากํ วา ธมฺมเทสนาย สทฺธิํ สมณสฺส โคตมสฺส ธมฺมเทสนํ อารพฺภ นานากรณํ วุเจฺจถ, ตํ กิํ นามาติ วทนฺติฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ อิติ เต มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณํ วิย สาสเนน สทฺธิํ อตฺตโน ลทฺธิํ วจนมเตฺตน สมธุรํ ฐปยิํสุฯ **เนว อภินนฺทิํสู**ติ ‘‘เอวเมต’’นฺติ น สมฺปฏิจฺฉิํสุฯ **นปฺปฏิโกฺกสิํสู**ติ ‘‘น อิทํ เอว’’นฺติ นปฺปฏิเสเธสุํฯ กสฺมา? เต กิร ‘‘ติตฺถิยา นาม อนฺธสทิสา ชานิตฺวา วา อชานิตฺวา วา กเถยฺยุ’’นฺติ นาภินนฺทิํสุฯ

น สมฺปายิสฺสนฺตีติ สมฺปาเทตฺวา กเถตุํ น สกฺขิสฺสนฺติฯ **อุตฺตริ จ วิฆาต**นฺติ อสมฺปาทนโต อุตฺตริมฺปิ ทุกฺขํ อาปชฺชิสฺสนฺติฯ สมฺปาเทตฺวา กเถตุํ อสโกฺกนฺตานญฺหิ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติฯ **ยถา ตํ, ภิกฺขเว, อวิสยสฺมิ**นฺติ เอตฺถ จ **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **ยถา**ติ การณวจนํ, ยสฺมา อวิสเย ปญฺหํ ปุจฺฉิตา โหนฺตีติ อโตฺถฯ **อิโต วา ปน สุตฺวา**ติ อิโต วา ปน มม สาสนโต สุตฺวาฯ อิโตติ ตถาคตโตปิ ตถาคตสาวกโตปิฯ **อาราเธยฺยา**ติ ปริโตเสยฺย, อญฺญถา อาราธนํ นาม นตฺถีติ ทเสฺสติฯ

เอกธเมฺมติ เอกสฺมิํ ธเมฺมฯ อิมินา อุเทฺทโส ทสฺสิโตฯ ปรโต **กตมสฺมิํ เอกธเมฺม**ติ อิมินา ปโญฺห ทสฺสิโตฯ **สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา**ติ อิทํ ปเนตฺถ เวยฺยากรณํฯ เสเสสฺวิปิ เอเสว นโยฯ **สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน**ติอาทีสุ ปน สมฺมา เหตุนา นเยน นิพฺพิทานุปสฺสนาย นิพฺพินฺทโนฺต อุกฺกณฺฐโนฺต, วิราคานุปสฺสนาย วิรชฺชโนฺต, ปฏิสงฺขานุปสฺสนาย มุจฺจนสฺส อุปายํ กตฺวา วิมุจฺจมาโน, อธิโมกฺขวเสน วา วิมุจฺจมาโน สนฺนิฏฺฐานํ กุรุมาโนติ อโตฺถฯ อุทยพฺพเยหิ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ปุพฺพนฺตาปรนฺตทสฺสเนน **สมฺมา ปริยนฺตทสฺสาวีฯ สมฺมทตฺถํ อภิสเมจฺจา**ติ สมฺมา สภาคตฺถํ ญาเณน อภิสมาคนฺตฺวาฯ **ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหตี**ติ สกลวฏฺฏทุกฺขสฺส ปริยนฺตํ ปริวฏุมํ กโร โหติฯ

สเพฺพ สตฺตาติ กามภวาทีสุ เอกโวการภวาทีสุ จ สพฺพภเวสุ สเพฺพ สตฺตาฯ **อาหารฏฺฐิติกา**ติ อาหารโต ฐิติ เอเตสนฺติ อาหารฏฺฐิติกาฯ อิติ สพฺพสตฺตานมฺปิ ฐิติเหตุ อาหาโร นาม เอโก ธโมฺม, ตสฺมิํ เอกธเมฺมฯ นนุ จ เอวํ สเนฺต ยํ วุตฺตํ – ‘‘อสญฺญสตฺตา เทวา อเหตุกา อนาหารา อผสฺสกา’’ติอาทิ (วิภ. ๑๐๑๗), ตํ วิรุชฺฌตีติฯ น วิรุชฺฌติฯ เตสญฺหิ ฌานํ อาหาโร โหติฯ เอวํ สเนฺตปิ ‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, อาหารา’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๑) อิทํ วิรุชฺฌตีติฯ อิทมฺปิ น วิรุชฺฌติฯ เอตสฺมิญฺหิ สุเตฺต นิปฺปริยาเยน อาหารลกฺขณา ธมฺมา อาหาราติ วุตฺตา, อิธ ปน ปริยาเยน ปจฺจโย อาหาโรติ วุโตฺตฯ สพฺพธมฺมานญฺหิ ปจฺจโย ลทฺธุํ วฏฺฏติฯ โส จ ยํ ยํ ผลํ ชเนติ, ตํ ตํ อาหรติ นามฯ ตสฺมา อาหาโรติ วุจฺจติฯ เตเนวาห – ‘‘อวิชฺชมฺปาหํ, ภิกฺขเว, สาหารํ วทามิ, โน อนาหารํฯ โก จ, ภิกฺขเว, อวิชฺชาย อาหาโร? ปญฺจ นีวรณาติสฺส วจนีย’’นฺติ (อ. นิ. ๑๐.๖๑)ฯ อยํ อิธ อธิเปฺปโตฯ เอตสฺมิญฺหิ ปจฺจยาหาเร คหิเต ปริยายาหาโรปิ นิปฺปริยายาหาโรปิ สโพฺพ คหิโตว โหติฯ

ตตฺถ อสญฺญีภเว ปจฺจยาหาโร ลพฺภติฯ อนุปฺปเนฺน หิ พุเทฺธ ติตฺถายตเน ปพฺพชิตา วาโยกสิเณ ปริกมฺมํ กตฺวา จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ‘‘ธิ จิตฺตํ, ธิ วเตตํ จิตฺตํ, จิตฺตสฺส นาม อภาโวเยว สาธุฯ จิตฺตญฺหิ นิสฺสาย วธพนฺธาทิปจฺจยํ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติฯ จิเตฺต อสตินเตฺถต’’นฺติ ขนฺติํ รุจิํ อุปฺปาเทตฺวา อปริหีนชฺฌานา กาลํ กตฺวา อสญฺญีภเว นิพฺพตฺตนฺติฯ โยยสฺส อิริยาปโถ มนุสฺสโลเก ปณิหิโต อโหสิ, โส เตน อิริยาปเถน นิพฺพตฺติตฺวา จิตฺตรูปสทิโส หุตฺวา ปญฺจ กปฺปสตานิ ติฏฺฐติฯ เอตฺตกํ อทฺธานํ สยิโต วิย โหติฯ เอวรูปานมฺปิ สตฺ

ตานํ ปจฺจยาหาโร ลพฺภติฯ เต หิ ยํ ฌานํ ภาเวตฺวา นิพฺพตฺตา, ตเทว เนสํ ปจฺจโย โหติฯ ยถา ชิยาเวเคน ขิตฺตสโร ยาว ชิยาเวโค อตฺถิ, ตาว คจฺฉติฯ เอวํ ยาว ฌานปจฺจโย อตฺถิ, ตาว ติฏฺฐนฺติฯ ตสฺมิํ นิฏฺฐิเต ขีณเวโค วิย สโร ปตนฺติฯ จวนกาเล จ เตสํ โส รูปกาโย อนฺตรธายติ, กามาวจรสญฺญา อุปฺปชฺชติ, เตน สญฺญุปฺปาเทน เต เทวา ตมฺหา กายา จุตาติ ปญฺญายนฺติฯ

เย ปน เต เนรยิกา เนว วุฏฺฐานผลูปชีวี, น ปุญฺญผลูปชีวีติ วุตฺตา, เตสํ โก อาหาโรติ? เตสํ กมฺมเมว อาหาโร ฯ กิํ ปญฺจ อาหารา อตฺถีติ? ปญฺจ, น ปญฺจาติ อิทํ น วตฺตพฺพํ, นนุ ‘‘ปจฺจโย อาหาโร’’ติ วุตฺตเมตํฯ ตสฺมา เยน กมฺมุน นิรเย นิพฺพตฺตนฺติ, ตเทว เตสํ ฐิติ ปจฺจยตฺตา อาหาโร โหติฯ ยํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตํ – ‘‘น จ ตาว กาลํ กโรติ, ยาว น ตํ ปาปกมฺมํ พฺยนฺตี โหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๕๐, ๒๖๘; อ. นิ. ๓.๓๖)ฯ

กพฬีการาหารํ อารพฺภาปิ เจตฺถ วิวาโท น กาตโพฺพฯ มุเข อุปฺปชฺชนเขโฬปิ หิ เตสํ อาหารกิจฺจํ สาเธติฯ เขโฬ หิ นิรเย ทุกฺขเวทนีโย หุตฺวา ปจฺจโย โหติ, สเคฺค สุขเวทนิโยฯ อิติ กามภเว นิปฺปริยาเยน จตฺตาโร อาหารา, รูปารูปภเวสุ ฐเปตฺวา อสเญฺญ เสสานํ ตโย, อสญฺญานเญฺจว อวเสสานญฺจ ปจฺจยาหาโรติ อิมินา อากาเรน สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกาติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ จตฺตาโร อาหาโร โย วา ปน โกจิ ปจฺจยาหาโร ทุกฺขสจฺจํ, อาหารสมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปฺปชานนา ปญฺญา มคฺคสจฺจนฺติ เอวํ จตุสจฺจวเสน สพฺพวาเรสุ โยชนา กาตพฺพาฯ

๘. ทุติยมหาปญฺหสุตฺตวณฺณนา

๒๘. อฏฺฐเม **กชงฺคลายนฺ**ติ เอวํนามเก นคเรฯ **กชงฺคลา**ติ กชงฺคลาวาสิโนฯ **มหาปเญฺหสู**ติ มหนฺตอตฺถปริคฺคาหเกสุ ปเญฺหสุฯ **ยถา เมตฺถ ขายตี**ติ ยถา เม เอตฺถ อุปฏฺฐาติฯ **สมฺมา สุภาวิตจิโตฺต**ติ เหตุนา นเยน สุฏฺฐุ ภาวิตจิโตฺตฯ **เอโส เจว ตสฺส อโตฺถ**ติ กิญฺจาปิ ภควตา ‘‘จตฺตาโร ธมฺมา’’ติอาทโย ปญฺหา ‘‘จตฺตาโร อาหารา’’ติอาทินา นเยน วิสฺสชฺชิตา, ยสฺมา ปน จตูสุ อาหาเรสุ ปริญฺญาเตสุ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวิตา โหนฺติ, เตสุ จ ภาวิเตสุ จตฺตาโร อาหารา ปริญฺญาตาว โหนฺติฯ ตสฺมา เทสนาวิลาเสน พฺยญฺชนเมเวตฺถ นานํ, อโตฺถ ปน เอโกเยวฯ อินฺทฺริยาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เอโส เจว ตสฺส อโตฺถ’’ติฯ อตฺถโต หิ อุภยเมฺปตํ มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณมิว โหติฯ

๙. ปฐมโกสลสุตฺตวณฺณนา

๒๙. นวเม **ยาวตา**ติ ยตฺตกาฯ **กาสิโกสลา**ติ กาสิโกสลชนปทาฯ **อเตฺถว อญฺญถตฺตนฺ**ติ ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ อตฺถิเยวฯ **อตฺถิ วิปริณาโม**ติ มรณมฺปิ อตฺถิเยวฯ **ตสฺมิมฺปิ นิพฺพินฺทตี**ติ ตสฺมิมฺปิ สมฺปตฺติชาเต อุกฺกณฺฐติฯ **อเคฺค วิรชฺชตี**ติ สมฺปตฺติยา อเคฺค โกสลราชภาเว วิรชฺชติฯ **ปเคว หีนสฺมินฺ**ติ ปฐมตรํเยว หีเน อิตฺตรมนุสฺสานํ ปญฺจ กามคุณชาเตฯ

มโนมยาติ ฌานมเนน นิพฺพตฺตาฯ **พาราณเสยฺยกนฺ**ติ พาราณสิยํ อุปฺปนฺนํฯ ตตฺถ กิร กปฺปาโสปิ มุทุ, สุตฺตกนฺติกาโยปิ ตนฺตวายาปิ เฉกา, อุทกมฺปิ สุจิ สินิทฺธํฯ **อุภโตภาควิมฏฺฐนฺ**ติ ทฺวีสุปิ ปเสฺสสุ มฏฺฐํ มุทุ สินิทฺธํ ขายติฯ จตโสฺส ปฏิปทา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสิกา กถิตาฯ สญฺญาสุ ปฐมา กามาวจรสญฺญา, ทุติยา รูปาวจรสญฺญา, ตติยา โลกุตฺตรสญฺญา,

จตุตฺถา อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาฯ ยสฺมา ปน สา สญฺญา อคฺคาติ อาคตา, ตโต ปรํ สญฺญาปญฺญตฺติ นาม นตฺถิ, ตสฺมา อคฺคนฺติ วุตฺตาฯ

พาหิรกานนฺติ สาสนโต พหิทฺธา ปวตฺตานํฯ **โน จสฺสํ โน จ เม สิยา**ติ สเจ อหํ อตีเต น ภวิสฺสํ, เอตรหิปิ เม อยํ อตฺตภาโว น สิยาฯ **น ภวิสฺสามิ น เม ภวิสฺสตี**ติ สเจปิ อนาคเต น ภวิสฺสามิ, น จ เม กิญฺจิ ปลิโพธชาตํ ภวิสฺสติฯ **อเคฺค วิรชฺชตี**ติ อุจฺเฉททิฏฺฐิยํ วิรชฺชติฯ อุจฺเฉททิฏฺฐิ หิ อิธ นิพฺพานสฺส สนฺตตาย อคฺคนฺติ ชาตาฯ

ปรมตฺถวิสุทฺธินฺติ อุตฺตมตฺถวิสุทฺธิํฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา เอตํ อธิวจนํฯ อากิญฺจญฺญายตนญฺหิ วิปสฺสนาปทฏฺฐานตฺตา อคฺคํ นาม ชาตํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ทีฆายุกตฺตาฯ **ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพาน**นฺติ อิมสฺมิเยฺเยว อตฺตภาเว ปรมนิพฺพานํฯ **อนุปาทา วิโมโกฺข**ติ จตูหิ อุปาทาเนหิ อคฺคเหตฺวา จิตฺตสฺส วิโมโกฺขฯ อรหตฺตเสฺสตํ นามํฯ **ปริญฺญ**นฺติ สมติกฺกมํฯ ตตฺถ ภควา ปฐมชฺฌาเนน กามานํ ปริญฺญํ ปญฺญาเปติ, อรูปาวจเรหิ รูปานํ ปริญฺญํ ปญฺญาเปติ, อนุปาทานิพฺพาเนน เวทนานํ ปริญฺญํ ปญฺญาเปติฯ นิพฺพานญฺหิ สพฺพเวทยิตปฺปหานตฺตา เวทนานํ ปริญฺญา นามฯ **อนุปาทาปรินิพฺพาน**นฺติ อปจฺจยปรินิพฺพานํฯ อิทํ ปน สุตฺตํ กเถโนฺต ภควา อนภิรติปีฬิตานิ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ ทิสฺวา เตสํ อนภิรติวิโนทนตฺถํ กเถสิฯ เตปิ อนภิรติํ วิโนเทตฺวา เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา โสตาปนฺนา หุตฺวา อปรภาเค วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิํสูติฯ

๑๐. ทุติยโกสลสุตฺตวณฺณนา

๓๐. ทสเม **อุโยฺยธิกา นิวโตฺต โหตี**ติ ยุทฺธโต นิวโตฺต โหติฯ **ลทฺธาธิปฺปาโย**ติ มหาโกสลรญฺญา กิร พิมฺพิสารสฺส ธีตรํ เทเนฺตน ทฺวินฺนํ รชฺชานํ อนฺตเร สตสหสฺสุฏฺฐาโน กาสิคาโม นาม ธีตุ ทิโนฺน ฯ อชาตสตฺตุนา ปิตริ มาริเต มาตาปิสฺส รโญฺญ วิโยคโสเกน นจิรเสฺสว มตาฯ ตโต ราชา ปเสนทิโกสโล ‘‘อชาตสตฺตุนา มาตาปิตโร มาริตา, มม ปิตุ สนฺตโก คาโม’’ติ ตสฺสตฺถาย อฑฺฑํ กโรติ, อชาตสตฺตุปิ ‘‘มม มาตุ สนฺตโก’’ติ ตสฺส คามสฺสตฺถายฯ เทฺวปิ มาตุลภาคิเนยฺยา จตุรงฺคินิํ เสนํ สนฺนยฺหิตฺวา ยุชฺฌิํสุฯ ตตฺถ ปเสนทิโกสโล เทฺว วาเร อชาตสตฺตุนา ปราชิโต นครเมว ปาวิสิฯ ตติยวาเร ‘‘กถํ นุ โข เม ชโย ภเวยฺยา’’ติ อุปสฺสุติวเสน ยุชฺฌิตพฺพาการํ ญตฺวา พฺยูหํ รจยิตฺวา อุโภหิ ปเสฺสหิ ปริกฺขิปิตฺวา อชาตสตฺตุํ คณฺหิฯ ตาวเทว ชยาธิปฺปายสฺส ลทฺธตฺตา ลทฺธาธิปฺปาโย นาม อโหสิฯ

เยน อาราโม เตน ปายาสีติ พหินคเร ชยขนฺธาวารํ นิเวเสตฺวา ‘‘ยาว นครํ อลงฺกโรนฺติ, ตาว ทสพลํ วนฺทิสฺสามิฯ นครํ ปวิฏฺฐกาลโต ปฏฺฐาย หิ ปปโญฺจ โหตี’’ติ อมจฺจคณปริวุโต เยนาราโม เตน ปายาสิ, อารามํ ปาวิสิฯ กสฺมิํ กาเล ปาวิสีติ? ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกนฺตานํ ภิกฺขูนํ โอวาทํ ทตฺวา สมฺมาสมฺพุเทฺธ คนฺธกุฏิํ ปวิเฏฺฐ ภิกฺขุสเงฺฆ จ โอวาทํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา อตฺตโน อตฺตโน รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานานิ คเตฯ **จงฺกมนฺตี**ติ กสฺมิํ สมเย จงฺกมนฺติ? ปณีตโภชนปจฺจยสฺส ถินมิทฺธสฺส วิโนทนตฺถํ, ทิวา ปธานิกา วา เตฯ ตาทิสานญฺหิ ปจฺฉาภตฺตํ จงฺกมิตฺวา นฺหตฺวา สรีรํ อุตุํ คาหาเปตฺวา นิสชฺช สมณธมฺมํ กโรนฺตานํ จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติฯ **เยเต ภิกฺขู**ติ โส กิร ‘‘กหํ สตฺถา กหํ สุคโตติ ปริเวเณน ปริเวณํ อาคนฺตฺวา ปุจฺฉิตฺวาว ปวิสิสฺสามี’’ติ วิโลเกโนฺต อรญฺญหตฺถี วิย มหาจงฺกเม จงฺกมมาเน ปํสุกูลิเก ภิกฺขู ทิสฺวา เตสํ สนฺติกํ อคมาสิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **ทสฺสนกามา**ติ ปสฺสิตุกามาฯ **วิหาโร**ติ คนฺธกุฏิํ สนฺธาย อาหํสุฯ **อตรมาโน**ติ อตุริโต, สณิกํ ปทปมาณฏฺฐาเน ปทํ นิกฺขิปโนฺต วตฺตํ กตฺวา สุสมฺมฏฺฐํ มุตฺตชาลสินฺทุวารสทิสํ วาลุกํ อวินาเสโนฺตติ อโตฺถฯ **อาลินฺท**นฺติ ปมุขํฯ **อคฺคฬ**นฺติ กวาฏํฯ

อุกฺกาสิตฺวาติ อุกฺกาสิตสทฺทํ กตฺวาฯ **อาโกเฏหี**ติ อคฺคนเขน อีสกํ กุญฺจิกาฉิทฺทสมีเป โกเฏหีติ วุตฺตํ โหติฯ ทฺวารํ กิร อติอุปริ อมนุสฺสา, อติเหฏฺฐา ทีฆชาติกา โกเฏนฺติฯ ตถา อโกเฏตฺวา มชฺฌิเม ฉิทฺทสมีเป โกเฏตพฺพนฺติ อิทํ ทฺวารโกฏฺฏนวตฺตนฺติ วทนฺติฯ **วิวริ ภควา ทฺวาร**นฺติ น ภควา อุฏฺฐาย ทฺวารํ วิวรติ, วิวรตูติ ปน หตฺถํ ปสาเรติฯ ตโต ‘‘ภควา ตุเมฺหหิ อเนกกปฺปโกฏีสุ ทานํ ททมาเนหิ น สหตฺถา ทฺวารวิวรณกมฺมํ กต’’นฺติ สยเมว ทฺวารํ วิวฏํฯ ตํ ปน ยสฺมา ภควโต มเนน วิวฏํ, ตสฺมา ‘‘วิวริ ภควา ทฺวาร’’นฺติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

เมตฺตูปหารนฺติ เมตฺตาสมฺปยุตฺตํ กายิกวาจสิกอุปหารํฯ **กตญฺญุต**นฺติ อยญฺหิ ราชา ปุพฺเพ ถูลสรีโร อโหสิ, โทณปากํ ภุญฺชติฯ อถสฺส ภควา ทิวเส ทิวเส โถกํ โถกํ หาปนตฺถาย –

> ‘‘มนุชสฺส สทา สตีมโต,
> มตฺตํ ชานโต ลทฺธโภชเน;
> ตนุกสฺส ภวนฺติ เวทนา,
> สณิกํ ชีรติ อายุปาลย’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๒๔) –

อิมํ โอวาทํ อทาสิฯ โส อิมสฺมิํ โอวาเท ฐตฺวา ทิวเส ทิวเส โถกํ โถกํ หาเปตฺวา อนุกฺกเมน นาฬิโกทนปรมตาย สณฺฐาสิ, คตฺตานิปิสฺส ตนูนิ ถิรานิ ชาตานิฯ ตํ ภควตา กตํ อุปการํ สนฺธาย ‘‘กตญฺญุตํ โข อหํ, ภนฺเต, กตเวทิตํ สมฺปสฺสมาโน’’ติ อาหฯ **อริเย ญาเย**ติ สหวิปสฺสนเก มคฺเคฯ **วุทฺธสีโล**ติ วฑฺฒิตสีโลฯ **อริยสีโล**ติ อโปถุชฺชนิเกหิ สีเลหิ สมนฺนาคโตฯ **กุสลสีโล**ติ อนวชฺชหิ สีเลหิ สมนฺนาคโตฯ **อารญฺญโก**ติ ชายมาโนปิ อรญฺเญ ชาโต, อภิสมฺพุชฺฌมาโนปิ อรญฺเญ อภิสมฺพุทฺโธ, เทววิมานกปฺปาย คนฺธกุฏิยา วสนฺโตปิ อรญฺญเยว วสีติ ทเสฺสนฺโต เอวมาหฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

มหาวคฺค ตติโยฯ

๔. อุปาลิวโคฺค

๑. อุปาลิสุตฺตวณฺณนา

๓๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **สงฺฆสุฏฺฐุตายา**ติอาทีสุ สงฺฆสุฏฺฐุตา นาม สงฺฆสฺส สุฏฺฐุภาโว, ‘‘สุฏฺฐุ เทวา’’ติ อาคตฏฺฐาเน วิย ‘‘สุฏฺฐุ, ภนฺเต’’ติ วจนสมฺปฏิจฺฉนภาโวฯ โย จ ตถาคตสฺส วจนํ สมฺปฏิจฺฉติ, ตสฺส ตํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย สํวตฺตติฯ ตสฺมา สงฺฆสฺส ‘‘สุฏฺฐุ, ภนฺเต’’ติ วจนสมฺปฏิจฺฉนตฺถํ ปญฺญตฺตํ, อสมฺปฏิจฺฉเน อาทีนวํ, สมฺปฏิจฺฉเน อานิสํสํ ทเสฺสตฺวา, น พลกฺการเรน อภิภวิตฺวาติ เอตมตฺถํ อาวิกโรนฺโต อาห – **สงฺฆสุฏฺฐุตายา**ติฯ **สงฺฆผาสุตายา**ติ สงฺฆสฺส ผาสุภาวาย, สหชีวิตาย สุขวิหารตฺถายาติ อโตฺถฯ

ทุมฺมงฺกูนํ ปุคฺคลานํ นิคฺคหายาติ ทุมฺมงฺกูนาม ทุสฺสีลปุคฺคลา, เย มงฺกุตํ อาปาทิยมานาปิ ทุเกฺขน อาปชฺชนฺติ, วีติกฺกมํ กโรนฺตา วา กตฺวา วา น ลชฺชนฺติ, เตสํ นิคฺคหตฺถายฯ เต หิ สิกฺขาปเท อสติ ‘‘กึ ตุเมฺหหิ ทิฏฺฐํ, กึ สุตํ, กึ อเมฺหหิ กตํ, กตมสฺมึ วตฺถุสฺมึ กตมํ อาปตฺตึ โรเปตฺวา อเมฺห นิคฺคณฺหถา’’ติ สงฺฆํ วิเหเฐยฺยุํฯ สิกฺขาปเท ปน สติ เต สโงฺฆ สิกฺขาปทํ ทเสฺสตฺวา สห ธเมฺมน นิคฺคเหสฺสติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ทุมฺมงฺกูนํ ปุคฺคลานํ นิคฺคหายา’’ติฯ

เปสลานนฺติ ปิยสีลานํ ภิกฺขูนํ ผาสุวิหารตฺถายฯ ปิยสีลา หิ ภิกฺขู กตฺตพฺพากตฺตพฺพํ สาวชฺชานวชฺชํ เวลํ มริยาทญฺจ อชานนฺตา สิกฺขาตฺตยปาริปูริยา ฆฏมานา กิลมนฺติ, เต ปน สาวชฺชานวชฺชํ เวลํ มริยาทญฺจ ญตฺวา สิกฺขาปาริปูริยา ฆฏมานา น กิลมนฺติฯ เตน เตสํ สิกฺขาปทปญฺญาปนํ ผาสุวิหาราย สํวตฺตติเยวฯ โย วา ทุมฺมงฺกูนํ ปุคฺคลานํ นิคฺคโห, เสฺวว เตสํ ผาสุวิหาโรฯ ทุสฺสีลปุคฺคเล นิสฺสาย หิ อุโปสถปฺปวารณา น ติฏฺฐนฺติ, สงฺฆกมฺมานิ นปฺปวตฺตนฺติ, สามคฺคี น โหติ, ภิกฺขู อเนกคฺคา อุเทฺทสาทีสุ อนุยุญฺชิตุํ น สโกฺกนฺติฯ ทุสฺสีเลสุ ปน นิคฺคหิเตสุ สโพฺพปิ อยํ อุปทฺทโว น โหติ, ตโต เปสลา ภิกฺขู ผาสุ วิหรนฺติฯ เอวํ ‘‘เปสลานํ ภิกฺขูนํ ผาสุวิหารายา’’ติ เอตฺถ ทฺวิธา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ทิฏฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวรายาติ ทิฏฺฐธมฺมิกา อาสวา นาม อสํวเร ฐิเตน ตสฺมึเยว อตฺตภาเว ปตฺตพฺพา ปาณิปฺปหารทณฺฑปฺปหารสตฺถปฺปหารหตฺถเจฺฉทปาทเจฺฉทอกิตฺติอยสวิปฺปฏิสาราทโย ทุกฺขวิเสโส, เตสํ สํวราย ปิทหนาย อาคมนมคฺคถกนายาติ อโตฺถฯ **สมฺปรายิกาน**นฺติ สมฺปรายิกา อาสวา นาม อสํวเร ฐิเตน กตปาปกมฺมมูลกา สมฺปราเย นรกาทีสุ ปตฺตพฺพา ทุกฺขวิเสสา, เตสํ ปฏิฆาตตฺถาย วูปสมตฺถายฯ

อปฺปสนฺนานนฺติ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา หิ สติ สิกฺขาปทปญฺญตฺตึ ญตฺวา วา, ยถาปญฺญตฺตํ ปฏิปชฺชมาเน ภิกฺขู ทิสฺวา วา, เยปิ อปฺปสนฺนา ปณฺฑิตมนุสฺสา, เต ‘‘ยานิ วต โลเก มหาชนสฺส รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนฏฺฐานานิ, เตหิ อิเม สมณา อารกา วิรตา วิหรนฺติ, ทุกฺกรํ วต กโรนฺตี’’ติ ปสาทํ อาปชฺชนฺติ วินยปิฏกโปตฺถกํ ทิสฺวา มิจฺฉาทิฏฺฐิกตเวทิพฺราหฺมณา วิยฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อปฺปสนฺนานํ ปสาทายา’’ติฯ

ปสนฺนานนฺติ เยปิ สาสเน ปสนฺนา กุลปุตฺตา, เตปิ สิกฺขาปทปญฺญตฺตึ วา ญตฺวา, ยถาปญฺญตฺตํ ปฏิปชฺชมาเน ภิกฺขู วา ทิสฺวา ‘‘อโห อยฺยา ทุกฺกรํ กโรนฺติ, เย ยาวชีวํ เอกภตฺตา วินยสํวรํ ปาเลนฺตี’’ติ ภิโยฺย ภิโยฺย ปสีทนฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปสนฺนานํ ภิโยฺยภาวายา’’ติฯ

สทฺธมฺมฏฺฐิติยาติ ติวิโธ สทฺธมฺโม ปริยตฺติสทฺธมฺโม ปฏิปตฺติสทฺธมฺโม อธิคมสทฺธมฺโมติฯ ตตฺถ สกลมฺปิ พุทฺธวจนํ ปริยตฺติสทฺธมฺโม นามฯ เตรส ธุตคุณา จาริตฺตวาริตฺตสีลสมาธิวิปสฺสนาติ อยํ ปฏิปตฺติสทฺธมฺโม นามฯ นวโลกุตฺตรธมฺโม อธิคมสทฺธมฺโม นามฯ โส ส โพฺพปิ ยสฺมา สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา สติ ภิกฺขู สิกฺขาปทญฺจ ตสฺส วิภงฺคญฺจ ตทตฺถโชตนตฺถํ อญฺญญฺจ พุทฺธวจนํ ปริยาปุณนฺติ, ยถาปญฺญตฺตญฺจ ปฏิปชฺชมานา ปฏิปตฺตึ ปูเรตฺวา ปฏิปตฺติยา อธิคนฺตพฺพํ โลกุตฺตรธมฺมํ อธิคจฺฉนฺติ, ตสฺมา สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา สทฺธมฺโม จิรฏฺฐิติโก โหติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สทฺธมฺมฏฺฐิติยา’’ติฯ

วินยานุคฺคหายาติ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา สติ สํวรวินโย, ปหานวินโย, สมถวินโย, ปญฺญตฺติวินโยติ จตุพฺพิโธ วินโย อนุคฺคหิโต โหติ สูปตฺถมฺภิโตฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘วินยานุคฺคหายา’’ติฯ

๒. ปาติโมกฺขฏฺฐปนาสุตฺตวณฺณนา

๓๒. ทุติเย **ปาราชิโก**ติ ปาราชิกาปตฺตึ อาปนฺโนฯ **ปาราชิกกถา วิปฺปกตา โหตี**ติ ‘‘อสุกปุคฺคโล ปาราชิกํ อาปนฺโน นุ โข โน’’ติ เอวํ กถา อารภิตฺวา อนิฏฺฐาปิตา โหติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

๓. อุพฺพาหิกาสุตฺตวณฺณนา

๓๓. ตติเย **อุพฺพาหิกายา**ติ สมฺปตฺตอธิกรณํ วูปสเมตุํ สงฺฆโต อุพฺพาหิตฺวา อุทฺธริตฺวา คหณตฺถายฯ **วินเย โข ปน ฐิโต โหตี**ติ วินยลกฺขเณ ปติฏฺฐิโต โหติฯ **อสํหีโร**ติ น อญฺญสฺส วจนมเตฺตเนว อตฺตโน ลทฺธึ วิสฺสเชฺชติฯ **ปฏิพโล**ติ กายพเลนปิ ญาณพเลนปิ สมนฺนาคโตฯ **สญฺญาเปตุ**นฺติ ชานาเปตุํฯ **ปญฺญาเปตุ**นฺติ สมฺปชานาเปตุํฯ **นิชฺฌาเปตุ**นฺติ โอโลกาเปตุํฯ **เปกฺขตุ**นฺติ ปสฺสาเปตุํฯ **ปสาเทตุ**นฺติ สญฺชาตปสาทํ กาตุํฯ **อธิกรณ**นฺติ วิวาทาธิกรณาทิจตุพฺพิธํฯ **อธิกรณสมุทย**นฺติ วิวาทมูลาทิกํ อธิกรณการกํฯ **อธิกรณนิโรธ**นฺติ อธิกรณานํ วูปสมํฯ **อธิกรณนิโรธคามินึ ปฏิปท**นฺติ สตฺตวิธอธิกรณสมถํฯ

๔. อุปสมฺปทาสุตฺตวณฺณนา

๓๔. จตุเตฺถ **อนภิรติ**นฺติ อุกฺกณฺฐิตภาวํฯ **วูปกาเสตุ**นฺติ วิเนตุํฯ **อธิสีเล**ติ อุตฺตมสีเลฯ **จิตฺตปญฺญา**สุปิ เอเสว นโยฯ

๗. สงฺฆเภทสุตฺตวณฺณนา

๓๗. สตฺตเม **วตฺถูหี**ติ การเณหิฯ **อวกสฺสนฺตี**ติ ปริสํ อากฑฺฒนฺติ วิชเฏนฺติ เอกมนฺตํ อุสฺสาเรนฺติฯ **อปกสฺสนฺตี**ติ อติวิย อากฑฺฒนฺติ, ยถา วิสํสฏฺฐา โหนฺติ, เอวํ กโรนฺติฯ **อาเวนิกมฺมานิ กโรนฺตี**ติ วิสุํ สงฺฆกมฺมานิ กโรนฺติฯ

๙-๑๐. อานนฺทสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๓๙-๔๐. นวเม **กปฺปฏฺฐิก**นฺติ อายุกปฺปํ นิรยมฺหิ ฐิติการณํฯ **กิพฺพิสํ ปสวตี**ติ ปาปํ ปฏิลภติฯ **อาปายิโก**ติ อปายคมนีโยฯ **เนรยิโก**ติ นิรเย นิพฺพตฺตนโกฯ **วคฺครโต**ติ เภทร

โตฯ **โยคเกฺขมา ปธํสตี**ติ โยเคหิ เขมโต อรหตฺตโต ธํสติ วิคจฺฉติฯ ทสเม **อนุคฺคโห**ติ อญฺญมญฺญสฺส สงฺคหานุคฺคโหฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อุปาลิวคฺค จตุตฺโถฯ

๕. อโกฺกสวโคฺค

๔. กุสินารสุตฺตวณฺณนา

๔๔. ปญฺจมสฺส จตุเตฺถ **กุสินารายนฺ**ติ เอวํนามเก นคเรฯ เทวตานํ อตฺถาย พลึ หรนฺติ เอตฺถาติ **พลิหรโณ,** ตสฺมึ พลิหรเณฯ **อจฺฉิเทฺทน อปฺปฏิมํเสนา**ติอาทีสุ เยน เกนจิเทว ปหโฏ วา โหติ, เวชฺชกมฺมาทีนิ วา กตานิ, ตสฺส กายสมาจาโร อุปจิกาทีหิ ขายิตตาลปณฺณํ วิย ฉิโทฺท จ, ปฏิมสิตุํ ยตฺถ กตฺถจิ คเหตฺวา อากฑฺฒิตุํ สกฺกุเณยฺยตาย ปฏิมํโส จ โหติ, วิปรีโต อจฺฉิโทฺท อปฺปฏิมํโส นามฯ วจีสมาจาโร ปน มุสาวาทโอมสวาทเปสุญฺญอมูลกานุทฺธํสนาทีหิ ฉิโทฺท สปฺปฏิมํโส จ โหติ, วิปรีโต อจฺฉิโทฺท อปฺปฏิมํโสฯ **เมตฺตํ นุ โข เม จิตฺตนฺ**ติ ปลิโพธํ ฉินฺทิตฺวา กมฺมฏฺฐานภาวนานุโยเคน อธิคตํ เม เมตฺตจิตฺตํฯ **อนาฆาตนฺ**ติ อาฆาตวิรหิตํ, วิกฺขมฺภเนน วิหตาฆาตนฺติ อโตฺถฯ **กตฺถ วุตฺตนฺ**ติ อิทํ สิกฺขาปทํ กิสฺมึ นคเร วุตฺตํฯ

กาเลน วกฺขามีติอาทีสุ เอโก เอกํ โอกาสํ กาเรตฺวา โจเทโนฺต **กาเลน วทติ** นามฯ สงฺฆมเชฺฌ วา คณมเชฺฌ วา สลากคฺคยาคุคฺควิตกฺกมาฬกภิกฺขาจารมคฺคอาสนสาลาทีสุ วา อุปฏฺฐาเกหิ ปริวาริตกฺขเณ วา โจเทโนฺต **อกาเลน วทติ** นามฯ ตเจฺฉน วทโนฺต **ภูเตน วทติ** นามฯ ‘‘ทหรมหลฺลกปริสาวจรกปํสุกูลิกธมฺมกถิกปติรูปํ ตว อิท’’นฺติ วทโนฺต **ผรุเสน วทติ** นามฯ การณนิสฺสิตํ ปน กตฺวา, ‘‘ภเนฺต มหลฺลกตฺถ, ปริสาวจรกตฺถ, ปํสุกูลิกตฺถ, ธมฺมกถิกตฺถ ปติรูปํ ตุมฺหากมิท’’นฺติ วทโนฺต **สเณฺหน วทติ** นามฯ การณนิสฺสิตํ กตฺวา วทโนฺต **อตฺถสํหิเตน วทติ** นามฯ **เมตฺตจิโตฺต วกฺขามิ โน โทสนฺตโร**ติ เมตฺตจิตฺตํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา วกฺขามิ, น ทุฏฺฐจิโตฺต หุตฺวาฯ

๕. ราชเนฺตปุรปฺปเวสนสุตฺตวณฺณนา

๔๕. ปญฺจเม **กตํ วา กริสฺสนฺติ วา**ติ เมถุนวีติกฺกมํ กรึสุ วา กริสฺสนฺติ วาฯ **รตนนฺ**ติ มณิรตนาทีสุ ยํกิญฺจิฯ **ปเตฺถตี**ติ มาเรตุํ อิจฺฉติฯ **หตฺถิสมฺพาธนฺ**ติ หตฺถีหิ สมฺพาธํ ฯ หตฺถิสมฺมทฺทนฺติ วา ปาโฐ, ตสฺสโตฺถ – หตฺถีหิ สมฺมโทฺท เอตฺถาติ หตฺถิสมฺมทฺทํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **รชนียานิ รูปสทฺทคนฺธรสโผฏฺฐพฺพานี**ติ เอตานิ ราคชนกานิ รูปาทีนิ ตตฺถ ปริปูรานิ โหนฺติฯ

๖. สกฺกสุตฺตวณฺณนา

๔๖. ฉเฏฺฐ **โสกสภเย**ติ โสเกน สภเยฯ โสกภเยติ วา ปาโฐ, อยเมวโตฺถฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **เยน เกนจิ กมฺมฏฺฐาเนนา**ติ กสิวณิชฺชาทิกเมฺมสุ เยน เกนจิ กเมฺมนฯ **อนาปชฺช อกุสลนฺ**ติ กิญฺจิ อกุสลํ อนาปชฺชิตฺวาฯ **นิพฺพิเสยฺยา**ติ อุปฺปาเทยฺย อาจิเนยฺยฯ **ทโกฺข**ติ เฉโกฯ **อุฏฺฐานสมฺปโนฺน**ติ อุฏฺฐานวีริเยน สมนฺนาคโตฯ **อลํ วจนายา**ติ ยุโตฺต วจนายฯ **เอกนฺตสุขปฺปฏิสํเวที วิหเรยฺยา**ติ เอกนฺตเมว กายิกเจตสิกสุขํ ญาเณน ปฏิสํเวเทโนฺต วิหเรยฺยฯ **อนิจฺจา**ติ หุตฺวา อภาวโตฯ **ตุจฺฉา**ติ สารรหิตาฯ **มุสา**ติ นิจฺจสุภสุขา วิย ขายมานาปิ ตถา น โหนฺตีติ มุสาฯ **โมสธมฺมา**ติ นสฺสนสภาวาฯ ตสฺมา เต ปฏิจฺจ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชตีติ สนฺทเสฺสติฯ **อิธ ปน โว**ติ เอตฺถ **โว** ติ นิปาตมตฺตํฯ **อปณฺณกํ วา โสตาปโนฺน**ติ อวิราธิตํ เอกํเสน โสตาปโนฺน วา โหติฯ โสปิ ฌานํ นิพฺพเตฺตติ, พฺรหฺมโลกํ วา คนฺตฺวา ฉสุ วา กาม

สเคฺคสฺ เอกนฺตสุขปฺปฏิสํเวที หุตฺวา วิหเรยฺยฯ อิมสฺมึ สุตฺเต สตฺถา อฏฺฐงฺคุโปสถสฺส คุณํ กเถสิฯ

๗. มหาลิสุตฺตวณฺณนา

๔๗. สตฺตเม **มิจฺฉาปณิหิตนฺ**ติ มิจฺฉา ฐปิตํฯ **อธมฺมจริยาวิสมจริยา**ติ อกุสลกมฺมปถวเสน อธมฺมจริยสงฺขาตา วิสมจริยาฯ กุสลกมฺมปถวเสน อิตรา เวทิตพฺพาฯ เอวมิธ วฏฺฏเมว กถิตํฯ

๘. ปพฺพชิตอภิณฺหสุตฺตวณฺณนา

๔๘. อฏฺฐเม **ปพฺพชิเตนา**ติ ฆราวาสํ ปหาย สาสเน ปพฺพชฺชํ อุปคเตนฯ **อภิณฺหนฺ**ติ อภิกฺขณํ ปุนปฺปุนํ, **ปจฺจเวกฺขิตพฺพา** โอโลเกตพฺพา สลฺลเกฺขตพฺพาฯ **เววณฺณิยนฺ**ติ วิวณฺณภาวํฯ ตํ ปเนตํ เววณฺณิยํ ทุวิธํ โหติ สรีรเววณฺณิยํ ปริกฺขารเววณฺณิยญฺจฯ ตตฺถ เกสมสฺสุโอโรปเนน สรีรเววณฺณิยํ เวทิตพฺพํฯ ปุเพฺพ ปน นานาวิราคานิ สุขุมวตฺถานิ นิวาเสตฺวาปิ นานคฺครสโภชนํ สุวณฺณรชตภาชเนสุ ภุญฺชิตฺวาปิ สิริคเพฺภ วรสยนาสเนสุ นิปชฺชิตฺวาปิ นิสีทิตฺวาปิ สปฺปินวนีตาทีหิ เภสชฺชํ กตฺวาปิ ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย ฉินฺนสงฺฆฏิตกสาวรสปีตานิ วตฺถานิ นิวาเสตพฺพานิ, อยปเตฺต วา มตฺติกปเตฺต วา มิสฺสโกทโน ภุญฺชิตโพฺพ, รุกฺขมูลาทิเสนาสเน มุญฺชติณสนฺถรณาทีสุ นิปชฺชิตพฺพํ , จมฺมขณฺฑตฏฺฏิกาทีสุ นิสีทิตพฺพํ, ปูติมุตฺตาทีหิ เภสชฺชํ กตฺตพฺพํ โหติฯ เอวเมตฺถ ปริกฺขารเววณฺณิยํ เวทิตพฺพํฯ เอวํ ปจฺจเวกฺขโต โกโป จ มาโน จ ปหียติฯ

ปรปฏิพทฺธา เม ชีวิกาติ มยฺหํ ปเรสุ ปฏิพทฺธา ปรายตฺตา จตุปจฺจยชีวิกาติฯ เอวํ ปจฺจเวกฺขโต หิ อาชีโว ปริสุชฺฌติ, ปิณฺฑปาโต จ อปจิโต โหติ, จตูสุ ปจฺจเยสุ อปจฺจเวกฺขิตปริโภโค นาม น โหติฯ **อโญฺญ เม อากโปฺป กรณีโย**ติ โย คิหีนํ อุรํ อภินีหริตฺวา คีวํ ปคฺคเหตฺวา ลลิเตนากาเรน อนิยตปทวีติหาเรน คมนากโปฺป โหติ, ตโต อโญฺญว อากโปฺป มยา กรณีโย, สนฺตินฺทฺริเยน สนฺตมานเสน ยุคมตฺตทสฺสินา วิสมฏฺฐาเน อุทกสกเฏเนว มนฺทมิตปทวีติหาเรน หุตฺวา คนฺตพฺพนฺติ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํฯ เอวํ ปจฺจเวกฺขโต หิ อิริยาปโถ สารุโปฺป โหติ, ติโสฺส สิกฺขา ปริปูเรนฺติฯ **กจฺจินฺนุโข**ติ สลกฺขเณ นิปาตสมุทาโยฯ **อตฺตา**ติ จิตฺตํฯ **สีลโต น อุปวทตี**ติ อปริสุทฺธํ เต สีลนฺติ สีลปจฺจโย น อุปวทติฯ เอวํ ปจฺจเวกฺขโต หิ อชฺฌตฺตํ หิรี สมุฏฺฐาติ, สา ตีสุ ทฺวาเรสุ สํวรํ สาเธติ, ตีสุ ทฺวาเรสุ สํวโร จตุปาริสุทฺธิสีลํ โหติ, จตุปาริสุทฺธิสีเล ฐิโต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ คณฺหาติฯ **อนุวิจฺจ วิญฺญู สพฺรหฺมจารี**ติ ปณฺฑิตา สพฺรหฺมจาริโน อนุวิจาเรตฺวาฯ เอวํ ปจฺจเวกฺขโต หิ พหิทฺธา โอตฺตปฺปํ สณฺฐาติ, ตํ ตีสุ ทฺวาเรสุ สํวรํ สาเธตีติ อนนฺตรนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

นานาภาโว วินาภาโวติ ชาติยา นานาภาโว, มรเณน วินาภาโวฯ เอวํ ปจฺจเวกฺขโต หิ ตีสุ ทฺวาเรสุ อสํวุตากาโร นาม น โหติ, มรณสฺสติ สูปฏฺฐิตา โหติฯ **กมฺมสฺสโกมฺหี**ติอาทีสุ กมฺมํ มยฺหํ สกํ อตฺตโน สนฺตกนฺติ **กมฺมสฺสกา**ฯ กเมฺมน ทาตพฺพํ ผลํ ทายํ, กมฺมสฺส ทายํ กมฺมทายํ, ตํ อาทียามีติ **กมฺมทายาโท**ฯ กมฺมํ มยฺหํ โยนิ การณนฺติ **กมฺมโยนิ**ฯ กมฺมํ มยฺหํ พนฺธุ ญาตโกติ **กมฺมพนฺธุ**ฯ กมฺมํ มยฺหํ ปฏิสรณํ ปติฏฺฐาติ **กมฺมปฏิสรโณฯ ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามี**ติ ตสฺส กมฺมสฺส ทายาโท เตน ทินฺนผลํ ปฏิคฺคาหโก ภวิสฺสามิฯ เอวํ กมฺมสฺสกตํ ปน ปจฺจเวกฺขโต ปาปกรณํ นาม น โหติฯ **กถํภูตสฺส เม รตฺตินฺทิวา วีติวตฺตนฺตี**ติ กินฺนุ โข เม วตฺตปฺปฏิปตฺตึ กโรนฺตสฺส, อุทาหุ อกโรนฺตสฺส, พุทฺธวจนํ สชฺฌายนฺตสฺส, อุทาหุ

อสชฺฌายนฺตสฺส, โยนิโสมนสิกาเร กมฺมํ กโรนฺตสฺส, อุทาหุ อกโรนฺตสฺสาติ กถํภูตสฺส เม รตฺตินฺทิวา วีติวตฺตนฺติ, ปริวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ เอวํ ปจฺจเวกฺขโต หิ อปฺปมาโท ปริปูรติฯ

สุญฺญาคาเร อภิรมามีติ วิวิโตฺตกาเส สพฺพิริยาปเถสุ เอกโกว หุตฺวา กจฺจิ นุ โข อภิรมามีติ อโตฺถฯ เอวํ ปจฺจเวกฺขโต กายวิเวโก ปริปูรติฯ **อุตฺตริมนุสฺสธโมฺม**ติ อุตฺตริมนุสฺสานํ อุกฺกฏฺฐมนุสฺสภูตานํ ฌายีนเญฺจว อริยานญฺจ ฌานาทิธโมฺม, ทสกุสลกมฺมปถสงฺขาตมนุสฺสธมฺมโต วา อุตฺตริตโร วิสิฏฺฐตโร ธโมฺม เม มม สนฺตาเน อตฺถิ นุ โข, สนฺติ นุ โขติ อโตฺถฯ **อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส**ติ มหคฺคตโลกุตฺตรปญฺญา ปชานนเฎฺฐน ญาณํ, จกฺขุนา ทิฏฺฐมิว ธมฺมํ ปจฺจกฺขกรณโต ทสฺสนเฎฺฐน ทสฺสนนฺติ ญาณทสฺสนํ, อริยํ วิสุทฺธํ อุตฺตมํ ญาณทสฺสนนฺติ อริยญาณทสฺสนํ, อลํ ปริยตฺตกํ กิเลสวิทฺธํสนสมตฺถํ อริยญาณทสฺสนเมตฺถ, อสฺส วาติ อลมริยญาณทสฺสโน, ฌานาทิเภโท อุตฺตริมนุสฺสธโมฺม อลมริยญาณทสฺสโน จ โส วิเสโส จาติ **อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส**ฯ อถ วา ตเมว กิเลสวิทฺธํสนสมตฺถํ วิสุทฺธํ ญาณทสฺสนเมว วิเสโสติ อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส วาฯ **อธิคโต**ติ ปฏิลโทฺธ เม อตฺถิ นุ โขฯ **โสหนฺ**ติ ปฏิลทฺธวิเสโส โส อหํฯ **ปจฺฉิเม กาเล**ติ มรณมเญฺจ นิปนฺนกาเลฯ **ปุโฎฺฐ**ติ สพฺรหฺมจารีหิ อธิคตคุณวิเสสํ ปุจฺฉิโตฯ **น มงฺกุ ภวิสฺสามี**ติ ปติตกฺขโนฺธ นิเตฺตโช น เหสฺสามีติฯ เอวํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส หิ โมฆกาลกิริยา นาม น โหติฯ

๙-๑๐. สรีรฏฺฐธมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๙-๕๐. นวเม **โปโนพฺภวิโก**ติ ปุนพฺภวนิพฺพตฺตโกฯ **ภวสงฺขาโร**ติ ภวสงฺขรณกมฺมํฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต วฏฺฏเมว กถิตํฯ ทสเม สีลพาหุสจฺจวีริยสติปญฺญา โลกิยโลกุตฺตรามิสฺสิกา กถิตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อโกฺกสวโคฺค ปญฺจโมฯ

ปฐมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๒. ทุติยปณฺณาสกํ

(๖) ๑. สจิตฺตวโคฺค

๑-๔. สจิตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๑-๕๔. ทุติยสฺส ปฐเม **สจิตฺตปริยายกุสโล**ติ อตฺตโน จิตฺตวารกุสโลฯ **รชนฺ**ติ อาคนฺตุกอุปกฺกิเลสํฯ **องฺคณนฺ**ติ ตตฺถชาตกองฺคกาฬติลกาทิํฯ **อาสวานํ ขยายา**ติ อรหตฺตตฺถายฯ ตติเย **ปฏิภาเนนา**ติ วจนสณฺฐาเนนฯ จตุตฺเถ **อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนายา**ติ สงฺขารปริคฺคาหกวิปสฺสนายฯ

๘. มูลกสุตฺตวณฺณนา

๕๘. อฏฺฐเม **อมโตคธา**ติ เอตฺถ สอุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุ กถิตา, **นิพฺพานปริโยสานา**ติ เอตฺถ อนุปาทิเสสาฯ อนุปาทิเสสํ ปตฺตสฺส หิ สเพฺพ ธมฺมา ปริโยสานปฺปตฺตา นาม โหนฺติฯ เสสปทานิ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถาเนวฯ

๙. ปพฺพชฺชาสุตฺตวณฺณนา

๕๙. นวเม **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เอวํ อปริจิตจิตฺตสฺส สามญฺญโตฺถ น สมฺปชฺชติ, ตสฺมาฯ **ยถาปพฺพชฺชาปริจิตญฺจ โน จิตฺตํ ภวิสฺสตี**ติ ยถา ปพฺพชฺชานุรูเปน ปริจิตํฯ เย หิ เกจิ ปพฺพชนฺติ นาม, สเพฺพ เต อรหตฺตํ ปเตฺถตฺวาฯ ตสฺมา ยํ จิตฺตํ อรหตฺตาธิคมตฺถาย ปริจิตํ วฑฺฒิตํ, ตํ ยถาปพฺพชฺชาปริจิตํ นามาติ เวทิตพฺพํฯ เอวรูปํ ปน จิตฺตํ ภวิสฺสตีติ สิกฺขิตพฺพํฯ **โลกสฺส สมญฺจ วิสมญฺจา**ติ สตฺตโลกสฺส สุจริตทุจฺจริตานิฯ **โลกสฺส ภวญฺจ วิภวญฺจา**ติ ตสฺส วฑฺฒิญฺจ วินาสญฺจ, ตถา สมฺปตฺติญฺจ วิปตฺติญฺจฯ **โลกสฺส สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจา**ติ ปน สงฺขารโลกํ สนฺธาย วุตฺตํ, ขนฺธานํ นิพฺพตฺติญฺจ เภทญฺจาติ อโตฺถฯ

๑๐. คิริมานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๖๐. ทสเม **อนุกมฺปํ อุปาทายา**ติ คิริมานนฺทเตฺถเร อนุกมฺปํ ปฏิจฺจฯ **จกฺขุโรโค**ติอาทโย วตฺถุวเสน เวทิตพฺพาฯ นิพฺพตฺติตปฺปสาทานญฺหิ โรโค นาม นตฺถิฯ **กณฺณโรโค**ติ พหิกเณฺณ โรโคฯ **ปินาโส**ติ พหินาสิกาย โรโคฯ **นขสา**ติ นเขหิ วิเลขิตฏฺฐาเน โรโคฯ **ปิตฺตสมุฏฺฐานา**ติ ปิตฺตสมุฏฺฐิตาฯ เต กิร ทฺวตฺติํส โหนฺติฯ **เสมฺหสมุฏฺฐานา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อุตุปริณามชา**ติ อุตุปริณาเมน อจฺจุณฺหาติสีเตน อุปฺปชฺชนกโรคาฯ **วิสมปริหารชา**ติ อติจิรฏฺฐานนิสชฺชาทินา วิสมปริหาเรน ชาตาฯ **โอปกฺกมิกา**ติ วธพนฺธนาทินา อุปกฺกเมน ชาตาฯ **กมฺมวิปากชา**ติ พลวกมฺมวิปากสมฺภูตาฯ **สนฺตนฺ**ติ ราคาทิสนฺตตาย สนฺตํฯ อตปฺปกเฏฺฐน **ปณีตํ**ฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สจิตฺตวโคฺค ปฐโมฯ

(๗) ๒. ยมกวโคฺค

๑. อวิชฺชาสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๑-๖๒. ทุติยสฺส ปฐเม **สาหาร**นฺติ สปจฺจยํฯ **วิชฺชาวิมุตฺติ**นฺติ ผลญาณเญฺจว เสสสมฺปยุตฺตธเมฺม จฯ **โพชฺฌงฺคา**ติ มคฺคโพชฺฌงฺคาฯ ทุติเย **ภวตณฺหายา**ติ ภวปตฺถนายฯ เอวํ ทฺวีสุปิ สุเตฺตสุ วฏฺฏเมว กถิตํ, วฏฺฏเญฺจตฺถ ปฐเม สุเตฺต อวิชฺชามูลกํ วฏฺฏํ กถิตํ, ทุติเย ตณฺหามูลกํฯ

๓-๔. นิฏฺฐงฺคตสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๓-๖๔. ตติเย **นิฏฺฐํ คตา**ติ นิเพฺพมติกาฯ **อิธ นิฏฺฐา**ติ อิมสฺมึเยว โลเก ปรินิพฺพานํฯ **อิธ วิหายา**ติ อิมํ โลกํ วิชหิตฺวา สุทฺธาวาสพฺรหฺมโลกํฯ จตุเตฺถ **อเวจฺจปฺปสนฺนา**ติ อจลปฺปสาเทน สมฺปนฺนาฯ **โสตาปนฺนา**ติ อริยมคฺคโสตํ อาปนฺนาฯ

๕-๗. ปฐมสุขสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๕-๖๗. ปญฺจเม วฏฺฏมูลกํ สุขทุกฺขํ ปุจฺฉิตํ, ฉเฏฺฐ สาสนมูลกํฯ สตฺตเม **นฬกปาน**นฺติ อตีเต โพธิสตฺตสฺส โอวาเท ฐตฺวา วานรยูเถน นเฬหิ อุทกสฺส ปีตฏฺฐาเน มาปิตตฺตา เอวํลทฺธนาโม นิคโมฯ **ตุณฺหีภูตํ ตุณฺหีภูต**นฺติ ยํ ยํ ทิสํ อนุวิโลเกติ, ตตฺถ ตตฺถ ตุณฺหีภูตเมวฯ **อนุวิโลเกตฺวา**ติ ตโต ตโต วิโลเกตฺวาฯ **ปิฏฺฐิ เม อาคิลายตี**ติ กสฺมา อาคิลายติ? ภควโต หิ ฉ วสฺสานิ มหาปธานํ ปทหนฺตสฺส มหนฺตํ กายทุกฺขํ อโหสิ, อถสฺส อปรภาเค มหลฺลกกาเล ปิฏฺฐิวาโต อุปฺปชฺชิฯ อุปาทินฺนกสรีรสฺส ฐานนิสชฺชาทีหิ อปฺปมตฺตเกน อาพาเธน น สกฺกา เกนจิ ภวิตุํฯ ตํ คเหตฺวาปิ เถรสฺส โอกาสกรณตฺถํ เอวมาหฯ **สงฺฆาฏึ ปญฺญาเปตฺวา** เอกเมเนฺต ปติรูปฏฺฐาเน ปญฺญตฺตสฺส กปฺปิยมญฺจสฺส อุปริ อตฺถริตฺวาฯ

๙-๑๐. กถาวตฺถุสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๖๙-๗๐. นวเม **ติรจฺฉานกถ**นฺติ อนิยฺยานิกตฺตา สคฺคโมกฺขมคฺคานํ ติรจฺฉานภูตํ กถํฯ ตตฺถ ราชานํ อารพฺภ ''มหาสมฺมโต มนฺธาตา ธมฺมาโสโก เอวํมหานุภาโว''ติอาทินา นเยน ปวตฺตกถา **ราชกถา**ฯ เอส นโย **โจรกถา**ทีสุฯ เตสุ ''อสุโก ราชา อภิรูโป ทสฺสนีโย''ติอาทินา เคหสิตกถาว ติรจฺฉานกถา โหติ, ''โสปิ นาม เอวํมหานุภาโว ขยํ คโต''ติ เอวํ ปวตฺตา ปน กมฺมฏฺฐานภาเว ติฏฺฐติฯ โจเรสุปิ ''มูลเทโว เอวํมหานุภาโว, เมฆเทโว เอวํมหานุภาโว''ติ เตสํ กมฺมํ ปฏิจฺจ ''อโห สูรา''ติ เคหสิตกถาว **ติรจฺฉานกถา**ฯ ยุเทฺธสุปิ ภารตยุทฺธาทีสุ ''อสุเกน อสุโก เอวํ มาริโต เอวํ วิโทฺธ''ติ กมฺมสฺสาทวเสเนว กถา ติรจฺฉานกถา, ''เตปิ นาม ขยํ คตา''ติ เอวํ ปวตฺตา ปน สพฺพตฺถ กมฺมฏฺฐานเมว โหติฯ อปิจ อนฺนาทีสุ ''เอวํ วณฺณวนฺตํ รสวนฺตํ ผสฺสสมฺปนฺนํ ขาทิมฺห ภุญฺชิมฺห ปิวิมฺห ปริภุญฺชิมฺหา''ติ กามรสสฺสาทวเสน กเถตุํ น วฏฺฏติ, สาตฺถกํ ปน กตฺวา ''ปุเพฺพ เอวํ วณฺณาทิสมฺปนฺนํ อนฺนํ ปานํ วตฺถํ ยานํ มาลํ คนฺธํ สีลวนฺตานํ อทมฺห, เจติยํ ปูชิมฺหา''ติ กเถตุํ วฏฺฏติฯ

ญาติกถาทีสุปิ ''อมฺหากํ ญาตกา สูรา สมตฺถา''ติ วา ''ปุเพฺพ มยํ เอวํ วิจิเตฺรหิ ยาเนหิ วิจริมฺหา''ติ วา อสฺสาทวเสน วตฺตุํ น วฏฺฏติ , สาตฺถกํ ปน กตฺวา ''เตปิ โน ญาตกา ขยํ คตา''ติ วา ''ปุเพฺพ มยํ เอวรูปา อุปาหนา สงฺฆสฺส อทมฺหา''ติ วา กเถตพฺพํฯ **คามกถา**ปิ สุ

นิวิฏฺฐทุนฺนิวิฏฺฐสุภิกฺขทุพฺภิกฺขาทิวเสน วา ‘‘อสุกคามวาสิโน สูรา สมตฺถา’’ติ วา เอวํ อสฺสา ทวเสเนว น วฏฺฏติ, สาตฺถกํ ปน กตฺวา ‘‘สทฺธา ปสนฺนา’’ติ วา ‘‘ขยวยํ คตา’’ติ วา วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **นิคมนครชนปทกถาสุ**ปิ เอเสว นโยฯ

อิตฺถิกถาปิ วณฺณสณฺฐานาทีนิ ปฏิจฺจ อสฺสาทวเสน น วฏฺฏติ, ‘‘สทฺธา ปสนฺนา ขยํ คตา’’ติ เอวเมว วฏฺฏติฯ **สูรกถาปิ** ‘‘นนฺทิมิโตฺต นาม โยโธ สูโร อโหสี’’ติ อสฺสาทวเสเนว น วฏฺฏติ, ‘‘สโทฺธ อโหสิ ขยํ คโต’’ติ เอวเมว วฏฺฏติฯ **สุราภถ**นฺติ ปาฬิยํ ปน อเนกวิธํ มชฺชกถํ อสฺสาทวเสน กเถตุํ น วฏฺฏติ, อาทีนววเสเนว วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **วิสิขากถาปิ** ‘‘อสุกวิสิขา สุนิวิฏฺฐา ทุนฺนิวิฏฺฐา สูรา สมตฺถา’’ติ อสฺสาทวเสเนว น วฏฺฏติ, ‘‘สทฺธา ปสนฺนา ขยํ คตา’’ติ วฏฺฏติฯ **กุมฺภฏฺฐานกถา** นาม กูฏฏฺฐานกถา อุทกติตฺถกถา วุจฺจติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๗; ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๒๓; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๑๐๘๐)ฯ กุมฺภทาสิกถา วาฯ สาปิ ‘‘ปาสาทิกา นจฺจิตุํ คายิตุํ เฉกา’’ติ อสฺสาทวเสน น วฏฺฏติ, ‘‘สทฺธา ปสนฺนา’’ติอาทินา นเยเนว วฏฺฏติฯ

ปุพฺพเปตกถา นาม อตีตญาติกถาฯ ตตฺถ วตฺตมานญาติกถาสทิโสว วินิจฺฉโยฯ **นานตฺตกถา** นาม ปุริมปจฺฉิมกถาวิมุตฺตา อวเสสา นานาสภาวา ติรจฺฉานกถาฯ **โลกกฺขายิกา** นาม ‘‘อยํ โลโก เกน นิมฺมิโต? อสุเกน นาม นิมฺมิโตฯ กาโก เสโต อฏฺฐีนํ เสตตฺตา, พลากา รตฺตา โลหิตสฺส รตฺตตฺตา’’ติเอวมาทิกา โลกายตวิตณฺฑสลฺลาปกถาฯ **สมุทฺทกฺขายิกา** นาม กสฺมา สมุโทฺท สาคโรติฯ สาครเทเวน ขตตฺตา สาคโร, ขโต เมติ หตฺถมุทฺทาย นิเวทิตตฺตา สมุโทฺทติเอวมาทิกา นิรตฺถกา สมุทฺทกฺขายนกถาฯ **ภโว**ติ วุทฺธิ, **อภโว**ติ หานิฯ อิติ ภโว อิติ อภโวติ ยํ วา ตํ วา นิรตฺถกการณํ วตฺวา ปวตฺติตกถา **อิติภวาภวกถา** นามฯ

เตชสา เตชนฺติ อตฺตโน เตชสา เตสํ เตชํฯ **ปริยาทิเยยฺยาถา**ติ เขเปตฺวา คเหตฺวา อภิภเวยฺยาถฯ ตตฺริทํ วตฺถุ – เอโก ปิณฺฑปาติโก มหาเถรํ ปุจฺฉิ – ‘‘ภเนฺต, เตชสา เตชํ ปริยาทิยมานา ภิกฺขู กึ กโรนฺตี’’ติฯ เถโร อาห – อาวุโส, กิญฺจิเทว อาตเป ฐเปตฺวา ยถา ฉายา เหฏฺฐา น โอตรติ, อุทฺธํเยว คจฺฉติ ตถา กโรนฺติฯ ทสเม **ปาสํสานิ ฐานานี**ติ ปสํสาวหานิ การณานิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ยมกวโคฺค ทุติโยฯ

(๘) ๓. อากงฺขวโคฺค

๑. อากงฺขสุตฺตวณฺณนา

๗๑. ตติยสฺส ปฐเม **สมฺปนฺนสีลา**ติ ปริปุณฺณสีลา, สีลสมงฺคิโน วา หุตฺวาติ อโตฺถฯ ตตฺถ ทฺวีหิ การเณหิ สมฺปนฺนสีลตา โหติ สีลวิปตฺติยา จ อาทีนวทสฺสเนน, สีลสมฺปตฺติยา จ อานิสํสทสฺสเนนฯ ตทุภยมฺปิ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๙, ๒๑) วิตฺถาริตํฯ ตตฺถ ''สมฺปนฺนสีลา''ติ เอตฺตาวตา กิร ภควา จตุปาริสุทฺธิสีลํ อุทฺทิสิตฺวา ''ปาติโมกฺขสํวรสํวุตา''ติ อิมินา ตตฺถ เชฏฺฐกสีลํ วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสสีติ ทีปวิหารวาสี สุมนเตฺถโร อาหฯ อเนฺตวาสิโก ปนสฺส เตปิฏกจูฬนาคเตฺถโร อาห – อุภยตฺถปิ ปาติโมกฺขสํวโรว ภควตา วุโตฺตฯ ปาติโมกฺขสํวโร เยว หิ สีลํ, อิตรานิ ปน ตีณิ สีลนฺติ วุตฺตฏฺฐานํ อตฺถีติ อนนุชานโนฺต วตฺวา อาห – อินฺทฺริยสํวโร นาม ฉทฺวารารกฺขามตฺตกเมว, อาชีวปาริสุทฺธิ ธเมฺมน สเมน ปจฺจยุปฺปตฺติมตฺตกํ, ปจฺจยสนฺนิสฺสิตํ ปฏิลทฺธปจฺจเย อิทมตฺถนฺติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนมตฺตกํฯ นิปฺปริยาเยน ปาติโมกฺขสํวโรว สีลํฯ ยสฺส โส ภิโนฺน, อยํ สีสจฺฉิโนฺน วิย ปุริโส หตฺถปาเท เสสานิ รกฺขิสฺสตีติ น วตฺตโพฺพฯ ยสฺส ปน โส อโรโค, อยํ อจฺฉินฺนสีโส วิย ปุริโส ชีวิตํ เสสานิ ปุน ปากติกานิ กาตุํ สโกฺกติฯ ตสฺมา ''สมฺปนฺนสีลา''ติ อิมินา ปาติโมกฺขสํวรํ อุทฺทิสิตฺวา ''สมฺปนฺนปาติโมกฺขา''ติ ตเสฺสว เววจนํ วตฺวา ตํ วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสโนฺต **ปาติโมกฺขสํวรสํวุตา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุตา**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ **อากเงฺขยฺย เจ**ติ อิทํ กสฺมา อารทฺธนฺติ? สีลานิสํสทสฺสนตฺถํ ฯ สเจปิ อจิรปพฺพชิตานํ วา ทุปฺปญฺญานํ วา เอวมสฺส ''ภควา 'สีลํ ปูเรถ สีลํ ปูเรถา'ติ วทติ, โก นุ โข สีลปูรเณ อานิสํโส, โก วิเสโส, กา วฑฺฒี''ติ เตสํ ทส อานิสํเส ทเสฺสตุํ เอวมาห – ''อเปฺปว นาม เอตํ สพฺรหฺมจารีนํ ปิยมนาปตาทิอาสวกฺขยปริโยสานํ อานิสํสํ สุตฺวาปิ สีลํ ปริปูเรยฺยุ''นฺติฯ

ตตฺถ **อากเงฺขยฺย เจ**ติ ยทิ อิเจฺฉยฺยฯ **ปิโย จสฺสนฺ**ติ ปิยจกฺขูหิ สมฺปสฺสิตโพฺพ, สิเนหุปฺปตฺติยา ปทฏฺฐานภูโต ภเวยฺยํฯ **มนาโป**ติ เตสํ มนวฑฺฒนโก, เตสํ วา มเนน ปตฺตโพฺพ, เมตฺตจิเตฺตน ผริตโพฺพติ อโตฺถฯ **ครู**ติ เตสํ ครุฏฺฐานิโย ปาสาณจฺฉตฺตสทิโสฯ **ภาวนีโย**ติ ''อทฺธายมายสฺมา ชานํ ชานาติ ปสฺสํ ปสฺสตี''ติ เอวํ สมฺภาวนีโยฯ **สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี**ติ จตุปาริสุทฺธิสีเลสฺเยว ปริปูรการี อสฺส, อนูเนน อากาเรน สมนฺนาคโต ภเวยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ **อชฺฌตฺตํ เจโตสมถมนุยุโตฺต**ติ อตฺตโน จิตฺตสมเถ ยุโตฺตฯ **อนิรากตชฺฌาโน**ติ พหิ อนีหฏชฺฌาโน, อวินาสิตชฺฌาโน วาฯ **วิปสฺสนายา**ติ สตฺตวิธาย อนุปสฺสนายฯ **พฺรูเหตา สุญฺญาคารานนฺ**ติ วเฑฺฒตา สุญฺญาคารานํฯ เอตฺถ จ สมถวิปสฺสนาวเสน กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา รตฺตินฺทิวํ สุญฺญาคารํ ปวิสิตฺวา นิสีทมาโน ภิกฺขุ ''พฺรูเหตา สุญฺญาคาราน''นฺติ เวทิตโพฺพฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป , วิตฺถาโร ปน อิจฺฉเนฺตน มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๔ อาทโย) อากเงฺขยฺยสุตฺตวณฺณนาย โอโลเกตโพฺพฯ

ลาภีติ เอตฺถ น ภควา ลาภนิมิตฺตํ สีลาทิปริปูรณํ กเถติฯ ภควา หิ ''ฆาเสสนํ ฉินฺนกโถ, น วาจํ ปยุตํ ภเณ''ติ (สุ. นิ. ๗๑๖) เอวํ สาวเก โอวทติฯ โส กถํ ลาภนิมิตฺตํ สีลาทิปริปูรณํ กเถยฺยฯ ปุคฺคลชฺฌาสยวเสน ปเนตํ วุตฺตํฯ เยสญฺหิ เอวํ อชฺฌาสโย ภเวยฺย ''สเจ มยํ จตูหิ ปจฺจเยหิ น กิลเมยฺยาม, สีลานิ ปริปูเรตุํ สกฺกุเณยฺยามา''ติ, เตสํ อชฺฌาสยวเสเนวมาหฯ อปิจ สรสานิสํโส เอส สีลสฺส ยทิทํ จตฺตาโร ปจฺจยา นามฯ ตถา หิ ปณฺฑิตมนุสฺสา โกฏฺฐาทีสุ ฐปิตํ นีหริตฺวา อตฺตนาปิ อปริภุญฺชิตฺวา สีลวนฺตานํ เทนฺตีติ สีลสฺส สรสานิสํสทสฺสนตฺถเมฺปตํ วุตฺตํฯ

ตติยวาเร **เยสาหนฺ**ติ เยสํ อหํฯ **เตสํ เต การา**ติ เตสํ เทวานํ วา มนุสฺสานํ วา เต มยิ กตา ปจฺจยทานการาฯ **มหปฺผลา โหนฺตุ มหานิสํสา**ติ โลกิยสุเขน ผลภูเตน มหปฺผลา, โลกุตฺตเรน มหานิสํสาฯ อุภยํ วา เอตํ เอกตฺถเมวฯ สีลาทิคุณยุตฺตสฺส หิ กฏจฺฉุภิกฺขาปิ ปญฺจรตนมตฺตาย ภูมิยา ปณฺณสาลาปิ กตฺวา ทินฺนา อเนกานิ กปฺปสหสฺสานิ ทุคฺคติวินิปาตโต รกฺขติ, ปริโยสาเน จ อมตาย ธาตุยา ปรินิพฺพานสฺส ปจฺจโย โหติฯ ‘‘ขีโรทนํ อหมทาสิ’’นฺติ อาทีนิ (วิ. ว. ๔๑๓) เจตฺถ วตฺถูนิฯ สกลเมว วา เปตวตฺถุ วิมานวตฺถุ จ สาธกํฯ

จตุตฺถวาเร **เปตา**ติ เปจฺจภวํ คตาฯ **ญาตี**ติ สสฺสุสสุรปกฺขิกาฯ **สาโลหิตา**ติ เอกโลหิตพทฺธา ปิติปิตามหาทโยฯ **กาลงฺกตา**ติ มตาฯ **เตสํ ต**นฺติ เตสํ ตํ มยิ ปสนฺนจิตฺตํ, ตํ วา ปสนฺเนน จิตฺเตน อนุสฺสรณํฯ ยสฺส หิ ภิกฺขุโน กาลกโต ปิตา วา มาตา วา ‘‘อมฺหากํ ญาตกเตฺถโร สีลวา กลฺยาณธมฺโม’’ติ ปสนฺนจิตฺโต หุตฺวา ตํ ภิกฺขุํ อนุสฺสรติ, ตสฺส โส จิตฺตปฺปสาโทปิ ตํ อนุสฺสรณมตฺตมฺปิ มหปฺผลํ มหานิสํสเมว โหติฯ

อรติรติสโหติ เนกฺขมฺมปฏิปตฺติยา อรติยา กามคุเณสุ รติยา จ สโห อภิภวิตา อโชฺฌตฺถริตาฯ **ภยเภรวสโห**ติ เอตฺถ ภยํ จิตฺตุตฺราโสปิ อารมฺมณมฺปิ, เภรวํ อารมฺมณเมวฯ

๒. กณฺฏกสุตฺตวณฺณนา

๗๒. ทุติเย **อภิญฺญาเตหี**ติ คคนมเชฺฌ ปุณฺณจนฺโท วิย สูริโย วิย ญาเตหิ ปากเฏหิฯ **ปรปุรายา**ติ ปรํ วุจฺจติ ปจฺฉิมภาโค, ปุราติ ปุริมภาโค, ปุรโต ธาวเนฺตน ปจฺฉโต อนุพนฺธเนฺตน จ มหาปริวาเรนาติ อโตฺถฯ **กณฺฏโก**ติ วิชฺฌนเฏฺฐน กณฺฏโกฯ **วิสูกทสฺสน**นฺติ วิสูกภูตํ ทสฺสนํฯ **มาตุคามูปจาโร**ติ มาตุคามสฺส สมีปจาริตาฯ

๓-๔. อิฏฺฐธมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๓-๗๔. ตติเย **วโณฺณ**ติ สรีรวโณฺณฯ **ธมฺมา**ติ นว โลกุตฺตรธมฺมาฯ จตุเตฺถ **อริยา ยา**ติ อโปถุชฺชนิกาย, สีลาทีหิ มิสฺสกตฺตา เอวํ วุตฺตํฯ **สาราทายี จ โหติ วรทายี**ติ สารสฺส จ วรสฺส จ อาทายโก โหติฯ โย กายสฺส สาโร, ยญฺจสฺส วรํ, ตํ คณฺหาตีติ อโตฺถฯ

๕. มิคสาลาสุตฺตวณฺณนา

๗๕. ปญฺจมสฺส อาทิมฺหิ ตาว ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ฉกฺกนิปาเต วุตฺตเมวฯ **ทุสฺสีโล โหตี**ติอาทีสุ ปน **ทุสฺสีโล**ติ นิสฺสีโลฯ **เจโตวิมุตฺติ**นฺติ ผลสมาธึฯ **ปญฺญาวิมุตฺติ**นฺติ ผลญาณํฯ **นปฺปชานาตี**ติ อุคฺคหปริปุจฺฉาวเสน น ชานาติฯ **ทุสฺสีลฺยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตี**ติ เอตฺถ ปญฺจ ทุสฺสีลฺยานิ ตาว โสตาปตฺติมเคฺคน ปหียนฺติ, ทส อรหตฺตมเคฺคนฯ ผลกฺขเณ ตานิ ปหีนานิ นาม โหนฺติฯ ผลกฺขณํ สนฺธาย อิธ ‘‘นิรุชฺฌตี’’ติ วุตฺตํฯ ปุถุชฺชนสฺส สีลํ ปญฺจหิ การเณหิ ภิชฺชติ ปาราชิกาปชฺชเนน สิกฺขาปจฺจกฺขาเนน ติตฺถิยปกฺขนฺทเนน อรหเตฺตน มรเณนาติฯ ตตฺถ ปุริมา ตโย ภาวนาปริหานาย สํวตฺตนฺติ, จตุโตฺถ วฑฺฒิยา, ปญฺจโม เนว หานาย น วฑฺฒิยาฯ กถํ ปเนตํ อรหเตฺตน สีลํ ภิชฺชตีติ? ปุถุชฺชนสฺส หิ สีลํ อจฺจนฺตกุสลเมว โหติ, อรหตฺตมโคฺค จ กุสลากุสลกมฺมกฺขยาย สํวตฺตตีติ เอวํ เตน ตํ ภิชฺชติฯ **สวเนนปิ อกตํ โหตี**ติ โสตพฺพยุตฺตกํ อสฺสุตํ โหติฯ **พาหุสเจฺจนปิ อกตํ โหตี**ติ เอตฺถ **พาหุสจฺจ**นฺติ วีริยํฯ วีริเยน กตฺตพฺพยุตฺตกํ อกตํ โหติ, ตสฺส อกตตฺตา สคฺคโตปิ มคฺคโตปิ ปริหายติฯ **ทิฏฺฐิยาปิ อปฺปฏิวิทฺธํ โหตี**ติ

ทิฏฺฐิยา ปฏิวิชฺฌิตพฺพํ อปฺปฏิวิทฺธํ โหติ อปจฺจกฺขกตํฯ **สามยิกมฺปิ วิมุตฺตึ น ลภตี**ติ กาลานุกาลํ ธมฺมสฺสวนํ นิสฺสาย ปีติปาโมชฺชํ น ลภติฯ **หานาย ปเรตี**ติ หานาย ปวตฺตติฯ

ยถาภูตํ ปชานาตีติ ‘‘โสตาปตฺติผลํ ปตฺวา ปญฺจวิธํ ทุสฺสีลฺยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตี’’ติ อุคฺคหปริปุจฺฉาวเสน ชานาติฯ **ตสฺส สวเนนปิ กตํ โหตี**ติ โสตพฺพยุตฺตกํ สุตํ โหติฯ **พาหุสเจฺจนปิ กตํ โหตี**ติ วีริเยน กตฺตพฺพยุตฺตกํ อนฺตมโส ทุพฺพลวิปสฺสนามตฺตกมฺปิ กตํ โหติฯ **ทิฏฺฐิยาปิ สุปฺปฏิวิทฺธํ โหตี**ติ อนฺตมโส โลกิยปญฺญายปิ ปจฺจยปฏิเวโธ กโต โหติฯ อิมสฺส หิ ปุคฺคลสฺส ปญฺญา สีลํ ปริโธวติ, โส ปญฺญาปริโธเตน วิเสสํ ปาปุณาติฯ

ปมาณิกาติ ปุคฺคเลสุ ปมาณคฺคาหกาฯ **ปมิณนฺตี**ติ ปเมตุํ ตุเลตุํ อรหนฺติฯ **เอโก หีโน**ติ เอโก คุเณหิ หีโนฯ **ปณีโต**ติ เอโก คุเณหิ ปณีโต อุตฺตโมฯ **ตํ หี**ติ ตํ ปมาณกรณํฯ **อภิกฺกนฺตตโร**ติ สุนฺทรตโรฯ **ปณีตตโร**ติ อุตฺตมตโรฯ **ธมฺมโสโต นิพฺพหตี**ติ สูรํ หุตฺวา ปวตฺตมานํ วิปสฺสนาญาณํ นิพฺพหติ, อริยภูมึ ปาเปติฯ **ตทนฺตรํ โก ชาเนยฺยา**ติ ตํ เอวํ การณํ โก ชาเนยฺยฯ **สีลวา โหตี**ติ โลกิยสีเลน สีลวา โหติฯ **ยตฺถสฺส ตํ สีล**นฺติ อรหตฺตวิมุตฺตึ ปตฺวา สีลํ อปริเสสมฺปิ นิรุชฺฌติ นาม, ตตฺถ ยุตฺติ วุตฺตาเยวฯ อิโต ปเรสุ ทฺวีสุ อเงฺคสุ อนาคามิผลํ วิมุตฺติ นาม, ปญฺจเม อรหตฺตเมวฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยานุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ ฉฏฺฐํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๗. กากสุตฺตวณฺณนา

๗๗. สตฺตเม **ธํสี**ติ คุณธํสโกฯ กสฺสจิ คุณํ อนาทิยิตฺวา หเตฺถนปิ คหิโต ตสฺส สีเสปิ วจฺจํ กโรติฯ **ปคโพฺภ**ติ ปาคพฺภิเยน สมนฺนาคโตฯ **ตินฺติโณ**ติ ตินฺติณํ วุจฺจติ ตณฺหา, ตาย สมนฺนาคโต, อาสงฺกาพหุโล วาฯ **ลุโทฺท**ติ ทารุโณฯ **อการุณิโก**ติ นิกฺการุณิโกฯ **ทุพฺพโล**ติ อพโล อปฺปถาโมฯ **โอรวิตา**ติ โอรวยุโตฺต โอรวโนฺต จรติฯ **เนจยิโก**ติ นิจยกโรฯ

๙. อาฆาตวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๗๙. นวเม **อฏฺฐาเน**ติ อการเณฯ สจิตฺตกปวตฺติยญฺหิ ‘‘อนตฺถํ เม อจรี’’ติอาทิ การณํ ภเวยฺย, ขาณุปหฏาทีสุ ตํ นตฺถิฯ ตสฺมา ตตฺถ อาฆาโต อฏฺฐาเน อาฆาโต นามฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อากงฺขวโคฺค ตติโยฯ

(๙) ๔. เถรวโคฺค

๑-๓. วาหนสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๑-๘๓. จตุตฺถสฺส ปฐเม **วิมริยาทีกเตนา**ติ กิเลสมริยาทํ ภินฺทิตฺวา วิมริยาทํ กเตนฯ ทุติยํ อุตฺตานตฺถเมวฯ ตติเย **โน จ ปยิรุปาสิตา**ติ น อุปฏฺฐาติฯ

๔. พฺยากรณสุตฺตวณฺณนา

๘๔. จตุตฺเถ **ฌายี สมาปตฺติกุสโล**ติ ฌาเนหิ จ สมฺปนฺโน สมาปตฺติยญฺจ เฉโกฯ **อิรีณ**นฺติ ตุจฺฉภาวํฯ **วิจิน**นฺติ คุณวิจินตํ นิคฺคุณภาวํฯ อถ วา อิรีณสงฺขาตํ อรญฺญํ วิจินสงฺขาตํ มหาคหนญฺจ อาปนฺโน วิย โหติฯ **อนย**นฺติ อวฑฺฒึฯ **พฺยสน**นฺติ วินาสํฯ **อนยพฺยสน**นฺติ อวฑฺฒิวินาสํฯ **กึ นุ โข**ติ เกน การเณนฯ

๕-๖. กตฺถีสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๕-๘๖. ปญฺจเม **กตฺถี โหติ วิกตฺถี**ติ กตฺถนสีโล โหติ วิกตฺถนสีโล, วิวฏํ กตฺวา กเถติฯ **น สนฺตตการี**ติ น สตตการีฯ ฉฏฺเฐ **อธิมานิโก**ติ อนธิคเต อธิคตมาเนน สมนฺนาคโตฯ **อธิมานสโจฺจ**ติ อธิคตมานเมว สจฺจโต วทติฯ

๗. นปฺปิยสุตฺตวณฺณนา

๘๗. สตฺตเม **อธิกรณิโก โหตี**ติ อธิกรณการโก โหติฯ **น ปิยตายา**ติ น ปิยภาวายฯ **น ครุตายา**ติ น ครุภาวายฯ **น สามญฺญายา**ติ น สมณธมฺมภาวายฯ **น เอกีภาวายา**ติ น นิรนฺตรภาวายฯ **ธมฺมานํ น นิสามกชาติโก**ติ นวนฺนํ โลกุตฺตรธมฺมานํ น นิสามนสภาโว น อุปธารณสภาโวฯ **น ปฏิสลฺลาโน**ติ น ปฏิสลฺลีโนฯ **สาเฐยฺยานี**ติ สฐภาโวฯ **กูเฏยฺยานี**ติ กูฏภาโวฯ **ชิเมฺหยฺยานี**ติ น อุชุภาวาฯ **วเงฺกยฺยานี**ติ วงฺกภาวาฯ

๘. อโกฺกสกสุตฺตวณฺณนา

๘๘. อฏฺฐเม **อโกฺกสกปริภาสโก อริยูปวาที สพฺรหฺมจารีน**นฺติ เอตฺถ สพฺรหฺมจาริปทํ อโกฺกสกปริภาสกปเทหิ โยเชตพฺพํ ‘‘อโกฺกสโก สพฺรหฺมจารีนํ, ปริภาสโก สพฺรหฺมจารีน’’นฺติฯ อริยานํ ปน คุเณ ฉินฺทิสฺสามีติ อนฺติมวตฺถุนา อุปวทโนฺต อริยูปวาที นาม โหติฯ **สทฺธมฺมสฺส น โวทายนฺตี**ติ สิกฺขาตฺตยสงฺขาตา สาสนสทฺธมฺมา อสฺส โวทานํ น คจฺฉนฺติฯ **โรคาตงฺก**นฺติ เอตฺถ โรโคว กิจฺฉาชีวิตภาวกรเณน อาตโงฺกติ เวทิตโพฺพฯ

๙. โกกาลิกสุตฺตวณฺณนา

๘๙. นวเม **โกกาลิโก ภิกฺขุ เยน ภควา เตนุปสงฺกมี**ติ โกยํ โกกาลิโก, กสฺมา จ อุปสงฺกมิ? อยํ กิร โกกาลิกรฏฺเฐ โกกาลิกนคเร โกกาลิกเสฏฺฐิสฺส ปุโตฺต ปพฺพชิตฺวา ปิตรา การิเต วิหาเร วสติ จูฬโกกาลิโกติ นาเมน, น ปน เทวทตฺตสฺส สิโสฺสฯ โส หิ พฺราหฺมณปุโตฺต มหาโกกาลิโก นามฯ ภควติ ปน สาวตฺถิยํ วิหรเนฺต เทฺว อคฺคสาวกา ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ ชนปทจาริกํ จรมานา อุปกฏฺฐาย วสฺสูปนายิกาย วิเวกวาสํ วสิตุกามา เต ภิกฺขู อุโยฺยเชตฺวา อตฺตโน ปตฺตจีวรมาทาย ตสฺมึ ชนปเท ตํ นครํ ปตฺวา วิหารํ อคมิํสุฯ ตตฺถ เนสํ โก

กาลิโก วตฺตํ อกาสิฯ เตปิ เตน สทฺธึ สโมฺมทิตฺวา, ‘‘อาวุโส, มยํ อิธ เตมาสํ วสิสฺสาม, มา โน กสฺสจิ อาโรเจสี’’ติ ปฏิญฺญํ คเหตฺวา วสึสุฯ วสิตฺวา ปวารณาทิวเส ปวาเรตฺวา ‘‘คจฺฉาม มยํ, อาวุโส’’ติ โกกาลิกํ อาปุจฺฉึสุฯ โกกาลิโก ‘‘อชฺช, อาวุโส, เอกทิวสํ วสิตฺวา เสฺว คมิสฺสถา’’ติ วตฺวา ทุติยทิวเส นครํ ปวิสิตฺวา มนุสฺเส อามเนฺตสิ – ‘‘อาวุโส, ตุเมฺห เทฺว อคฺคสาวเก อิธ อาคนฺตฺวา วสมาเนปิ น ชานาถ, น เต โกจิ ปจฺจเยนปิ นิมเนฺตตี’’ติฯ นครวาสิโน ‘‘กหํ, ภเนฺต, เถรา, กสฺมา โน นาโรจยิตฺถา’’ติ? กึ, อาวุโส, อาโรจิเตน, กึ น ปสฺสถ เทฺว ภิกฺขู เถราสเน นิสีทเนฺต, เอเต อคฺคสาวกาติฯ เต ขิปฺปํ สนฺนิปติตฺวา สปฺปิผาณิตาทีนิ เจว จีวรทุสฺสานิ จ สํหรึสุฯ

โกกาลิโก จิเนฺตสิ – ‘‘ปรมปฺปิจฺฉา อคฺคสาวกา ปยุตฺตวาจาย อุปฺปนฺนลาภํ น สาทิยิสฺสนฺติ, อสาทิยนฺตา ‘อาวาสิกสฺส เทถา’ติ วกฺขนฺตี’’ติ ตํ ลาภํ คาหาเปตฺวา เถรานํ สนฺติกํ อคมาสิฯ เถรา ทิสฺวาว ‘‘อิเม ปจฺจยา เนว อมฺหากํ, น โกกาลิกสฺส กปฺปนฺตี’’ติ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปกฺกมึสุฯ โกกาลิโก ‘‘กถญฺหิ นาม สยํ อคฺคณฺหนฺตา มยฺหมฺปิ อทาเปตฺวา ปกฺกมิสฺสนฺตี’’ติ อาฆาตํ อุปฺปาเทสิ ฯ เตปิ ภควโต สนฺติกํ คนฺตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปุน อตฺตโน ปริสํ อาทาย ชนปทจาริกํ จรนฺตา อนุปุเพฺพน ตสฺมึ รเฎฺฐ ตเมว นครํ ปจฺจาคมึสุฯ นาครา เถเร สญฺชานิตฺวา สห ปริกฺขาเรหิ ทานํ สเชฺชตฺวา นครมเชฺฌ มณฺฑปํ กตฺวา ทานํ อทํสุ, เถรานญฺจ ปริกฺขาเร อุปนาเมสุํฯ เถรา ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิยฺยาทยึสุฯ ตํ ทิสฺวา โกกาลิโก จิเนฺตสิ – ‘‘อิเม ปุเพฺพ อปฺปิจฺฉา อเหสุํ, อิทานิ ปาปิจฺฉา ชาตา, ปุเพฺพปิ อปฺปิจฺฉสนฺตุฎฺฐปวิวิตฺตสทิสาว มเญฺญ’’ติ เถเร อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘อาวุโส, ตุเมฺห ปุเพฺพ อปฺปิจฺฉา วิย, อิทานิ ปน ปาปภิกฺขู ชาตตฺถา’’ติ วตฺวา ‘‘มูลฎฺฐาเนเยว เนสํ ปติฎฺฐํ ภินฺทิสฺสามี’’ติ ตรมานรูโป นิกฺขมิตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ อยเมส โกกาลิโก, อิมินา จ การเณน อุปสงฺกมีติ เวทิตโพฺพฯ

ภควา ตํ ตุริตตุริตํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวาว อาวเชฺชนฺโต อญฺญาสิ ‘‘อยํ อคฺคสาวเก อโกฺกสิตุกาโม อาคโต, สกฺกา นุ โข ปฎิเสเธตุ’’นฺติฯ ตโต ‘‘น สกฺกา ปฎิเสเธตุํ, เถเรสุ อปรชฺฌิตฺวา อาคโต, เอกํเสน ปน ปทุมนิรเย นิพฺพตฺติสฺสตี’’ติ ทิสฺวา ‘‘สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนปิ นาม ครหนฺตํ สุตฺวา น นิเสเธตี’’ติ วาทโมจนตฺถํ อริยูปวาทสฺส จ มหาสาวชฺชภาวทสฺสนตฺถํ **มา เหวนฺ**ติ ติกฺขตฺตุํ ปฎิเสเธสิฯ ตตฺถ **มา เหวนฺ**ติ มา เอวํ อภณิฯ **สทฺธายิโก**ติ สทฺธาย อาคมกโร ปสาทาวโห, สทฺธาตพฺพวจโน วาฯ **ปจฺจยิโก**ติ ปตฺติยายิตพฺพวจโนฯ

ปกฺกามีติ กมฺมานุภาเวน โจทิยมาโน ปกฺกามิฯ โอกาสกตญฺหิ กมฺมํ น สกฺกา ปฎิพาหิตุํฯ **อจิรปกฺกนฺตสฺสา**ติ ปกฺกนฺตสฺส สโต นจิเรเนวฯ **สโพฺพ กาโย ผุโฎ อโหสี**ติ เกสคฺคมตฺตมฺปิ โอกาสํ อวเชฺชตฺวา สกลสรีรํ อฎฺฐีนิ ภินฺทิตฺวา อุคฺคตาหิ ปีฬกาหิ อโชฺฌตฺถฎํ อโหสิฯ ยสฺมา ปน พุทฺธานุภาเวน ตถารูปํ กมฺมํ พุทฺธานํ สมฺมุขีภาเว วิปากํ ทาตุํ น สโกฺกติ, ทสฺสนูปจาเร วิชหิตมเตฺต เทติ, ตสฺมา ตสฺส อจิรปกฺกนฺตสฺส ปีฬกา อุฎฺฐหึสุฯ **กลายมตฺติโย**ติ จณกมตฺติโยฯ **เพลุวสลาฎุกมตฺติโย**ติ ตรุณเพลุวมตฺติโยฯ **ปภิชฺชึสู**ติ ภิชฺชึสุฯ ตาสุ ภินฺนาสุ สกลสรีรํ ปนสปกฺกํ วิย อโหสิฯ โส ปเกฺกน คเตฺตน เชตวนทฺวารโกฎฺฐเก วิสคิลิโต มจฺฉ วิย กทลิปเตฺตสุ นิปชฺชิฯ อถ ธมฺมสฺสวนตฺถํ อาคตาคตา มนุสฺสา ‘‘ธิ โกกาลิก, ธิ โกกาลิก, อยุตฺตมกาสิ, อตฺตโนเยว มุขํ นิสฺสาย อนยพฺยสนํ ปโตฺตสี’’ติ อาหํสุฯ เตสํ สทฺทํ สุตฺวา อารกฺขเทวตา ธิกฺการมกํสุ, อารกฺขเทวตานํ อากาสเทวตาติ อิมินา อุปาเยน ยาว อกนิฎฺฐภวนา เอกธิกฺกาโร อุทปาทิฯ

ตุรูติ โกกาลิกสฺส อุปชฺฌาโย ตุรุเตฺถโร นาม อนาคามิผลํ วตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺโตฯ โส ภุมฺมฏฺฐเทวตา อาทึ กตฺวา ‘‘อยุตฺตํ โกกาลิเกน กตํ อคฺคสาวเก อนฺติมวตฺถุนา อพฺภาจิกฺขเนฺตนา’’ติ ปรมฺปราย พฺรหฺมโลกสมฺปตฺตํ ตํ สทฺทํ สุตฺวา ‘‘มา มยฺหํ ปสฺสนฺตเสฺสว วราโก นสฺสิ, โอวทิสฺสามิ นํ เถเรสุ จิตฺตปฺปสาทตฺถายา’’ติ อาคนฺตฺวา ตสฺส ปุรโต อฏฺฐาสิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ – ‘‘ตุรู ปเจฺจกพฺรหฺมา’’ติฯ **เปสลา**ติ ปิยสีลาฯ **โกสิ ตุวํ, อาวุโส**ติ นิสินฺนโกวกพรกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา เอวมาหฯ **ปสฺส ยาวญฺจ เต อิทํ อปรทฺธ**ติ ยตฺตกํ ตยา อปรทฺธํ, อตฺตโน นลาเฏ มหาคณฺฑํ อปสฺสเนฺต สาสปมตฺตาย ปีฬกาย มํ โจเทตพฺพํ มญฺญสีติ อาหฯ

อถ นํ ‘‘อทิฏฺฐิปฺปโตฺต อยํ โกกาลิโก, คิลิตวิโส วิย น กสฺสจิ วจนํ น กริสฺสตี’’ติ ญตฺวา **ปุริสสฺส หี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กุฐารี**ติ กุฐาริสทิสา ผรุสวาจาฯ **ฉินฺทตี**ติ กุสลมูลสงฺขาเต มูเลเยว นิกนฺตติฯ **นินฺทิยนฺ**ติ นินฺทิตพฺพํ ทุสฺสีลปุคฺคลํฯ **ปสํสตี**ติ อุตฺตมเตฺถ สมฺภาเวตฺวา ขีณาสโวติ วทติฯ **ตํ วา นินฺทติ โย ปสํสิโย**ติ โย วา ปสํสิตโพฺพ ขีณาสโว, ตํ อนฺติมวตฺถุนา โจเทโนฺต ‘‘ทุสฺสีโล อย’’นฺติ วทติฯ **วิจินาติ มุเขน โส กลินฺ**ติ โส ตํ อปราธํ มุเขน วิจินาติ นามฯ **กลินา เตนา**ติ เตน อปราเธน สุขํ น วินฺทติฯ นินฺทิยปสํสาย หิ ปสํสิยนินฺทาย จ สโมว วิปาโกฯ

สพฺพสฺสาปิ สหาปิ อตฺตนาติ สเพฺพน สเกน ธเนนปิ อตฺตนาปิ สทฺธึ โย อเกฺขสุ ธนปราชโย นาม, อยํ อปฺปมตฺตโก อปราโธฯ **โย สุคเตสู**ติ โย ปน สมฺมคฺคเตสุ ปุคฺคเลสุ จิตฺตํ ทูเสยฺย, อยํ จิตฺตปโทโสว ตโต กลิโต มหนฺตตโร กลิฯ

อิทานิ ตสฺส มหนฺตตรภาวํ ทเสฺสโนฺต **สตํ สหสฺสานนฺ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สตํ สหสฺสานนฺ**ติ นิรพฺพุทคณนาย สตสหสฺสสญฺจฯ **ฉตฺตึสตี**ติ อปรานิ ฉตฺตึสติ นิรพฺพุทานิฯ **ปญฺจ จา**ติ อพฺพุทคณนาย ปญฺจ อพฺพุทานิฯ **ยมริยครหี**ติ ยํ อริเย ครหโนฺต นิรยํ อุปปชฺชติ, ตตฺถ เอตฺตกํ อายุปฺปมาณนฺติ อโตฺถฯ

กาลมกาสีติ อุปชฺฌาเย ปกฺกเนฺต กาลํ อกาสิฯ **ปทุมนิรยนฺ**ติ ปาฏิเยโกฺก ปทุมนิรโย นาม นตฺถิ, อวีจิมหานิรยสฺมึเยว ปน ปทุมคณนาย ปจฺจิตเพฺพ เอกสฺมึ ฐาเน นิพฺพตฺติฯ

วีสติขาริโกติ มาคธเกน ปเตฺถน จตฺตาโร ปตฺถา, โกสลรเฏฺฐ เอโก ปโตฺถ โหติฯ เตน ปเตฺถน จตฺตาโร ปตฺถา อาฬฺหกํ , จตฺตาริ อาฬฺหกานิ โทณํ, จตุโทณา มานิกา, จตุมานิกา ขารี, ตาย ขาริยา วีสติขาริโกฯ **ติลวาโห**ติ มาคธกานํ สุขุมติลานํ ติลสกฏํฯ **อพฺพุโท นิรโย**ติ อพฺพุโท นาม ปาฏิเยโกฺก นิรโย นตฺถิ, อวีจิมฺหิเยว ปน อพฺพุทคณนาย ปจฺจิตพฺพฏฺฐานสฺเสตํ นามํฯ **นิรพฺพุทา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

วสฺสคณนาปิ ปเนตฺถ เอวํ เวทิตพฺพา – ยเถว หิ สตํ สตสหสฺสานิ โกฏิ โหติ, เอวํ สตํ สตสหสฺสโกฏิโย ปโกฏิ นาม โหติ, สตํ สตสหสฺสปโกฏิโย โกฏิปโกฏิ นาม, สตํ สตสหสฺสโกฏิปโกฏิโย นหุตํ, สตํ สตสหสฺสนหุตานิ นินฺนหุตํ, สตํ สตสหสฺสนินฺนหุตานิ เอกํ อพฺพุทํ, ตโต วีสติคุณํ นิรพฺพุทํ, เอส นโย สพฺพตฺถาติฯ ทสมํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

เถรวโคฺค จตุโตฺถฯ

(๑๐) ๕. อุปาลิวโคฺค

๑-๒. กามโภคีสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๑-๙๒. ปญฺจมสฺส ปฐเม **สาหเสนา**ติ สาหสิยกมฺเมนฯ ทุติเย **ภยานี**ติ จิตฺตุตฺราสภยานิฯ **เวรานี**ติ อกุสลเวรปุคฺคลเวรานิฯ **อริโย จสฺส ญาโย**ติ สห วิปสฺสนาย มโคฺคฯ **อิติ อิมสฺมึ สติ อิทํ โหตี**ติ เอวํ อิมสฺมึ อวิชฺชาทิเก การเณ สติ อิทํ สงฺขาราทิกํ ผลํ โหติฯ **อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตี**ติ โย ยสฺส สหชาตปจฺจโย โหติ, ตสฺส อุปฺปาทา อิตรํ อุปฺปชฺชติ นามฯ **อิมสฺมึ อสตี**ติ อวิชฺชาทิเก การเณ อสติ สงฺขาราทิกํ ผลํ น โหติฯ **อิมสฺส นิโรธา**ติ การณสฺส อปฺปวตฺติยา ผลสฺส อปฺปวตฺติ โหติฯ

๓. กึทิฏฺฐิกสุตฺตวณฺณนา

๙๓. ตติเย **สณฺฐาเปสุ**นฺติ อิริยาปถมฺปิ วจนปถมฺปิ สณฺฐาเปสุํฯ **อปฺปสทฺทวินีตา**ติ อปฺปสเทฺทน มตฺตภาณินา สตฺถารา วินีตาฯ **ปรโตโฆสปจฺจยา วา**ติ ปรสฺส วา วจนการณาฯ **เจตยิตา**ติ ปกปฺปิตาฯ **มงฺกุภูตา**ติ โทมนสฺสปฺปตฺตา นิเตฺตชาฯ **ปตฺตกฺขนฺธา**ติ ปติตกฺขนฺธาฯ **สหธเมฺมนา**ติ สเหตุเกน การเณน วจเนนฯ

๔. วชฺชิยมาหิตสุตฺตวณฺณนา

๙๔. จตุเตฺถ **วชฺชิยมาหิโต**ติ เอวํนามโกฯ **สพฺพํ ตป**นฺติ สพฺพเมว ทุกฺกรการิกํฯ **สพฺพํ ตปสฺสิ**นฺติ สพฺพํ ตปนิสฺสิตกํฯ **ลูขาชีวิ**นฺติ ทุกฺกรการิกชีวิกานุโยคํ อนุยุตฺตํฯ **คารยฺหนฺ**ติ ครหิตพฺพยุตฺตกํฯ **ปสํสิย**นฺติ ปสํสิตพฺพยุตฺตกํฯ **เวนยิโก**ติ สยํ อวินีโต อเญฺญหิ วิเนตโพฺพฯ **อปญฺญตฺติโก**ติ น กิญฺจิ ปญฺญาเปตุํ สโกฺกติฯ อถ วา **เวนยิโก**ติ สตฺตวินาสโกฯ **อปญฺญตฺติโก**ติ อปจฺจกฺขํ นิพฺพานํ ปญฺญาเปติ, สยํกตาทีสุ กิญฺจิ ปญฺญาเปตุํ น สโกฺกติฯ **น โส ภควา เวนยิโก**ติ โส ภควา เอวํ ยาถาวโต ญตฺวา กุสลากุสลํ ปญฺญาเปโนฺต น อเญฺญน วิเนตโพฺพ น อญฺญสิกฺขิโตฯ เย จ ธเมฺม อุปาทาย สโตฺต ปญฺญาปิยติ, เตสํ ปญฺญาปนโต น สตฺตวินาสโก, สุวินีโต สุสิกฺขิโต สตฺตวินายโกติ อโตฺถฯ ตสฺส จ ปญฺญตฺติโย สปญฺญตฺติโยเยวาติ ทเสฺสติฯ **วิมุตฺตึ วิมุจฺจโต อกุสลา ธมฺมา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิสงฺขาตํ จิตฺตสฺส อธิมุตฺตึ อธิมุจฺจโต อกุสลา ธมฺมา วฑฺฒนฺติ นาม, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ สาสเน ปน จิตฺตสฺส วิมุตฺติสงฺขาโต วิมุตฺติ กุสลานํเยว ปจฺจโย โหติฯ

๕. อุตฺติยสุตฺตวณฺณนา

๙๕. ปญฺจเม **ตุณฺหี อโหสี**ติ สตฺตูปลทฺธิยํ ฐตฺวา อปุจฺฉํ ปุจฺฉตีติ ตุณฺหี อโหสิฯ **สพฺพสามุกฺกํสิกํ วต เม**ติ มยา สพฺพปุจฺฉานํ อุตฺตมปุจฺฉํ ปุจฺฉิโต สมโณ โคตโม สํสาเทติ โน วิสฺสเชฺชติ, นูน น วิสหติ น สโกฺกติ วิสฺสเชฺชตุนฺติ เอวํ ปาปิกํ ทิฏฺฐึ มา ปฏิลภีติฯ **ตทสฺสา**ติ ตํ เอวํ อุปฺปนฺนํ ทิฏฺฐิคตํ ภเวยฺยฯ **ปจฺจนฺติม**นฺติ ยสฺมา มชฺฌิมเทเส นครสฺส อุทฺธาปาทีนิ ถิรานิ วา โหนฺตุ ทุพฺพลานิ วา, สพฺพโส วา ปน มา โหนฺตุ, โจราสงฺกา น โหติฯ ตสฺมา ตํ อคฺคเหตฺวา ''ปจฺจนฺติมํ นคร''นฺติ อาหฯ **ทฬฺหุทฺธาป**นฺติ ถิรปาการปาทํฯ **ทฬฺหปาการโตรณ**นฺติ ถิรปาการเญฺจว ถิรปิฏฺฐิสงฺฆาฏญฺจฯ **เอกทฺวาร**นฺติ กสฺมา อาห? พหุทฺวารสฺมิญฺหิ นคเร พหูหิ ปณฺฑิตโทวาริเกหิ ภวิตพฺพํ, เอกทฺวาเร เอโกว วฏฺฏติฯ ตถาคตสฺส จ ปญฺญาย อโญฺญ สทิโส นตฺถิฯ ตสฺมา สตฺถุ ปณฺฑิตภาวสฺส โอปมฺมตฺถํ เอกํเยว โทวาริกํ ทเสฺสตุํ ''เอกทฺ

วาร’’นฺติ อาหฯ **ปณฺฑิโต**ติ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโตฯ **พฺยโตฺต**ติ เวยฺยตฺติเยน สมนฺนาคโตฯ **เมธาวี**ติ ฐานุปฺปตฺติยปญฺญาสงฺขาตาย เมธาย สมนฺนาคโตฯ **อนุปริยายปถ**นฺติ อนุปริยาย นามกํ มคฺคํฯ **ปาการสนฺธิ**นฺติ ทฺวินฺนํ อิฏฺฐกานํ อปคตฏฺฐานํฯ **ปาการวิวร**นฺติ ปาการสฺส ฉินฺนฏฺฐานํฯ **ตเทเวตํ ปญฺห**นฺติ ตํเยว ‘‘สสฺสโต โลโก’’ติอาทินา นเยน ปุฏฺฐํ ฐปนียปญฺหํ ปุนปิ ปุจฺฉิฯ **สโพฺพ จ เตน โลโก**ติ สตฺตูปลทฺธิยํเยว ฐตฺวา อเญฺญนากาเรน ปุจฺฉตีติ ทเสฺสติฯ

๖. โกกนุทสุตฺตวณฺณนา

๙๖. ฉฏฺเฐ **ปุพฺพาปยมาโน**ติ ปุพฺพสทิสานิ นิรุทกานิ กุรุมาโนฯ **เกฺวตฺถ, อาวุโส**ติ โก เอตฺถ, อาวุโสฯ **ยาวตา, อาวุโส, ทิฏฺฐี**ติ ยตฺติกา ทฺวาสฏฺฐิวิธาปิ ทิฏฺฐิ นาม อตฺถิฯ **ยาวตา ทิฏฺฐิฏฺฐาน**นฺติ ‘‘ขนฺธาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ, อวิชฺชาปิ, ผโสฺสปิ, สญฺญาปิ, วิตโกฺกปิ อโยนิโสมนสิกาโรปิ, ปาปมิโตฺตปิ , ปรโตโฆโสปิ ทิฏฺฐิฏฺฐาน’’นฺติ เอวํ ยตฺตกํ อฏฺฐวิธมฺปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ ทิฏฺฐิการณํ นาม อตฺถิฯ **ทิฏฺฐาธิฏฺฐาน**นฺติ ทิฏฺฐีนํ อธิฏฺฐานํ, อธิฏฺฐตฺวา อธิภวิตฺวา ปวตฺตาย ทิฏฺฐิยา เอตํ นามํฯ **ทิฏฺฐิปริยุฏฺฐาน**นฺติ ‘‘กตมานิ อฏฺฐารส ทิฏฺฐิปริยุฏฺฐานานิ? ยา ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตํ ทิฏฺฐิคหนํ ทิฏฺฐิกนฺตารํ ทิฏฺฐิวิสูกํ ทิฏฺฐิวิปฺผนฺทิตํ ทิฏฺฐิสํโยชนํ ทิฏฺฐิสลฺลํ ทิฏฺฐิสมฺพาโธ ทิฏฺฐิปลิโพโธ ทิฏฺฐิพนฺธนํ ทิฏฺฐิปปาโต ทิฏฺฐานุสโย ทิฏฺฐิสนฺตาโป ทิฏฺฐิปริฬาโห ทิฏฺฐิคโนฺถ ทิฏฺฐุปาทานํ ทิฏฺฐาภินิเวโส ทิฏฺฐิปรามาโสฯ อิมานิ อฏฺฐารส ทิฏฺฐิปริยุฏฺฐานานี’’ติ เอวํ วุตฺตํ ทิฏฺฐิปริยุฏฺฐานํฯ **สมุฏฺฐาน**นฺติ ทิฏฺฐิฏฺฐานเสฺสว เววจนํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ขนฺธา ปจฺจโย ทิฏฺฐีนํ อุปาทาย สมุฏฺฐานเฏฺฐนา’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๒๔) สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ โสตาปตฺติมโคฺค ปน **ทิฏฺฐิสมุคฺฆาโต** นาม สพฺพทิฏฺฐีนํ สมุคฺฆาตกตฺตาฯ **ตมหนฺ**ติ ตํ สพฺพํ อหํ ชานามิฯ **กฺยาหํ วกฺขามี**ติ กิํการณา อหํ วกฺขามิฯ

๗-๘. อาหุเนยฺยสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๗-๙๘. สตฺตเม **สมฺมาทิฏฺฐิโก**ติ ยาถาวทิฏฺฐิโกฯ อฏฺฐเม **อธิกรณสมุปฺปาทวูปสมกุสโล**ติ จตุนฺนํ อธิกรณานํ มูลํ คเหตฺวา วูปสเมน สมุปฺปาทวูปสมกุสโล โหติฯ

๙. อุปาลิสุตฺตวณฺณนา

๙๙. นวเม **ทุรภิสมฺภวานี**ติ สมฺภวิตุํ ทุกฺขานิ ทุสฺสหานิ, น สกฺกา อเปฺปสเกฺขหิ อโชฺฌคาหิตุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อรญฺญวนปตฺถานี**ติ อรญฺญานิ จ วนปตฺถานิ จฯ อารญฺญกงฺคนิปฺผาทเนน อรญฺญานิ, คามนฺตํ อติกฺกมิตฺวา มนุสฺสานํ อนุปจารฏฺฐานภาเวน วนปตฺถานิฯ **ปนฺตานี**ติ ปริยนฺตานิ อติทูรานิฯ **ทุกฺกรํ ปวิเวก**นฺติ กายวิเวโก ทุกฺกโรฯ **ทุรภิรม**นฺติ อภิรมิตุํ น สุกรํฯ **เอกเตฺต**ติ เอกีภาเวฯ กิํ ทเสฺสติ? กายวิเวเก กเตปิ ตตฺถ จิตฺตํ อภิรมาเปตุํ ทุกฺกรํฯ ทฺวยํทฺวยาราโม หิ อยํ โลโกติฯ **หรนฺติ มเญฺญ**ติ หรนฺติ วิย ฆสนฺติ วิยฯ **มโน**ติ จิตฺตํฯ **สมาธิํ อลภมานสฺสา**ติ อุปจารสมาธิํ วา อปฺปนาสมาธิํ วา อลภนฺตสฺส ฯ กิํ ทเสฺสติ? อีทิสสฺส ภิกฺขุโน ติณปณฺณมิคาทิสเทฺทหิ วิวิเธหิ จ ภีสนเกหิ วนานิ จิตฺตํ วิกฺขิปนฺติ มเญฺญติฯ **สํสีทิสฺสตี**ติ กามวิตเกฺกน สํสีทิสฺสติฯ **อุปฺลวิสฺสตี**ติ พฺยาปาทวิหิํสาวิตเกฺกหิ อุทฺธํ ปฺลวิสฺสติฯ

กณฺณสํโธวิกนฺติ กเณฺณ โธวเนฺตน กีฬิตพฺพํฯ **ปิฏฺฐิสํโธวิก**นฺติ ปิฏฺฐิํ โธวเนฺตน กีฬิตพฺพํฯ ตตฺถ อุทกํ โสณฺฑาย คเหตฺวา ทฺวีสุ กเณฺณสุ อาสิญฺจนํ กณฺณสํโธวิกา นาม, ปิฏฺฐิยํ อาสิญฺจนํ ปิฏฺฐิสํโธวิกา นามฯ **คาธํ วินฺทตี**ติ ปติฏฺฐํ ลภติฯ **โก จาหํ โก จ หตฺถินา**

โคติ อหํ โก, หตฺถินาโค โก, อหมฺปิ ติรจฺฉานคโต, อยมฺปิ, มยฺหมฺปิ จตฺตาโร ปาทา, อิมสฺสปิ, นนุ อุโภปิ มยํ สมสมาติฯ

วงฺกกนฺติ กุมารกานํ กีฬนกํ ขุทฺทกนงฺคลํฯ **ฆฏิก**นฺติ ทีฆทณฺฑเกน รสฺสทณฺฑกํ ปหรณกีฬํฯ **โมกฺขจิก**นฺติ สํปริวตฺตกกีฬํ, อากาเส ทณฺฑกํ คเหตฺวา ภูมิยํ วา สีสํ ฐเปตฺวา เหฏฺฐุปริยภาเวน ปริวตฺตนกีฬนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **จิงฺคุลก**นฺติ ตาลปณฺณาทีหิ กตํ วาตปฺปหาเรน ปริพฺภมนจกฺกํฯ **ปตฺตาฬฺหกํ** วุจฺจติ ปณฺณนาฬิ, ตาย วาลุกาทีนิ มินนฺตา กีฬนฺติฯ **รถก**นฺติ ขุทฺทกรถํฯ **ธนุก**นฺติ ขุทฺทกธนุเมวฯ

อิธ โข ปน โวติ เอตฺถ **โว**ติ นิปาตมตฺตํ, อิธ โข ปนาติ อโตฺถฯ **อิงฺฆ ตฺวํ, อุปาลิ, สเงฺฆ วิหราหี**ติ เอตฺถ **อิงฺฆา**ติ โจทนเตฺถ นิปาโตฯ เตน เถรํ สงฺฆมเชฺฌ วิหารตฺถาย โจเทติ, นาสฺส อรญฺญวาสํ อนุชานาติฯ กสฺมา? อรญฺญเสนาสเน วสโต กิรสฺส วาสธุรเมว ปูริสฺสติ, น คนฺถธุรํฯ สงฺฆมเชฺฌ วสโนฺต ปน เทฺว ธุรานิ ปูเรตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสติ, วินยปิฏเก จ ปาโมโกฺข ภวิสฺสติฯ อถสฺสาหํ ปริสมเชฺฌ ปุพฺพปตฺถนํ ปุพฺพาภินีหารญฺจ กเถตฺวา อิมํ ภิกฺขุํ วินยธรานํ อคฺคฏฺฐาเน ฐเปสฺสามีติ อิมมตฺถํ ปสฺสมาโน สตฺถา เถรสฺส อรญฺญวาสํ นานุชานีติฯ ทสมํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อุปาลิวโคฺค ปญฺจโมฯ

ทุติยปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๓. ตติยปณฺณาสกํ

(๑๑) ๑. สมณสญฺญาวคฺค

๑. สมณสญฺญาสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑. ตติยสฺส ปฐเม **สมณสญฺญา**ติ สมณานํ อุปฺปชฺชนกสญฺญาฯ **สนฺตตการี**ติ นิรนฺตรการีฯ **อพฺยาปชฺฌ**ติ นิทฺทุกฺขาฯ **อิทมตฺถํติสฺส โหตี**ติ อิทมตฺถํ อิเม ปจฺจยาติ เอวมสฺส ชีวิตปริกฺขาเรสุ โหติ, ปจฺจเวกฺขิตปริโภคํ ปริภุญฺชตีติ อโตฺถฯ ทุติยํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

๓. มิจฺฉตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓. ตติเย **วิราธนา โหตี**ติ สคฺคโต มคฺคโต จ วิรชฺฌนํ โหติฯ **โน อาราธนา**ติ น สมฺปาทนา น ปริปูรการิตา โหติฯ **ปโหตี**ติ ปวตฺตติฯ

๔-๕. พีชสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๔-๑๐๕. จตุเตฺถ **ยถาทิฏฺฐิ สมตฺตํ สมาทินฺนน**ฺติ ทิฏฺฐานุรูเปน ปริปุณฺณํ สมาทินฺนํ สกลํ คหิตํฯ **เจตนา**ติ ตีสุ ทฺวาเรสุ นิพฺพตฺติตเจตนาว คหิตาฯ **ปตฺถนา**ติ ‘‘เอวรูโป สิย’’นฺติ เอวํ ปตฺถนาฯ **ปณิธี**ติ ‘‘เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วา’’ติ จิตฺตฏฺฐปนาฯ **สงฺขารา**ติ สมฺปยุตฺตกสงฺขาราฯ ปญฺจเม ปุเรจาริกเฏฺฐน **ปุพฺพงฺคมาฯ อนฺวเทวา**ติ ตํ อนุพนฺธมานเมวฯ

๖. นิชฺชรสุตฺตวณฺณนา

๑๐๖. ฉเฏฺฐ **นิชฺชรวตฺถูนี**ติ นิชฺชรการณานิฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิ นิชฺชิณฺณา โหตี**ติ อยํ เหฏฺฐา วิปสฺสนายปิ นิชฺชิณฺณา เอว ปหีนาฯ กสฺมา ปุน คหิตาติ? อสมุจฺฉินฺนตฺตาฯ วิปสฺสนาย หิ กิญฺจาปิ นิชฺชิณฺณา, น ปน สมุจฺฉินฺนาฯ มคฺโค ปน อุปฺปชฺชิตฺวา ตํ สมุจฺฉินฺทติ, น ปุน วุฏฺฐาตุํ เทติฯ ตสฺมา ปุน คหิตาฯ เอวํ สพฺพปเทสุ โยเชตโพฺพฯ เอตฺถ จ สมฺมาวิมุตฺติปจฺจยา จตุสฏฺฐิ ธมฺมา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ กตเม จตุสฏฺฐิ? โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ อธิโมกฺขเฏฺฐน สทฺธินฺทฺริยํ ปริปูรติ, ปคฺคหเฏฺฐน วีริยินฺทฺริยํ, อุปฏฺฐานเฏฺฐน สตินฺทฺริยํ, อวิเกฺขปเฏฺฐน สมาธินฺทฺริยํ, ทสฺสนเฏฺฐน ปญฺญินฺทฺริยํ ปริปูเรติ, วิชานนเฏฺฐน มนินฺทฺริยํ, อภินนฺทนเฏฺฐน โสมนสฺสินฺทฺริยํ, ปวตฺตสนฺตติอาธิปเตยฺยเฏฺฐน ชีวิตินฺทฺริยํ ปริปูรติ…เป.… อรหตฺตผลกฺขเณ อธิโมกฺขเฏฺฐน สทฺธินฺทฺริยํ…เป.… ปวตฺตสนฺตติอาธิปเตยฺยเฏฺฐน ชีวิตินฺทฺริยํ ปริปูรตีติ เอวํ จตูสุ จ มเคฺคสุ จตูสุ จ ผเลสุ อฏฺฐฏฺฐ หุตฺวา จตุสฏฺฐิ ธมฺมา ปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ

๗. โธวนาสุตฺตวณฺณนา

๑๐๗. สตฺตเม **โธวน**นฺติ อฏฺฐิโธวนํฯ ตสฺมิญฺหิ ชนปเท มนุสฺสา ญาตเก มเต น ฌาเปนฺติ, อาวาฏํ ปน ขณิตฺวา ภูมิยํ นิทหนฺติฯ อถ เนสํ ปูติภูตานํ อฏฺฐีนิ นีหริตฺวา โธวิตฺวา ปฏิปาฏิยา อุสฺสาเปตฺวา คนฺธมาเลหิ ปูเชตฺวา ฐเปนฺติฯ นกฺขเตฺต ปเตฺต ตานิ อฏฺฐีนิ คเหตฺวา โรทนฺติ ปริเทวนฺติ, ตโต นกฺขตฺตํ กีฬนฺติฯ

๘-๑๐. ติกิจฺฉกสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๘-๑๑๐. อฏฺฐเม **วิเรจน**นฺติ โทสนีหรณเภสชฺชํฯ **วิริตฺตา โหตี**ติ นีหฏา โหติ ปนุทิตาฯ นวเม **วมน**นฺติ วมนกรณเภสชฺชํฯ ทสเม **นิทฺธมนียา**ติ นิทฺธมิตพฺพาฯ **นิทฺธนฺตา**ติ นิทฺธมิตาฯ

๑๑. ปฐมอเสขสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑. เอกาทสเม องฺคปริปูรณตฺถํ สมฺมาทิฏฺฐิเยว **สมฺมาญาณ**นฺติ วุตฺตาฯ เอวเมเต สพฺพพิ อรหตฺตผลธมฺมา อเสขา, อเสขสฺส ปวตฺตตฺตา ปจฺจเวกฺขณญาณมฺปิ อเสขนฺติ วุตฺตํฯ

๑๒. ทุติยอเสขสุตฺตวณฺณนา

๑๑๒. ทฺวาทสเม **อเสขิยา**ติ อเสขาเยว, อเสขสนฺตกา วาฯ อิมินา สุเตฺตน ขีณาสโววกถิโตติฯ

สมณสญฺญาวโคฺค ปฐโมฯ

(๑๒) ๒. ปโจฺจโรหณิวโคฺค

๑-๒. อธมฺมสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๑๑๓-๑๑๔. ทุติยสฺส ปฐเม ปาฏิเยกฺกํ ปุจฺฉา จ วิสฺสชฺชนา จ กตาฯ ทุติเย เอกโตวฯ

๓. ตติยอธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕. ตติเย **อุเทฺทสํ อุทฺทิสิตฺวา**ติ มาติกํ นิกฺขิปิตฺวาฯ **สตฺถุ เจว สํวณฺณิโต**ติ ปญฺจสุ ฐาเนสุ เอตทเคฺค ฐเปเนฺตน สตฺถารา สํวณฺณิโตฯ **สมฺภาวิโต**ติ คุณสมฺภาวนาย สมฺภาวิโตฯ **ปโหตี**ติ สโกฺกติฯ **อติสิตฺวา**ติ อติกฺกมิตฺวาฯ **ชานํ ชานาตี**ติ ชานิตพฺพกํ ชานาติฯ **ปสฺสํ ปสฺสตี**ติ ปสฺสิตพฺพกํ ปสฺสติฯ **จกฺขุภูโต**ติ จกฺขุ วิย ภูโต ชาโต นิพฺพโตฺตฯ **ญาณภูโต**ติ ญาณสภาโวฯ **ธมฺมภูโต**ติ ธมฺมสภาโวฯ **พฺรหฺมภูโต**ติ เสฏฺฐสภาโวฯ **วตฺตา**ติ วตฺตุํ สมโตฺถฯ **ปวตฺตา**ติ ปวเตฺตตุํ สมโตฺถฯ **อตฺถสฺส นิเนฺนตา**ติ อตฺถํ นีหริตฺวา ทเสฺสตาฯ **ยถา โน ภควา**ติ ยถา อมฺหากํ ภควา พฺยากเรยฺยฯ

๔. อชิตสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖. จตุเตฺถ **อชิโต**ติ เอวํนามโกฯ **จิตฺตฏฺฐานสตานี**ติ จิตฺตุปฺปาทสตานิฯ **เยหี**ติ เยหิ จิตฺตฏฺฐานสเตหิ อนุยุญฺชิยมานาฯ **อุปารทฺธาว ชานนฺติ อุปารทฺธสฺมา**ติ วิรทฺธา นิคฺคหิตา เอวํ ชานนฺติ ''วิรทฺธา มยํ, นิคฺคหิตา มยํ, อาโรปิโต โน โทโส''ติฯ **ปณฺฑิตวตฺถูนี**ติ ปณฺฑิตภาวตฺถาย การณานิฯ

๕-๖. สงฺคารวสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๗-๑๑๘. ปญฺจเม **โอริมํ ตีรนฺ**ติ โลกิยํ โอริมตีรํฯ **ปาริมํ ตีรนฺ**ติ โลกุตฺตรํ ปาริมตีรํฯ **ปารคามิโน**ติ นิพฺพานคามิโนฯ **ตีรเมวานุธาวตี**ติ สกฺกายทิฏฺฐิตีรํเยว อนุธาวติฯ **ธเมฺม ธมฺมานุวตฺติโน**ติ สมฺมา อกฺขาเต นววิเธ โลกุตฺตรธเมฺม อนุธมฺมวตฺติโน, ตสฺส ธมฺมสฺสานุจฺฉวิกาย สหสีลาย ปุพฺพภาคปฏิปตฺติยา ปวตฺตมานาฯ **มจฺจุเธยฺยํ สุทุตฺตรนฺ**ติ มจฺจุโน ฐานภูตํ เตภูมกวฏฺฏํ สุทุตฺตรํ ตริตฺวาฯ **ปารเมสฺสนฺตี**ติ นิพฺพานํ ปาปุณิสฺสนฺติฯ

โอกา อโนกมาคมฺมาติ วฏฺฏโต วิวฏฺฏํ อาคมฺมฯ **วิเวเก ยตฺถ ทูรมนฺ**ติ ยสฺมิํ กายจิตฺตอุปธิวิเวเก ทุรภิรมํ, ตตฺราภิรติมิเจฺฉยฺยฯ **หิตฺวา กาเม**ติ ทุวิเธปิ กาเม ปหายฯ **อกิญฺจโน**ติ นิปฺปลิโพโธฯ **อาทานปฏินิสฺสเค**ติ คหณปฏินิสฺสคฺคสงฺขาเต นิพฺพาเนฯ **อนุปาทาย เย รตา**ติ จตูหิ อุปาทาเนหิ กิญฺจิปิ อนุปาทิยิตฺวา เย อภิรตาฯ **ปรินิพฺพุตา**ติ เต อปจฺจยปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุตา นามาติ เวทิตพฺพาฯ ฉฏฺฐํ ภิกฺขูนํ เทสิตํฯ

๗-๘. ปโจฺจโรหณีสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๑๑๙-๑๒๐. สตฺตเม **ปโจฺจโรหณี**ติ ปาปสฺส ปโจฺจโรหณํฯ **ปตฺถริตฺวา**ติ สนฺถริตฺวาฯ **อนฺตรา จ เวลํ อนฺตรา จ อคฺยาคารนฺ**ติ วาลิการาสิสฺส จ อคฺคิอคารสฺส จ อนฺตเรฯ อฏฺฐมํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส เทสิตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปโจฺจโรหณิวโคฺค ทุติโยฯ

(๑๓) ๓. ปริสุทฺธวคฺควณฺณนา

๑๒๓. ตติยสฺส ปฐเม **ปริสุทฺธา**ติ นิมฺมลาฯ **ปริโยทาตา**ติ ปภสฺสราฯ ทุติยาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวาติฯ

ปริสุทฺธวคฺโค ตติโยฯ

(๑๔) ๔. สาธุวคฺควณฺณนา

๑๓๔. จตุตฺถสฺส ปฐเม **สาธุ**นฺติ ภทฺทกํ สิลิฏฺฐกํฯ ทุติยาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวาติฯ อริยมคฺควโคฺค อุตฺตานโตฺถเยวาติฯ

สาธุวโคฺค จตุโตฺถฯ

ตติยปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๔. จตุตฺถปณฺณาสกํ

๑๕๕. จตุตฺถสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวาติฯ

๘. กมฺมนิทานสุตฺตวณฺณนา

๑๗๔. อฏฺฐเม **โลภเหตุกมฺปี**ติ ปาณาติปาตสฺส โลโภ อุปนิสฺสยโกฏิยา เหตุ โหติ โทสโมหสมฺปยุโตฺตปิฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๙. ปริกฺกมนสุตฺตวณฺณนา

๑๗๕. นวเม **ปริกฺกมนํ โหตี**ติ ปริวชฺชนํ โหติฯ

๑๐. จุนฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๗๖. ทสเม **กมฺมารปุตฺตสฺสา**ติ สุวณฺณการปุตฺตสฺสฯ **กสฺส โน ตฺวนฺ**ติ กสฺส นุ ตฺวํฯ **ปจฺฉาภูมกา**ติ ปจฺฉาภูมิวาสิกาฯ **กมณฺฑลุกา**ติ กมณฺฑลุธาริโนฯ **เสวาลมาลิกา**ติ เสวาลมาลา วิย ธาเรนฺติฯ เสวาลปฏนิวาสิตาติปิ วุตฺตเมวฯ **อุทโกโรหกา**ติ สายตติยกํ อุทโกโรหนานุโยคมนุยุตฺตาฯ **อามเสยฺยาสี**ติ หเตฺถน ปริมเชฺชยฺยาสิฯ

๑๑. ชาณุโสฺสณิสุตฺตวณฺณนา

๑๗๗. เอกาทสเม **อุปกปฺปตู**ติ ปาปุณาตุฯ **ฐาเน**ติ โอกาเสฯ **โน อฏฺฐาเน**ติ โน อโนกาเสฯ **เนรยิกานํ อาหาโร** นาม ตตฺถ นิพฺพตฺตนกมฺมเมวฯ เตเนว หิ เต ตตฺถ ยาเปนฺติฯ **ติรจฺฉานโยนิกานํ** ปน ติณปณฺณาทิวเสน อาหาโร เวทิตโพฺพฯ **มนุสฺสานํ** โอทนกุมฺมาสาทิวเสน , **เทวานํ** สุธาโภชนาทิวเสน, **เปตฺติเวสยิกานํ** เขฬสิงฺฆาณิกาทิวเสนฯ **ยํ วา ปนสฺส อิโต อนุปฺปเวจฺฉนฺตี**ติ ยํ ตสฺส มิตฺตาทโย อิโต ทท นฺตา อนุปเวเสนฺติฯ เปตฺติเวสยิกา เอว หิ ปรทตฺตูปชีวิโน โหนฺติ, น อเญฺญสํ ปเรหิ ทินฺนํ อุปกปฺปติฯ **ทายโกปิ อนิปฺผโล**ติ ยํ สนฺธาย ตํ ทานํ ทินฺนํ, ตสฺส อุปกปฺปตุ วา มา วา, ทายเกน ปน น สกฺกา นิปฺผเลน ภวิตุํ, ทายโก ตสฺส ทานสฺส วิปากํ ลภติเยวฯ

อฏฺฐาเนปิ ภวํ โคตโม ปริกปฺปํ วทตีติ อโนกาเส อุปฺปเนฺนปิ ตสฺมิํ ญาตเก ภวํ โคตโม ทานสฺส ผลํ ปริกเปฺปติเยว ปญฺญาเปติเยวาติ ปุจฺฉติฯ พฺราหฺมณสฺส หิ ‘‘เอวํ ทินฺนสฺส ทานสฺส ผลํ ทายโก น ลภตี’’ติ ลทฺธิฯ อถสฺส ภควา ปญฺหํ ปฏิชานิตฺวา ‘‘ทายโก นาม ยตฺถ กตฺถจิ ปุญฺญผลูปชีวิฏฺฐาเน นิพฺพโตฺต ทานสฺส ผลํ ลภติเยวา’’ติ ทเสฺสตุํ **อิธ พฺราหฺมณา**ติ

อาทิมาหฯ **โส ตตฺถ ลาภี โหตี**ติ โส ตตฺถ หตฺถิโยนิยํ นิพฺพตฺโตปิ มงฺคลหตฺถิฏฺฐานํ ปตฺวา ลาภี โหติฯ อสฺสาทีสุปิ เอเสว นโยฯ สาธุวโคฺค อุตฺตานโตฺถเยวาติฯ

ชาณุโสฺสณิวโคฺค ทุติโยฯ

จตุตฺถปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

(๒๑) ๑. กรชกายวโคฺค

๒๑๑. ปญฺจมสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๖. สํสปฺปนียสุตฺตวณฺณนา

๒๑๖. ฉฏฺเฐ **สํสปฺปนียปริยายํ โว, ภิกฺขเว, ธมฺมปริยาย**นฺติ สํสปฺปนสฺส การณํ เทสนาสงฺขาตํ ธมฺมเทสนํฯ **สํสปฺปตี**ติ ตํ กมฺมํ กโรโนฺต อาสปฺปติ ปริสปฺปติ วิปฺผนฺทติฯ **ชิมฺหาคตี**ติ เตน กเมฺมน ยํ คตึ คมิสฺสติ, สา ชิมฺหา โหติฯ **ชิมฺหุปปตฺตี**ติ ตสฺส ยํ คตึ อุปปชฺชิสฺสติ, สาปิ ชิมฺหาว โหติฯ **สํสปฺปชาติกา**ติ สํสปฺปนสภาวาฯ **ภูตา ภูตสฺส อุปปตฺติ โหตี**ติ ภูตสฺมา สภาวโต วิชฺชมานกมฺมา สตฺตสฺส นิพฺพตฺติ โหติฯ **ผสฺสา ผุสนฺตี**ติ วิปากผสฺสา ผุสนฺติฯ

๗-๘. สเญฺจตนิกสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๒๑๗-๒๑๘. สตฺตเม **สเญฺจตนิกาน**นฺติ เจเตตฺวา ปกเปฺปตฺวา กตานํฯ **อุปจิตาน**นฺติ จิตานํ วฑฺฒิตานํฯ **อปฺปฏิสํเวทิตฺวา**ติ เตสํ กมฺมานํ วิปากํ อเวทิยิตฺวาฯ **พฺยนฺตีภาว**นฺติ วิคตนฺตภาวํ เตสํ กมฺมานํ ปริเจฺฉทปริวฎุมตากรณํฯ **ตญฺจ โข ทิเฏฺฐว ธเมฺม**ติ ตญฺจ โข วิปากํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ ทิเฏฺฐว ธเมฺมฯ **อุปปชฺชน**ฺติ อุปปชฺชเวทนียํ อนนฺตเร อตฺตภาเวฯ **อปเร วา ปริยาเย**ติ อปรปริยายเวทนียํ ปน สํสารปฺปวเตฺต สติ สหสฺสิเมปิ อตฺตภาเวติฯ อิมินา อิทํ ทเสฺสติ ''สํสารปฺปวเตฺต ปฏิลทฺธวิปาการหกเมฺม น วิชฺชติ โส ชคติปฺปเทโส, ยตฺถ ฐิโต มุเจฺจยฺย ปาปกมฺมา''ติฯ **ติวิธา**ติ ติปฺปการาฯ **กายกมฺมนฺตสโนฺทสพฺยาปตฺตี**ติ กายกมฺมนฺตสงฺขาตา วิปตฺติฯ อิมินา นเยน สพฺพปทานิ เวทิตพฺพานิฯ อฎฺฐเม **อปณฺณโก มณี**ติ สมนฺตโต จตุรโสฺส ปาสโกฯ

๙. กรชกายสุตฺตวณฺณนา

๒๑๙. นวเม **ทุกฺขสฺสา**ติ วิปากทุกฺขสฺส, วฎฺฎทุกฺขเสฺสว วาฯ อิมสฺมึ สุเตฺต มณิโอปมฺมํ นตฺถิฯ **เอวํ วิคตาภิโชฺฌ**ติ **เอว**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ ยถา วา เมตฺตํ ภาเวนฺตา วิคตาภิชฺฌา ภวนฺติ, เอวํ วิคตาภิโชฺฌฯ เอวมสฺส วิคตาภิชฺฌตาทีหิ นีวรณวิกฺขมฺภนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อกุสลนิสฺสรณานิ กเถโนฺต **เมตฺตาสหคเตนา**ติอาทิมาหฯ **อปฺปมาณ**นฺติ อปฺปมาณสตฺตารมฺมณตาย จิณฺณวสิตาย วา อปฺปมาณํฯ **ปมาณกตํ กมฺมํ** นาม กามาวจรกมฺมํฯ **น ตํ ตตฺราวติฎฺฐตี**ติ ตํ มโหโฆ ปริตฺตํ อุทกํ วิย อตฺตโน โอกาสํ คเหตฺวา ฐาตุํ น สโกฺกติ, อถ โข นํ โอเฆ ปริตฺตํ อุทกํ วิย อิทเมว อปฺปมาณํ กมฺมํ อโชฺฌตฺถริตฺวา อตฺตโน วิปากํ นิพฺพเตฺตติฯ **ทหรตเคฺค**ติ ทหรกาลโต ปฎฺฐายฯ

นายํ กาโย อาทายคมนิโยติ อิมํ กายํ คเหตฺวา ปรโลกํ คนฺตุํ นาม น สกฺกาติ อโตฺถ ฯ **จิตฺตนฺตโร**ติ จิตฺตการโณ, อถ วา จิเตฺตเนว อนฺตริโกฯ เอกเสฺสว หิ จุติจิตฺตสฺส อนนฺตรา ทุติเย ปฏิสนฺธิจิเตฺต เทโว นาม โหติ, เนรยิโก นาม โหติ, ติรจฺฉานคโต นาม โหติฯ ปุริมนเยปิ จิเตฺตน การณภูเตน เทโว เนรยิโก วา โหตีติ อโตฺถฯ **สพฺพํ ตํ อิธ เวทนีย**นฺติ ทิฎฺฐธมฺมเวทนียโกฎฺฐาสวเสนตํ วุตฺตํฯ **น ตํ อนุคํ ภวิสฺสตี**ติ เมตฺตาย อุปปชฺชเวทนียภาวสฺส อุปจฺฉินฺนตฺตา อุปปชฺชเวทนียวเสน น อนุคตํ ภวิสฺสติฯ อิทํ โสตาปนฺนสกทาคามิอริยปุคฺคลานํ ปจฺจเวกฺขณํ เวทิตพฺพํฯ **อนาคามิตายา**ติ ฌานานาคามิตายฯ **อิธปญฺญสฺสา**ติ อิมสฺมึ สาสเน

ปญฺญา อิธปญฺญา นาม, สาสนจริตาย อริยปญฺญาย ฐิตสฺส อริยสาวกสฺสาติ อโตฺถฯ **อุตฺตริวิมุตฺติ**นฺติ อรหตฺตํฯ ทสมํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

กรชกายวโคฺค ปฐโมฯ

(๒๒) ๒. สามญฺญวคฺควณฺณนา

๒๒๑. ทุติยสฺส ปฐมํ อาทึ กตฺวา สพฺพา เปยฺยาลตนฺติ อุตฺตานตฺถาเยวาติฯ

มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

ทสกนิปาตสฺส สํวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

เอกาทสกนิปาต-อฏฺฐกถา

๑. นิสฺสยวโคฺค

๑-๖. กิมตฺถิยสุตฺตาทิวณฺณนา

๑-๖. เอกาทสกนิปาตสฺส ปฐมาทีนิ เหฏฺฐา วุตฺตนยาเนวฯ เกวลเญฺจตฺถ อาทิโต ปญฺจสุ นิพฺพิทาวิราคํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา เอกาทสงฺคานิ กตานิฯ ฉเฏฺฐ สิกฺขาปจฺจกฺขานํ อธิกํฯ

๗-๘. ปฐมสญฺญาสุตฺตาทิวณฺณนา

๗-๘. สตฺตเม **อเตฺถน อโตฺถ**ติ อเตฺถน สทฺธิมโตฺถฯ **พฺยญฺชเนน พฺยญฺชน**นฺติ พฺยญฺชเนน สทฺธิํ พฺยญฺชนํฯ **สํสนฺทิสฺสตี**ติ สมฺปวตฺติสฺสติฯ **สเมสฺสตี**ติ สมานํ ภวิสฺสติฯ **น วิคฺคยฺหิสฺสตี**ติ น วิรชฺฌิสฺสติฯ **อคฺคปทสฺมิ**นฺติ นิพฺพาเนฯ อฎฺฐเม ปจฺจเวกฺขณา กถิตาฯ

๙. สทฺธสุตฺตวณฺณนา

๙. นวเม **โทณิยา พโทฺธ**ติ ยวสสฺสโทณิยา สมีเป พโทฺธฯ **อนฺตรํ กริตฺวา**ติ อพฺภนฺตเร กตฺวาฯ **ฌายตี**ติ จิเนฺตติฯ **ปชฺฌายตี**ติ อิโต จิโต จ นานปฺปการกํ ฌายติฯ **นิชฺฌายตี**ติ นิรนฺตรวเสน นิพทฺธํ ฌายติฯ **ปถวิมฺปิ นิสฺสาย ฌายตี**ติ สมาปตฺติยํ สนิกนฺติกวเสเนตํ วุตฺตํฯ สมาปตฺติยญฺหิ สนิกนฺติกตฺตา เอส ขฬุโงฺก นาม กโตฯ **อาปา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

กถญฺจ สทฺธ อาชานียฌายิตํ โหตีติ กถํ การณาการณํ ชานนฺตสฺส สินฺธวสฺส ฌายิตํ โหติฯ **ยถา อิณ**นฺติอาทีสุ อิณสทิสํ พนฺธนสทิสํ ธนชานิสทิสํ กลิสงฺขาตมหาปราธสทิสญฺจ กตฺวา อตฺตโน อภิมุขสฺส ปโตทสฺส อโชฺฌหรณสงฺขาตํ ปตนํ วิปสฺสตีติ อโตฺถฯ **เนว ปถวิํ นิสฺสาย ฌายตี**ติ สมาปตฺติสุขนิกนฺติยา อภาเวน ปถวิอารมฺมณาย จตุกฺกปญฺจกชฺฌานสญฺญาย น ฌายติ, นิยนฺติยา อภาเวเนว โส อาชานีโย นาม โหตีติฯ **ฌายติ จ ปนา**ติ นิพฺพานารมฺมณาย ผลสมาปตฺติยา ฌายติฯ **ปถวิยํ ปถวิสญฺญา วิภูตา โหตี**ติ ปถวารมฺมเณ อุปฺปนฺนา จตุกฺกปญฺจกชฺฌานสญฺญา วิภูตา ปากฎา โหติฯ ‘‘วิภูตา, ภเนฺต, รูปสญฺญา อวิภูตา อฎฺฐิกสญฺญา’’ติ อิมสฺมิญฺหิ สุเตฺต สมติกฺกมสฺส อตฺถิตาย วิภูตตา วุตฺตา, อิธ ปน วิปสฺสนาวเสน อนิจฺจทุกฺขานตฺตโต ทิฎฺฐตฺตา วิภูตา นาม ชาตาฯ **อาโปสญฺญา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวเมตฺถ เหฎฺฐา วิย สมาปตฺติวเสน สมติกฺกมํ อวตฺวา วิปสฺสนาจารวเสน สมติกฺกโม วุโตฺตฯ **เอวํ ฌายี**ติ เอวํ วิปสฺสนาปฎิปาฎิยา อาคนฺตฺวา อุปฺปาทิตาย ผลสมาปตฺติยา ฌายโนฺตฯ

๑๐. โมรนิวาปสุตฺตวณฺณนา

๑๐. ทสเม **อจฺจนฺตนิโฎฺฐ**ติ อนฺตํ อตีตตฺตา อจฺจนฺตสงฺขาตํ อวินาสธมฺมํ นิพฺพานํ นิฎฺฐา อสฺสาติ อจฺจนฺตนิโฎฺฐฯ อิมินา นเยน เสสปทานิ เวทิตพฺพานิฯ **ชเนตสฺมิ**นฺติ ชนิตสฺมิํ, ปชายาติ อโตฺถฯ **เย โคตฺตปฎิสาริโน**ติ เย ชนา ตสฺมิํ โคเตฺต ปฎิสรนฺติ ‘‘อหํ โคตโม, อหํ กสฺสโป’’ติ, เตสุ โลเก โคตฺตปฎิสารีสุ ขตฺติโย เสโฎฺฐฯ **อนุมตา มยา**ติ มม สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สทฺธิํ สํสเนฺทตฺวา เทสิตา มยา อนุญฺญาตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

๒. อนุสฺสติวโคฺค

๑-๒. มหานามสุตฺตทฺวยวณฺณนา

๑๑-๑๒. ทุติยสฺส ปฐเม **นานาวิหาเรหิ วิหรต**นฺติ คิหีนํ นิพโทฺธ เอโก วิหาโร นาม นตฺถิ, ตสฺมา อมฺหากํ อนิพทฺธวิหาเรน วิหรนฺตานํ เกน วิหาเรน กตเรน นิพทฺธวิหาเรน วิหาตพฺพนฺติ ปุจฺฉติฯ **อาราธโก**ติ สมฺปาทโก ปริปูรโกฯ **ธมฺมโสตสมาปโนฺน พุทฺธานุสฺสติํ ภาเวตี**ติ ธมฺมโสตสมาปโนฺน หุตฺวา พุทฺธานุสฺสติํ ภาเวติฯ ทุติเย **คิลานา วุฎฺฐิโต**ติ คิลาโน หุตฺวา วุฎฺฐิโตฯ

๓. นนฺทิยสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ตติเย **กลฺยาณมิเตฺต**ติ สุมิเตฺตฯ เอวเมตฺถ กลฺยาณมิตฺตวเสน สงฺฆานุสฺสติ กถิตาฯ **กพฬีการาหารภกฺขาน**นฺติ กามาวจรเทวานํฯ **อสมยวิมุเตฺต**ติ อสมยวิมุตฺติยา วิมุเตฺต ขีณาสเวฯ

๔. สุภูติสุตฺตวณฺณนา

๑๔. จตุเตฺถ **โก นามายํ สุภูตี ภิกฺขู**ติ ชานโนฺตปิ สตฺถา กถาสมุฎฺฐาปนตฺถํ ปุจฺฉติฯ **สุทตฺตสฺส อุปาสกสฺส ปุเตฺต**ติ อนาถปิณฺฑิกํ สนฺธายาหฯ อนาถปิณฺฑิกสฺส หิ ปุเตฺต อตฺตโน จูฬปิตุ สนฺติเก ปพฺพชิโต, อถ นํ สุภูติเตฺถโร อาทาย สตฺถุ สนฺติกํ อคมาสิฯ **สทฺธาปทาเนสู**ติ สทฺธานํ ปุคฺคลานํ อปทาเนสุ ลกฺขเณสุฯ

๕. เมตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ปญฺจเม **สุขํ สุปตี**ติ ยถา เสสชนา สมฺปริวตฺตมานา กากจฺฉมานา ทุกฺขํ สุปนฺติ, เอวํ อสุปิตฺวา สุขํ สุปติฯ นิทฺทํ โอกฺกมโนฺตปิ สมาปตฺติํ สมาปโนฺน วิย โหติฯ **สุขํ ปฎิพุชฺฌตี**ติ ยถา อเญฺญ นิตฺถุนนฺตา วิชมฺภมานา สมฺปริวตฺตนฺตา ทุกฺขํ ปฎิพุชฺฌนฺติ, เอวํ อปฺปฎิพุชฺฌิตฺวา วิกสมานํ วิย ปทุมํ สุขํ นิพฺพิการโร ปฎิพุชฺฌติฯ **น ปาปกํ สุปินํ ปสฺสตี**ติ สุปินํ ปสฺสโนฺตปิ ภทฺทกเมว สุปินํ ปสฺสติ, เจติยํ วนฺทโนฺต วิย ปูชํ กโรโนฺต วิย จ ธมฺมํ สุณโนฺต วิย จ โหติฯ ยถา ปนเญฺญ อตฺตานํ โจเรหิ สมฺปริวาริตํ วิย วาเฬหิ อุปทฺทุตํ วิย ปปาเต ปตนฺตํ วิย จ ปสฺสนฺติ, น เอวํ ปาปกํ สุปินํ ปสฺสติฯ

มนุสฺสานํ ปิโย โหตีติ อุเร อามุกฺกมุตฺตาหาโร วิย สีเส ปิฬนฺธิตมาลา วิย จ มนุสฺสานํ ปิโย โหติ มนาโปฯ **อมนุสฺสานํ ปิโย โหตี**ติ ยเถว มนุสฺสานํ, อมนุสฺสานมฺปิ ปิโย โหติ วิสาขเตฺถโร วิยฯ วตฺถุ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๒๕๘) เมตฺตากมฺมฎฺฐานนิเทฺทเส วิตฺถาริตเมวฯ **เทวตา รกฺขนฺตี**ติ ปุตฺตมิว มาตาปิตโร เทวตา รกฺขนฺติฯ **นาสฺส อคฺคิ วา วิสํ วา สตฺถํ วา กมตี**ติ เมตฺตาวิหาริสฺส กาเย อุตฺตราย อุปาสิกาย วิย อคฺคิ วา, สํยุตฺตภาณกจูฬสีวเตฺถรเสฺสว วิสํ วา, สํกิจฺจสามเณรเสฺสว สตฺถํ วา น กมติ นปฺปวิสติ, นาสฺส กายํ วิโกเปตีติ วุตฺตํ โหติฯ เธนุวตฺถุมฺปิ เจตฺถ กถยนฺติฯ เอกา กิร เธนุ วจฺฉกสฺส ขีรธารํ มุญฺจมานา อฎฺฐาสิฯ เอโก ลุทฺทโก ''ตํ วิชฺฌิสฺสามี''ติ หเตฺถน สมฺปริวเตฺตตฺวา ทีฆทณฺฑํ สตฺติํ มุญฺจิฯ สา ตสฺสา สรีรํ อาหจฺจ ตาลปณฺณํ วิย วฎฺฎมานา คตา , เนว อุปจารพเลน น อปฺปนาพเลน, เกวลํ วจฺฉเก พลวหิตจิตฺตตายฯ เอวํ มหานุภาวา เมตฺตาฯ

ตุวฏํ จิตฺตํ สมาธิยตีติ เมตฺตาวิหาริโน ขิปฺปเมว จิตฺตํ สมาธิยติ, นตฺถิ ตสฺส ทนฺธายิตตฺตํฯ **มุขวณฺโณ วิปฺปสีทตี**ติ พนฺธนา ปวุตฺตตาลปกฺกํ วิย จสฺส วิปฺปสนฺนวณฺณํ มุขํ โหติฯ **อสมฺมูโฬฺห กาลํ กโรตี**ติ เมตฺตาวิหาริโน สโมฺมหมรณํ นาม นตฺถิ, อสมฺมูโฬฺห ปน นิทฺทํ โอกฺกมโนฺต วิย กาลํ กโรติฯ **อุตฺตริ อปฺปฏิวิชฺฌโนฺต**ติ เมตฺตาสมาปตฺติโต อุตฺตริ อรหตฺตํ อธิคนฺตุํ อสโกฺกโนฺต อิโต จวิตฺวา สุตฺตปฺปพุโทฺธ วิย พฺรหฺมโลกํ อุปปชฺชตีติฯ

๖. อฏฺฐกนาครสุตฺตวณฺณนา

๑๖. ฉฏฺเฐ **ทสโม**ติ ชาติโคตฺตวเสน เจว สารปตฺตกุลคณนาย จ ทสเม ฐาเน คณียติ, เตนสฺส ทสโมเตฺวว นามํ ชาตํฯ **อฏฺฐกนาคโร**ติ อฏฺฐกนครวาสีฯ **กุกฺกุฏาราเม**ติ กุกฺกุฏเสฏฺฐินา การิเต อาราเมฯ

เตน ภควตา…เป.… สมฺมทกฺขาโตติ เอตฺถ อยํ สเงฺขปโตฺถ – โย โส ภควา สมตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพกิเลเส ภญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธ, เตน ภควตา เตสํ เตสํ สตฺตานํ อาสยานุสยํ ชานตา, หตฺถตเล ฐปิตํ อามลกํ วิย สพฺพเญยฺยธมฺมํ ปสฺสตา, อปิจ ปุเพฺพนิวาสาทีหิ ชานตา, ทิเพฺพน จกฺขุนา ปสฺสตา, ตีหิ วา วิชฺชาหิ ฉหิ วา ปน อภิญฺญาหิ ชานตา, สพฺพตฺถ อปฺปฏิหเตน สมนฺตจกฺขุนา ปสฺสตา, สพฺพธมฺมชานนสมตฺถาย ปญฺญาย ชานตา, สพฺพสตฺตานํ จกฺขุวิสยาตีตานิ ติโรกุฏฺฏาทิคตานิ จาปิ รูปานิ อติวิสุเทฺธน มํสจกฺขุนา วา ปสฺสตา, อตฺตหิตสาธิกาย สมาธิปทฏฺฐานาย ปฏิเวธปญฺญาย ชานตา, ปรหิตสาธิกาย กรุณาปทฏฺฐานาย เทสนาปญฺญาย ปสฺสตา, อนฺตรายิกธเมฺม วา ชานตา, นิยฺยานิกธเมฺม ปสฺสตา, อรีนํ หตตฺตา อรหตา, สมฺมา สามํ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุเทฺธนาติ เอวํ จตุเวสารชฺชวเสน จตูหิ การเณหิ โถมิเตน อตฺถิ นุ โข เอโก ธโมฺม อกฺขาโตติฯ

อภิสงฺขตนฺติ กตํ อุปฺปาทิตํฯ **อภิสเญฺจตยิต**นฺติ เจตยิตํ กปฺปยิตํฯ **โส ตตฺถ ฐิโต**ติ โส ตสฺมึ สมถวิปสฺสนาธเมฺม ฐิโตฯ **ธมฺมราเคน ธมฺมนนฺทิยา**ติ ปททฺวเยนปิ สมถวิปสฺสนาสุ ฉนฺทราโค วุโตฺตฯ สมถวิปสฺสนาสุ หิ สเพฺพน สพฺพํ ฉนฺทราคํ ปริยาทิยิตุํ สโกฺกโนฺต อรหา โหติ, อสโกฺกโนฺต อนาคามี โหติฯ โส สมถวิปสฺสนาสุ ฉนฺทราคสฺส อปฺปหีนตฺตา จตุตฺถชฺฌานเจตนาย สุทฺธาวาเส นิพฺพตฺตติฯ อยํ อาจริยานํ สมานตฺถกถาฯ

วิตณฺฑวาที ปนาห – ‘‘เตเนว ธมฺมราเคนาติ วจนโต อกุสเลน สุทฺธาวาเส นิพฺพตฺตตี’’ติฯ โส ‘‘สุตฺตํ อาหราหี’’ติ วตฺตโพฺพฯ อทฺธา อญฺญํ อปสฺสโนฺต อิทเมว อาหริสฺสติฯ ตโต วตฺตโพฺพ ‘‘กิมฺปนิทํ สุตฺตํ นีตตฺถํ, อุทาหุ เนยฺยตฺถ’’นฺติฯ อทฺธา ‘‘นีตตฺถ’’นฺติ วกฺขติฯ ตโต วตฺตโพฺพ – เอวํ สเนฺต อนาคามิผลตฺถิเกน สมถวิปสฺสนาสุ ฉนฺทราโค กตฺตโพฺพ ภวิสฺสติ, ฉนฺทราเค อุปฺปาทิเต อนาคามิผลํ ปฏิลทฺธํ ภวิสฺสติ, มา ‘‘สุตฺตํ เม ลทฺธ’’นฺติ ยํ วา ตํ วา ทีเปหิฯ ปญฺหํ กเถเนฺตน หิ อาจริยสฺส สนฺติเก อุคฺคเหตฺวา อตฺถรสํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา กเถตุํ วฏฺฏติฯ อกุสเลน หิ สเคฺค, กุสเลน จ อปาเย ปฏิสนฺธิ นาม นตฺถิฯ วุตฺตเญฺจตํ ภควตา –

> ‘‘น, ภิกฺขเว, โลภเชน กเมฺมน, โทสเชน กเมฺมน, โมหเชน กเมฺมน เทวา ปญฺญายนฺติ, มนุสฺสา ปญฺญายนฺติ, ยา วา ปนญฺญาปิ กาจิ สุคติโยฯ อถ โข, ภิกฺขเว, โลภเชน กเมฺมน, โทสเชน กเมฺมน, โมหเชน กเมฺมน นิรโย ปญฺญายติ, ติรจฺฉานโยนิ ปญฺญายติ, เปตฺติวิสโย ปญฺญายติ, ยา วา ปนญฺญาปิ กาจิ ทุคฺคติโย’’ติ (อ. นิ. ๖.๓๙) –

เอวํ สญฺญาเปตโพฺพฯ สเจ สญฺชานาติ, สญฺชานาตุฯ โน เจ สญฺชานาติ, ‘‘คจฺฉ ปาโตว วิหารํ ปวิสิตฺวา ยาคุํ ปิวา’’ติ อุโยฺยเชตโพฺพฯ

อยํ โข, คหปติ, เอกธโมฺม อกฺขาโตติ เอกํ ธมฺมํ ปุจฺฉิเตน ‘‘อยมฺปิ เอกธโมฺม อกฺขาโต, อยมฺปิ เอกธโมฺม อกฺขาโต’’ติ เอวํ ปุจฺฉาวเสน กถิตตฺตา เอกาทสปิ ธมฺมา เอกธโมฺม นาม กโตฯ อมตุปฺปตฺติอเตฺถน วา สเพฺพปิ เอกธโมฺมติ วตฺตุํ วฎฺฎติฯ

นิธิมุขํ คเวสโนฺตติ นิธึ ปริเยสโนฺตฯ **สกิเทวา**ติ เอกปฺปโยเคเนวฯ กถํ ปน เอกปฺปโยเคเนว เอกาทสนฺนํ นิธีนํ อธิคโม โหตีติ? อิเธกโจฺจ อรเญฺญ ชีวิตวุตฺตึ คเวสมาโน จรติฯ ตเมนํ อญฺญตโร อตฺถจรโก ทิสฺวา ‘‘กึ, โภ, จรสี’’ติ ปุจฺฉติฯ โส ‘‘ชีวิตวุตฺตึ ปริเยสามี’’ติ อาหฯ อิตโร ‘‘เตน หิ สมฺม อาคจฺฉ, เอตํ ปาสาณํ ปวเฎฺฎหี’’ติ อาหฯ โส ตํ ปวเฎฺฎตฺวา อุปรูปริฐฺฐิตา วา กุจฺฉิยา กุจฺฉึ อาหจฺจ ฐิตา วา เอกาทส กุมฺภิโย ปสฺสติฯ เอวํ เอกปฺปโยเคน เอกาทสนฺนํ อธิคโม โหติฯ

อาจริยธนํ ปริเยสิสฺสนฺตีติ อญฺญติตฺถิยา หิ ยสฺส สนฺติเก สิปฺปํ อุคฺคณฺหนฺติ, ตสฺส สิปฺปุคฺคหณโต ปุเร วา ปจฺฉา วา อนฺตรนฺตรา วา เคหโต นีหริตฺวา ธนํ เทนฺติฯ เยสํ เคเห นตฺถิ, เต ญาติสภาคโต ปริเยสนฺติฯ เยสํ ตมฺปิ นตฺถิ, เต สภาคโต ปริเยสนฺติฯ ตถา อลภมานา ภิกฺขมฺปิ จริตฺวา เทนฺติเยวฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

กึ ปนาหนฺติ พาหิรกา ตาว อนิยฺยานิเกปิ สาสเน สิปฺปมตฺตทายกสฺส ธนํ ปริเยสนฺติ, อหํ ปน เอวํวิเธ นิยฺยานิกสาสเน เอกาทสวิธํ อมตุปฺปตฺติปฎิปทํ เทเสนฺตสฺส อาจริยสฺส ปูชํ กึ น กริสฺสามิ, กริสฺสามิเยวาติ วทติฯ **ปเจฺจกํ ทุสฺสยุเคน อจฺฉาเทสี**ติ เอกเมกสฺส ภิกฺขุโน เอเกกํ ทุสฺสยุคํ อทาสีติ อโตฺถฯ สมุทาจารวจนํ ปเนตฺถ เอวรูปํ โหติ, ตสฺมา อจฺฉาเทสีติ วุตฺตํฯ **ปญฺจสตํ วิหาร**นฺติ ปญฺจสตคฺฆนิกํ ปณฺณสาลํ กาเรสีติ อโตฺถฯ

๗. โคปาลสุตฺตวณฺณนา

๑๗. สตฺตเม ติโสฺส กถา เอกนาฬิกา จตุรสฺสา นิสินฺนวตฺติกาติฯ ตตฺถ ปาฬึ วตฺวา เอเกกสฺส ปทสฺส อตฺถกถนํ **เอกนาฬิกา** นาม ฯ อปณฺฑิตโคปาลกํ ทเสฺสตฺวา, อปณฺฑิตภิกฺขุํ ทเสฺสตฺวา, ปณฺฑิตโคปาลกํ ทเสฺสตฺวา, ปณฺฑิตภิกฺขุํ ทเสฺสตฺวาติ จตุกฺกํ พนฺธิตฺวา กถนํ **จตุรสฺสา** นามฯ อปณฺฑิตโคปาลกํ ทเสฺสตฺวา ปริโยสานคมนํ, อปณฺฑิตภิกฺขุํ ทเสฺสตฺวา ปริโยสานคมนํ, ปณฺฑิตโคปาลกํ ทเสฺสตฺวา ปริโยสานคมนํ, ปณฺฑิตภิกฺขุํ ทเสฺสตฺวา ปริโยสานคมนนฺติ อยํ **นิสินฺนวตฺติกา** นามฯ อยํ อิธ สพฺพาจริยานํ อาจิณฺณาฯ

เอกาทสหิ , ***ภิกฺขเว*, อเงฺคหี**ติ เอกาทสหิ อคุณโกฎฺฐาเสหิฯ **โคคณ**นฺติ โคมณฺฑลํฯ **ปริหริตุ**นฺติ ปริคฺคเหตฺวา วิจริตุํฯ **ผาตึ กาตุ**นฺติ วฑฺฒึ อาปาเทตุํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ โลเกฯ **น รูปญฺญู โหตี**ติ คณนโต วา วณฺณโต วา รูปํ น ชานาติฯ คณนโต น ชานาติ นาม อตฺตโน คุนฺนํ สตํ วา สหสฺสํ วาติ สงฺขฺยํ น ชานาติ, โส คาวีสุ หฎาสุ วา ปลาตาสุ วา โคคณํ คเณตฺวา ‘‘อชฺช เอตฺตกา น ทิสฺสนฺตี’’ติ เทฺว ตีณิ คามนฺตรานิ วา อฎวึ วา วิจรโนฺต น ปริเยสติฯ อเญฺญสํ คาวีสุ อตฺตโน โคคณํ ปวิฎฺฐาสุปิ โคคณํ คเณตฺวา ‘‘อิมา เอตฺติกา คาโว น อมฺหาก’’นฺติ ยฎฺฐิยา โปเถตฺวา น นีหรติฯ ตสฺส นฎฺฐา คาวิโย นฎฺฐาว โหนฺติฯ ปรคาวิโย คเหตฺวา จรติฯ โคสามิกา ทิสฺวา ‘‘อยํ เอตฺตกํ กาลํ อมฺหากํ เธนู ทุหี’’ติ ตเชฺชตฺวา อตฺตโน คาวิโย คเหตฺวา คจฺฉนฺติฯ ตสฺส โคคโณปิ ปริหายติ, ปญฺจ โครสปริโภคโตปิ ปริพาหิโร โหติฯ

วณฺณโต น ชานาติ นาม ‘‘เอตฺติกา คาวี เสตา, เอตฺติกา รตฺตา, เอตฺติกา กาฬา, เอตฺติกา โอทาตา, เอตฺติกา กพรา, เอตฺติกา นีลา’’ติ น ชานาติฯ โส คาวีสุ หฏาสุ วา ปลาตาสุ วา…เป.… ปญฺจโครสปริโภคโตปิ ปริพาหิโร โหติฯ

น ลกฺขณกุสโลติ คาวีนํ สรีเร กตํ ธนุสตฺติสูลาทิเภทํ ลกฺขณํ น ชานาติฯ โส คาวีสุ หฏาสุ วา ปลาตาสุ วา ‘‘อชฺช อสฺกลกฺขณา อสฺกลกฺขณา จ คาโว น ทิสฺสนฺตี’’ติ…เป.… ปญฺจโครสปริโภคโตปิ ปริพาหิโร โหติฯ

น อาสาฏิกํ หาเรตาติ คุนฺนํ ขาณุกณฺฏกาทีหิ ปหฏฐฐาเนสุ วโณ โหติฯ ตตฺถ นีลมกฺขิกา อณฺฑกานิ ฐเปนฺติ, เตสํ อาสาฏิกาติ นามํฯ ตานิ ทณฺฑเกน อปเนตฺวา เภสชฺชํ ทาตพฺพํ โหติ, พาโล โคปาลโก ตถา น กโรติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘น อาสาฏิกํ หาเรตา โหตี’’ติฯ ตสฺส คุนฺนํ วณา วฑฺฒนฺติ, คมฺภีรา โหนฺติ, ปาณกา กุจฺฉึ ปวิสนฺติ, คาโว เคลญฺญาภิภูตา เนว ยาวทตฺถํ ติณํ ขาทิตุํ น ปานียํ ปาตุํ สกฺกุนนฺติฯ ตตฺถ คุนฺนํ ขีรํ ฉิชฺชติ, โคณานํ ชโว หายติ, อุภเยสมฺปิ ชีวิตนฺตราโย โหติฯ เอวมสฺส โคคโณปิ ปริหายติ…เป.… ปญฺจโครสโตปิ ปริพาหิโร โหติฯ

น วณํ ปฏิจฺฉาเทตา โหตีติ คุนฺนํ วุตฺตนเยเนว สญฺชาโต วโณ เภสชฺชํ ทตฺวา วาเกน วา จีรเกน วา พนฺธิตฺวา ปฏิจฺฉาเทตพฺพ โหติฯ พาลโคปาลโก ตํ น กโรติฯ อถสฺส คุนฺนํ วเณหิ ยูสา ปคฺฆรนฺติ, ตา อญฺญมญฺญํ นิฆํสนฺติฯ เตน อเญฺญสมฺปิ วณา ชายนฺติฯ เอวํ คาโว เคลญฺญาภิภูตา เนว ยาวทตฺถํ ติณานิ ขาทิตุํ…เป.… ปริพาหิโร โหติฯ

น ธูมํ กตฺตา โหตีติ อโนฺตวเสฺส ฑํสมกสาทีนํ อุสฺสนฺนกาเล โคคเณ วชํ ปวิฏฺเฐ ตตฺถ ตตฺถ ธูโม กาตโพฺพ โหติฯ อปณฺฑิตโคปาลโก ตํ น กโรติ, โคคโณ สพฺพรตฺตึ ฑํสาทีหิ อุปทฺทุโต นิทฺทํ อลภิตฺวา ปุนทิวเส อรเญฺญ ตตฺถ ตตฺถ รุกฺขมูลาทีสุ นิปชฺชิตฺวา นิทฺทายติฯ เนว ยาวทตฺถํ ติณานิ ขาทิตุํ…เป.… ปริพาหิโร โหติฯ

น ติตฺถํ ชานาตีติ ติตฺถมฺปิ สมนฺติ วา วิสมนฺติ วา สคาหนฺติ วา นิคฺคาหนฺติ วา น ชานาติฯ โส อติเตฺถน คาวิโย โอตาเรติฯ ตาสํ วิสมติเตฺถ ปาสาณาทีนิ อกฺกมนฺตีนํ ปาทา ภิชฺชนฺติฯ สคาหํ คมฺภีรํ ติตฺถํ โอติเณฺณ กุมฺภีลาทโย คาโว คณฺหนฺติ, ‘‘อชฺช เอตฺติกา คาโว นฏฺฐา, อชฺช เอตฺติกา’’ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชนฺติฯ เอวมสฺส โค คโณปิ ปริหายติ…เป.… ปญฺจโครสโตปิ ปริพาหิโร โหติฯ

น ปีตํ ชานาตีติ ปีตมฺปิ อปีตมฺปิ น ชานาติฯ โคปาลเกน หิ ‘‘อิมาย คาวิยา ปีตํ, อิมาย น ปีตํ, อิมาย ปานียติเตฺถ โอกาโส ลโทฺธ, อิมาย น ลโทฺธ’’ติ เอวํ ปีตาปีตํ ชานิตพฺพํ โหติฯ อยํ ปน ทิวสภาเค อรเญฺญ โคคณํ รกฺขิตฺวา ‘‘ปานียํ ปาเยสฺสามี’’ติ นทึ วา ตฬากํ วา โอคาเหตฺวา คจฺฉติฯ ตตฺถ มหาอุสภา จ อนุสภา จ พลวคาวิโย จ ทุพฺพลานิ เจว มหลฺลกานิ จ โครูปานิ สิเงฺคหิ วา ผาสุกาหิ วา ปหริตฺวา อตฺตโน โอกาสํ กตฺวา อูรุปฺปมาณํ อุทกํ ปวิสิตฺวา ยถากามํ ปิวนฺติฯ อวเสสา โอกาสํ อลภมานา ตีเร ฐตฺวา กลลมิสฺสกํ อุทกํ ปิวนฺติ วา อปีตา เอว วา โหนฺติฯ อถ โส โคปาลโก ปิฏฺฐิยํ ปหริตฺวา ปุน อรญฺญํ ปเวเสติฯ ตตฺถ อปีตา คาวิโย ปิปาสาย สุสฺสมานา ยาวทตฺถํ ติณานิ ขาทิตุํ น สโกฺกนฺติฯ ตตฺถ คุนฺนํ ขีรํ ฉิชฺชติฯ โคณานํ ชโว หายติ…เป.… ปริพาหิโร โหติฯ

น วีถึ ชานาตีติ ‘‘อยํ มโคฺค สโม เขโม, อยํ วิสโม สาสโงฺก สปฺปฏิภโย’’ติ น ชานาติฯ โส สมํ เขมํ มคฺคํ วเชฺชตฺวา โคคณํ อิตรมคฺคํ ปฏิปาเทติฯ ตตฺถ คาโว สีหพฺยคฺฆาทีนํ คเนฺธน โจรปริสฺสเยน จ อภิภูตา ภนฺตมิคสปฺปฏิภาคา คีวํ อุกฺขิปิตฺวา ติฏฺฐนฺติ , เนว ยาวทตฺถํ ติณานิ ขาทนฺติ, น ปานียํ ปิวนฺติฯ ตตฺถ คุนฺนํ ขีรํ ฉิชฺชติ…เป…. ปริพาหิโร โหติฯ

น โคจรกุสโล โหตีติ โคปาลเกน หิ โคจรกุสเลน ภวิตพฺพํ, ปญฺจาหิกจาโร วา สตฺตาหิกจาโร วา ชานิตโพฺพฯ เอกทิสาย โคคณํ จาเรตฺวา ปุนทิวเส ตตฺถ น จาเรตโพฺพฯ มหตา หิ โคคเณน จิณฺณฏฺฐานํ เภริตลํ วิย สุทฺธํ โหติ นิตฺติณํ, อุทกมฺปิ อาลุลียติฯ ตสฺมา ปญฺจเม วา สตฺตเม วา ทิวเส ปุน ตตฺถ จาเรตุํ วฏฺฏติฯ เอตฺตเกน หิ ติณมฺปิ ปฏิวิรุหติ, อุทกมฺปิ ปสีทติ, อยํ ปน อิมํ ปญฺจาหิกจารํ วา สตฺตาหิกจารํ วา น ชานาติ, ทิวเส ทิวเส รกฺขิตฏฺฐาเนเยว รกฺขติฯ อถสฺส โคคโณ หริตติณํ น ลภติ, สุกฺขติณํ ขาทโนฺต กลลมิสฺสกํ อุทกํ ปิวติฯ ตตฺถ คุนฺนํ ขีรํ ฉิชฺชติ…เป…. ปริพาหิโร โหติฯ

อนวเสสโทหี จ โหตีติ ปณฺฑิตโคปาลเกน หิ ยาว วจฺฉกสฺส มํสโลหิตํ สณฺฐาติ, ตาว เอกํ เทฺว ถเน ฐเปตฺวา สาวเสสโทหินา ภวิตพฺพํฯ อยํ วจฺฉกสฺส กิญฺจิ อนวเสเสตฺวา ทุหติฯ ขีรปโก วโจฺฉ ขีรปิปาสาย สุสฺสติ, สณฺฐาตุํ อสโกฺกโนฺต กมฺปมาโน มาตุ ปุรโต ปติตฺวา กาลํ กโรนฺติฯ มาตา ปุตฺตกํ ทิสฺวา, ‘‘มยฺหํ ปุตฺตโก อตฺตโน มาตุขีรํ ปาตุํ น ลภตี’’ติ ปุตฺตโสเกน เนว ยาวทตฺถํ ติณานิ ขาทิตุํ น ปานียํ ปาตุํ สโกฺกติ, ถเนสุ ขีรํ ฉิชฺชติฯ เอวมสฺส โคคโณปิ ปริหายติ…เป…. ปญฺจโครสโตปิ ปริพาหิโร โหติฯ

คุนฺนํ ปิติฏฺฐานํ กโรนฺตีติ **โคปิตโร**ฯ คาโว ปริณายนฺติ ยถารุจิํ คเหตฺวา คจฺฉนฺตีติ **โคปริณายกา**ฯ **เต น อติเรกปูชายา**ติ ปณฺฑิโต หิ โคปาลโก เอวรูเป อุสเภ อติเรกปูชาย ปูเชติ, ปณีตํ โคภตฺตํ เทติ, คนฺธปญฺจงฺคุลิเกหิ มเณฺฑติ, มาลํ ปิฬนฺธติ, สิเงฺคสุ สุวณฺณรชตโกสเก จ ธาเรติ, รตฺติํ ทีปํ ชาเลตฺวา เจลวิตานสฺส เหฏฺฐา สยาเปติฯ อยํ ปน ตโต เอกสกฺการมฺปิ น กโรติฯ อุสภา อติเรกปูชํ อลภมานา โคคณํ น รกฺขนฺติ, ปริสฺสยํ น วาเรนฺติฯ เอวมสฺส โคคโณปิ ปริหายติ…เป…. ปญฺจโครสโตปิ ปริพาหิโร โหติฯ

อิธาติ อิมสฺมิํ สาสเนฯ **น รูปญฺญู โหตี**ติ ‘‘จตฺตาริ มหาภูตานิ จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทายรูป’’นฺติ เอวํ วุตฺตํ รูปํ ทฺวีหาการเหิ น ชานาติ คณนโต วา สมุฏฺฐานโต วาฯ **คณนโต น ชานาติ** นาม – ‘‘จกฺขายตนํ โสตายตนํ ฆานายตนํ ชิวฺหากายรูปสทฺทคนฺธรสโผฏฺฐพฺพายตนํ, อิตฺถินฺทฺริยํ ปุริสินฺทฺริยํ ชีวิตินฺทฺริยํ กายวิญฺญตฺติ วจีวิญฺญตฺติ อากาสธาตุ อาโปธาตุ รูปสฺส ลหุตา, มุทุตา, กมฺมญฺญตา, อุปจโย, สนฺตติ, ชรตา, รูปสฺส อนิจฺจตา, กพฬีการโร อาหาโร’’ติ (ธ. ส. ๖๕๗-๖๖๕) เอวํ ปาฬิยา อาคตา ปญฺจวีสติ รูปโกฏฺฐาสาติ น ชานาติฯ เสยฺยถาปิ โส โคปาลโก คณนโต คุนฺนํ รูปํ น ชานาติ, ตถูปโม อยํ ภิกฺขุฯ โส คณนโต รูปํ อชานโนฺต รูปํ ปริคฺคเหตฺวา อรูปํ ววตฺถเปตฺวา รูปารูปํ ปริคฺคเหตฺวา ปจฺจยํ สลฺลเกฺขตฺวา ลกฺขณํ อาโรเปตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มตฺถกํ ปาเปตุํ น สโกฺกติฯ โส ยถา ตสฺส โคปาลกสฺส โคคโณ น วฑฺฒติ, เอวํ อิมสฺมิํ สาสเน สีลสมาธิวิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพาเนหิ น วฑฺฒติฯ ยถา จ โส โคปาลโก ปญฺจหิ โครเสหิ ปริพาหิโร โหติ , เอวเมวายํ อเสเขน สีลกฺขเนฺธน อเสเขน สมาธิปญฺญาวิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขเนฺธนาติ ปญฺจหิ ธมฺมกฺขเนฺธหิ ปริพาหิโร โหติฯ

สมุฏฺฐานโต น ชานาติ นาม – ‘‘เอตฺตกํ รูปํ เอกสมุฏฺฐานํ, เอตฺตกํ ทฺวิสมุฏฺฐานํ, เอตฺตกํ ติสมุฏฺฐานํ, เอตฺตกํ จตุสมุฏฺฐานํ, เอตฺตกํ นกุโตจิ สมุฏฺฐาตี’’ติ น ชานาติฯ เสยฺยถาปิ โส

โคปาลโก วณฺณโต คุนฺนํ รูปํ น ชานาติ, ตถูปโม อยํ ภิกฺขุฯ โส สมุฏฺฐานโต รูปํ อชานนฺโต รูปํ ปริคฺคเหตฺวา…เป.… ปริพาหิโร โหติฯ

น ลกฺขณกุสโล โหตีติ ‘‘กมฺมลกฺขโณ พาโล, กมฺมลกฺขโณ ปณฺฑิโต’’ติ เอวํ วุตฺตํ กุสลากุสลกมฺมํ ปณฺฑิตพาลลกฺขณนฺติ น ชานาติฯ โส เอวํ อชานนฺโต พาเล วเชฺชตฺวา ปณฺฑิเต น เสวติฯ พาเล วเชฺชตฺวา ปณฺฑิเต อเสวนฺโต กปฺปิยากปฺปิยํ กุสลากุสลํ สาวชฺชานวชฺชํ ครุกลหุกํ สเตกิจฺฉาเตกิจฺฉํ การณาการณํ น ชานาติฯ ตํ อชานนฺโต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สโกฺกติฯ โส ยถา ตสฺส โคปาลกสฺส โคคโณ น วฑฺฒติ, เอวํ อิมสฺมิํ สาสเน ยถาวุเตฺตหิ สีลาทีหิ น วฑฺฒติฯ โส โคปาลโก วิย จ ปญฺจหิ โครเสหิ, ปญฺจหิ ธมฺมกฺขเนฺธหิ ปริพาหิโร โหติฯ

น อาสาฏิกํ หาเรตา โหตีติ ‘‘อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺก’’นฺติ เอวํ วุเตฺต กามวิตกฺกาทโย น วิโนเทติฯ โส อิมํ อกุสลวิตกฺกํ อาสาฏิกํ อหาเรตฺวา วิตกฺกวสิโก หุตฺวา วิจรนฺโต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สโกฺกติฯ โส ยถา ตสฺส โคปาลกสฺส…เป.… ปริพาหิโร โหติฯ

น วณํ ปฏิจฺฉาเทตา โหตีติ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา นิมิตฺตคฺคาหี โหตี’’ติอาทินา นเยน สพฺพารมฺมเณสุ นิมิตฺตํ คณฺหนฺโต ยถา โส โคปาลโก วณํ น ปฏิจฺฉาเทติ, เอวํ สํวรํ น สมฺปาเทติฯ โส วิวฏทฺวาโร วิจรนฺโต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สโกฺกติ…เป.… ปริพาหิโร โหติฯ

น ธูมํ กตฺตา โหตีติ โส โคปาลโก ธูมํ วิย ธมฺมเทสนาธูมํ น กโรติ, ธมฺมกถํ วา สรภญฺญํ วา อุปนิสินฺนกกถํ วา อนุโมทนํ วา น กโรติ, ตโต นํ มนุสฺสา ‘‘พหุสฺสุโต คุณวา’’ติ น ชานนฺติฯ เต คุณาคุณํ อชานนฺโต จตูหิ ปจฺจเยหิ สงฺคหํ น กโรนฺติฯ โส ปจฺจเยหิ กิลมมาโน พุทฺธวจนํ สชฺฌายํ กาตุํ วตฺตปฏิวตฺตํ ปูเรตุํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สโกฺกติ…เป.… ปริพาหิโร โหติฯ

น ติตฺถํ ชานาตีติ ติตฺถภูเต พหุสฺสุตภิกฺขู น อุปสงฺกมติฯ อนุปสงฺกมนฺโต ‘‘อิทํ, ภเนฺต, พฺยญฺชนํ กถํ โรเปตพฺพํ? อิมสฺส ภาสิตสฺส โก อโตฺถ? อิมสฺมิํ ฐาเน ปาฬิ กิํ วทติ? อิมสฺมิํ ฐาเน อโตฺถ กิํ ทีเปตี’’ติ เอวํ น ปริปุจฺฉติ น ปริปญฺหติ, น ชานาเปตีติ อโตฺถฯ ตสฺส เต เอวํ อปริปุจฺฉิตา อวิวฏเญฺจว น วิวรนฺติ, ภาเชตฺวา น ทเสฺสนฺติ, อนุตฺตานีกตญฺจ น อุตฺตานิํ กโรนฺติ, อปากฏํ น ปากฏํ กโรนฺติฯ **อเนกวิหิเตสุ จ กงฺขาฐานิเยสุ ธเมฺมสู**ติ อเนกวิธาสุ กงฺขาสุ เอกกงฺขมฺปิ น ปฏิวิโนเทนฺติฯ กงฺขาเยว หิ กงฺขาฐานิยา ธมฺมา นามฯ ตตฺถ เอกํ กงฺขมฺปิ น นีหรนฺตีติ อโตฺถฯ โส เอวํ พหุสฺสุตติตฺถํ อนุปสงฺกมิตฺวา สกโงฺข กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สโกฺกติฯ ยถา วา โส โคปาลโก ติตฺถํ น ชานาติ, เอวํ อยมฺปิ ภิกฺขุ ธมฺมติตฺถํ น ชานาติฯ อชานนฺโต อวิสเย ปญฺหํ ปุจฺฉติ, อาภิธมฺมิกํ อุปสงฺกมิตฺวา กปฺปิยากปฺปิยํ ปุจฺฉติ, วินยธรํ อุปสงฺกมิตฺวา รูปารูปปริเจฺฉทํ ปุจฺฉติฯ เต อวิสเย ปุฏฺฐา กเถตุํ น สโกฺกนฺติฯ โส อตฺตนา สกโงฺข กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สโกฺกติ…เป.… ปริพาหิโร โหติฯ

น ปีตํ ชานาตีติ ยถา โส โคปาลโก ปีตาปีตํ น ชานาติ, เอวํ ธมฺมูปสญฺหิตํ ปาโมชฺชํ น ชานาติ น ลภติฯ สวนมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุํ นิสฺสาย อานิสํสํ น วินฺทติ, ธมฺมสฺสวนคฺคํ คนฺตฺวา สกฺกจฺจํ น สุณาติ, นิสิโนฺน นิทฺทายติ, กถํ กเถติ, อญฺญวิหิตโก โหติฯ โส สกฺกจฺจํ ธมฺมํ อสุณนฺโต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สโกฺกติ…เป.… ปริพาหิโร โหติฯ

น วีถึ ชานาตีติ โส โคปาลโก มคฺคามคฺคํ วิย ‘‘อยํ โลกิโย, อยํ โลกุตฺตโร’’ติ อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ยถาภูตํ นปฺปชานาติฯ อชานนฺโต โลกิยมคฺเค อภินิวิสิตฺวา โลกุตฺตรํ นิพฺพตฺเตตุํ น สกฺโกติ…เป…. ปริพาหิโร โหติฯ

น โคจรกุสโล โหตีติ โส โคปาลโก ปญฺจาหิกสตฺตาหิกจาเร วิย จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ‘‘อิเม โลกิยา, อิเม โลกุตฺตรา’’ติ ยถาภูตํ นปฺปชานาติฯ อชานนฺโต สุขุมฏฺฐาเนสุ อตฺตโน ญาณํ จราเปตฺวา โลกิยสติปฏฺฐาเน อภินิวิสิตฺวา โลกุตฺตรํ นิพฺพตฺเตตุํ น สกฺโกติ…เป…. ปริพาหิโร โหติฯ

อนวเสสโทหี โหตีติ ปฏิคฺคหเณ มตฺตํ อชานนฺโต อนวเสสํ ทุหติฯ นิทฺเทสวาเร ปนสฺส **อภิหฏฺฐุํ ปวาเรนฺตี**ติ อภิหริตฺวา ปวาเรนฺติฯ เอตฺถ เทฺว อภิหารา วาจาภิหาโร จ, ปจฺจยาภิหาโร จฯ **วาจาภิหาโร** นาม มนุสฺสา ภิกฺขุสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘วเทยฺยาถ, ภนฺเต, เยนโตฺถ’’ติ ปวาเรนฺติฯ **ปจฺจยาภิหาโร** นาม วตฺถาทีนิ วา สปฺปินวนีตผาณิตาทีนิ วา คเหตฺวา ภิกฺขุสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘คณฺหถ, ภนฺเต, ยาวตเกน อโตฺถ’’ติ วทนฺติฯ **ตตฺร ภิกฺขุ มตฺตํ น ชานาตี**ติ ภิกฺขุ เตสุ ปจฺจเยสุ ปมาณํ น ชานาติฯ ‘‘ทายกสฺส วโส เวทิตโพฺพ, เทยฺยธมฺมสฺส วโส เวทิตโพฺพ, อตฺตโน ถาโม เวทิตโพฺพ’’ติ อิมินา นเยน ปมาณยุตฺตกํ อคฺคเหตฺวา ยํ อาหรนฺติ, ตํ สพฺพํ คณฺหาตีติ อโตฺถฯ มนุสฺสา วิปฺปฏิสาริโน น ปุน อภิหริตฺวา ปวาเรนฺติฯ โส ปจฺจเยหิ กิลมโนฺต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สกฺโกติ…เป…. ปริพาหิโร โหติฯ

เต น อติเรกปูชาย ปูเชตา โหตีติ โส โคปาลโก มหาอุสเภ วิย เถเร ภิกฺขู อิมาย อาวิเจว รโห จ เมตฺตากายกมฺมาทิกาย อติเรกปูชาย น ปูเชติฯ ตโต เถรา ‘‘อิเม อเมฺหสุ ครุจิตฺตีการํ น กโรนฺตี’’ติ นวเก ภิกฺขู ทฺวีหิ สงฺคเหหิ น สงฺคณฺหนฺติ, เนว ธมฺมสงฺคเหน สงฺคณฺหนฺติ, น อามิสสงฺคเหน, จีวเรน วา ปเตฺตน วา ปตฺตปริยาปเนฺนน วา วสนฏฺฐาเนน วา กิลมเนฺตปิ นปฺปฏิชคฺคนฺติ, ปาฬึ วา อฏฺฐกถํ วา ธมฺมกถาพนฺธํ วา คุยฺหคนฺถํ วา น สิกฺขาเปนฺติฯ นวกา เถรานํ สนฺติกา สพฺพโส อิเม เทฺว สงฺคเห อลภมานา อิมสฺมึ สาสเน ปติฏฺฐาตุํ น สกฺโกนฺติฯ ยถา ตสฺส โคปาลกสฺส โคคโณ น วฑฺฒติ, เอวํ สีลาทีหิ น วฑฺฒนฺติฯ ยถา จ โส โคปาลโก ปญฺจหิ โครเสหิ, เอวํ ปญฺจหิ ธมฺมกฺขเนฺธหิ ปริพาหิรา โหนฺติฯ สุกฺกปโกฺข กณฺหปเกฺข วุตฺตวิปลฺลาสวเสน โยเชตฺวา เวทิตโพฺพฯ

อนุสฺสติวโคฺค ทุติโยฯ

มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

เอกาทสกนิปาตสฺส สํวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา จ –

อายาจิโต สุมตินา เถเรน **ภทนฺตโชติปาเลน**;
กญฺจิปุราทีสุ มยา ปุเพฺพ สทฺธึ วสเนฺตนฯ

วรตมฺพปณฺณิทีเป มหาวิหารมฺหิ วสนกาเลปิ;
ปากํ คเต วิย ทุเม วลญฺชมานมฺหิ สทฺธเมฺมฯ

ปารํ ปิฏกตฺตยสาครสฺส คนฺตฺวา ฐิเตน สุมตินา;
ปริสุทฺธาชีเวนาภิยาจิโต ชีวเกนาปิฯ

ธมฺมกถาย นิปุณปรมนิกายสฺสฏฺฐกถํ อารโทฺธ;
ยมหํ จิรกาลฏฺฐิติมิจฺฉโนฺต สาสนวรสฺสฯ

สา หิ มหาอฏฺฐกถาย สารมาทาย นิฏฺฐิตา เอสา;
จตุนฺวุติปริมาณาย ปาฬิยา ภาณวาเรหิฯ

สพฺพาคมสํวณฺณนมโนรโถ ปูริโต จ เม ยสฺมา;
เอตาย **มโนรถปูรณี**ติ นามํ ตโต อสฺสาฯ

เอกูนสฏฺฐิมโตฺต วิสุทฺธิมโคฺคปิ ภาณวาเรหิ;
อตฺถปฺปกาสนตฺถาย อาคมานํ กโต ยสฺมาฯ

ตสฺมา เตน สหายํ คาถาคณนานเยน อฏฺฐกถา;
ตีหาธิกทิยฑฺฒสตํ วิเญฺญยฺยา ภาณวารานํฯ

ตีหาธิกทิยฑฺฒสตปฺปมาณมิติ ภาณวารโต เอสา;
สมยํ ปกาสยนฺตี มหาวิหาราธิวาสีนํฯ

มูลฏฺฐกถาสารํ อาทาย มยา อิมํ กโรเนฺตน;
ยํ ปุญฺญมุปจิตํ เตน โหตุ โลโก สทา สุขิโตติฯ

ปรมวิสุทฺธสทฺธาพุทฺธิวีริยปฺปฏิมณฺฑิเตน สีลาจารชฺชวมทฺทวาทิคุณสมุทยสมุทิเตน สกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหนสมเตฺถน ปญฺญาเวยฺยตฺติยสมนฺนาคเตน ติปิฏกปริยตฺติปฺปเภเท สาฏฺฐกเถ สตฺถุ สาสเน อปฺปฏิหตญาณปฺปภาเวน มหาเวยฺยากรเณน กรณสมฺปตฺติชนิตสุขวินิคฺคตมธุโรทารวจนลาวณฺณยุเตฺตน ยุตฺตมุตฺตวาทินา วาทีวเรน มหากวินา ปภินฺนปฏิสมฺภิทาปริวาเร ฉฬภิญฺญาทิปฺปเภทคุณปฺปฏิมณฺฑิเต อุตฺตริมนุสฺสธเมฺม สุปฺปติฏฺฐิตพุทฺธีนํ เถรานํ เถรวํสปฺปทีปานํ มหาวิหารวาสีนํ วํสาลงฺการภูเตน สุวิปุลวิสุทฺธพุทฺธินา **พุทฺธโฆโส**ติ ครูหิ คหิตนามเธเยฺยน เถเรน กตา อยํ **มโนรถปูรณี** นาม องฺคุตฺตรนิกายฏฺฐกถา –

ตาว ติฏฺฐตุ โลกสฺมึ, โลกนิตฺถรเณสินํ;
ทเสฺสนฺตี กุลปุตฺตานํ, นยํ จิตฺตวิสุทฺธิยาฯ

ยาว พุโทฺธติ นามมฺปิ, สุทฺธจิตฺตสฺส ตาทิโน;
โลกมฺหิ โลกเชฏฺฐสฺส, ปวตฺตติ มเหสิโนติฯ

มโนรถปูรณี นาม

องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถา สพฺพาการเรน นิฏฺฐิตาฯ